ماشاء اللہ لا قوۃ الا باللہ

از تصنیفات افضل الحکماء اکمل الاطباء فاضل متبحر جالینوس زمان بقراط آوان حکیم مولوی احمد الدین صاحب حکیم ریاست دام مجدہم

اردو میں کتاب شرح موجز القانون الموسوم

بہ

کاشف الرموز شرح موجز

بحسن سعی و تصحیح حکیم محمد فرید الدین منشی فاضل ... باہتمام ... دام اقبالہ

سنہ ۱۹۰۵ء مطابق سنہ ۱۳۲۳ ہجری قدسی

در مطبع اسلامیہ پریس لاہور طبع شد

بار اول

تعداد ۱۰۰۰

قیمت فی جلد یک روپیہ

اشتہار

فی زماننا طبیبوں کی اسقدر کثرت ہی کہ شمار مین نہین آسکتی مگر جب علمی حالت دیکھی جاتی ہی تو بہت ہی تھوڑے ذی علم نظر آتے ہیں - ظاہرا اسکی وجہ یہ معلوم ہوتی ہے کہ نہ تو طلبا کو شوق ہی کہ علم طب کو کما حقہٗ حاصل کریں اور نہ اُستادان اس فن کو دلی محبت ہی کہ کما ینبغی اس فن کو طلبا کو سکھائیں اور نہ کوئی ایسا مدرسہ طبی گورنمنٹ کی طرف سے جاری ہی جو طلبا کو گورنمنٹ عالیہ کی طرف سے سند ملے - اور نہ کوئی ایسی کتاب جامع سہل کہ جس سے طلبا بغیر اُستاد طلب براری کرسکیں نظر آتی ہی گو بڑی بڑی کتابیں مستند اردو زبان میں ترجمہ ہوگئی ہیں مگر بغیر اُستاد کب کوئی انکو سمجھ سکتا ہے اسلیے احقر نے موجز القانون کی جو علم طب میں مستند کتاب ہی اور سالکے واسطے قانون علاج ہی بسیط شرح حامل المتن لکھی ہی تاکہ طلبا کو آسانی ہو اور یہ شرح لب لباب تمام کتب اطبا یونان ہی یعنی کفایہ منصوری - مفرح القلوب - مخزن الادویہ - قرابادین کبیر - علاج الامراض - ذخیرہ خوارزم شاہی - نفیسی - سدیدی وغیرہ - شرح اسباب - قانون بوعلی - شرح قانون - معالجات شفائیہ - اکسیر اعظم - وغیرہ وغیرہ ضروری مسایل جو طبیب کے واسطے لازمی ہیں انکا نکال کر اس کتاب میں درج کردیے ہیں اور بخیال سہولت اس کتاب کو چار جلدوں پر تقسیم کیا ہی یہ پہلی جلد تو ہدیہ ناظرین ہی - اور دوسری جلد بھی عنقریب شائقین کی خدمت میں پیش کیجائیگی یقین ہی کہ اس دوسری جلد کے واسطے ہی شائقین پہلی ہی سے درخواستیں بھیجینگے اور دوسری جلد میں ادویہ مفردہ کا بیان لکھا ہی - اول نام دوا ہندی میں لکھا ہی پھر عربی فارسی یونانی انگریزی سنسکرت میں پھر طبیعت خواص وغیرہ لکھا اور عام کتابوں کی طرح خواص وغیرہ نہیں لکھے - وہ ہی خواص اور فواید لکھے ہیں جو تجربہ سے ثابت ہوچکے ہیں - اور دوا کی مزاج پہچاننے اور نسخہ مرکب کی مزاج نکالنے اور نسخہ نویسی کی قاعدے اسمیں درج ہیں ہر ایک دوا کے ذیل میں نسخہ جات مجرب و کشتہ جات مستند تحریر کردیے ہیں جیسا کہ چاندی سونا کی بیان میں کشتہ جات چاندی سونا لکھدیے ہیں علی ہذا القیاس شنگرف وغیرہ کی بیان میں انکی نسخہ جات لکھدیے ہیں - اور جو نباتات یعنی بوٹیاں سنیاسی چھپا کر رکھتے ہیں انکی کیفیات بھی بہم پہونچا کر اسمیں درج کردی ہیں - اور اس کتاب میں ایک ہزار دوا جو مشہور اور کارآمد ہے لکھدی ہی غرضیکہ یہ کتاب جامع ادویہ مفردہ ہی شائقین بہت جلد درخواستیں بھیجیں جلدی چھپکر شائقینوں کو محظوظ کرے -

المشتہر

الراقم حکیم احمد الدین ولد حکیم الہ دین مرحوم سابق طبیب دربار ریاست فرید کوٹ - مصنف کاشف الرموز وتریاق طاعون ساکن لاہور متصل مسجد گمٹی بازار

جلد اول کشف الرموز شرح فارسی موجز القانون

بسم الله الرحمن الرحیم

الحمد لله العلی الحکیم الذی احکم نظام العالم بحکمته الکاملة ، وخص من بینه بنی آدم برحمته الفاضلة ، وجعل منه العلماء الفاضلین والحکماء الکاملین ، لیتفقهوا فی الدین ولینذروا قومهم الجاهلین ، والصلوٰة والسلام علی من اختص بالقانون الموجز النفیس الجلیل الذی فیه شفاء لکل علیل ودواء لکل غلیل وعلی اله واصحابه الکرام الذین هم ائمة حکماء الاسلام اما بعد فقیر حقیر المقر بالعجز والتقصیر خوشه چین علماء الملة والدین وحکماء المحققین والمدققین - کمترین فدویت آگین احمد الدین طبیب لاهوری غفر الله ذنوبه وستر الله عیوبه ابن جامع اصول و فروع حاوی معقول و منقول عمدة العلماء المحققین زبدة الحکماء المدققین الجامع بین العلم والعمل وفی شفاء الاسقام ضرب المثل استادنا و مولانا مولوی حکیم علاء الدین صاحب لاهوری المشهور بحکیم الله الدین مرحوم اسکنه فی جنة النعیم بفضله العمیم میگوید که بعد از فراغت تالیف و تصنیف مفردات احمدی وغیره در دل این ضعیف ریخته کتابی که جامع اصول و فروع و حاوی قوانین کلیات و جزئیات علم طب باشد - باید نوشت لکن کثرت علایق و وفور عوایق و قلت بضاعت مانع مسالک سلوک این مسالک میگشت - اما بعضی احباء کثیر الاختصاص و احدقاء صادق الاخلاص که نزد این درویش کتب علم طب میخواندند داعی این امر شدند که اگر شرح احمدی را که ترجمه فن اول کتاب موجز القانون طب است و ترجمه کرده راقم الحروف است بار ثانی بالتفصیل والتشریح بمع حل لغات و مسائل مشکله و ابراز غوامض عمیقه و انکشاف کنوز مکتومه و بانضمام و اندراج مسائل مفیده منتخبه کتب معتبره مستنده مطوله طبیه و حکمیه مثل مفرح القلوب و شروح موجز و شرح قانون برعایت اختصار و ترک تطویل کلام ما لا طایل بغیر از فضیلت نمائی و عبارت آرائی بمع شرح فنون ثلثه باقیه تحریر کرده شود بعید از نفع رسانی بعوام الناس نباشد بنا برآن بکمر همت بمیان جان بسته و محنت شاقه و متعب بنظر افاده عموم و خوشنودی احبان تمام برخود روا داشته با خمول ذکر و عدم فرصت بتسوید و تبییض این کتاب پرداختم و بکاشف الرموز موجز القانون موسوم کرده در سنه یکهزار و سیصد و بیست و سیم هجری ختم نمودم رجاء واثق و امید صادق از محققان ذی تحقیق آنست که اگر درین مقالات بی صناعت سهوی و خللی بینند بذیل عفو و دامن اصلاح بپوشند و مواخذه باین ضعیف نخواهند فرمود و از جناب حکیم مطلق الیه المرجع

والمآب آنست که نفع این کتاب اہم تر از دیگر شروح باشد و بنظر اعزه جلیل القدر مقبول گردد الان وقت الشروع فی المقصود بعون الملک
المعبود قال الشیخ الامام العالم الحبر الکامل علاء الدین علی ابن ابی الحزم القرشی المتطبب خواجه امام عالم حبر کامل علاء الدین
ابو الحسن پسر ابی الحزم قرشی علم طب بسیار خوانده گفت و باید دانست که قال صیغه ماضی ثلاثی مجرد اجوف واوی از باب فعل یفعل ماضی
المفتوح و مضارع المضموم العین است و قال در اصل قول بود واو متحرک ما قبل او مفتوح آن واو را بالف بدل کردند قال شد و قول
و مقال و مقالة مصدر است بمعنی گفتن و نزد بعضے قول بمعنی کلام است و نزد اکثر آن لفظ است که زبان بآن دلالت میکند خواه آن
لفظ تام باشد و یا ناقص و یا اسم مصدر است و مثل آن در کلام ربانی موجود آیته ذالک عیسی ابن مریم قول الحق الذی فیه یمترون
و اقوال و اقاویل جمع آنست و از خاصیت این باب است بلوغ و سلب و طلب و شیخ فاعل فعل و اسم موصوف مفرد منصرف معرف
بلام عهد خارجی و شیخ در لغت بمعنی خواجه و صاحب رای و مرد مسن است که سن در روے ہویدا و آشکار شده باشد و تشییخ مصدر آنست
و یای آن در اصل متحرک بود بسبب نبودن فعلول در کلام عرب ساکن گشت و شیوخ و اشیاخ جمع آنست و از خاصیت این باب
است تعدیه و تصییر و در اصطلاح فقها آنکه سنت نبوی را زنده کند و بدعت را دور سازد و نزد صوفیان آنکه استخوان بوسیده
را زنده کند و عند الحکماء الشخص است که شصت سال را تجاوز کرده باشد و در اصطلاح منطقیین آنست که دعوی را با دلیل ثابت
کند و نزد نحویین سیبویه است و شیخ در علم نحو و معانی و بیان عبد القاهر است و در علم حکمت ابو علی بن سینا و در علم کلام ابو الحسن
اشعری است و امام صفت اول شیخ و معرف بلام عهد خارجی است و امام بالکسر در لغت بمعنی پیشرو و شخصیکه باو پیروی کنند و امامت
مصدر است و خاصیت و حرکات این باب مثل باب نصر ینصر است و مصنف امام در علم طب است نه در علم دین زیرا که امام در
فقه ابو حنیفه است و در حدیث بخاری و در تصوف غزالی و در فلسفه فخر الدین رازی است و عالم صیغه اسم فاعل بمعنی داننده و
معرف بلام عهد خارجی است و صفت دوم شیخ است و مصدر آن علم بمعنی دانستن ثلاثی مجرد صحیح از باب علم یعلم و حبر صفت سوم شیخ
و معرف بلام عهد خارجی است و حبر بالکسر در لغت بمعنی سیاهی دوات و دانشمندان یهودان و نیکوکاران و عالم است و نزد اهل معانی
حبر عالمی است که معانی را بحسن بیان ظاهر سازد و نزد بعضے حبر مقلوب بحر است اما فرق در حبر و بحر آنست که بحر بر آن اطلاق باید که در هر
فن متبحر بود و حبر فقط بر عالم علم اطلاق باید از این سبب ابن عباس رضی الله تعالی عنه را حبر و بحر گفتی و خاصیت و حرکات این باب
مثل باب نصر ینصر است و کامل صفت چهارم شیخ و معرف بلام معلوم است و کامل بمعنی تمام و صاحب کمال و کمال مصدر است بمعنی تمام
شدن و کملة جمع آنست کما یقال هو کامل و هم کملة و این کمال یا در ذات بود آنرا کمال اول گویند مثل نفس ناطقه انسان را و یا در صفات
بود آنرا کمال ثانی گویند مثل سیاهی جامه و علاء الدین مضاف و مضاف الیه است و علا بمعنی بلندی و مصدر آن تعلو است الدین معرف
بلام معلوم است و دین بالکسر بمعنی پاداش و اسلام و غلبه است و علاء الدین نام مصنف کتاب و بدل است و کنیت آن ابو الحسن
و در کتب تواریخ تحریر است که این فاضل بزبان خود بمرتبه کمال رسیده بود حتی که ملقب بلقب جالینوس ثانی گشت چنانچه تبحر او از شرح
قانون ظاهر گردد که بر کلام شیخ یکمرتبه اعتراض میکند و مرتبه دیگر اصلاح سازد حتی که قریبا یکهزار اعتراض کرده است بعضے از خود آورده

وبعضے از امام اخذ کرده اگرچه استاد قطب الدین و فاضل علی جیلانی در شرح خود در پی دفع اعتراض آن سخنیده امکنه گفته‌اند سیف
گمتا هنوز مثل حجر اصم زیر جلباب غیر منطوق الجواب است و گویند که این فاضل را تصانیف بسیار اند خصوصاً در علم
طب مثل موجز و شرح قانون و کتاب کبیر و صغیر و حکایت میکنند که مصنف علیه الرحمة تالیف کتابی شروع کرده بود که قریباً
هشتاد جلد رسیده بود که بادے موت رسید و گفتے که اگر تمام شدی به نه صد جلد میرسیدی غرضیکه مصنف در اکثر علوم ماهر و باهر
بود و در علم طب نظیر خود نداشتے بلکه از شیخ در امر علاج فائق گردیده بود و شاگرد مهذب الدین بود و در مکه تولد شد و بدمشق رفت
و در سن شش صد و هشتاد و هفت هجری وفات یافت علی بمعنی جای بلند و بن مضاف است بتقدیر لام و از اسمای محذوف
الّا واخر است و اصل آن بنو بود مفرد منصرف صحیح و لفظ ابن هرگاه میان دو علم افتد و صفت ما قبل و مضاف ما بعد بود الف
از کتابت نیز بیفتد و ابی ببا مجرور اب و ابا بمعنی پدر است و اصل هر دو ابو بود واو در اول بیفتاد و در ثانی بالف بدل شده
در تثنیه واو را باز آورند مثل ابوان و وقت اضافت بیا ابی گویند و حزم مضاف الیه بمعنی زمین سخت است و حزوم جمع آن
و ابی الحزم جهود رئیس قرطبه است و کنیت پدر مصنف است و درین لفظ علما را اختلاف است چنانچه در حاشیه نفیسه است حزم
بجیم نام قبیله است از قبائل عرب و نزد بعضے بخاء معجمه بمعنی [illegible] چنانچه در قاموس است که خرم [illegible] است در عرب که
نخلان را قطع کند اما آنچه بر اکثر زبان مردمان است بحاء و زاء معجمه است کذا فی القاموس [illegible] نزد راقم الحروف بتصحیح مشهور
هیچ حاجت نیست که امر اهم کر بود تصحیح کنیت بود و در صحیح بودن آن [illegible] نیست زیرا که حزم در لغت بمعنی گرفتن امر محکم
است چنانچه گویند حزم الرجل حزامة فهو حازم پس معنی ابی الحزم صاحب شد و اکثر مردمان عرب کنیت صاحبی بلفظ اب می
آرند کذا فی مزیل اللغات و قرشی معرف بلام عهد خارجیست و در آخر آن یای نسبتی شده است مرفوع یا مجرور بتقدیر
اول صفت علاء الدین است و بتقدیر ثانی صفت ابی الحزم و قریش بالضم نام قبیله مشهور عرب است و پدر آن قبیله
نضر بن کنانه است که از اجداد پیغمبر صلعم است و بعضے گویند که قریش تصغیر قرش است و قرش بالفتح ماهی است که بر اکثر
ماهیان غالب باشد و ازین سبب غلبه این قبیله مشهور است و یا نفیس و منیه گفته که قرش بفتح اسم شهریست در روم متطبب
معرف بلام عهد خارجیست و صفت علاء الدین است و صیغه تفاعل برای فاعل جهت مبالغه است مثل تقدس و تطبب بمعنی
طب خواننده و بکار دارنده و درین لفظ متطبب علما را نیز بسیار اختلاف است لکن راقم الحروف آنچه حق الامر و مختار است
بیان میکند پس مخفی مباد که در اکثر استعمالات و تصریحات عرب یافته میشود که تفعل جهت تکلف می آید بمعنی تکلف حصول
آن در علم و شجاعت است پس معنی متطبب این شد که در تحصیل علم طب تکلف کرد که پیش ازین واقف این نبود کذا
فی مجمع البحار و در فیض القدیر شرح قول پیغمبر صلعم تحریر است که من تطبب ولم یعلم منه طب فهو ضامن ای من تعاطی الطب
ولم یسبق له تجربة فهو ضامن بالدية لطبیان مات بسبب تهوره و اقدامه علی القتل ومن سبق له تجربة واتقان بعلم الطب [illegible]
من اهله للطب و بذل الجهد الصناعي فلا ضمان علیه انتهی کلامه پس [illegible] لفظ تفعل [illegible] والسنة [illegible] بمعنی تکلیف که پیش ازین

واقف این علم نبود آنچه معترض گوید که در کتب لغت معنی منتطب به تکلف نیامده هیچ نیست زیرا که در رضی و شرح اطول وغیره
نوشته است که حرف ها ئد را معنی زائد پیدا میشود و مبالغه قریب اوست و ملا نفیس موید این کلام است چنانچه میگوید که صیغه
تفاعل ها هنا للمبالغة و نیز در تاج الشریعة در ذیل شرح قول صاحب وقائع اطهروا صیغة المبالغة موجود است مگر نبودن
آن در عام کتب لغت احتمال دارد که در بعض استعمال نباشد باوجودیکه بعضی فضلا گویند که مبالغه از فروع تکلف است نه سبب و باید
دانست که ماتن علیه الرحمة نام نامی و اسم سامی خود در دیباچه موجز بسببی از اسباب نیاورده بود بناء علیه یکی از شاگردان مصنف
خواست که اسم شریف استاذ خود در اول کتاب تحریر باید کرد ازین جهت چند الفاظ تعریف مبالغه آمیز در مقدم کتاب آورد زیرا که
حق شاگردان همین است لا یلیق زیادت التقریر بهذا المختصر بسم الله الرحمن الرحیم بنام خدا که بسیار بخشاینده و نهایت
مهربان است با بتدا کردن و یا تالیف نمودن من یا شروع می کنم و تصنیف مینمایم در حالیکه برکت گیرنده ام بنام خدا بسیار بخشنده و نهایت
مهربان و با مبنی بر کسر حرف جر برای الصاق حقیقی یا استعانت است و اسم مفرد منصرف صحیح مجرور لفظاً مضاف بتقدیر لام که مضاف
الیه اوست و اسم آنست که مسمی را آشکارا سازد و اسم ماخوذ از سمو است واو را حذف کردند و در اولش همزه وصلی در آوردند اسم گشت
و با جار اسم مجرور و جار مجرور در راسخ النحویین متعلق لازم است اما ادرین مسئله اختلاف است بعضی بر آنند که عامل مقدم مقدر
مطلقاً سواء کان اسما او فعلاً چون ابتداء و ابتدا و بعضی بتاخیر قائل شده اند و مقدم کردن چیزیکه حق آن تاخیر باشد فائده حصر
میدهد چنانچه در قرآن مجید ایاک نعبد و ایاک نستعین بنا تقدیم معمول بر عامل فائده حصر میدهد کما لا یخفی علی الفهیم و مضاف الیه مجرور
لفظی و موصوف است و الله در اصل الاله بود حرکت همزه ثانی را ما قبل دادند و همزه را حذف کردند لام را در لام ادغام
نمودند الله شد الله اسم ذاتی است موصوف بجمیع صفات کمال و علم ذات واجب تعالی یعنی ذات واجب الوجود که
وجود او از ذات خود باشد و بهیچ چیز محتاج نباشد و رحمن غیر منصرف بسبب الف و نون مزیدتان و وصفیت و انتفای
رحمانیة است که تنوین و کسره بران نیاید مگر وقت اضافت و یا وقت آمدن الف لام بر آن و معرف بلام عهد خارجی است و رحیم
نیز معرف بعهد خارجی است مفرد منصرف صحیح مجرور لفظاً نیز صفت بعد صفت است و رحمن و رحیم هر دو نزد بعضی بمعنی
ذو الرحمة است مثل ندمان و ندیم و نزد بعضی مختلف پس مختار زمخشری آنست که رحمن ابلغ است بمعنی مطلق مهربان بدون
تخصیص دنیا و آخرت و انسان و حیوانات و مومن و کافر و رحیم بمعنی مهربان مومنان در آخرت است و رحمن بغیر خدا اطلاق
نمی باید بخلاف رحیم پس رحمن خاص اللفظ و عام المعنی و رحیم بالعکس است و بغیر خدا هم گفته میشود و در تسمیه این سه اسم
را از آن اختیار فرموده است که تا در شروع هر کار استعانت با این سه اسم حاصل شود و وجه اختیار این سه اسم آنست که هر کار
از کارها دنیوی یا اخروی بر سه چیز موقوف است اول فراهم آوردن اسباب آن کار و این از تصرفات اسم الله است
که دلالت بر جمیع صفات میفرماید دوم بقای آن اسباب از ابتدای کار تا انتهای آن و این مقتضای صفت رحمن است
که بقای عالم بآن منوط است سوم ترتب ثمرات آن کار بحصول نتائج آن و این مقتضای صفت رحیم است که یعنی بندگان را

رایگان نمی فرماید ـ مبتدا با خبر جمله اسمیه انشائیه مستانفه گردید و اگر متعلقش اصنف یا اشرع مقدر قرار دهند جمله فعلیه انشائیه بود **الحمد لله رب العالمین** همه ستائش و ثنا برای خداست که پروردگار عالمها است و باید دانست که الف لام بر چهار گونه بود زیرا که اگر مدخول لام صرف جنس و حقیقت بدون لحاظ فرد و افراد مراد باشد ـ لام جنس است مثل الرجل خیر من المراة و نظیر آن علم جنس است مثل اسامه و سبحان و اگر فرد معین معهود فی ما بین مخاطب و متکلم اراده کرده شود عهد خارجی باشد مثل جاءنی رجل فاکرمت الرجل و نظیر آن علم شخص است مثل زید و اگر فرد معهود فی الذهن مراد گرفته آید عهد ذهنی نام دارد مثل اشتر اللحم و ادخل السوق و نظیر آن نکره که در کلام مثبت واقع شود نحو جاءنی رجل و اگر تمامی افراد مقصود باشد بلام استغراق موسوم شود مثل ان الانسان لفی خسر الا الذین آمنوا و نظیر آن لفظ کل اگر مضاف نکره بود مثل کل رجل عالم فله درهم ـ حمد مفرد منصرف صحیح مرفوع لفظا مبتدا و حمد مصدر است بمعنی ستودن و ماضی آن مکسور و مضارع آن مفتوح العین است و الحمد هو الثناء باللسان علی الجمیل الاختیاری نعمة کان او غیرها و الف لام برای استغراق و لام جاره برای اختصاص است یعنی جمیع افراد حمد مر خدای را است نه غیر او را و الف لام برای جنس نیز میتواند و برین تقدیر این معنی میشود که ماهیت حمد مر خدای را است نه غیر او را و لله لام مبنی بکسر حرف جر برای استحقاق یا اختصاص است و لفظ الله مفرد منصرف صحیح مجرور لفظا و متعلقش مخصص است ـ و در حمد سه تعمیمات اند یکی تعمیم حمد که از لام جنس یا استغراق حاصل میشود ـ دوم تعمیم وقت و آن از جمله اسمیه پیدا میگردد ـ و سوم تعمیم حامد و آن از عدم ذکر حامد معین ظاهر گردد ـ و رب بمعنی پروردن و پروردگار است و آن نامی است از نامهای باری تعالی که در غیر ذات او استعمال نمیشود مگر باضافت یا با لفظ لام و ماضی آن مفتوح و مضارع آن مضموم و جمع او ارباب و صفت الله رب العالمین بران آورده شد تا که ستایش و ثنای خاص بیک ذات باری تعالی گردد زیرا که این صفت در غیر او تعالی موجود نیست و ربوبیت یعنی چیزی را بتدریج بحد کمال رسانیدن دو نوع است یکی خاص مثل پدر و مادر و باغبان وغیره و دیگر عام مثل ربوبیت پروردگار که عالمین را پرورش کند و لایق عبادت همین ربوبیت است ـ عالم بفتح لام بمعنی ما یعلم به باشد ـ چون از دیدن عجائبات عالم علم بر قدرت صانع حق تعالی حاصل شود لهذا جهان را عالم گویند و جمع آن بیا و نون بنا بر مضاف الیه بودن است و الف لام او معلوم است ـ باید دانست که هر چه در عالم دیده و شنیده و دریافته میشود از دو حال بیرون نیست یا واجب لذاته است یعنی موجودیکه بخود موجود باشد و نه بودنش محال بود و آن ذات او تعالی است فقط یا ممکن لذاته که هر دو طرف وجود و عدم او برابر است و باپیدا کردن او تعالی موجود میشود پس آنچه ازین موجود شده است یا موجود خواهند شد آنرا عالم گویند و عالم مشتق از علامت است و تقسیم را ازین جهت عالم نامیده اند که علامت اسما و صفات الهی است زیرا که هر فرد از افراد آن مظهر اسمی و صفتی است و اجناس و انواع آن مظاهر اسمای کلیه و صفات اطلاقیه اند چنانکه هر فرد از افراد عالم مظهر اسمی خاص است از اسمای او تعالی پس ازین جهت عوالم غیر متناهی اند اما اصول و کلیات عالم موافق آنکه در شرائع مقرر است بیان کرده میشود و تفصیلش آنکه

آنچه در عالم موجود است یا ذات است یا صفات و ذات آنست که در وجود خود محتاج بچیزے دیگر نباشد چون آسمان و زمین و صفت آنچه در وجود خود محتاج بچیزے دیگر باشد مثل رنگ و بو و غیره ذالک و ذوات را در عرف معقولیان جوهر گویند و صفت را عرض نامند و ذات نیز دو قسم است جسم و روح جسم آنست که مقدارے و شکلے معین دارد و آن مقدار و شکل را نمیگذارد و روح آنچه مقدار و شکل معین ندارد و باشکال مختلفه و مقادیر متضاده ظاهر شود و جسم نیز دو قسم است علوی و سفلی و علوی نیز اقسام بسیار دارد مثل آسمان و غیره و سفلی نیز دو قسم است بسیط چون عناصر اربعه و مرکب نیز دو قسم است تام و ناقص مرکب تام منحصر در سه عالم است عالم معادن و عالم نباتات و عالم حیوان و هر یک ازین سه مشتمل است بر عوالم بسیار که تفصیل آن از تطویل میخواهد و مرکب ناقص نیز سه قسم است بخار و غبار و دخان و ازین هر سه عوالم بسیار پیدا میشوند ازین جهته گفته اند که عوالم بسیار اند تدبر کذا فی تفسیر الکبیر و وجه ابتدا کردن مصنف کتاب خود را بتسمیه و تحمید متابعت بدو حدیث مشهور است یکے از برائے ابتدا باسم الله و دیگرے از برائے ابتدای بحمد الله و میان این دو حدیث تعارض مینماید و در دفع آن چند وجه گفته اند اما آنچه مناسب باین مختصر است آنست که ابتدا دو قسم است حقیقی و اضافی و مراد بتسمیه ابتدای حقیقی است و به تحمید ابتداء اضافی بالجمله تعارض دفع است که مراد بهر دو یکی باشد از جهته واحد و وجه تخصیص تسمیه بابتداء حقیقی متابعت است بکتاب قدیم یعنی کلام الله **والصلوة والسلام علی محمد و آله واصحابه اجمعین** و رحمت و سلام بر محمد صلعم و بر آل و تمام دوستان او باد و واو عاطفه برای جمع است و الف لام بهر چار معنی درین جا درست است و صلوٰة مفرد و منصرف صحیح و اعرابش معلوم است مرفوع لفظاً مبتداء و صلوٰة در کتابت بواو نویسند و بالف تلفظ یابد و صلوٰة در اصل اسم است از تصلیه بمعنی ثناء کامل و آن در وسعت بشری نمی گنجد بنابر آنرا مفوض بواجب تعالے میگردانند و صلوٰة و سلام را ازین جهته باهم جمع کرده است که در کلام ربانی این چنین است چنانچه گفته است ان الله و ملائکته یصلون علی النبی یا ایها الذین آمنوا صلوا علیه و سلموا تسلیما و صلوٰة در لغت بمعنی دعا و رحمت و استغفار و ثناء رسول است و گویند که اگر صلوٰة را بخدا منسوب سازند معنی آن رحمت است و اگر بفرشتگان منسوب باشد معنی آن استغفار است و اگر بمومنین منسوب سازند مراد ازان دعاء است پس مراد از صلوٰة درینجا بمعنی رحمت و دعاء است از خدا که پیغمبر را با علائی ذکر بزرگ گردان و شریعت او را تا بقیامت پایدار بدار و بیوم رستخیز شفاعت او بحق عاصیان قبول کن و مرتبه او بزرگ گردان و السلام معرف بلام عهد معلوم است واو عاطفه و سلام از اسمای خدای تعالی است و سلام از طرف رب العالمین بر پیغمبر هم آنست که او را از عیوب پاک کرده و از آفات دنیا و آخرت محفوظ داشته و مراد از سلام با آل بدان المهار این برأة و طلب است از رب العالمین و سلام که بعضی بر بعضے میکنند مراد ازان طلب دعا و سلامتی از آفات و بلیات است و علی حرف است بمعنی بر و جر میدهد اسم را و معنی آن بر چند است مصاحبت بمعنی مع چون آتی المال علی حبه و علی بمعنی بر مکون جار برای استعلای حکمست و محمد مفرد و منصرف

صحیح مجرور لفظاً و محمد از اشهر اسمای شریف آنحضرت صلعم است و آن نزد بعضے هزار است و نزد بعضے سه صد و شش و
بعضے نود و نه و تسمیه باین اسم شریف بالهام است و معنی او ذاتیکه فضائل مجموعه او کثیر است چراکه تفعل برای کثرت می آمد
و پیشتر از آنحضرت باین اسم کسی مسمی نشده و آل بدهمزه مفرد منصرف صحیح مجرور لفظاً و ها ضمیر مجرور متصل واحد مذکر
غائب راجع بمحمد است و آل در اصل اهل بود ها را به همزه بدل کردند آل شد و باز بالف بدل ساختند آل گردید و
تصغیر آن اُهیل و جمع آن اهول و اهال و مراد از اهل مرد عشیرت و ذریت و اقربا و اولیای اوست و اهل امر
ولات آنست و اهل بیت ساکنان خانه و اهل مذهب که بآن تدین کنند و مراد از اهل نبی ازواج و بنات و صهر و نسا او ست
و در استعمالات لفظ اهل تخصیصات اند یکی آنکه در اشکاف مستعمل نشود دویم آنکه در غیر عقلا استعمال نمی یابد سویم آنکه بر هر
ذی عقل مستعمل نشود مگر در آن شخصی که او را در امر دنیا و دین خطر عظیم باشد مثل اهل سید المرسلین یا فقط در دنیا خطر باشد
مثل اهل فرعون هکذا فی القاموس و اصحاب جمع صاحب است مگر جوهری گوید که جمع فاعل بر ابنای افعال در کلام ثابت
نشده و بعضے گویند که اصحاب جمع صحب و صحب مخفف صاحب است مثل نمر و انمار و لفظ اصحاب عام است که اطلاق بر
اصحاب رسول و غیر آن میباید و صحابة در اصل مصدر است مگر بسبب کثرت استعمال آن بر اصحاب رسول صلعم علم گشت
بنا علیه صحابی با و منسوب کردند بخلاف اصحابی که بر هر مسلم که محمد صلعم را دیده است اطلاق یابد و بعضے گویند که اصحابی او
را گویند که برسول بسیار مصاحبت کند و بعضے قائل اند که اصحابی آنست که از رسول روایت کند ازین قید اصحابی قلیل
باشند زیرا که اهل روایت قلیل اند چنانچه گویند که بعد وفات محمد صلعم یک لک و بست و پنج هزار اصحابی بودند و آوردن لفظ اصحاب
بعد آل تخصیص بعد تعمیم است و ه ضمیر مجرور متصل واحد مذکر غائب راجع بسوی محمد است و اجمعین لفظ تاکید است
و جمع آن بیاء و نون بنا بر مجرور را بودن آنست و التاکید تابع یقرر امر المتبوع فی النسبة و الشمول و هو لفظی و معنوی
فاللفظی تکریر لفظ الاول و یجری فی الالفاظ کلها و المعنوی بالفاظ محصورة **اما بعد فنقول قد رتبت**
هذا الکتاب علی اربعة فنون ولکن بعد حمد و صلوٰة گوئیم بدرستی که این کتاب مذهوبه را بر چهار فن ها مرتب
کردم اما لفظ متضمن بمعنی شرط است و لفظ بعد از ظروف زمانی است بمعنی پس چون در ینجا مضاف الیه محذوف
معنویست بعد را مبنی علی الضم باید خواند یعنی دال بعد را در اما بعد مضموم باید خواند و مضاف الیه محذوف آن اکثر لفظ حمد و نعت
میباشد و اما حرف شرط است برای تفصیل که متکلم او را در ذکر مجمل داشته است و حذف کردن فعل لازم آنست و عوض آن فا
آوردن بمقام خبر جائز است و نقول صیغه متکلم از قول است و قد بتخفیف بمعنی درستی است و قد حرفی بود یا اسمی
و اسمی بر دو قسم بود اسم و فعل و فعل مرادف بر یکفی بود و اسم مرادف بحسب باشد و حرفی آنست که بفعل متصرف خبری که مثبت
و مجرد باشد از جازم و ناصب و حرف تنفیس مختص بود و آنرا معانی توقع و ماضی و حال و تحقیق و نفی و تقلیل و تکثیر نسبت باشد
رتبت صیغه واحد متکلم فعل با فاعل و ترتیب مصدر او ست بمعنی راست کردن در جه هر چیز و نهادن چند چیز بمقام و ابتر

خود و هذا اسم اشاره است و کتاب معرف بلام عهد خارجیست و کتاب مصدر بمعنی نوشتن یا بمعنی مکتوب یعنی نوشته شده بحالت نصب است و عند البعض صفت یا عطف بیان یا بدل هذا است ندبر ماضی آن مفتوح و مضارع آن مضموم العین است علی بمعنی بر حرف جر است و آن بر دو گونه بود اسمی و حرفی و جار مجرور متعلق به ربعت است اربعة از اسمای عدد است بحالت جر بمعنی چهار و فنون جمع فن است و فن بالفتح حال و گونه و افنان و فنون بالضم جمع آنست و فن بمعنی سرود و آواز طرب انگیز نیز آمده و فعل از نصر و آن مضاف الیه است و فن در اصطلاح اهل علم طائفه است از کلام که مشتمل بر جمله علم بود که جمله را از جمله دیگر جدا میکند و هذا اسم اشاره ظرف مرتبی و حاضری که در ذهن مرتکز است و آن ذهنیه یا معانی مخصوصه که از آن الفاظ مخصوصه تعبیر میکنند یا الفاظ مخصوصه که بر معانی مخصوصه دلالت میکنند و برابر است که وضع دیباچه قبل از تصنیف بود یا بعد از آن ترتیب و ترتیب بمعنی نهادن هر شیء است بجای خود و مصنف ایضا در فنون اربعه رعایت ترتیب نموده بدینوجه که چون علت غائی و غرض اصلی و مقصود ذاتی از تعلیم و تعلم علم طب حفظ صحت موجوده کامله و استرداد صحت غیر موجوده زائله است و این مقصود کما ینبغی حاصل نمیشود مگر بعد از علم صحت و مرض و علم این هر دو استغنا نمی بخشد مگر بعد از بودن علم بدن و اجزاء آن زیرا که صحت و مرض عوارض بدن اند و بدن معروض آن و علم عوارض حاصل نمی شود مگر بعد از علم معروض که امور طبیعیه است زیرا که قوام بدن از و است از نیجهت ماتن علیه الرحمة اول الکلام طبعی بیان نمود و بعد از آن بحث صحت و مرض و حالت ثالثه ارقام ساخته زیرا که عروض عوارض بعد از علم معروض انسب میباشد و چونکه حفظ هر شیء و زوال او کما ینبغی حاصل نمی شود مگر بمحافظت و ازاله سبب آن شیء لهذا بعد بیان امور طبیعیه و احوال بدن انسان اسباب صحت و مرض بیان نموده و چون معرفت وجود اسباب هر شیء کما ینبغی کما حقه نمی باید مگر بعد از علم بدلائل و علامات آن شی از نیجهت بعد از بیان امور طبیعیه و احوال بدن انسان و اسباب آن دلائل و علامات صحت و مرض ترقیم نموده و من بعد آن ذکر کرد قوانینی را که مشتمل اند بر کیفیت حفظ صحت و کیفیت علاج زیرا که صحت کمال بدنست و بدن موضوع آن کمال و علم حفظ این کمال هرگاه که موجود باشد بر بدن و زوال او وقتی که دور شده باشد از وی موقوف است بر دانستن ماهیت موضوع و ماهیت کمال و اسباب وجود او و اسباب زوال آن این است ترتیب فنون اول که بالا مذکور شد و لکن ترتیب فنون باقیه بدین طریق است که چونکه طبیب وقت علاج اول به آوردن قواعد جزئیه مذکوره در فنین آخرین از قواعد کلیه مذکوره فن اول محتاج میشود تا که استنباط و تفریع جا حاصل شود و باز متوجه گردد باستعمال تجارب متعدده که اگر یکی تجربه فائده ندهد به دیگری رجوع نماید و این چنین استنباط با فکار کثیره و تجارب بسیار انداز و در حصول تجارب عجیبه از زمانه طویل میباشد و وقت مرض خصوصا حاد و تحصیل تجارب متعدده مهلت نمیدهد زیرا که هر لحظه مرض متغیر میگردد و بتاخیر متحمل نگردد و علاوه بر این بعضی از امراض اند که علاج آنها به تجربه خاص باشد بنا بر علیه قدما قواعد جزئیه راجع اسباب و علامات در فنین آخرین جمع نموده که طبیب وقت علاج متردد نگردد و بمرض ضرر نرساند زیرا که آوردن از فنین آخرین جزئی حقیقی مثل تشخیص مرض نیز که زید را عارض شود مع اسباب و علامات و معالجات اسهل است بنسبت بر آوردن از قواعد کلیه مذکوره فن اول و باز امراض

رابدو قسم منقسم ساخته نه عام وخاص وخاص را بر عام مقدم نموده در فن سوم زیراکه امراض خاص کثیر اند و عام را متاخر ساخت زیراکه کم اند وعلم ادویه را
در فن دویم تحریر ساخت تا که طبیب را پیش از علاج بصیرت حاصل گردد و در فن اوّل قواعد کلیه را ازینجهت بیان کرده که طبیب امراض جدیده
غیر محصوره فنین آخرین را تشخیص کند الفن الاوّل فی قواعد جزئی الطب وفن اوّل از فنون اربعه کتاب موجز القانون ثابت است ببیان
قواعد دو جزء علم طب وفن در لغت غصن شجر هست واوّل از اسمائی عدد هست وفی حرف جاره است وقواعد مجرور متعلق ثابت است وقواعد
جمع قاعده وقاعده بکسر عین در لغت زن نشسته وبنیاد را گویند ونزد نحویین جمله است اسمیه باشد یا فعلیه چنانچه العالم حادث وقام زید ودر اصطلاح
منطقیین بمعنی قضیه وضابطه واصل وکلی آمده است وقضیه بر دو قسم بود کلیه وجزئیه کلیه آنست که حکم کرده شود دران بر جمیع افراد موضوع مانند
کل انسان حیوان وجزئیه آنست که حکم کرده شود بر بعض افراد موضوع مثل بعض الحیوان انسان ومراد دریں جا قضیه کلیه است
کما قال صاحب النفیسی القاعدة اصل کلی منطبق علی الجزئیات لیتعرف احکامها منه سواء کانت تلک الجزئیات حقیقیات او اضافیات
واطبا قاعده را به نسبت فوق وتحت بکلی وجزئی تقسیم میکنند یعنی قاعده کلیه قاعده ایست که تحت آن قاعده دیگر باشد وقاعده جزئیه
قاعده ایست که فوق آن قاعده اخری باشد زیراکه قاعده عالیه نسبت به سافله کلیه باشد وسافله به نسبت عالیه جزئیه ومراد
از جزئی درینجا جزئی اضافی هست زیراکه کلیه در قاعده ماخوذ است پس حقیقی بودن آن مشکل گشت ومثال کلی علاج کل مرض
بالضد ومثال جزئی علاج الغب الخالص بالتبرید وچونکه قواعد فن اوّل نسبت به فنین اخرین کلیه بودند ازیں جهت ماتن قواعد
را بکلی مقید کرده وجزئی در اصل جزئین بود نون بسبب اضافت بیفتاد وجزء بالضم پاره چیز است واو مخفف جزو است وقاعده
اهل عرب است که هرگاه همزه مضموم بود بصورت واو نویسند وهرگاه مکسور بود بصورت یا واگر مفتوح باشد بصورت الف چنانچه
گویند جزؤک وجزاک وجزئک واز گفتن جزئی الطب معلوم میشود که تقسیم طب بسوی دو جزء مثل تقسیم کل است طرف اجزاء
مثل تقسیم خمسه طرف ارباع نه مثل تقسیم کلی طرف جزئیات وجزء چیز ایست که مرکب میشود از جزء واز غیر او کل وکل مجموعه آن اجزاء است
وجزئی تمام حقیقت کلی است مع قید زاید ازینجهت بر یک جزء اطلاق طب نمی یابد ونه هر واحد غایت دیگر هست تامل وطب بهر سه
حرکت در لغت بمعنی سحر واصلاح وحذق آمده است چنانچه گفته شود طب الرجل طبا فهو مطبوب یعنی جادو سحر کرده شده وطبت
السقاء اذا اصلحه وصانع طبیب ای حاذق تفکر ودر اصطلاح اطبا الطب علم باصول یعرف منه احوال بدن الانسان من جهت
الصحة والمرض لیحفظ الصحة حاصلة وتستر د زائلة ودر هر دو معنی مناسبت است وغرض از علم طب صیانة الذهن عن الخطاء
فی علاج هست موضوع هر علم ما یبحث فیه عن العوارض الذاتیه است پس ازینجهت موضوع هر دو جزء جدا هست چنانچه موضوعات
قسم نظری طب بدن انسان است از جهت صحت ومرض واحوال ودلائل زیراکه اطبا بحث عوارض ذاتی این امور میکنند وموضوعات
جزء عملی تصرف هست در اسباب سته ضروریه وتدبیر آن واعمال بدو علاج بادویه اعنی علمیة وعملیة ۔ واز دو جزء علم طب جزء علمی وجزء
عملی مراد دارم وجزء علمی آنست که مسایلش مفید بالاعتقاد باشند فقط واز بیان کیفیت عمل خالی باشند چون امور طبعیه که هفت اند
واخلاط که چار اند وامزجه که نه اند وارواح وقوی که سه اند وجزء عملی آنست که مسایلش مفید بالاعتقاد باشند با بیان کیفیت

عمل چون اورام که سوا عصب اعضاء رئیسه باشد در زمان ابتدا با ادویه رادعه فقط و در تزاید رادعه و مرخی و در انتها مرخی و محلل و در
انحطاط محلل فقط بکار برند داعنی صیغه واحد متکلم و مصدر ان عنایت است بمعنی قصد کردن و کلیه و عملیه هر دو منسوب اند القول
کلی یعنی دو فن اول هر دو جزو را القواعد کلیه بیان کردم و باجاره قول مجرور متعلق به ثابت است و بگفتن قول کلی احتراز از جزئی شده
الفن الثانی فی الادویة والاغذیة المفردة والمرکبة و فن دویم ثابت هست در بیان ادویه و اغذیه مفرده و مرکبه و فن ثانی مبتدا و صفت
موصوف است و فی الادویه جار مجرور متعلق به ثابت هست و ادویه جمع دوا رهست و دوا آنست که بکیفیت در بدن اثر کند و
مشابه بدن نگردد و الاغذیة معطوف بر ادویه هست و اغذیه جمع غذا و غذا آنست که بماده در بدن اثر کند و خلع صورت نموده
مشابه او گردد و المفردة والمرکبة هر دو صفت ادویه هست زیرا که ماتن علیه الغفران اغذیه مرکبه را بیان نکرده و دواء مفرد آنست که
ترکیب صناعی دران نباشد چون بادیان وغیره و مرکب آنست که اینچنین باشد چون معاجین و اشربه وغیره الفن الثالث فی الامراض
المختصة بعضو عضو و اسبابها و علاماتها و معالجاتها و فن سوم ثابت است در بیان بیماری هائے که بعضو عضو مخصوص اند و در بیان
اسباب و علامات و معالجات انها و فن ثالث مبتدا و صفت موصوف است و فی الامراض جار مجرور متعلق ثابت هست و
امراض جمع مرض و مرض بیماری و بیمار شدن است از باب علم یعلم و المرض هیئة بدنیة غیر طبیعیة یجب عنها بالذات آفة فی الفعل وجوبا اولیا
و بعضو عضو جار مجرور متعلق بمختص هست و عضو بالضم و الکسر بمعنی اندام و جمع او اعضا است و العضو اجزاء بدنیة کثیفة غیر سیاله
و مراد از اعضا درینجا از اعضا مرکب هست و بعضی گویند که مفرد هست نه مرکب و تکرار لفظ عضو درینجا بدو وجه هست یکی از برائے آنکه
این بحث را بیک عضو خاص مختص ندانند و دویم آنکه تقسیم امور سابقه هست مثل اعطی القوم رجلا رجلا و این تکرار در اصل تاکید نیست
زیرا که نزد نحویین مقرر هست که وقتیکه نکره را بار بار آرند ثانی غیر از اول باشد و مثال مرض مختص صداع هست زیرا که صداع فقط در سر بود
و اگر کسے گوید که وجع مفاصل و درد دندان و چشمان بیک عضو خاص نباشد پس او را درین فن ثالث شمردن جائز نیست
گوئیم که جائز هست زیرا که واحد النوع هست و ایضا اگر کسے گوید که درد شقیقه در یک شق بود و از از عضو واحد شمار کردن جائز نیست
گوئیم که این امر اعتباری است که از از عضویت بیرون نیاورد و این مرض برابر هست که در عضو ظاهر بود یا در عضو باطن و اسباب عطف
بر امراض است و اسباب جمع سبب هست و ها ضمیر مونث راجع بسوئے امراض هست و سبب در لغت بمعنی حبل هست و در عرف عام
چیز است که با و پیوند کنند و نزد حکما سبب آنست که بودن آن سبب در وجود شئی ضروری است خواه آن سبب فی الحقیقت داخل
آن شئی بود مثل ماده و صورت و یا خارج ازان باشد مثل فاعل و غایة و نزد اطبا سبب آن باشد که فاعل بدن بود و نه هر فاعل را فاعل گویند
مثل امراض که محدث اعراض اند که آنرا از اسباب نشمارند بلکه فاعل آن باشد که فاعل وجود افعال بود و حفظ آن افعال در بدن هست
که این فاعل بدنی بود یا غیر بدنی جوهر باشد مثل غذا یا عرض بود مثل گرمی و سردی و گاهے شئی واحد باعتبار مختلف هم سبب بود
و هم مرض مثلا که سرفه گاهے عارض ذات الجنب بود و چون مستحکم گردد و بنفسه مرض شود و باز سبب الصداع گشته باشد و بعضے از اسباب
مخالف باشد و بعضے غیر مخالف و سبب مخالف آن باشد که وقتیکه از بدن جدا گردد تاثیر آن باقی ماند و غیر مخالف خلاف مخالف

بود و مطلقاً اسباب عند الاطبا و ستراند با ادویه سابقه و اصله و انحصار اسباب دریں سه بدیں صورت میشود که اسباب یا غیر بدنی بود و آنرا بادیه گویند یا بدنی باشد و ایں بدنی یا بواسطه اثر کند آنرا سابقه گویند ورنه واصله خوانند و علامات جمع علامت و علامت حالتیست که حالت بدن با و شناسند و ایں حالت امریست بزرگ در بدن انسان که امور منفیه بدن با و شناخته میشود و ها ضمیر مونث راجع بسوی امراض است و معالجات جمع معالجت و معالجت مباشرت عمل است جهت دور کردن مرض خواه مرض دور شود یا نشود و صیغه جمع جهت اکثر امراض آورده است و هم اشاره است بدیں طرف که هر مرض را اسباب متفننه و علامات متنوعه و مختلفه میباشد الفن الرابع فی الامراض التی لا تختص بعضو و فن چهارم ثابت است در بیان بیماریهائی که بیک عضو خاص نباشد و فن رابع مبتدا و صفت موصوف است و مجرور متعلق بثابت است التی اسم موصول برائی مفرد مونث است و موصول چیزیست که جزو کامل جمله نمیشود مگر بصله و عاید و صله جمله خبریه بود و عاید ضمیر اوست و لا تختص صیغه نفی مضارع معلوم از باب اختصاص و ضمیر در و مستتر راجع بالتی است و مجرور متعلق بفعل است و صله موصول یعنی بیماریهائی مذکوره بیک عضو مخصوص نباشند بلکه بتمام بدن عام باشند مثل تپ و غیره و یا آنکه در هر عضو پیدا میشود مثل ورم و تفرق اتصال و اسبابها و علاماتها و معالجاتها و فن چهارم ثابت است در بیان اسباب و علامات و معالجات امراض عامه و التزمت فیه مراعات المشهور من الادویة و الاغذیة و دریں کتاب رعایت مشهور و برامر علاج از قسم ادویه و اغذیه لازم گرفتم یعنی دریں کتاب ادویه و اغذیه مفرده و مرکبه که مشهور بودند بیان کردم زیرا که مراد و مشهور مجرب اعتماد کلی باشد بخلاف غیر مشهور و التزمت صیغه واحد متکلم از باب التزام بروزن افتعال بمعنی لازم گرفتن که ادر است و مراد از فیه یعنی دریں کتاب مشهور فی الذهن است و مراعات بالضم چرانیدن و نگهداشتن و بگوشه چشم نگریستن و مجازاً بمعنی سلوک و رعایت است المشهور مضاف الیه است یعنی کثیر الاستعمال که در اکثر کتب یافته میشود و باب او شهره بمعنی آشکارا کردن و من حرف جاره متعلق بمشهور است و بیان معالجات است و قوانین الاستفراغات و غیرها و از قوانین استفراغ و غیر آن مثل اعمال ید و غیره که مشهور بودند بیان کردم و او عاطفه معطوف بر ادویه است و قوانین جمع قانون و قانون لفظ سریانی بمعنی خط هر چیز و مسطر کتاب و جدول و مجازاً بمعنی قاعده و دستور آمده و قانون معرب کانون است که برائی معالجها امراض مذکوره مختص است و بعضی گویند که قانون قاعده ایست کلیه که بر جمیع جزئیات منطبق باشد استفراغات مضاف الیه و غیرها معطوف بر ادویه و ها ضمیر مونث راجع بسوی قوانین است و غیر از قوانین استفراغ مثل قوانین اعمال ید و تصرفات در اسباب ستة ضروریه و اعمال ید شش است یعنی بستن عظم شکسته و بجا آوردن استخوان بیجا شده و شگافتن زخم و قطع کردن عصب و غیره و داغ کردن و دوختن است و انا اسئل الله تعالی العصمة و التوفیق و از خدای بلند پاکدامنی و توفیق را میطلبم یعنی بدرگاه قاضی الحاجات دعا میکنم و سوال میکنم که مرا تمام کتاب توفیق ده و از خطائی عبارت ایں کتاب محفوظ دارد انا ضمیر مرفوع منفصل است و ضمیر که برائی متکلم و مخاطب و غیره مقرر باشد و اسئل صیغه واحد متکلم از سوال است و سوال طلب شیء است بطریق تضرع و الله نام خدا است و تعالی یعنی بمعنی بلند شد است و ایں صیغه ماضی است از باب تفاعل که اکثر اسم الهی را حال آن واقع شود مثل خدا تعالی و متعلق العصمة بالکسر بمعنی حفظاً از خطا است که دریں

تحریر واقع شود و توفیق ساختن اسباب موافق مسبب و لفظ توفیق مستعمل نمیشود مگر در خیر و ترتیب این کتاب هم از جملهٔ خیرات است و انا
اسئل بمعنی درخواست میکنم رب العباد و باید دانست که علامه تفتازانی در شرح تلخیص نوشته که تقدیم مسند الیه بر مسند فعلی گاهی برای
تخصیص میاید مگر تخصیص درینجا درست و خوب نمینماید زیرا که شرکت در سوال بسبب اجتماع قلوب دران اقرب باجابت باشد و
گاهی برای تقویت و تاکید میاید و آن ایضاً مناسب نیست زیرا که تنبه و سائیه الهی نمیاید گوئیم که جواب این دو سوال بدو شق داده
شود اول این است که فاضل اصفرانی در اطول نوشته که تقدیم مسند الیه درینجا جهت تخصیص انسب مینماید زیرا که مصنف درین
سوال فرید و حید است که کسی را باهم مشارکت نکرده تا که بر ورحم شود و دعاے او قبول گردد و جواب ثانی آنست که تقدیم مسند الیه
درینجا برائے تاکید است زیرا که دران ایجاد اظهار رغبت سوال است تا که مبالغه در طلب و حصول او باشد و یا آنکه گفته شود که
بسیاری از شرکان اند که منکر از سوال نمیباشند مگر از خدا چیزے هم نمی طلبند پس ازین جهت مصنف علیه الرحمت انا موحداً اسئل
تعالی گفته است و این حصر حصر اضافیست تدبر و التمس من الاصدقا ران یعفوا الزلل و یسدوا الخلل و از دوستان التماس
میکنم که لغزش کلام و افهام را معاف بدارند و خلل عبارت کتاب اصلاح کنند یعنی اگر در تقریر و تحریر این کتاب فسادی واقع شود
اصلاح سازند و التمس صیغه واحد متکلم از التماس بمعنی خواستن و باصطلاح اهل عرب سوال با مساوی است
و در فارسی سوال ادنی با علی و اصدقا جمع صدیق است بمعنی دوست مثل طبیب و اطبا و آن مخففه مفتوحه است و آن بر دو
قسم باشد اسم و حرف و اسم بر دو گونه باشد و تفصیله فی الصحاح و یعفو صیغه مضارع از عفو و عفو بمعنی معافی خواستن و درگذشتن
از گناه است و زلل بمعنی لغزیدن قدم است در گل و مثل آن و خطا واقع افهام را مشابهت کرده است به لغزیدن پا در گل و زلل
اسم زلیل است و یسدوا صیغه مضارع از سد و سد بمعنی اصلاح کلام است از عیوب و خلل بمعنی فساد در کلام است یا
فرجه بین الشیئین و خلل منصوب است و خبر مبتدا معلوم و آنکه درین عبارت استعاره مصرحه و مجاز مرسل استعمال کرده
الفن الاول یشتمل علی جملتین و فن اول مشتمل بر دو جمله است و یشتمل صیغه مضارع از اشتمال است و اشتمال بکسر اول
فرا گرفتن و مراد از اشتمال درینجا اشتمال کل بر اجزا است نه اشتمال کلی بر جزئیات جملتین تثنیه بمعنی دو جمله و جمله بالضم
آنکه مشتمل بر کلام بود الجملة الاولی فی قواعد جزء النظری من الطب و جمله اول ثابت است در بیان قواعد جزء علمی
از علم طب و باید دانست که لفظ نظری بر سه معنی اطلاق میاید اول آنکه مفید اعتقاد رائی بود و فقط که کیفیت مباشرت
متعلق نباشد دوم آنکه بر نظر متوقف باشد و بان حاصل شود و مقابل آن عملی بود و آن آنست که بر مزاولت عمل متوقف
بود سوم آنکه دانستن اشیائی بود که وجود آنها در اختیار ما یان نیست مثل آسمان و عناصر و غیره و مقابل آن عملی باشد
و آن علم اشیائی است که وجود آنها در اختیار ما یان است مثل صبر و شکر و غیره و مراد درینجا از معانی ثلثه معنی اول است نه
معنی دوم زیرا که قسم دوم علم طب ایضاً نظری است و نه معنی سوم زیرا که موضوع هر دو قسم طب بدن انسان است و وجود و احداث آن
در اختیار ما یان نیست تدبر و تشتمل علی اربعة اجزاء و جمله اول از فن اول کتاب موجز مشتمل بر چهار اجزاء است و آن

[illegible]

جمع جزء است و معنی آن گذشت الجزء الاول من اجزاء الجملة الاولی فی الامور الطبیعیة و جزء اول از اجزاء جمله اول ثابت است در بیان
امور طبیعیه بقول کلی ای بقواعد کلیه یعنی امور طبیعیه کلیة بیان میشود و بعضی گویند که مراد از قول کلی قولیست که شخص و مرض و وقت
مختص نبود بلکه عام و شامل کل بود ازینجهت قول را بکلیت مقید کرده تا که دال باشد برآنکه امور طبیعیه درین بحث بخصوصیت
شخصی بیان نکرده شد و بعضی گویند اجمال است تفکر باید و انست که تا اینجا فهرست کتاب بود و بعضی مسایل در ینجا بیان شده
اند مثل تقسیم فنون وغیره و جهت بصیرت و بعضی نه مثل تقسیم فنون باقیه جهت اختصار قوله الطب ینقسم الی جزء نظری و الی
جزء عملی پس بعد از بیان فهرست کتاب گوییم که علم طب بدو قسم منقسم میشود یکی طرف جزء علمی و دویم طرف جزء عملی و مخفی مباد
که ماتن علیه الرحمة اکنون تقسیم علم طب میکند و پیش ازین که بود تقسیم کتاب بود واگر کسے گوید که درین تقسیم تکرار است زیراکه
از قول ماتن الفن الاول فی قواعد جزئی الطب انه علی قسمین و کذا از قول اعنی علمیة و عملیة تقسیم طب ظاهر گردید و اکنون
که باز تقسیم میکند بجز این نیست که تحصیل حاصل و تکرار است گوییم که تکرار وقتی باشد که شئ واحد را از جهت واحد دو مرتبه
بیان کنند و در ینجا اینچنین نیست زیراکه تقسیم اول تقسیم کتاب و تقسیم دویم تقسیم علم است مگر این چنین تقسیم وقتی فهمیده شود
که از کتاب الفاظ مخصوصه دال بر معانی مخصوصه یا معانی مخصوصه که تعبیر کرده شود از ان الفاظ مخصوصه یا مرکب از ان مراد داشته
شود و از علم تصدیق مسایل خواه تمام باشند یا بعض بقدری که از ان غایت علم و ملکه حاصل شود و اگر از علم تمام مسایل
یا بعض از ان مراد گرفته شود و از کتاب الفاظ مخصوصه معبره معانی این مسایل مراد داشته شود بجز این نیست که درین تکرار
پیدا میشود زیراکه درینوقت هم مسایل هم آن الفاظ مخصوصه اند و همچنین اگر از کتاب معانی مخصوصه مراد گرفته شود
لیکن در مسایل ملاحظه معانی نه کنند تکراری پیدا میشود و حق الامر اینست که اینچنین توجیهات در دفع تکرار نکنند زیراکه در تقسیم
اول قواعد و جزء علم طب بیان کرده است و قواعد عبارت از معانی مخصوصه است برابر است که معبر از الفاظ مخصوصه
باشد یا نباشد و در تقسیم دویم تقسیم علم که مراد از ین معانی است و اگر گفته شود که قواعد اینچنین احتمال ندارد و آنچه کتاب احتمال
دارد و میشاید تدبر و تقول صیغه واحد متکلم مع الغیر از قول است و ینقسم فعل فاعل صیغه مضارع از انقسام بمعنی حصه حصه
شدن و بخش بخش کردن و علامه نفیس گفته که علم طب بحسب معلومات خود طرف دو جزء منقسم میشود و بسبب ضرورت انقسام
علم بحسب انقسام معلوم و این تقلید مسیحی است چنانچه مسیحی گفته که علم طب بسوی دو جزء انقسام نیابد زیراکه علم از مقوله کیف است
که تحت قسمت نیاید بلکه مراد از انقسام علم انقسام معلوم است و توضیح این مسئله چنین است که طب علم است و مراد
از ان بلکه ادراک و تصدیق است و بر هر تقدیر تقسیم او صحیح نمیشود زیراکه هر واحد علم و تصور است و این هر دو از مقوله کیف
اند و تقسیم اجزاء از خواص کم است بنا بر علیه صاحب نفیسی گفته ینقسم بحسب معلوماته که اشاره است بطرفی که تقسیم کیف بالذات
ممتنع و بالعرض یعنی بحسب معلوم جایز است مثل تقسیم حرارت بسبب تقسیم آب گرم و همچنین تقسیم طب طرف نظری و عملی
بالعرض جایز مثلاً آنکه از بعضی معلومات آنست که ارکان چهار اند و امزجه نه و آنرا علمی گویند و بعضی از معلومات آنست

که حفظ صحت بآن حاصل میشود و علاج مرض یا بعضی کرده میشود و آنرا عملی گویند و نیز باید دانست که ماتن بلفظ نظری بجای علمی
از آن آورده است تا معلوم شود که مراد از جزء نظری مصطلح اطباء است لا غیر و آنچه بعضی گویند که نظری از آن گفته که این جزء
به بحث و نظر حاصل میشود چیزی نیست زیرا که جزء دوم نیز همچنین است نه بر و کلا اعلم والنظر مرادف یعنی علم طب علم و نظر اند
یعنی هر دو جزء علمی اند و علم بودن جزء اول ظاهر است و علم بودن جزء دوم هم پوشیده نیست زیرا که در جزء دوم علم بکیفیت عمل بیان
کرده میشود نه نفس عمل مثل بیان وضع رود و عصر و ادرام ازین جهت جزء اول را علم علمی و جزء دوم را علم عملی گویند و کلا حرف
تاکید است و معنی آن گذشت و ضمیر منفصل تشبیه است و کلمه علم و نظر خبر مبتدا و وقع و حال است و تفصیل آن چنین است که جزء عملی
بمعنی مباشرت عمل نیست پس ازین جهت یک جزء علم طب علمی شد و جزء دوم عملی بنا بر اطلاق علم بهر دو صادق نیاید
چنانچه بیان نمودیم انگشتی حاصل دفع اعتراض است که مباشرت عمل طب نیست بلکه مستفاد از جزء عملی طب است زیرا که مباشرت
عمل از کیفیات محسوسه است و علم از کیفیات غیر محسوسه پس جمیع مسائل علم طب تصدیق مسائل اند نه نفس مباشرت بل علم مباشرت
است و خاص کردن جزء اول بعلمی و جزء دوم بعملی از آنست که جزء علمی علمیست که غایت تحصیل آن حصول مجرد علم است و
جزء دوم علمیست که غایت تحصیل آن حصول علم کیفیت عمل است و بدین طرف شیخ اشاره کرده که اذا علمت تفسیر القسمین
فقد حصل لک علم علمی و علم عملی وان لم تعمل قط و درین تعریف انتسابی در نفس خود هم پیدا میگردد و تعبیر و النظری اجزاء ثلثه از بعضها
و اجزاء جزء علمی چهار اند و این حصر حصر استقرائی است و آنچه درین حصر ایراد میکنند بر این است و حصر یا عقلی بود یا استقرائی و عقلی دایر
درمیان نفی و اثبات بود و الا استقرائی یکون علی ثلاثة العلم بالامور الطبیعیة والعلم باحوال بدن الانسان والعلم بالاسباب والعلم
بالدلائل یکی از آن درمیان علم امور طبیعیه است و دوم از آن درمیان علم احوال بدن الانسان و سوم از آن درمیان علم اسباب
و چهارم از آن درمیان علم دلائل است علم طب بجمیع تفاصیل و اقسامها بیست این فن است که علم یا حصولی بود یا حضوری ناول و احوال
جمیع حال و حالات است از صحت و مرض و حالت ثالثه و اسباب جمیع سبب و سبب را بعضها سه اند سابقه و واصله یا دیده علامات
جمع علامت است و معنی آن گذشت و امور جمع امر و امر بمعنی حکم است و الامور الطبیعیة سبعة و جزء اول از اجزاء اربعه ثابت است
درمیان امور طبیعیه و این عند الحکما هفت است و درین الفنا حصر استقرائی است و شارحین آنها را در نظم آورده امور طبیعی چه
هفت آمد سه بر هفت کس بکرد دانا بود یکی است ارکان دگر امزجه سوم دیگر اخلاط و اعضا بود و قوی یا شد ارواح و انگه بدان
که افعال ششم ازینها بود و امور طبیعیه نزد بعضی شش اند و نزد بعضی یازده اند و امور مذکوره الطبیعیه بیشتر از آن نسبت داده اند که بعضی ازینها
ماده است مر طبیعت را چون ارکان و اخلاط و اعضا و ارواح و بعضی صورت است چون امزجه و قوی و بعضی غایت است مرآنرا
مثل افعال آنا فاعل ستمروریه است پس اگر چه مشاهدت و مساوات و رد داید موجب صحت است و الا موجب مرض
والطبیعة قوة مدبرة لبدن الانسان بغیر ارادة و شعور یعنی آنچه لائق و سزاوار است از وی بی اختیار صادر گردد و تفصیل افعال او ثبت و طبیعت
عند الحکما مبدا اول است مر حرکت جسمی را که او در آن جسم است و سکون آن جسم را بالذات و المبدا ما یحتاج الیه الشی و الاحتیاج فرع التیه

وامور را امور طبعی از آن گویند که اگر یکی از اینها معدوم شود وجود انسان نماند و باقی اطلاقات لفظ طبیعت و بیان سبب او مفصلاً در مطولات مذکور است
از اینجا بجویند اعنی الارکان اول از امور طبیعیه ارکان است و ارکان اجسام بسیطه و اجزای اولی اند مر بدن انسان و غیر آنرا و ارکان را عناصر
و اسطقس و اصل و ماده و هیولی و موضوع نیز گویند و ترتیب وضع امور طبیعیه در کتاب بحسب طبع و تقرب و طبیعت است و هی اربعة ارکان
بر مذهب حق چهار اند و دلایل و ترجیح بر چهار بودن ارکان در شفا مسطور است از اینجا بجویند النار و هی حارة یابسة والهواء و هو حار رطب
والماء و هو بارد رطب والارض و هی باردة یابسة یکی از ارکان اربعه آتش است طبیعت آن گرم و خشک و دوم از آن هوا طبیعتش گرم و تر و سوم از آن آب
طبیعتش سرد و تر چهارم زمین و طبیعت آن سرد و خشک باید دانست که عناصر یا خفیف اند یا ثقیل و هر دو از این یا مطلق اند یا مضاف و خفیف مطلق نار است لهذا
طالب غایت محیط است مماس مقعر فلک اول و ثقیل مطلق ارض است لهذا طالب غایت مرکز است و خفیف مضاف هوا است
لهذا طالب جهت محیط و مماس مقعر نار است و ثقیل مضاف آب است لهذا طالب جهت مرکز است و مخصوص بودن عناصر بدو کیفیت
از خواص صوریه است و دلیل بر حرارت آتش گرمی محسوس است و دلیل بر یبوست آن عسر قبول اشکال است و فایده او در مرکبات
تحلیل متراکمات و تفریق مختلفات و تلطیف و تنضیج مواد اجسام و کسر برودت آب و خاک است و دلیل بر گرمی هوا خفت او است
و بر رطوبت آن سهولت قبول اشکال است و هوا چهار درجه دارد بسیطیه و ضبابیه و بخاریه و انعکاسیه فایده او در مرکبات تخلخل است
و دلیل بر برودت آب کثافت جرم و برودت محسوسه است و بر رطوبت مثل هوا و فایده او در مرکبات امتزاج و سهولت قبول اشکال
و دلیل بر یبوست ارض عسر قبول اشکال است فایده او در مرکبات … و استمساک اشکال است عند الحکما عناصر و افلاک کروی
الشکل اند ثانیها المزاج دوم از امور طبیعیه و علل صوریه مزاج است مزاج مصدری است علی الاختلاف که مجازاً بر ممتزج اطلاق
یافته و مزاج کیفیت متوسطه متشابهه حاصله از ترکیب و امتزاج اجزای عناصر بدین صورت که چون اجزای عناصر ریزه ریزه شوند و …
مختلط و ممتزج با یکدیگر شوند بحیثیتی که با هم متماس باشند و در هم فعل و انفعال و کسر و انکسار بالقوت یا یکی متفاعله نمایند و بشکند
هر یک حرارت و سورت و غلبه کیفیت دیگری را بحیثیتی که حاصل گردد از آنها کیفیت متشابهه … اجزای …
خود از مزاج گویند و اقسامه تسعة لانه مشتقا من التعادل الذی هو التکافؤ و ذلک وجودها فی الخارج بل من العدل فی القسمة
در قسمهای مزاج نه اند یکی از آن معتدل و این معتدل مشتق از تعادل نیست که در آن تکافو و تساوی در صوره و قوی کما و کیفا بود
زیرا که این چنین مزاج معتدل در خارج یافته نشود بلکه این معتدل مشتق است از عدل فی القسمة باید دانست که مزاج اولا
باعتبار قسمت عقلی منقسم میشود بدو قسم یکی معتدل حقیقی و او آنست که مقادیر اجزای عناصر ممتزج در کیفیت متساوی
و متعادل باشند که هیچ یک بر دیگری زیادتی و غلبه نباشد و این قسم مزاج در خارج وجود ندارد زیرا که در معتدل حقیقی
اجزاء عناصر متساوی باشند … لهذا هر یک بحیز خود میل نمایند پس ترکیب آن …
دویم غیر معتدل این نیز بر دو قسم است یکی معتدل فرضی طبی و او آنست که اجزای عناصر بحسب کمیات و کیفیات بقدریکه
لایق مزاج مرکب باعث تکمیل فعل آن مرکب است باشند و این مزاج بهترین امزجه است برای آن مرکب مثلاً اسد که

مقصود از آن شجاعت است و ازدیاد حرارت که موجب آن باشد در وی ضروری است این را اعتدال اسدی گویند و کذلک
ارنب که مستحق خوف و نامردی است زیادتی برودت که باعث آن بود در وی لازم است این را اعتدال ارنبی گویند و اطلاق
اعتدال بدین بنا بر اشتقاق او ست از عدل فی القسمة الا آنکه به تعادل یعنی تکافو غیر معتدل است و مراد حکما و اطبا
در اقوال و مباحث همین مزاج معتدل فرضی طبی است و این معتدل مفروضه را هشت وجوه از اعتبارها عارض میشوند چه
اول معتدل نوعی بنظر بخارج و آن نوع مزاجیست که حاصل باشد انسان را که اعدل مولدات است قیاس بسایر انواع حیوانات
و نباتات و جمادات دوم معتدل نوعی بنظر بداخل نوع خود یعنی شخصی از اشخاص نوع انسان را مزاجی باشد که آن مزاج
بنسبت سایر اشخاص اعدل باشد چون مزاج مقدس محمد مصطفی صلعم سوم معتدل صنفی بنظر بخارج صنف خود و آن مزاجیست
که حاصل باشد صنف خاص از اصناف نوع انسان را که آن بنسبت اصناف دیگران معتدل تر باشد مانند مزاج سکان
اهل اقلیم چهارم و این بنا بر اتفاق جمهور و تجربه و مشاهده است چهارم معتدل صنفی بنظر بداخل خود و آن مزاجیست که حاصل باشد
شخصی را از اشخاص آن صنف که بنظر باشخاص دیگر آن صنف معتدل تر باشد پنجم معتدل شخصی بنظر بخارج خود و آن مزاجیست
که حاصل باشد شخصی خاص را که اگر آن شخص بر آن مزاج باشد صحیح تر باشد بنظر باشخاص دیگر آن صنف ششم معتدل شخصی قیاس بداخل خود و آن
مزاجیست که حاصل میشود شخصی خاص را در بعضی احوال و اوقات که اگر آن شخص بر آن مزاج باشد اعدل و افضل است از سایر احوال و اوقات خود هفتم معتدل عضوی
بنظر بخارج خود و آن مزاجیست که حاصل باشد عضوی را از اعضا که آن اعدل باشد از سایر اعضا چون جلد هشتم معتدل بنظر بداخل خود و آن مزاجیست
که حاصل باشد مر عضوی خاص را در حالی از احوال که اگر مزاج بر آن حالت باشد اعدل و افضل خواهد بود بنسبت باحوال دیگر فافهم و غیر المعتدل اما مفرد
و هو اربعة حار و رطب و بارد و یابس و اما مرکب و هو اربعة حار یابس و حار رطب و بارد یابس و بارد رطب و قسم دوم از مزاج غیر معتدل است و آن یا مفرد
است و آن چهار قسم است گرم و تر و سرد و خشک و یا مرکب و آن نیز چهار قسم است گرم خشک و گرم تر و سرد خشک و سرد تر یعنی قسم دوم مزاج غیر معتدل
است از اعتدال مفروضه و عدل فی القسمة و آن هشت قسم است چهار مفرد و چهار مرکب زیرا که اگر جزو حار فقط زاید باشد بحال معتدل مفروضه آنرا احر ما ینبغی
گویند و اگر جزو بارد فقط زاید بود آنرا ابرد ما ینبغی خوانند و اگر جزو رطب فقط زاید باشد آنرا ارطب ما ینبغی گویند و اگر جزو یابس فقط زیاده بود ایبس
ما ینبغی خوانند و اگر حرارت و یبوست غالب باشد آنرا احر ایبس ما ینبغی گویند و اگر حرارت و رطوبت زاید باشد احر و ارطب ما ینبغی خوانند و اگر برودت
و یبوست زاید بود ابرد و ایبس ما ینبغی گویند پس جمیع امزجه نه قسم است یک قسم معتدل فرضی طبی و هشت قسم غیر معتدل و نزد بعضی غیر
معتدل هشتاد قسم میشود و بعضی یکصد و دوازده قسم ساخته اند کذا فی النفیسی تقریر او بجهت ثمانیه باشد علیه الرحمة و الغفران اول مثال نوعی خارجی را بیان
میکند و اعدل الامزجة و معتدل ترین از امزجه و قریب تر باعتدال حقیقی مزاج الانسان مزاج انسان است زیرا که اشرف المخلوقات است
بسبب تعلق نفس ناطقه و بمصداق آیه کریمه لقد خلقنا الانسان فی احسن تقویم و لقد کرمنا بنی آدم و اکنون مثال صنفی خارجی بیان میکند
و اعدل اصناف سکان خط الاستوا و معتدل ترین از اقسام انسان باشند کسانی که حوالی و قرب جوار خط استوا هست و خط استوا خطی
فرضی بر زمین مقابل معدل النهار که زمین را به دو حصه مساوی تقسیم کرده است و شروع اقلیم اول قریب از وسط [illegible]

بلغم نیز بر دو قسم بود طبیعی و غیر طبیعی و بلغم طبیعی آنست که معتدل القوام مایل بشیرینی بی بو سفید اللون قریب الاستحاله بخون باشد چنانچه ماتن فرموده والطبیعی منه ما قارب الاستحالة الی الدمویة و بلغم طبیعی آنکه قریب الاستحاله بخون باشد وغیر الطبیعی ما خالف ذلک و غیر طبیعی آنست که مخالف طبیعی بود در اوصاف مذکوره و ماتن لفظ قارب ازان گفته که تا بلغم جصی و تفه وغیره که از اقسام ناطبیعیه اند از طبیعی خارج شوند زیرا که این هر دو قسم بلغم اگرچه صلاحیت خون شدن دارند لیکن بعید الاستحاله اند و بلغم غیر طبیعی دو قسم بود یا باعتبار طعم بود و یا باعتبار قوام و آنچه باعتبار طعم باشد چهار قسم بود چنانچه ماتن فرموده وغیر الطبیعی اما من جهة الطعم و بلغم غیر طبیعی یا از جهت ذائقه بود کالمالح و هو یمیل الی الحرارة والیبس مثل بلغم شور که بطرف گرمی و خشکی میل دارد یعنی هرگاه صفرا محترقه با بلغم رقیق آمیزد ملوحت در بلغم پیدا شود و مزاجش گرم و خشک گردد والحامض و هو یمیل الی البرودة والیبس و مثل بلغم ترش و آن بطرف سردی و خشکی میل دارد یعنی چون حرارت ضعیفه در بلغم اثر کند ترشی در ان حادث گردد والمسیخ و هو خالص البرد لتغیر النضج جهته و مثل بلغم بی مزه و آن خالص سرد و بسیار خام بود زیرا که چون مائیة بادی آمیزد آنرا تفه میسازد والعفص و هو یمیل الی البرودة والیبس و مثل بلغم زمخت و او میل طرف سردی و خشکی دارد یعنی چون قدری از سودا با بلغم آمیزد آنرا زمخت میسازد و کم پخته خام است و اما من جهة القوام کالرقیق جدا یسمی المائی والغلیظ جدا یسمی الجصی و بلغم غیر طبیعی یا از جهت قوام بود مثل رقیق نهایت او را مائی نام نهاده شود و مثل غلیظ نهایت و او را جصی نام نهاده شود زیرا که آب است و یا برای نسبت است یعنی مانند آب رقیق بود والمختلف القوام یسمی الخام والمخاطی و بلغم مختلف القوام بمخاطی و خام نام نهاده شود و مختلف آنست که بعضی اجزاء او غلیظ بود و بعضی رقیق و خام نیم پخته باشد و مخاطی چرک بینی را گویند و جصی آنکه شبیه برنگ جص یعنی گچ بود ثم الصفراء و هی حارة یابسة پس از فضیلت بلغم فضیلت صفرا است و مزاج آن گرم و خشک است زیرا که با خون بیک کیفیت پیوسته است مخالفت دارد و فائدتها تلطیف الدم و تنفیذه فی المجاری الضیقة و فایده صفرا آنکه خون را رقیق کند و در گذرهای تنگ و مسالک ضیقه مثل عروق باریک چشم روان گرداند و ان تدخل فی تغذیة بعض الاعضاء مثل الرئة و آنکه در غذای بعضی اعضا مثل شش وغیره داخل میشود و ان ینصب جزء منها الی الامعاء فیغسلها من الثفل والبلغم اللزج و آنکه پاره از صفرا بسوی روده‌ها ریخته میشود و امعا را از ثفل و بلغم لزج پاک میشوید یعنی فایده دیگر آنست که قسمی همراه خون بعروق میرود تا ترقیق دم و تفتیح اخلاط لزجه کند و غذای بعضی اعضا مثل ریه میشود و قسمی از مراره که ظرف صفرا است بمعده ریزد و فضله هضم معدیه را ترقیق ساخته با معا دفع نماید و بسبب حدت و حرارت خویش امعا را خبردار میکند تا که دفع براز شود و صفراء مذکور طبیعی بود و یا غیر طبیعی چنانچه ماتن گفته والطبیعی منها احمر ناصع خفیف حاد و رنگ صفراء طبیعی سرخ خالص کم وزن تیز است و غیر الطبیعی و صفراء غیر طبیعی آنست که فواید مذکوره در وی یافته نشوند اما ماتن بسبب شهرت در پی تعریف صفراء غیر طبیعی نشده اما لاختلاطه بالبلغم الغلیظ و هی المحی و صفراء غیر طبیعی یا بآمیختن صفرا با بلغم غلیظ بود و نام آن محیست و محی ازان گویند که او در قوام و لون مثل زرده بیضه مرغ باشد او بالرقیق و هی المرة الصفراء یا بآمیختن صفرا با بلغم رقیق بود و نام آن مره صفرا است او

صفرا

یا سودا از الاحتراقیة وهی الصفراء المحترقة یا بسبب آمیختن سودا سوخته بود و نام آن صفرای سوخته است او لاحتراقه فی نفسه یا بسبب
سوختن بعضی اجزای صفرا در ذات خود بود وهی الکراثیة والزنجاریة و نام آن صفرای کراثی و زنگاری است والاحتراق فی الزنجاریة
اقوی فلذلک یشبه السموم ولیکن احتراق در زنجاری بسیار قوی است پس بدین سبب صفرای زنجاری مشابهت بزهر دارد و مخفی
نماند که شیخ الرئیس در قانون نوشته که صفرای غیر طبیعی آنچه در نفس خود فاسد شده باشد اگر در جگر بود آنرا مره و سوی گویند و اگر در معده
محترق شده باشد کراثی گویند و چون آن محترق شود زنگاری خوانند و آن بمنزله سم است و آنچه بسبب بارد متغیر شده باشد پس اگر خون بود
آنرا مره حمرا گویند و اگر بلغم رقیق بود مره صفرا گویند و اگر بلغم غلیظ بود صفرای محیه نامند و اگر سودا بود صفرای سوداوی گویند ثم السوداوی
باردة یابسة یعنی پس از تفصیل صفرا تفصیل سودا است زیرا که در هر دو کیفیت با خون مخالفت دارد و مزاج او سرد و خشک است
فایدتها افادة الدم غلظا و متانة و فایده سودا فایده رسانیدن خون را از روی غلظت و سختی است یعنی خون را وقت ضرورت غلیظ کند
وان تدخل فی تغذیة بعض الاعضاء مثل العظام و آنکه داخل میشود در خورش بعضی اعضاء مثل استخوان که برای اکثر عضو بارد المزاج غذا
سرد مناسب است و ان ینصب جزء منها الی فم المعدة فینبه علی الجوع و یحرک الشهوة و آنکه میریزد پاره سودا بسوی فم معده پس خبردار
میکند آن سودا فم معده را بر اشتها و حرکت میدهد اشتها را و سودا طبیعی بود یا غیر طبیعی چنانچه ماتن گفته والطبیعی منها ثفل الدم وسودا
طبیعی ثفل و درد نشین خون است و طعمش حامض و عفوصت بسیار بود وغیر الطبیعی منها ما یحدث عن احتراق ای خلط کان حتی السوداء نفسها وسودا
غیر طبیعی سوختن هر خلط حتی که از ذات خود سوخته پیدا میشود و باید دانست که سودا طبیعی منقسم میشود بدو قسم قسمی جهت تمتین و تغلیظ خون
در عروق میرود و غذای بعضی اعضا مثل عظام و طحال میشود و قسمی بطحال میرود و از آن قدری بفم معده میریزد و بسبب حموضت و عفوصت
خویش آنرا میگزد و از آن اشتها پیدا گردد و چون از فم معده بمعده می آید الیاف و اعصاب آنرا از رخاوت و سستی که از رطوبت اغذیه
بهم رسیده و خشونت حمل آن است گشته آنها را منقبض و مستحکم و خشن گرداند تا قبول غذای جدیده و احتوا بران جمیع حرارت که باعث
هضم و نضج است زیاده گردد تا هضم و نضج کما ینبغی حاصل گردد و غیر طبیعی از احتراق هر خلط که باشد بود پس آنچه از احتراق خون بود آنرا سودای
دموی گویند و آنچه از احتراق صفرا بود آنرا سودای صفراوی گویند و آنچه از احتراق بلغم بود آنرا سودای بلغمی گویند و آنچه از احتراق سودا بود
آنرا سودای سوداوی گویند و پوشیده نماند که سودای صفراوی اسرع القبول للعلاج است للطافته و سودای بلغمی بطیء العلاج است للزوجته لیکن
سودائیکه از احتراق سودا رقیق بود در ردائتش زیاده از متولد سودای غلیظ است و قرشی در شرح قانون نوشته که سودای غیر طبیعی یکی آنکه در خون غیر
طبیعی باشد و این قسم را اکثر اطبا ذکر نکرده برای ظهور وی زیرا که چون خون ناطبیعی باشد بدیهی است که سودای ناطبیعی خواهد شد دوم آنکه از انجماد
سودا و نیز سودا پیدا گردد و این را سودای انجمادی گویند و باید دانست که رطوبات دو قسم اند رطوبات اولی و آن اخلاط اربعه اند و رطوبات ثانیه
و آن نیز بدو قسم منقسم میشود فضول و غیر فضول و رطوبات فضلیه نیز از دو حال خالی نیست یا فضله است فاضله واجب الاندفاع چون بول و براز و
عرق و وسخ و بدن را بدینها احتیاج نیست و تقسیم فضله اگر زیاد و دیر تر در بدن ماند موجب فساد میگردد و یا فضله فاضله غیر واجب الاندفاع
بود چون منی که فضله هضم رابع است اگر در حالت شیخوخت خارج شود موجب ضعف بدن میگردد و رطوبات غیر فضول منقسم میشود بچهار قسم

سوداء

بر اہل بصیرت مباد کہ مراد از باشندگان خط استوا ساکنان حوالی آنست و اعتدال درینجا از آنست کہ لیل و نہار و حرارت
و برودت اینجا یکسان باشد و این مسئلہ مختار شیخ الرئیس است۔ ثم سکان الاقلیم الرابع۔ و بعد ازان معتدل تر از ان باشندگان اقلیم چہارم اند
و این مختار فخر الدین رازیست و بران دلائل آوردہ است کہ اقلیم رابع بوسط واقعست لہذا توالد و تناسل درینجا بکثرت واقع شود
و ہذا لا یحصل الا لاعتدال ہم باشندگان آنجا نہ محترق شوند و نہ خام باشند۔ و الشبان اعدل۔ و جوانان معتدل ترین مردمان اند یعنی
از ہمہ انسان بعمر سن شباب معتدل تر است زیرا کہ کیفیتین درین سن متوسط و قریب اعتدال باشد و این مثال شخصی قیاس مع اجل است و الصبیان
ابیاد منہم فی الحرارت و کودکان از ہنگام تولد تا آخر سن نمو مساوی اند بجوانان در حرارت غریزیہ۔ لاکنہم ارطب و لیکن کودکان
بواسطہ غلبہ رطوبت غریزیہ ارطب از جوانان اند۔ فلذالک حرارتہم الین پس بسبب رطوبت مزاج کودکان گرمی ایشان نرم تر است از گرمی جوانان
چنانچہ در ہوا ہای بہاری بہت کہ بسبب رطوبت ہوا گرمی او محسوس نمیگردد۔ و حرارۃ الشبان احد و گرمی جوانان بسبب یبوست ایشان تیز
تر است از گرمی کودکان۔ و الکہول و الشیخ باردان یابسان و کہل و شیخ سرد و خشک مزاج اند و سردی مزاج ایشان بسبب فنای
حرارت غریزی است و خشکی مزاج ایشان بسبب فنای رطوبت غریزیست و کہولت از آخر شباب تا شصت سال و شیخوخت از شصت
سال تا آخر عمر باشد۔ و الشیخ ارطب بالرطوبۃ الغریبۃ البالۃ۔ و شیخ بسیار تر است بسبب رطوبت غریبہ تر کنندہ و رطوبت غریبہ چہ
رطوبت اجنبی است یعنی در سن شیخوخت بسبب ضعف قوۃ ہاضمہ ہضم ضعیف میشود و غذا کما حقہ ہضم نمی یابد و رطوبت غریبہ
غذائیہ بر اعضا غالب شدہ انسداد مجاری مملوہ اعضا را تر دارد و مراد از رطوبت بالہ ہمین است و رطوبت غریبہ بالہ را تشبیہ
بچوب خشک کہ در آب تر کردہ باشند و چون ماتن از مثال شخصی داخلی فارغ گشت در بیان مثال عضوی خارجی گردیدہ۔ و اعدل الاعضاء
جلدۃ الانملۃ السبابۃ ثم جلد الانامل الباقیۃ ثم جلد الاصابع ثم جلد الراحۃ ثم جلد الکف ثم جلد الید ثم الجلد مطلقا و احرہا القلب ثم
الکبد ثم اللحم و ابردہا العظم ثم الغضروف ثم الرباط ثم الوتر ثم العصب ثم النخاع ثم الدماغ و ارطبہا السمین ثم الشحم ثم اللحم الرخو ثم الدماغ
ثم النخاع و ایبسہا الشعر ثم العظم ثم الغضروف ثم الرباط ثم العصب۔ و اعدل ترین اعضا جلد سر انگشتان شہادت است پس
جلد سر انگشتان باقیہ پس جلد انگشتان پس جلد کف دست پس جلد پنجہ دست پس جلد دست تا کتف پس جلد تمام بدن و گرم ترین
اعضا اول دل است زیرا کہ مبداء و محل حرارت غریزی و مولد روح حیوانی است پس جگر پس گوشت و سرد ترین اعضا استخوان پس غضروف
پس رباط پس وتر پس پے پس حرام مغز پس مغز و تر ترین اعضا روغن است پس پیہ پس گوشت نرم پس مغز سر پس حرام مغز
و خشک ترین اعضا موی است پس استخوان پس غضروف پس رباط پس پی و ہر یک را در مزاج از قوی بضعیف بہ ترتیب یاد کند
و ثالثہا الاخلاط و ہی اربعۃ۔ سوم از مرکب متوسط و از امور طبیعیہ اخلاط و اخلاط چہار اند۔ و تخمیست رطب سیال الیہ الغذا
کہ مستحیل میشود با و کیلوس اولا یعنی چون غذا وارد معدہ میشود و قوۃ مدبرہ بدنیہ بتوسط حرارت غریزیہ قوۃ ہاضمہ
در وے اثر کند و صورت نوعیہ آنرا کہ ظاہر نیست شکستہ بصورت کشک ثخین مبدل گرداند این را ہضم اول و کیلوس گویند پس
فضلہ کثیفہ ہضم آن از طرف امعاء رفتہ مقعدہ گشت تا بیاید و از راہ مقعد مندفع میشود و رطوبات رقیقہ صافیہ این ہضم بواسطہ عروق

ماسا ریقا بکبد منجذب میگردد و حرارت کبد بران تصرف نماید و طبخ فرماید آنرا هضم ثانی و کیموس نامند و ازین طبخ چهار چیز حاصل
میشود آنچه خفیف لطیف رقیق شبیه برغوه و کف زرد برسر آمده باشد آنرا اصفر نامند و بمنزله آتش گرم خشک است و آنچه ثقیل کثیف
غلیظ شبیه بعکر سیاه ته نشین باشد آنرا سودا گویند و او مانند خاک سرد خشک است و آنچه نضج کم یافته بلون سفید باطراف کبد
چسپیده باشد آنرا بلغم گویند و او مثل آب سرد و تر است و آنچه در وسط نضج تام یافته باقوام معتدل و لون احمر بود آنرا دم گویند و
او مشابه بهوا گرم و تر است پس افضل همه اخلاط خون است و باقی اخلاط مثل ابازیر اند و اخلاط را رطوبات اولی نیز گویند و فضله
این هضم و دوم از راه ماساریقا و کلیه بمثانه و احلیل مندفع گردد و آنرا بول گویند و باید دانست که از اخلاط اربعه مذکوره یا طبعی باشند
یا غیر طبعی پس خلط طبعی مطلق آنست که در عروق کبد پیدا شود و بدن را از آن بهره رسد و خلط غیر طبعی مطلق آنکه خلاف این باشد
و افضلها الدم و افضل و خوبترین خلطها خون است زیرا که تمیه و تغذیه جمیع بدن از وست و هو حار رطب و مزاج خون
گرم و تر است زیرا که از اغذیه حاره رطبه و در فصول مناسبه در انسان موافقه متولد میگردد و فایده تغذیة البدن و فایده
خون پروردن بدنست و بدل ما یتحلل شدن یعنی بدل ما یتحلل در سن نمو زیاده از نقصان او رو میگردد و در سن وقوف بدل نقصان
و در انحطاط کمتر از آن بود و خون طبعی بود یا غیر طبعی و طبعی چار صفت دارد چنانچه ماتن گوید والطبعی منه الاحمر اللون الانتن
المعتدل القوام حلو جدا و خون طبعی سرخ رنگ بی بو معتدل القوام و شیرین نهایت بود القوام بالکسر هیئة عارضة للجسم الذی
من شانه سرعة السیلان لطافة و غیر الطبعی ما خالف ذلک و خون غیر طبعی آنکه مخالف طبعی بود در اوصاف مذکوره لونا و رائحة و
قواما او طعما و مخالف از روی رنگ بو و قوام و ذائقه بود و قرشی در شرح کبیر تحریر کرده که خون غیر طبعی قریب دوازده هزار
قسم میرسد و حصر شان تفصیلا غیر ممکن است الیه فایده علم اول گفته هر خونیکه هست منجمد گردد مگر خون ایل و ارنب هر حیوانیکه عظیم الجثه
است خون او غلیظ است و هر حیوانیکه ذی دم است و قلب و روح و دماغ و کبد و حجاب دارد نیز خون غلیظ دارد ثم البلغم پس
از فضیلت خون فضیلت بلغم است زیرا که بلغم خون غیر تام النضج است و در حقیقت غیر تام بعد از درجه تام بود و هو بارد رطب
و مزاج بلغم سرد و تر است زیرا که از اغذیه بارده رطبه حادث گردد و در فصول بارده رطبه استیلا یابد و فایدته ان یستحیل دما اذا فقد
البدن الغذاء و فایده بلغم آنکه مستحیل بخون میشود وقتیکه گم کند بدن غذا را یعنی هرگاه بسبب سافری یا بوجه دیگر آدمی غذا
نخورد و بلغم مستحیل بخون شده بدل ما یتحلل گردد و ان یرطب الاعضاء فلا تجففها الحرکة و فایده دیگر آنکه تر میدارد اعضا
را پس حرکت اعضا را خشک نمیکند یعنی انسان تا زندگی خود متحرک است زیرا که معیشت بدون حرکت حاصل نمیشود پس بسبب
حرکت حرارت پیدا میگردد و حرارت رطوبت را فنا میسازد و بعد فنای رطوبت یبوست استیلا مییابد و حرکت متعسر میگردد
پس باذن خالق مطلق بلغم در مفاصل آمده ترطیب مفاصل تسلیس میبخشد و درینجا مراد از اعضا مفاصل است و ان یدخل فی تغذیة بعض
الاعضاء و فایده دیگر آنکه بلغم داخل میشود در تغذیه بعضی اعضا مثل الدماغ مثل مغز سر زیرا که مزاج دماغ سرد است و غذای مناسب
مزاج عضو تسبب باشد و ابوسهل مسیحی گفته که فواید بلغم دیگر هم هستند یکی آنکه در جمیع بدن عروق بخون جاری است دوم آنکه خون را لزوجت بخشد سوم آنکه خون را با اعضا

تنبیه

فایده

که با انگشتان پا اتصال میدارند آن عظام مشط پای گویند و از پنج انگشتان که هر واحد سه استخوان دارد الا ابهام که دو استخوان دارد و در
هر انگشت مفاصل و در هر مفصل سه تا استخوان لولو که از سمسانیه گویند بیست هر عضو دارای نفع ها از حکمت بحر وجود ـ چند انکه نتوانی
شمرد از کثرت احسان وجود + والغضروف دوم از اعضای مفرده استخوان نرم است والغضروفیت نرمتر از استخوان و صلبتر از سایر اعضا
که واسطه باشد میان استخوان ها و اعضا تا منافی نگردد لحوم وغیره مثل تلت الکتف سینه گوش جفن و قصبه ریه حنجره و سر سیف وغیره
والرباط سوم از اعضا متشابهة الاعضاء رباط است و تحجیمیت بی حس شبیه بعصب لیکن در صلابت و بیاض از اعصاب بیشتر است پس
حدوث وی یا از استخوان است یعنی گوشت و عضله است یا از مفصلی بمفصلی فنه فایده بی حسی او آنکه از کثرت حرکات و وقوع اصطکاک به الم
و ایذا نباشد و رباط بالکسر چیزیکه بآن سخت بندند چیزی را گویند والعصب چهارم از اعضاء منویه است و تحجیمیت سفید نرم در انعطاف
و صلب در انفصال و جمیع اعصاب منشعب اند الا عصبه مجوفه بعینین و عصبه علیل هر چند عصبات جوف ندارند لیکن مسالک ضیقه برای نفوذ روح نفسانی
و رطوبت بدنی در آن بسیار است که آن مسالک را منافس گویند و فایده او بالذات افاضت حس و حرکت اعضا و بالعرض تشدید و توثیق
انهاست و اعصاب دو قسم اند قسمی از دماغ رسته و آن هفت زوج اند که حس و حرکت اعالی بدن از سر تا دستها بدانها است قسمی از نخاع پیدا شده
و آن سی و یک زوج است و فردی پس حس و حرکت مادون العنق از آن حاصل است والوتر پنجم از اعضا بسیط وتر است و تحجیمیت شبیه
بعصب در صلابت و لیونت ذی حس که از سر عضلات سر دمیده جمله عضلات اوتار دارند الا عضله جبهه و فایده آنکه چون عضله تشنج
و تجمع گردد اوتار نیز به تبعیت وی کشیده شوند پس اعضا متبع منقبض گردند و چون عضله منبسط گردد اوتار نیز به متابعت وی مسترخی گردد
بالضرور انبساط در اعضاء اتفاق گردد والغشاء ششم از اعضاء مفرده پرده است و تحجیمیت بسیط عصبانی منسوج از الیاف عصبیه یا
رباطی یا مخلوط از هر دو عدیم الحرکة بالذات و آن سه قسم است یکی منسوج از الیاف عصبیه فقط این قسم غشاء ذوی الحس میباشد مانند
غشاء مجلل نخاع دوم منسوج از الیاف رباط فقط و این قسم غشاء عدیم الحس است مانند غشاء مجلل دماغ سوم منسوج از الیاف عصبی و رباطی مخلوط و این قسم غشاء
قلیل الحس میباشد و مانند سایر اغشیه چون حجاب حاجز و حجاب بار غا و حجاب مشابه غیره و فایده او حفظ ارواح و حرارت غریزیه و استقامت اعضا و افاده حس
اعضاء عدیمة الحس چون جگر و سپرز و گرده وغیره واللحم هفتم از اعضاء متشابهة الاجزاء گوشت است و تحجیمیت احمر اللون تولدش از خون غلیظ و مثل انعقادش حرارت
و مواضعیکه لحم با جلد اتصال دارد ذوی الحس است و ما بقی عدیم الحس فایده او تسخین اعضاء باحتقان حرارت غریزیه و دفع آفات
خارجیه و حسن شکل و نرمی بشره وغیره والشحم هشتم از اعضاء مفرده پیه است یعنی چربی و تحجیمیت ابیض اللون که از ماده آبی خون در اعصابی
قریب به اعضاء متولد شود و بواسطه برودت محل منجمد گردد و فایده آن چرب و نرم داشتن اعضاء و اعصاب است والسمین نهم از اعضاء منویه عین است
و آنرا ارواح نیز گویند و تحجیمیت مشابه لحم که از دسومت دم متولد شود گویا مرکب است از لحم و شحم و لیکن نزد بعضی این هر دو یکیست
بقدری تفاوت دارند والشریان دهم از اعضاء بسیطه رگهای جهنده اند و تحجیمیت مجوف متحرک عدیم الحس ذو طبقتین که طبقه باطنیه آن
پنج چند و ظاهریه آن شش چند ثانی از قلب شده و جمله شرائین دو طبقه اند شریان وریدی که از تجویف ایسر قلب روئیده در جرم
ریه متفرق و منتشر گردیده تا هوائیکه در ریه آید از جرم ریه اصلاح یافته بتدریج در شریان گراید و بدل رسد و از دل خون لطیف

بر بیاید و شریان دیگر بزرگتر که او مبدأ جمیع شرائین است آنرا ابهر و اورطی و شاه رگ و رگ جان گویند نیز از تجویف قلب ایسر روئیده قسم
بشود قسمی بزرگتر سوی اسفل منحدر گشته آنرا هابط گویند و قسمی کوچکتر صاعد و ارتفاع بطرف اعلی بدن کرده آنرا صاعد خوانند و هر یک ازین دو بشعبه
های کثیر متفرق گردیده و پوشیده نماند که در شریان روح کثیر و خون قلیل می باشد و فایدهٔ او ایصال روح حیوانی به تمام بدن و ترویح روح قلب و اخراج
بخار دخانیه بحرکت انبساطیه و انقباضیه است فافهم - والاورده - یانزدهم از اعضاء متشابه رگهائی ناجهنده است و آن عروق سواکن مجوف عدیم
الحس جلد یا طبقه اند الا ورید شریانی که دو طبقه دارد و در وی خون بسیار و روح کمتر است فایده او ایصال خون و روح طبعی بجمیع بدنست
و باید دانست که اولاً از کبد دو ورید مثل تنه درخت روئیده اند یکی مقعر کبد رسته این را باب گویند و چون شعبهای باریک این جدا گشته
بمعده و امعاء رسیده آنرا ماساریقا گویند و منفعت ماساریقا جذب کیلوس صاف غذا از معده و دفع فضول کبدیه با معاء است دوم از محدب
کبد بر آورده و او اجل مهم اوردها است و آنرا اجوف خوانند و فایده آن ارسال دم است بسائر اعضا پس اجوف بدو شعبه منشعب
گشته یکی صاعد بطرف اعلی بدن چون شاخهائی درخت کلان و شعبه ملے کثیر منشعب گردیده دویم هابط بطرف اسفل بدن و این نیز
منشعب بشعب بسیار گشته و شعبهائی اجوف که مرقوم شده تا رسیدن بأقصی بدن منقسم بچهار قسم میشوند قسم اول که مثل شاخهای کلان
درخت ترتیب یافته و اوسع اند آنرا جداول و رود گویند و قسم دویم که مثل شاخهای متوسط درخت که باریکتر و دور اند از کبد آنرا سواقی
جداول خوانند و قسم سوم که مثل شاخهائی باریک درخت که باریکتر و دورتر از کبد اند آنرا رواضع و سواقی نامند قسم چارم که مثل ریشه درخت
که بسیار باریک و بسیار دور از کبد اند آنرا عروق لیفیه و شعریه خوانند - اما جلد منسوج است از عصب متشابک معتدل الانسج در رقت
و صفاقت و نازکی و ضخامت کثیر الحس و معتدل ترین از اعضا است و جلد انسان قیاس بحیوانات رقیق و کم موی و ضعیف القوت
است تا ورگ ها نازک نزود تر گردد و فایده او ستر اعضا است تا که آنها را محافظت نماید از آفات و پناه دارد اما شعر پس آن منفعتی
بدن اند بعضی از آن برائے زینت اند چون موی سر و حاجبین و لحیه و بعضی برائے منفعت چون موی شرمگاه که با وجود زینت تقویه میدهد
نور بصر را و مانع سقوط اجرام صغار در چشم میگردد اما ظفر فایده او آنکه قایم و استوار دارد سرهائی انگشتان را اما حک و لقط شی کما ینبغی
شود و بعضی کار سلاح کند و کلها تحدث عن المنی و تمام اعضا مفرده از منی پیدا میشوند فی الشیخ لا یعنی ان هذا الاعضا کلها
تحدث عن المنی بل یعنی ان مبدأ حدوثها من المنی لکنها تغتذی و تنمی بالدم الذی ینفصل عن المراة فی الاقراء بان یستحیل الی مشابهة
جوهر المنی و یصیر غذاء و تنمیا لها فان المنی الذی یکملها تفتقر بکثرتها و عظمها الا اللحم مگر گوشت فانه یتولد عن متین الدم سیال الی مشاکله
و تحکی یعنی خون پیدا میشود و یعقدها الحر تا گرمی گوشت را می بندد یعنی هرگاه اجزای رقیق از خون بسبب حرارت تحلیل رود باقی کثیف
گردد تحلیل لحم میشود و الا السمین و الشحم - مگر سمین در رواج فانهما یتولدان عن مائیة الدم پس تحقیق سمین و شحم از مائیت خون پیدا میشود
یعنی از رطوبت و مائیت خون پیدا میشود نه از غلظت خون و یعقدهما البرد - و سمین و شحم را سردی می بندد بخلاف اللحم و لذلک
تحللهما الحر بسبب آنکه سمین و شحم از سردی تحلیل میکند آنرا گرمی بدلیل علی ان العاقد لهما البرد لان یحللهما الحر و چون فارغ شدن
از تعریف اعضاء مفرده فارغ گشت احوال اعضاء مرکبه و ریاست و خدمت آنها بیان میکند و منها مرکبة اما ترکیبا اولیا و بعضی از اعضا

تقسیم اعضا

یکی آنکه در عروق لیفیه شعریه موجود باشد جهت سقایة اعضا، دوم آنکه بر عضو مثل طل شبنم موجود باشد سوم آنکه در خلل و فرج اعضا داخل شده جزو اعضا نشود چهارم آنکه التیام و التصاق و تمساک اعضا بدانست و در البها الاعضاء چهارم از امور طبعیه از اسباب اعضا و مرکب غلیظ اعضاست و هی اجسام متولد من اول مزاج الرطوبات الثانیة و تقسیم اعضا بر سه وجه است وجه اول آنکه اعضا یا بسیطه مطلق اند چون قلب یا قابل مطلق چون لحم یا بسیطه و قابل چون کبد و دماغ یا نه بسیطه و نه قابل چون عظام وجه دوم آنکه اعضا یا رئیس اند یا خادم الرئیس یا مرئوس یا نه رئیس و نه مرئوس و نه خادم پس اگر مبدا قوی فاعلی یا قابلی باشد انرا رئیس گویند و این یا بسبب بقای شخص است و آن سه اند قلب و دماغ و کبد یا بسبب بقای نوع بود و همان سه اند با انثیان و اگر ممد و معاون دیگر فعال اعضا رئیس باشد آنرا خادم الرئیس گویند و خادم بر دو نوع است یا هیئی برای عضو رئیس چون شش برای قلب و معده و ماساریقا برای کبد و شبکه برای دماغ و اوعیه المنی برای انثیان یا مودی برای عضو رئیس است چون شرائین برای قلب و عروق برای کبد و اعصاب برای دماغ و حلیل برای الانثیان و اگر نه مبدا قوت فاعلی و نه ممد دیگر فعال اعضا باشد پس اگر قابل فعل رئیس اند آنرا مرئوس گویند و بدانکه عضو مرئوس چهار گونه است یکی آنکه رئیس باشد اما خادم نبود چون دماغ و انثیین دوم آنکه هم رئیس باشد و هم خادم چون کبد جهت آنکه قوت تغذیه و تنمیه با عضا میدهد رئیس است برای آنکه قبول میکند قوه حیوة را از قلب مرئوس است و برای آنکه خدمت قلب و دماغ میکند خادم است سوم آنکه رئیس نباشد اما خادم بود در ان معده است و کلیه و ریه و طحال چهارم آنکه نه خادم باشد و نه رئیس آن لحم غیر حساس است وجه سوم آنکه اعضا یا مفرد اند و هی التی ای شیء یقال انه جزوه اخذ منها کان مشارکا للکل فی الاسم و الحد کالشحم و اللحم و اعضاء مفرده را عضو بسیط و متشابه الاجزاء نیز گویند و آن ده عضو است چنانچه شاعری آنها را منظوم کرده بیت کم اعضاء مفرد بر تو مکشوف غشا باشد و رباط و عظم و غضروف شرائین اورده اعصاب عضله بود و لحم و وتر این جمله معروف و نزد بعضی کم و بیش اند فمنها مفردة کالعظم پس بعضی از اعضاء مطلق اعضاء مفرده اند مثل استخوان و بعضی مصمت و بعضی مجوف مخلوق شده اند مجدد بحجم و در تو تکرد و بهر شکلی که مخلوق شده برهان حکمت است در استحکام و استواری اعضا و حرکات از قیام و قعود و سرعت مشی و غیره از آنها است و جمله استخوان بدن انسان دو صد و چهل و هشت اند بعد الرحم علی مذهب الصحیح بدین وجه که کاسه سر مرکب است از هفت استخوان که انرا قحف گویند چهار بمنزله دیوار اند از هر طرف یکی و استخوان پیشانی را عظم جبهه و استخوان پس سر را عظم قمحدوه [illegible] و استخوان هر دو طرف را که در هر یکی سوراخ گوش واقع است آنرا عظمین حجریین نامند و یکی بمنزله قاعده که زیر آن مفروش است آنرا عظم وتدی گویند و دو استخوان یافوخ دیگر بمنزله سقف واقع اند آنرا عظام القحف گویند و دو اند هر دو عظام مذکور در یکدیگر مانند انگشتان بین انگشتان یکدیگر قرار گرفته آنرا شئون گویند و جمله

عظام

عظام هفت گانه سر را قبایل الراس گویند و چهارده استخوان که شش از ان مر هر دو چشم را است و دو عظم دیگر که هر واحد مثلث و دو عظم دیگر که منحرف واقع شده و دو عظم دیگر که از وسط بر آمده اند انرا عظم وجنه گویند و دو عظم مر بینی راست تا نصف بینی رسیده بعد از ان دو غضروف که با استخوان مذکور اتصال دارند و تیم هیئت الف گشته اند و فیما بین غضروفی را استاره است حاجز شده و جوف الف را قسیم ساخته و منخرین عبارت از همین دو تجویف است و چون الف داخل فک اعلی بود تشریح آن علاحده بیان نکرده کذلک فرق آنکه داخل فک اعلی حجر باب است جدا ذکر نکرده و فک اسفل مرکب است از دو استخوان و در زنخ پیوسته اند و دندان مرکوز اند شانزده در فک اعلی و شانزده در فک اسفل

اسفل چہار سخچہ اول بالا و زیر دو دو عظم اصل کہ انرا ثنایا گویند و چہار دیگر بعض رباعی و دو دو کہ در انتہا کچلیند و از ہر جانبے پنج ضرس کہ آنرا
طواحن نیز گویند و دو آخرین را نواجذ و دندان عقل گویند و عظم قوۃ مرکب ست از استخوان خمیدہ مانند قوس کہ طرفین آن بشانہ متصل گشتہ
و طرفین قدامش با عالی عظام سینہ پیوستہ کہ آنرا سخر گویند و در عظمین تتر قوۃ ثقبہ ہا است کہ شرائین ادر وہ از ان بہر دماغ برآمدہ اند
و عظم قوۃ مختص بانسان ہست و در غیر ان نیست و صدر مرکب از ہفت استخوان است و سرہائے استخوان مذکورہ با ضلاع پشت پیوستہ
و یک استخوان عریض ہست زیر الاسفل بعد استخوان ہائے سینہ پناہ مانند واقع شدہ آنرا عظم خنجری گویند و عظام سینہ را عظام القص گویند
و جملہ فقارسی اند تفصیلش بدین صورت ہست کہ فقار عنق ہفت و فقار ظہر دوازدہ و فقار قطن پنج و فقار عجز ۳ و فقار عصعص ۳ اند
جملہ فقار شوکی خنجہ دار اند مگر فقرہ دوازدہمی پشت چہ و اگر خنجہ ہستند ہمچنانست جا خبر را بر دشتہ ہستند ہست و فقرات عنق نسبت بفقرات
ظہر کوچکتر اند کہ حامل از محمول ثقیل و قوتیر باشد و ثقبہ ہائے فقرات علوی بتدریج وسیع تر از سفلی ہست کہ نخاع از طرف بالا در فقرات
فرود آمدہ و جملہ اضلاع بست و چہار اند چہار دہ از ان مر ظہر را ہست کہ باضلاع سینہ پیوستہ از ہر طرف ہفت و مسمی باضلاع
الصدر ہست و دہ فروتر از ان ہست از ہر طرف پنج مسمی باضلاع الزور ہست و ضلع پنجمین از ہمہ کوتاہ تر کہ آنرا ضلع قصیری
خوانند اما اضلاع حسنات الطرف کہ با فقار پیوستہ اند در ہر ضلع دو زائدہ آمدہ و در فقرہ کاواکے غائرہ کہ دو ہر ضلع فقرہ را بعینہ
مرکوز شدہ و از طرف کہ بعظام القص پیوستہ نیز دو زائدہ بر سر ہر ضلع برآمدہ و ضلع و فقرہ ہر یک استخوان سینہ مرکوز شدہ ہست
اما اضلاع زور آن نیز بحافیا پیوستہ اند و سرین مرکب از دو استخوان است کہ آنرا عظمین حرقفہ گویند و عظمین مذکورین در وسط نمار اتصال یافتہ
کہ طرف قدام او زہار و طرف خلف ادرا و رکنا سند و ید مرکب ہست از یک استخوان مثلثی کہ آنرا کتف خوانند و از یک استخوان خورد کہ آنرا
ہلتہ الکتف گویند و از یک استخوان خمیدہ مدور یا زوکہ از وسط باریک از طرفین آگندہ کہ آنرا عضد گویند و از دو استخوان ساعد در طول یکے
کوتاہ و ضعیف بطرف ابہام دوم قوی و طویل بطرف خنصر آنرا زند اسفل گویند و اول را زند اعلی گویند و بعد از ان ہشت عظم ہست کہ
بدو صف قرار یافتہ سہ از جانب ساعد و پنج از جانب کف باندک خمیدگی ست آنرا عظام رسغ گویند و از چار استخوان کف دست کہ ہر یک خمیدگی
دارد آنرا عظام مشط خوانند و از پنج انگشتان دست کہ ہر واحد سہ استخوان دارد آنرا عظام اصابع نامند و فیما بین استخوانہا انگشتان دست
مفاصل اند آنرا سلامیات گویند و در ہر مفصل استخوانہای ریزہ اند کہ آنرا سمسانیہ گویند و رجل یعنی پاے مرکب ہست از یک استخوان خمیدہ
کہ بزرگترین عظام بدن انسان ہست کہ تحدیبش بجانب وحشی ہست و تقعرش جانب انسی آنرا عظم الفخذ گویند و از دو استخوان ساق
ملاصق یکی در انسے دوی اکبر ہست آنرا قصبہ کبری و دوم بجانب وحشی اصغر آنرا قصبہ صغرا گویند و بر مفصل ساق و فخذ یک غضروفی ہست مستدیر
الشکل بادنے تقعر آنرا رضفہ گویند و از یک استخوان کعب کہ از طرف بالائش دو زائدہ برآمدہ کہ در حفرۃ قصبہ کبری و یکی در حفرہ قصبہ صغری مرکوز
گشتہ آنرا عظم الکعب گویند و از یک استخوان عقب مستدیر از جانب پشت و مثلث از جانب وحشی اندکے طویل کہ آنرا عظم عقب گویند و از یک
استخوان خمیدہ مانند کشتی کہ بالاے پشت پاے وقوع یافتہ آنرا عظم زورقی نامند و از یک استخوان طولانی مسدس الشکل از وحشی کہ با زورقی
پیوستہ آنرا عظم نردی گویند و از ۳ استخوان پشت پائی کہ بیک صف نہادہ آنرا عظام رسغ رجل یعنی پای گویند و از پنج استخوان کف پا

مطلق مرکب باشد و این ترکیب اولی است یعنی ترکیب از مفردات مرکب میشود کالعضل مثل پاره گوشت و عضله مولف است از لحم
و عصب و رباط و وتر با غشا و غشا از شکل پیچیدگی ریسمان بطور عضله شبیه موری باشد و فایده او آنست که نگهدارد حرارت غریزیه را
و حرکت دهد اعضا را بجهت ارادی و قوت محرکه جمله عضلات در بدن انسان بنابر قول مشهور پانصد و بیست و نه اند کذا فی القانون او ثانیا یا ترکیب ثانوی
است کالعین مثل چشم که او از عضلات و طبقات و رطوبات و غیره مرکب شده اند ثانوی از این جهت گفته که اجزای او اجزای ترکیب اول است
او ثالثا کالوجه یا ترکیب سیمی مثل روی که او مرکب است از لب و گوش و غیره و رابعا کالراس مثلا یا ترتیب چهارمی مثل سر که او مرکب است از دماغ و روی
و گوش و دهان و چشم و لفظ مثل از آن گفته که این ترکیب باعتبار اسبیت حقیقی و من الاعضاء المرکبة اعضاء رئیسة یعنی بعضی از اعضاء مرکبه اعضاء رئیسه اند
ای مبدا از اصل القوی ضروریه یعنی اعضاء رئیسه مبدا قوای اصل اند برای قوی ضروری یعنی قوی که محتاج الیه هر وقت باشند مثل قوت حیوانی و نفسانی
و طبیعی اما بحسب بقاء الشخص و این اعضاء رئیسه که اصل و مبدا اند برای بقای شخص اند پس ثلاثة و آن اعضاء رئیسه که مبدا قوی برای بقای
شخص اند سه اند القلب و یخدمه الشرائین یکی از آن دل است و دل را رگهای جهنده خدمت میکنند و خدمت ایشان ایصال روح و خون و حرارت
غریزی و حیات باعضاست والدماغ و یخدمه العصب دوم از آن که مبدا قوی است مغز سر است و او را عصبها خدمت میکنند یعنی حس و
حرکت جمیع بدن بواسطه اعصاب بدن میرسد والکبد و یخدمه الاوردة سوم از آن مبدا قوی جگر است و او را وریدها خدمت میکنند و غذا
و تنمیه باعضا می بخشند و این اعضاء رئیسه که مبدا قوی برای بقای شخص اند منسوب بشخصیت از آن جهت اند که وجود بدن بغیر ایشان ممکن نیست و اما
بحسب بقاء النوع و این اعضاء رئیسه که مبدا قوی برای بقای نوع بود و هی هذه الثلاثة مع الانثیین این هر سه اعضا مذکوره اند با خصیتین
و یخدمهما مجری المنی و خصیتین را مجری منی خدمت میکنند و مجری منی در مردان احلیل و در زنان عروق دقیقه اند یعنی منی را
طرف مستقر خود که رحم است میرساند و نطفه در آنجا قرار یابد باذن الله تعالی و باید دانست که اعضاء مرکب چهار قسم اند یکی از آن اعضاء منتشر
است و آن شش عضو است یکی از آن شش قلب است و آن عضویست سطحی مطلق مرکب از لحم صلب لیفی … مخروطی شکل که طرف عریض
او در وسط سینه قریب بکبد بود و آنرا قاعده قلب گویند و طرف باریک او قریب پستان چپ آنرا زاویه قلب گویند و غشای صفیق …
اما جرم قلب ملاصق و چسپیده نیست الا اطراف قاعده و در قلب سه بطن اند یکی بزرگ طرف راست و در این بطن خون کثیر و روح قلیل باشد
و از این … شریان وریدی پیدا شده بطرف ریه … و در جرم ریه متفرق و منتشر گردیده و جهت تغذیه … از قلب … میرسد …
اعتدال یافته بقلب میرسد و دوم … طرف چپ واقع شده و در این بطن روح کثیر و خون قلیل است و از اینجا یک شریان که مبدا جمله شرائین است …
ابهر و اورطی گویند پیدا گشته بعضی … صاعد گردیده و در میان هر دو بطن منفذی است که … اعتدال یافته … بطن
ایمن به بطن ایسر آید … قلب … و زائده … قلب … خروج … و آنرا اذن القلب گویند …
قلب … روح حیوانی و ارسال … باعضا و باعث تلطیف و تسخین … هر حیوان که دل او بزرگ … قلیل … حیوان
خائف و نامرد بود چون گوش … و هر حیوان که دل او … شجاع … دل او خورد … بود …
… شجاع بود … و دوم از اعضاء … مرکب …

ودر یک شریانی و شریانی وریدی از شعب قصبهٔ ریه اما غشا حساس جرم او محتوی گشته و او دو شق است شق ایمن بسه شعب منشعب و شق طرف ایسر
بدو شعبه منشعب گردیده مجموع گرد قلب آمده فایدهٔ آن تبرید قلب بجذب نسیم و دفع بخار دخانی است سوم از اعضا تنفس قصبهٔ ریه است و آن
عضویست مرکب از غضاریف بسته بر قدام مری نهاده اما آنجا که بمری اتصال دارد ناقص التدویر است و آنجا که اتصالش بمری نیست کامل التدویر
است و در هر یک از آنها بقدر دو ثلث دایره است و همه غضاریف آن با رباط غشائی بایکدیگر مربوط است و بظاهر و باطن قصبه غشا ملاصق گشته
لیکن غشاء باطنیه املس مایل به یبوست است و سر آنرا حنجره گویند و آن عضویست مرکب از سه غضروف یکی کلان که در قدام واقعست آنرا
درقی و ترسی نامند و وقت بلوغ بر آمدگی زیر زنخ از آن غضروف میشود دوم غیر ذو اسم که بمری است و آنرا مکبی نامند که وقت بلع آب
و طعام بر دهان قصبهٔ ریه منطبق میگردد و طعام و شراب در آن نمیفتد و انفتاح و انغلاق حنجره عبارت از انست و دیگر نیز غیر ذو اسم لا اسم له نامی
است و در جوف حنجره جسمی است شبیه بلسان مزمار که منضم و منفتح میشود و دخول نسیم مستنشق و خروج از حنجره و دخانیه و صوت از آن حاصل میشود
لهذا عند حدوث آفت در حنجره فساد در صوت می افتد و عند وقوع اخلاط در قصبهٔ ریه ضیق النفس عارض میگردد چهارم از اعضا تنفس
حجاب حاجز است و آن عضویست مرکب از لحم و عصب و غشا بشکل منفخ که از استخوان آخرین قص بر آمده اسفل مایل گردیده تا بفقره آخیره
فقار صدر منتهی گشته و بجمیع اضلاع ملتحم شده و از سه آن غشائی رسیده با علی بر آمده دو شق شده یکی بجانب خلف سینه دوم
بطرف صدر آنجا که ملتقی الترقوتین است بهم رسیده و از قدام متصل منتصف القص و از خلف نیز همچنان است و چون که متصل
مکنار قلب غلاف آن میگردد و لهذا آنرا حجاب مقسم و منصف صدر نامند حایل باشد میان اعضا تنفس و اعضا غذائیه تا اعضا تنفس از ابخره
غذائیه محفوظ و مصئون باشد و حجاب حاجز را دو ثقبه است یکی اکبر برای نفوذ مری و شریان کبیر دوم اصغر برای صعود اجوف که
مسمی است بابهر و فایدهٔ آن انبساط صدر بجذب نسیم بارد و انقباض آن بر دفع فضول دخانیه است پس اگر ورم در غشائی که قص می افتد ذات
الصدر و اگر در غشاء خلفی افتد ذات الرئه گویند و اگر ورم در غشا مستبطن اضلاع قدام یا در حجاب حاجز خواه در شق ایمن خواه
در ایسر ذات الجنب خالص صحیح نامند و آنچه عام بهر دو شق بود خالص خوانند و اگر ورم در عضلات که فیما بین اضلاع واقعند
ذات الجنب غیر خالص غیر صحیح و مغالطه گویند و ورم مستظهر غشا اضلاع را نیز بهمین نام ساذجی خوانند و اگر ورم در حجاب که باطن
اضلاع خلف است افتد شوصه نامند و حجابی است دیگر مابین الکبد و المعده انرا دیافرغما گویند اگر ورم باین غشا عارض گردد
برسام خوانند پنجم از اعضا تنفس لهات است و آن عضویست لحمانی مخروطی الشکل از بالای حنجره آویخته و فایدهٔ آن تصفیه هوا در اندر آمدن
است ششم از اعضا تنفس زبان و آن دو عضواند عصبانی شبیه بغدد که از اصل زبان رسته اند و آنرا مولد اللعاب و سکب اللعاب نیز گویند
و زیر آن دو سوراخ اند بمقدار یکه میل در آن گنجد این هر دو سوراخ را منبع اللعاب و ساکبی اللعاب خوانند فایدهٔ آن که هوا و غیره بحنجره نفوذ
نکند الا بتدریج دوم اعضا غذا و آن ده عضواند اول از آن دهان است و دهان عبارت است از لب و دندان و زبان لب مرکب است
از عصب و لحم و عضلات و شرائین و اورده و فایده آن ستر دهان و حفظ ممضوغ و حبس لعاب و اعانت تکلم و خوبی روی است و هر مرضیکه در
عضله افتد در لب نیز افتد زیرا که مزاج و ترکیب او همچون مزاج و ترکیب عضله است اما دندان پس که هر آن استخوانست و عصبانی و باغی

قصبهٔ ریه

حجاب حاجز

لهات و زبان و دهان

بگوشت پیوسته و باهم آمیخته و این عصبها که در بیخ او بیشتر اند و فایده او کسر و طحن و تشیار اغذیه و تکلم است تا زبان مولف از لحم سفید و شراپین و اورده و اعصاب و غشای حساس آن محتوی است اگرچه زبان منشعب است لیکن بهر آنکه در غلاف واحد است بصورت یکی مینماید و منفعت زبان که کشاف راز انسان است هو پیداست که اولی الحروف تکلم با حسن وجوه تمیز مذوقات و تقلیب طعام میکند و معونت دهند در بلع و اخراج نفث است و چون جرم آن نازک است اتصالش بفم صعب است لهذا از کیفیات بدنیه زود متاثر میگردد و از لون و طعم آن استدلال باحوال بدن مینمایند بخلط غالب دوم از آن مری است و آن عضویست مرکب از لحم و عصب و شراپین و اورده و غشا و طبقه است و غشا باطن او لیفهای طولانی دارد و غشای خارجیه او الیاف عرضی دارد و برای سهولت جذب بلع طعام و مری خلف قصبه ریه مری
واقعست لهذا در امراضش وضع دوا در ما بین الکتفین مینمایند و مسلک غذا و غذا معده همین است و چون برابر عظم خنجری فراخ گردد آنرا فم معده گویند و آن مجاری از لحم و محض عصبانی است که شدید الحس والادراک برجوع باشد و درینجا شعبه از عصب باغی آمده مستغرق گشته ازینجهت است که استشمام روائح کریه غشیان می آورد و اثر آن تا سیدن آن پهشته بالابر میان حاجبین محسوس میگردد و فواد که بمعنی دل است مجازا نام این موضع باعتبار قرب نهاده است سوم از آن معده است و آن عضویست مستدیر الهیئة مولف از لحم و عصب و اورده معده
و شراپین و غشا و طبقه است و داخلی آن عصبانی ذی خمل و خارجی آن لحمانی است و در اسفل آن لحم بسیار است بجهة حرارت و امداد هضم غذا که هضم بوجه اکمل گردد و وهم نشود که در قعر معده بطبقه داخلیه لحم بسیار است بلکه در طبقه خارجیه این موضع گوشت بسیار است نسبت بدیگر اجزایش و لیفهای طبقه باطنه بعضی دراز و بعضی توریب شده تا جذب و امساک کما حقه حاصل آید و وضعش فوق مائل بطرف یمین است و معده از طرف خلف بفقار ظهر و از یمین بطرف کبد و از یسار بطرف طحال با رابطه چند مربوط است چهارم از اعضا غذا ثرب ثرب
است و پوشیده نماند که پوست شکم پوست است و تحت وی غشا است که آنرا مراق گویند و تحت وی غشا دیگر است که آنرا صفاق گویند و این غشا تا به پهتگاه و بیضه ران آمده و درینجا دو منفذ پیدا شده نزدیک دو بیضه و خصیه و در یک خریطه گشته و تحت وی غشا دیگر است که این غشا را ثرب گویند و رطوبت دسم بران منجمد شده و از جمیع جوانب گرد معده برآمده مدد هضم وغیره مینماید پنجم از اعضا غذا امعا است امعا
و آن اجسام اند چند عصبانی مضاعف ذوی الحس مولف از عصب و شراپین و اورده که در باطن هم شحم و رطوبه از جهة ملتصق گشته آنرا وصول [illegible] ماسد لیکن در امعاء علیا رطوبة اندک است لقربها بالاعضاء الحارة پس سه امعا اعلی او فاق و علیا خوانند و سه روده پایین را اغلاظ و سفلی نامند و جمله امعا شش عدد اند چنانچه درین قطعه بیان است روده های آدمی اندر عدد شش بیش نیست کردم آنرا جمله اندر بیت منظوم ای سلیم اولا اثنا عشر و پس صایم و انگه دقاق قولون آنگه مستقیم بدانکه روده نخستین اثنا عشری است و وی متصل بقعر معده جهة خروج ثفل است و دهان او مسمی است بابواب و تجویف این نسبت بمری تنگ تر است و بامر الله تعالی این بواب تا که طعام منهضم نباید بسته می ماند و بعده میکشاید تا کثافتها منحدر گردد و چونکه طول این روده دوازده انگشت مضموم بانگشتان صاحبش میباشد لهذا آنرا اثنا عشری نامند و روده مذکور اعوجاجی ندارد دوم صایم است و این روده با لطیفه التواء است و چون که فضول در اثنا عشری مدت معتدبه میماند تا که رطوبة لطیفه غذائیه از الطریق ماساریقا که لطرف آن متصل است منجذب بکبد

گردد پس فضول بصایم ریزد و منفذ مراره بدین روده پیوسته تا که صفرا از مراره بصایم آید و هنوز با رطوبت تمام آمیخته باشد که صایم را بالاستقصا
بشوید و فضله را بزودی مندفع گرداند و چون زمان خلو آن بیشتر از زمان مکث فضول بود لهذا آنرا صایم نامند و گفته اند که این روده در عرض
تنگ‌تر گردد سوم دقاق است و این روده از اثنا عشری و صایم دقیق و ذوی تلافیف است تا فضول غذائیه زمانی طویل در آن مکث
نماید و صافی آن بتمامه از مجاری ماساریقا که متصل بدینست منجذب بکبد شود و هضم اگرچه در سایر امعا است لیکن در امعاء علیا بیشتر است
لقربها بالمعدة والکبد چهارم اعور است و او را مدخل و مخرج چون یکی بیش نیست بمثابه خریطه پس آنچه از فضول وارد او شود بطریق رجع قهقری
از همان مخرج مندفع گردد و فایده او آنست که احتیاج به تبرز دمبدم نشود و هضم در این روده نظر بقولون و مستقیم افزونتر است لهذا مسکن بعض
دارد جهت استفاده حرارت از کبد که اکثر همین روده در جهت یمنی آید و فتق بیشتر و صد و ... و دیدان نیز در این روده بیشتر باشند و امراض عفنیه از فضلات
و دیدان متولد شوند بشرطیکه قلیل العدد و صغیر الحجم باشند پنجم قولون است و وی با دهان اعور متصل است بخلاف دیگر امعا که هر یک متوالی
آخر پیوسته و این روده باریک‌تر پیچیده است چنانچه اول بطرف یمین آید قریب بکبد رسد پس میل بیسار کرده نزدیک بطحال آید و بسبب
تنگی فراهم آمده پس بسوی پشت رفته محاذی قطن گردیده متصل بمعای مستقیم شود و نام قولون مشتق از قولنج است و چونکه قولنج بیشتر
در این روده افتد بدین نام خوانند تسمیة الشیء باسم حاله ششم معای مستقیم است و وی اگرچه کوتاه است اما فراخ‌تر قریب بفراخی معده است تا که
فضول کثیر در آن گنجد و بسبب ثقل بزودی مندفع و خارج گردد و بطرف اسفل آن نزدیک به مقعد عضله ایست که آنرا شرج نامند و فایده
شرج آنست خاصی مقعد است نرم و عتیر تا آنکه مقعد کشاده گردد و ثقل بتمامه برآید و بعد انقضای حاجت منقبض شود تا انغلاق منفذ
مقعد حاصل گردد بیست و ششم از اعضا غذا کبد است و آن عضویست رئیس معطی قابل و محل روح و قوت طبعی مرکب از لحم شبیه بخون جامد و عروق
بسیار و عصب عظیم الحس بالذات نیست لیکن غشاء که محتوی بر آنست حس بسیار دارد و محلش جانب ایمن چنانچه پشت او ملاصق بآخر اضلاع خلف
و بطن او ملاصق بمعده و اعلای آن میان حجاب است و اسفل آن منتهی بخاصره است و آنرا پنج زواید است که آنرا اصابع الکبد نامند و اعظم زواید
که جانب اعلای کبد میان حجاب است سر مراره آویخته است و در تقعیر کبد اعصاب بسیار نباشد مگر یک عصب یا یکی از معده بسوی آن پیوسته
لهذا معده از شرکت آن بیشتر متضرر گردد و درین بعد بمثابه اصول عروق اند از کبد رشیده اند یکی از جانب حدبه دوم از طرف مقعر حدبی را اجوف
گویند و مقعری را باب خوانند آنچه برای ایصال غذای باعضا و خروج و امساک آنجانب اکثر عروق مخصوص شده شعبه‌های اجوف است و آنچه
بجذب صفوت کیلوس از معده و امعا مخصوص گشته بماساریقا مسمی شده شعبه‌های بابست و فیما بین کبد و قلب رگیست بهر افاده و استفاده
مسمی بورید شهریانی و در طرف مقعر کبد فوق بابست رگیست بسوی مراره جهت دفع صفرا و هم بطرف منفذی دیگر رگیست بسوی
سپرز جهت دفع سودا و جوف کبد مانند جوف معده و مراره نیست بلکه متخلخل اسفنجی است و تشرب جگر از صفوت کیلوس مثال تشرب
اسفنج است از آب و نفع زواید حصول تلافیف و احتوا است جهت اشتمال او بر معده و فایده او پیدا کردن اخلاط اربعه خصوص خون
است بیست و هفتم از اعضا غذا مراره است و آن کیسیست صغیر عصبانی شبیه بکیسه منسوج از الیاف مورب عریض مستطیل و فم آن جانب مراره
مقعر کبد ملتصق بپا است و اینجا مفرغ صفرا است و مجرا ایست ما بین الکبد والمرارة که صفرا بعد تولید در کبد از آن مجری بمراره

مے آید مجرا یست دیگر با بین المرارة و المعدة و این مجرا را شعبها را نیز و اکثر آن متصل بمعا صایم و بواب است که صفرا از مراره برای تنبیه و تغسیل معده
و صایم منصب شود و تغسیل معده و صایم نماید و تنبیه بر زکند پس اگر سده در مجرا نیکه با بین الکبد و المراره است افتد صفرا از کبد منجذب نشود و با
خون از معتاد زیاده ممزوج شده با عضا رود و یرقان اصفر پیدا کند و اگر بمعده بسیار رساند و اگر در کبد متعفن شود و باعث حمیات ردیه شود و اگر در عضا بول زیاده
از معتاد نفوذ کند لذع و حرقت بول پیدا نماید و اگر زیاده از معتاد بمعا رسد باعث اسهال مراری و سحج و سوء هضم شود و اگر سده در

طحال

مجرا نیکه با بین المرارة و الامعا است افتد یرقان نیز شود و براز سفید مثل پنبه منقوش شود و ششم از اعضا غذا طحال است و آن عضویست
مرکب از لحم متخلل کمد اللون اسفنجی الجوهر شبیه بزبان عدیم الحس و از اورده و شرایین لیکن غشا که برو محتوی است بسیار حس دارد و موضع آن
جانب چپ میان اضلاع پشت و معده زیر قلب و ریه است و مقعر آن متصل بمعده و محدب آن متصل باضلاع و این عضو مقر سودا است و راه
او جذب ماده سودا از کبد است و مجرا یست با بین الکبد و الطحال که سودا بجهت تولید در جگر از آن مجری بطحال آید و این منفذ وسیع تر است
و مجری دیگر با بین الطحال و فم معده واقع شده و این منفذ تنگتر است پس آنکه سودا بفم معده اندک اندک بجهت تنبیه و دفع شهوت
طعام و چون سودا از فم معده بمعده آید و دفع ما است گردد باعث خشونت ثقل پیدا سازد و چون سده در مجرا نیکه با بین الکبد و الطحال است
افتد سودا با خون ممزوج شده از معتاد زیاده ببدن رسد و در اکثر علل پیدا و بیماری یرقان اسود و سرطان و داء الفیل و داء الثعلب و قوبا
و بهق سیاه و ثولیا و جذام و غیره بهم رسد و اگر در کبد متعفن گردد حمیات سوداویه احداث نماید و اگر سده با بین مجرا نیکه طحال و معده است افتد شهوت طعام
ناقص یا باطل گردد و اگر زیاده از معتاد بمعده رسد نیز باعث آل اخری و جوع الکلب و انقلاب معده و مالیخولیا مراقی حادث شود و اگر بطرف امعا

کلیتان

اید اسهال سودا و یا سحج امعا بهم رسد و این قتال است هفتم از اعضا غذا کلیتان اند و آن دو عضو اند مرکب از لحم که رنگ آن سرخ است و از اورده و
شرایین عدیم الحس بشکل نیم دایره و اند که شحم بالیثر محیط و غشا او ذو الحس است و بدانکه با بین الکبد و الکلیتان دو رگ اند که آنرا طالعان
نامند برای آنکه این هر دو اول از کبد بکلیتان آیند باز بالا بطرف شش و دل بهم رسند و طریق وصول غذای شش و دل از همین عرق
است و نیز غذای گرده و مثانه از آن مائیت ممزوجه با خون است و گرده خون را از آن آب بالتمام جدا نمی باید اندکی از آن خون با شش
و دل میفرستد و باقی صرف غذای خود می نماید و قدری قلیل خون با مائیه ممزوج بمثانه میفرستد از منفذی که آنرا حالب میخ نامند

مثانه

و مثانه نیز آن و موئیت قلیله را از مائیت بالتمام جدا نموده صرف غذای خود نماید و مائیت را با بول دفع کند لهذا چون با سکر یا …
کبد ضعیف میشود بول رنگین مثل خون که ممزوج با یرو میشود و فایده آن جذب بول از محدب کبد و اجرای آن بسوی مثانه است و هشتم از اعضا غذا
مثانه است و آن عضویست اهلیلجی الشکل مولف از عصب با طو عروق و شرایین و غشا و دو طبقه پس طبقه باطنیه آن صلب و ضیق و خارجیه
آن صفاقی و با قوت است و آن دو رگ مسمی با بربخین حالبین که از گرده بمثانه آمده یکی از یمین و یکی از یسار با تو یب و تعریج طبقه
خارجی را سوراخ کرده در فضائیکه با بین طبقتین است داخل و بطول تا مخرج بول شده اند پس از آنجا در طبقه باطنیه نفوذ کرده در تجویف
مثانه کشاده و بقدر حق غشا اندرون بر روی ثقبتین مفروش گشته و مائیت بول از نواحی آن در جوف آن میرسد و مائیت بول …
که زیاده در مثانه مجتمع گردد و طبقه اندرونی با طبقه بیرونی ملاصق شود و در بین منفذ که مصب مائیه است بسته گردد و بر گشتن مائیت

بدان منفذ ممکن نیست پس قوت دافع مثانه بامر الله تعالی از عنق مثانه بطرف احلیل فرستد و بر سبیل عنق مثانه عضله ایست که محیط بران است
جزء امساک بول تا مانعت بول است بی اراده نگذارد که برآید چون آن فتیه بدان عضله سد بول بی اراده برآید و اعضا شعور چهار اند یکی از آنها
دماغ است و آن مرکب است از مخ و شرائین و اورده و دو غشا که یکی حاس و اخل قحف است آنرا ام جافی و ام الصلب و ام غلیظ نامند و دوم دماغ
ملاقی مخ آنرا ام رقیق و ام حافی گویند و این هر دو غشا حامل و حافظ مخ اند و مقدم دماغ الین است نسبت بمؤخرش زیرا که مقدمش منبت
اعصاب حس است و مؤخرش مبدا اعصاب حرکت و شکلش مثلث مخروطی که قاعده او مقدم سر و زاویه او مؤخر راس است و فی فصول دماغی
دو مجری بمنزله فرج در ذات مخ واقع اند یکی در بطن مقدم که از آن فضله دماغی بمصفات اندر از منخرین خارج شود و دوم در بطن اوسط دماغ
که فضله دماغی از آن بحنک آید به نفث برآید و دماغ من حیث الطول منقسم است چه اگر آن فتیه در یک شق دراز شود شق دوم سالم
ماند و صدر فعال ازو میشود و من حیث العرض بسه قسم منقسم میشود که آنرا البطون دماغ گویند بطن مقدم او مسمی بطون است و منبت اعصاب
حس و محل حس مشترک و خیال است و بطن سوم در مؤخر دماغ است و این بطن اگرچه نسبت بطن مقدم خورد است لیکن نظر به بطن اوسط بزرگ
و منبت اعصاب حرکت و محل حافظه است اما بطن میانه که وسط هر دو بطن است نصفت ندارد بلکه مشابه بمجری آب بین البطنین
حادث شده لهذا آنرا مجمع البطنین و ازج و دودی [illegible] بالنیز خوانند و بر هر دو جانب این بطن زوائد اند از جوهر دماغ باستقامت رویده
و باربطه مربوط گشته و این زائدتین را الزائدتین البطنین و فتیلتین گویند و اطبا این [illegible] تشبیه کرده و از شان این زائدتین است
که یکبار حرکت انقباضی نمایند و مماس یکدیگر میشوند و بار دیگر گشته انبساطی میکنند و از هم جدا و متباعد میگردند که تصفیه روح نفسانی
از مجره وا دخته حاصل شود و بطون دماغ بتمامها ذی غضون و ذی شکنج اند بخلاف زائدتین که املس صاف اند و چون شرائین و اورده
که بدماغ برآمده اند از غشائین مذکورین فرو آمده با هم منتسج گشته و فوهات هر یک به دیگر منفتح شده از آن فضائی مقعر طولانی مانند
حوض مستطیل در بطن اوسط دماغ حاصل آمد آنرا معصره خوانند و چون از فوهات عروق بسو جه که مسمی بشبکه است خون مترشح میشود
و مسمی و معصره میماند و درنگ میکند و در قولادشکن های آن بگردد و شبیه بجوهر دماغ شد پس متفرق در دماغ شود و غذائی دماغ میگردد
دوم از اعضا شعور عینین اند چون عینین از اعضا شریفه اند و قوت ابصار بدان متعلق است و بنیه آن سخیف الجوهر و ضروری الوجود است عینین
پس محتاج شد بسوی وقایه آن لهذا خالق انام بحکمت بالغه و صنعت کامله اهداب اجفان برای وقایه و حفاظت آن آفرید و چون چشم
مرکب از هفت طبقه و سه رطوبت است لهذا آنرا به ترتیب وضع واقعی درین باب بیان نموده شده باعی کرد آفریدگار تعالی
بوضع خویش چشم از هفت پرده و سه آب منقسم به صلبیه و مشیمه و شبکیه و زجاج است پس جلیدیه پس عنکبوت و بیض و عنبیه و قرن
ملتحم و اول طبقه صلبیه است و آن جسمیست که از اطراف غشای ام جافی صلب داعی رویده و متصل ملاقی استخوان چشم است و عصبه مجوفه
ملتصق گشته دوم طبقه مشیمه و این جسمیست منسوج از اطراف غشا ام رقیق دماغی و اورده و شرائین و اشتمالش مانند اشتمال مشیمه
بر جنین است سوم طبقه شبکیه و این جسمیست که از اطراف عصبه مجوفه ناشی شده و برطوبت زجاجیه و جلیدیه از طرف خلف مشتمل گشته
تا آنجا که با نصف جلیدیه و بیضیه پیوست و این طبقه کثیر الشریان و مرکز الحس است چهارم رطوبت زجاجیه از رطوبت شبیه بآبگینه گداخته

غلیظ القوام سفید مایل بسرخی و وی نصف موخر جلیدیه مشتمل گشته جهت تبلیغ غذا بجلیدیه فقط پنجم رطوبت جلیدیه و این طوبتیست صاف نورانی
سفید منجمد مستدیر مفرطح مدور شکل که قاعده مفرطح آن محاذی ثقبه عنبیه است برای انطباع صور مرئیات و زاویه آن محاذی ثقبه عصبه مجوفه
که بار تکاز در عصبه مجوفه مذکوره مرتسم اند شود و برای ایصال روح باصره بوی که ابصار بالذات متعلق بدین رطوبت است و از این رطوبت اشرف اجزای
چشم است و باقی اجزا معین و خادم او شمرده حافظه و واقی آن ششم طبقه عنکبوتیه و این تسمیت از آن است که از اطراف شبکیه منسوجه و از رشته های باریک
از طبقه مشیمیه نیز در بین مختلط گشته و مانند پرده عنکبوت بافته شده پیش رطوبت جلیدیه تنیده تا که حاجز میان سطح رطوبت جلیدیه و رطوبت بیضیه
باشد از امتزاج و بسبب لطافت او منع خروج و دخول نور و شعاع نگردد هفتم رطوبت بیضیه و آن تسمیت آن است که صاف غلیظ شبیه به بیاض
بیض و فایده وقوع او پیش رطوبت جلیدیه آن است که گرمی بسیار و خشکی هوا و غیره بر جلیدیه نرسد بلکه بتدریج تا باعث ترطیب و تخفیف جلیدیه
نگردد هشتم طبقه عنبیه و آن تسمیت که ظاهر آن مشابه باطن این استخوان ذی خمل و ذی خشونت است برای آنکه چون آب نازل شود در بیضیه
قادح بسهولت کاری فرو کند و خلل و اگر فصد در چشم ریزد و مهما امکن در خمل بند شود و چون رطوبت بیضیه صاف و لطیف است سبب مجاورت جسم
ذی خمل بر جا خود باشد و سایل نگردد و در وسط طبقه عنبیه ثقبه است محاذی رطوبت جلیدیه تا که نفوذ نور و روح و انطباع صور مرئیات
از آن شود و رنگ این طبقه در بعضی مردم سیاه شبیه و در بعضی ازرق و در بعضی شهلا و جالینوس مدح شهلایت و ازرقت نموده
و مذمت کحلیت کرده است نهم طبقه قرنیه این طبقه است مخلوق از اطراف صلبیه شفاف مانند شاخ سفید لیکن بجهت تنگ از جهت
کمال شفافیت سبب حاکی طبقه عنبیه است و این طبقه چهار تو دارد و بیرون او همه صلب است که از وقوع آفات خارجیه سالم ماند و بالا
شفافیتش آن است که حاجب نفوذ نور و مانع انطباع شعاع مرئیات در ثقبه عنبیه از آن بجلیدیه نباشد و این طبقه بمنزله قندیل
زجاجی است از برای چراغ نور جلیدیه دهم طبقه ملتحمه و آن تسمیت بتوافق از ریشه های غشای لحم صلب که ابتدا عصبی گوشت سفید
چربی غلیظ و مختلط بعضله های محرکه مقله پوشیده است جمله اجزای چشم را مگر قدری قرنیه از وسط مکشوف است جهت نفوذ نور و دوانی
آن با طبقه قرنیه التحام یافته لهذا آن را ملتحمه نامند سوم از اعضا شعور اذنین اند و آن دو عضو اند مرکب از لحم و عصب و غضروف
صدفی و عصب حاس و را مانند باد بان نیز منقذ وی تعاریج و اعوجاج در عظم حجری و نفعت و آن را صماخ گویند و سطح آنست آن عصب
حاس از زوج پنجم دماغی و مانع مفروش گشته و آن را غشای طبلی نامند و هوائیکه دایم در فضائیش باشد آن را اجوبه خوانند و چون
هوا متموج از قرع و اصطکاک بیرونی اقصی صماخ گردد و بتدریج تمام انفعال یافته لیکن غشای طبلی جو به بهم رسد بامر الله سبحانه سمع حاصل گردد
چهارم از اعضا شعور انف است و آن عضو است از تجویف منخرین تحجری منخرین نزد اعلای انف منقسم بدو قسم میگردد یکی باریک
بسوی مصفات تا هوائی مستنشقه زیرا چه از مصفات گذشته به ثقبهای آن جائی که محاذی ثقبه های مصفات است میگذرد و از آنجا
بسوی زایدتین که مسمی بحلمتی الثدی اند و قوت شامه در این موضع است میرسد پس قوت شامه در یابد که در اجزاء طیبات
یا منتن یا غیر آن دوم غلیظ که بتدریج وسیع تر میشود تا با قصای فم منتهی میگردد جهت تنفس طبعی اما اعضا تناسل پس اند التناسل
و انثیان و رحم اول از آن الة التناسل و آن تسمیت مولف از اعصاب باطنی و نخاعی کثیر الحس خصوصا سر آن که آن را حشفه نامند و از

انثیین

قضیب

اوردہ و شرائین و عصبہ واند کہ لحم غددی از عضلات و غشاء و رباطات کثیرة التجاویف تا کہ وقت حاجت روح و قوت نفسانی از دماغ بہ اعصاب

دماغیہ و نخاعیہ دوم روح طبیعی از کبد بہ اوردہ و روح و قوت حیوانیہ از قلب بواسطہ شرائین و حرارت بدینہا مادہ بسبب قوت شہوانیہ

جماعیہ در قضیب آیند و منتشر گشتہ رگہا کشیدہ و مستحکم وارد و مجاری آلت انعوذ خوانند و در قضیب سہ مجاری است یکی برای خروج بول کہ مثانہ

انضمام دارد و مایل بسعی است تا منفعل و متالم نگردد از حدت بول دوم برای خروج منی کہ با انثیان ملاصق گشتہ و نہایت نرم است

کہ عند خروج منی بسہولت کشاید و منی بسرعت بیجا نکلہ از مبدا بر ابد برحم در آید سوم برآوردی کہ بعدہ بیخ ذکر پیوستہ و این ہر سہ

مجاری در بیخ ذکر متمایز اند اما در احلیل یک منفذ گردیدہ و بدانند کہ در اکثر طول آلت تناسل از شش انگشت مضموم صاحبش کم و از نہ

انگشت افزون نمیباشد و طول عمق رحم بدستور مذکور است دوم از اعضاء تناسل انثیان اند و آن دو عضو اند مستدیر ظاہر در رجال

و صغیر در بعض پوشیدہ باطراف اندام نہانی در نسوان و مرکب است از لحم سفید غددی جزء جرم و از اوردہ و شرائین و اعصاب و غشاء لیفیہ

در باطنیہ کہ ہر یک خصیہ بہ تفصیل گردیدہ و غشاء از صفاق بر آمدہ مشتمل بر ہر دو خصیہ گردیدہ و از ہر خصیہ گے مور یکے آمدہ چنان پیچان کہ از خصیہ

جدا است و بالا رفتہ نزد تہیگاہ رسیدہ میل بر قیہ مثانہ کردہ پائین تر از مجری بول آمدہ آنرا اوعیہ المنی نامند و باید دانست کہ خمیرہ منی

در دماغ است و از دماغ بہ خصیتین مے آید یا بعض گویند کہ در ذات انثیان منافذ کثیر اند کہ بہ دماغ و نخاع و قلب و کبد و سایر اعضاء پیوستہ اند

و طریق حصول منی بطور تقاطر جنانست کہ خمیرہ در اصل او از دماغ نازل میگردد و آن مورگے خلفا و نیز اند بہ نخاع میرسند و از نخاع

کلیتین و از کلیتین با انثیین میرسند و از ہر عضو رئیس و غیر رئیس و خادم و غیر خادم و مرؤس و غیر مرؤس شعبہ ہائی با این رگ پیوستہ است کہ فضلہ ہاضمہ

غیر واجب الاندفاع بعد انضمام غذا بسایر اعضاء بسبیل ترشح بجانب این مورگ می آید و از ان جزء او عینی دارد میشود و در انجا نضج و استحالہ

نیابد لیس در خصیتین آمدہ گردد و نضج تام و استحالہ کمال یافتہ سفید و غلیظ بلون جوہر انثیین میشود و منی تا کہ انثیین نیاید سفید محض

نمیشود و لذا بجہت است کہ در ضعف انثیین و مبالغہ جماع منی رنگ خون می بر آید و چون انقطاع و درگ خلفا الاذنین کردہ شود انقطاع

نسل لازم گردد و لیکن ثابت شد کہ خمیرہ از دماغ است لا غیر بدانکہ اطبا و حکما متفق اند بر آنکہ قوت عاقدہ در منی مرد است و قوت منعقدہ در زن

اما اختلاف میکنند در آنکہ آیا در منی زن قوت منعقدہ در منی مرد قوت عاقدہ ہم ہست یا نیست پس حکما انکار دارند و اطبا قایل

کہ عاقدہ منی مرد اقوی است بہ نسبت منعقدہ زن بخلاف منی انثی کہ منعقدہ این قوی تر از عاقدہ است فافہم سوم از اعضاء تناسل

رحم است و آن جسمیست عصبانی و طبقہ ہا مانند مثانہ مستدیر الشکل معلق از الیاف اعصاب و شرائین و اوردہ و عضلات و غشاہای عصبیہ

و موضع آن ما بین مثانہ و معائے مستقیم و طولش نا ناف است و جوہر رحم ما بین عصب و لحم است اما لحم آن قدری لحمی و رطبتہ باطنیہ آن رگہای بسیار

آمدہ و افواہ رگہای مذکورہ در جرم طبقہ مسطورہ مثل کہای مانند و این شکل را نقرة الرحم خوانند و غشاء جنین بہمین نقرہ

مرتبط میباشد و طمث از ہمین جا می آید و غذای بچہ از ہمین موضع میرسد و طبقہ مذکورہ در نسوان دو خانہ دارد و میباید پس را گویا

دو رحم ہست اما گردن ہر دو واحد است لہذا بعضے نسا دو بچہ میزایند و بدانند کہ در باطن این طبقہ طوقی است مستدیر عصبی

بالیدہ و آن بیرون آمدگی نزد اید یعنی مانند دانہ و مسیر واقع اند و جوہر رحم از ہر دو طبقہ لحم است و نیز عصبیہ اند و طبع آلت جنین بیکبارہ

رحم بدماغ بواسطه همین عصب ست وشعبه عظیم از عرق نابعه من حدبة الکبد بدینجا رسیده که انشعاب و متلاشی شود و تغذیه جنین حاصل آید
واز قلب شعبه شریانی نیز در رحم پیوسته جهت ایصال حرارت و رطوبت غریزیه و قوت حیوانیه و طبقه خارجیه آن مانند غلافت بربطیه باطنیه
محیط و مشتمل گشته واو یک تجویف بیش ندارد رشتها یا عصبیه در باطنات قویه باطراف نسبت دیهلیه و ناف و مثانه مربوط شده
ورحم را عنقی ست ذی شکنج بشابه بینی که در آبینی کنند که انتهاء او نیز تا بمنفذ اندام نهانی ست وان بحسب ظاهر عنقی اللحم شبیه بغضروف
ست تا بیابا اطلاق ان بر نرم لحمیست تا آسیب بآلت تناسل وقت دخول نشود یعنی دخول آن در پس عنق میشود ومراد از اندام نهانی همین
تجویف گردن رحم ست وطول این منفذ در اکثر از شش انگشت کم واز یازده انگشت زیاده نمی باشد وآلت مردان بمستوره ودر بیخ
عنق رحم از خارج دو خصیه همین واقع اند که منفذ آن نهایت تنگ ست لهذا از زنان دیر تر استنزال میشود بخلاف مردان بایددانست
که دو رگ معوج مستقیم الجوف از خصیتین بسوی خاصرتین رفته بسوی حالبین رسیده اند وهر دو طرف ایشان باز ابطین بر لوده
گشته باز گردن قعر رحم رسیده اند بعینا ودبیار او آنطرف که در رحم پیوسته اند مشابه قرون الرحم اند و واصل عنق رحم که منقطع
وصول سر آلت ست وآنرا فم رحم خوانند وفرجی واقع اند آنرا قرنی الرحم نامند و در وقت مباشرت لبهر حشفه محسوس همی شود و
موجب لذت و حظ احساس میشود زنان را وفم رحم دایم بسته یا بسته میباشد مگر وقت حمل چنان می بند که میل هم نتوان درآورد واما
در حالت انزال میکشاید تا منی را بلع نماید ورحم بالطبع بر جذب منی شایق ست لهذا وقت انزال نفس رحم بجانب عنق میگراید اینجا
ست که گفته اند ان الرحم کانه حیوان فی بطون الحیوان یتحرک نحو المطلوب هو المنی والطیب وپوشیده نماند که مس آلت بفم رحم باعث التذاذ و
موجب استنزال نسوانست اما فم رحم یعنی عنق آن که دهان اندام نهانی ست از شظایا عصبی باریک شبیه لیفها بافته شده ودر وسط
آن منفذ باریک برای خروج بول ست وهر چند جنبش بزرگ شود بتدریج منفذ مذکور وسیع شود و پاره شدن آن بایقاع عبارت ست
از ازالة البکارت فافهم و باید دانست که تکون جنین در رحم بدین وجه ست که چون رحم صحیح ونقی باشد ومنی مرد وزن از سوء مزاجات
وانحراف ذکوری والوثی واز واردات خارجیه وموجبات بدنیه ونفسانیه خالی بود ومنیین باهم دفعة واحدة منزل شده وآمیخته شوند
بامر الله الخالق المصور جل شانه از قوت عاقده در منی مرد وقوت منعقده منی زن ماده غلیانی در آن پیدا شده مانند کف میگردد و
قوت ممیزه ومصوره باذن خالقه در آن تاثیر وتصرف نموده چهار نقطه ظاهر میسازد یکی بمحل قلب دوم بمحل دماغ سوم بمحل کبد چهارم
بمکان ناف ونقطه سره مثل حباب برآید بر مجموع نقاط محتوی میگردد بجهت تحفظ حرارت غریزی وصیانت اعضا کما ینبغی و
این حالت در شش روز با تمام میرسد واین را نطفه وحالت اولی نامند بعد ازان نقطها سرخ رنگ میشوند وقوت بیش میشوند این حالت در چهار
روز با تمام میرسد این را حالت ثانیه گویند وبعد ازان بسبب اجمالی اعضا وتعلق ربط اعضا با یکدیگر میگردد واین صورت در شش روز تمام باید واین حالت را علقه
وحالت ثالثه خوانند بعد ازان بسبب تفصیلی اعضا بهم رسد وقدری خون حیوانی وطبقی بتوسط شریان وادویه ماده بر رحم وارد رحم بر انها آمده استعداد قبول
صورت حیوانی وفیضان روح بامر واهب الصور والحیوة پیدا نماید واتمام این حالت بدوازده روز میشود واین را حالت رابعه گویند وبعد ازان تشریح
ذکوری یا انوثی بر آن فایض شود واعضاء اصلیه منویه باتمام میرسد بمدت سه روز واین را حالت خامسه گویند پس خلقت همگی اعضای مفرده

بیان پیدائش جنین

مرکبه و اعصاب و عروق و عظام و غشا با اعضا و شظایای عصبی و رباطات و عضلات جابجا مربوط میگردند و در خلل آن لحم محشو شود
و هیئات همگی بدن در پنجروز تمام میشود و این حالت سادسه گویند پس آنچه در تعیین مدت حالات ذکر یافته تقریبی و اکثری است نه کلی و
حقیقی چه گاه هست در بعضی صد روز بیش افتند و در بعضی دو روز پس لهذا خلقت پسری در سی روز نهایت چهل روز و خلقت دختری از چهل روز
تا پنجاه روز با تمام میرسد پس در هر مدتی که خلقت پسری یا دختری تمام شود در ضعف ایام او بحرکت آید و در سه چند ایام حرکت بوجود
آید مثلاً اگر خلقت بسی و پنجروز با تمام رسد در هفتاد روز بحرکت آید و در هفت ماه متولد شود و بماند و اگر در چهل روز خلقت تمام شود در هشتاد
روز حرکت کند و در هشت ماه متولد شود و نماند و اگر خلقت در چهل و پنجروز با تمام رسد در نود روز بحرکت آید و در نه ماه تولد یابد و بماند
و اقل مدة حمل شش ماه است که حضرت امام حسین ابن علی کرم الله وجهه و یحیی ابن زکریا شش ماهه متولد شدند و اکثر مدت حمل نه ماه و
چند روز است و هیئة جلوس طبعی جنین در رحم بدین نمط است که بر سر پا نشسته و زانو را بشکم چسپانیده و دستها بر پهلو و کف دست ها بر رخساره
و سر اندک معکوس و سر آن بطرف بالا و رویش به پشت مادر بود و در وه که اتصال بناف دارد از میان هر دو پای آن بر آمده بدور پشت
پیچ خورده مشابه سر دیگر آن پیوسته و تنفس جنین با تنفس مادر آنست از منافذ شرائین و همچنین تغذیه آن از خون طمثی است و تولد طبعی همین
است که از سر زاید و آنکه از پا بزاید خطردار و قوسی برانند که روی سینه را بطرف پشت مادر و ناف را روی بجانب شکم مادر بود و بدانند که
خون طمث در حامله بسه کار منقسم میگردد یک قسم خود بهر غذای جنین مصروف میشود و یک قسم بجانب پستان میرود و جهت ذخر ماده لبنیه
و یک قسم فضله است که در رحم میماند جهت سهولت خروج جنین و مشیمه و وقت نفاس مندفع میگردد و پوشیده نماند که جنین بسه غشا پوشیده
میباشد یکی ملاقی نفس جنین است و این غشا ایست رقیق تر از سایر اغشیه و فضله عرق جنین درین میریزد و مسمی است بغشاء النفس و چونکه
فضله جنین در غایت رقت و لطافت میباشد بول جنین از مثانه براه ناف خارج میشود و در غشاء دوم که مسمی بلفائفی است منصب
میشود پس اگر بجای بول مجمع نمی بود و در رحم بحیثیت از شدت حدت الم قوی میداشت و بر خارج جنین غشا است ذی صفاقین رقیقین که
بینهما گاهی متنسج شده اند و غشا مذکور محیط باغشیه مذکوره میباشد و این مسمی به مشیمه است و چونکه فضله برازی در جنین کمتر جمع
میگردد لهذا برای براز کیسه ای بکار حاجت نشد — و خامسها الارواح بیچم از امور طبعیه و مرکب لطیف ارواح و ارواح جمع روح و روح بمعنی
جانست و لا نعنی بها النفس الناطقة کما یراد بها فی الکتب الالهیة — و در اینجا روح از نفس ناطقه مراد نیست چنانچه در کتب الهی از روح مراد
به نفس ناطقه وارد شده از کتب الهی قرآن شریف و دیگر کتب و صحف مراد است و النفس الناطقة جوهر مجرد فی ذاته متعلق بها فی افعاله یشیر
الیه کل واحد بقوله انا انت و قال الشیخ ان هذا الجوهر من حیث انه مدبر للبدن نفس ناطقة و من حیث ان له تعلقا و توجها الی عالم القدس روح
و فی تفسیر الکبیر ان الیهود قالوا لقریش سلوا محمدا عن ثلاثة من اصحاب الکهف و من ذی القرنین و عن الروح فان اجاب عن الاولین وابهم
الثالث فهو نبی لان ذکر الروح مبهم فی التوراة و ان اجاب عن الکل او سکت فلیس بنبی فسألوه فبین القصتین و ابهم امر الروح بانه قال الروح
من امر ربی فهو اعنی سوالهم بل نعنی بها جسما لطیفا بخاریا یتکون من لطافة الاخلاط بلکه از روح جسم لطیف بخاری را مراد داشته کما ان لطافت اخلاط
پیدا میشود یعنی الروح جسم لطیف بخاری یتولد من لطافة الاخلاط کتولد الاعضاء عن کثافتها پس چونکه دم لطیف صافی حاصل از لطائف

ارواح

اغذیه بواسطه وریدیشریانی ازکبد به بطن الیسر قلب رود و حرارت غریزیه قلبیه دران تصرف نماید وازان بخار لطیف حاصل گردد آنرا روح حیوانی گویند
وچون روح حیوانی بواسطه شرائین در تمام بدن رسد حیواة اعضا ازان حاصل شود وچون قسطی ازان بدماغ رسد وشبیه بجوهر دماغ گردد
آنرا روح نفسانی گویند وچون روح نفسانی بواسطه اعصاب دماغیه ونخاعیه در جمیع بدن رسد حس وحرکت جمله اعضا ازان حاصل شود
وچون قسطی ازان بکبد می آید واستحاله بکیفیت مزاجیه کبدیه پذیرد آنرا روح طبعی گویند وچون روح طبعی بواسطه اورده در جمیع بدن سرایت کند
تغذیه وتنمیه بدن ازان حاصل شود چنانچه ماتن علیه الغفران گوید - والارواح هی الحاملة للقوی فلذلک اضافها کاصنافها سه ارواح بطریده
قوی اند پس لسبب ضرورت حوامل اقسام ارواح مثل اقسام قوی هست واصناف جمیع صنف هست وصنف بمعنی قسم هست وارواح سه اند
وقوی ایضا سه اند بعد برو سادسها القوی وهی ثلاثة اجناس که قسم اند امور طبعیه واسباب ضروریه قوی اند وقوی جمیع قوت هست
وقوی سه جنس اند واطلاق اجناس بر قوی مذهب اطبا هست زیراکه او مفهوم کلی را جنس خوانند احدها القوی الطبعیة یکی ازان اجناس ثلاثه قوت
طبعی هست وقوت طبعی قوت کبدیه را گویند ومرکب او روح طبعی هست - فمنها متصرفة فی الغذاء لاجل بقاء الشخص این بعضی ازان تصرف کننده در غذا
بالفعل هست برای بقای شخص وشخص بمعنی جسم هست - وذلک اما للتغذیة وهی الغاذیة او لزیادة فی اقطاره علی النسبة تقتضیها نوعه وهی النامیة
چنانکه برای بقای شخص بود یا برای غذا کردن بدن هست وآن قوة غاذیه هست ویا برای زیاده کردن هست در اقطار ثلثه خود بر نسبتی که میخواهد
آن نسبت را نوع آن شخص وآن قوت نامیه هست واقطار جمع قطر وقطر بالضم کناره چیز نیست - ومنها متصرفة لاجل النوع وهی قوتان احدیها
تفصل من امشاج البدن جوهر المنی وتهیئ کل جزء منه لعضو مخصوص وهی المولدة - وبعضی ازان تصرف کننده هست در غذا برای بقای نوع
یا بجا آوردن شخص آن نوع وآن دو قوت هست یکی ازان دو آنکه از اخلاط ورطوبات بدن جدا میکند جوهر منی را و هر جزو منی را بعضو مخصوص تیار میکند وآن
قوت مولده هست وثانیهما التشکل کل جزء منه بالشکل الذی یقتضیه نوع المفصل عنه او ما یقاربه من التخطیط والتجویف وغیرهما وهی المصورة
دوم ازان دو آنکه صورت می پوشاند هر جزو منی را بشکلی که میخواهد آنرا نوع او که منی از و جدا شده هست مثل سپید پیش انسان انسان را یا آنچه قریب
هست بنوع خود از تخطیط وتجویف وغیر آن چنانچه در حیوان دو نوع ظاهر گردد والقوت مصوره هست - والغاذیة تخدمها قوی اربع الجاذبة المنافع
والماسکة لمدة طبخ الهاضمة والهاضمة للاحالة والدافعة للفضلة وهذه الاربعة تخدمها کیفیات اربع اعنی الحرارة والبرودة والرطوبة و
والیبوسة والغاذیة تخدم النامیة وهما تخدمان المولدة - وقوت غاذیه را چار قوی خدمت میکنند یکی ازان جاذبه برای نافع هست دوم ازان ماسکه
که تا وقت طبخ هاضمه نافع را میگیرد سیوم ازان هاضمه هست برای تغیر وتبدل نافع ودافع برای فضله هست واین چار قوی مذکوره را چار کیفیات خدمت
میکنند ومراد از مبادی کیفیات اربعه گرمی وسردی وتری وخشکی را وغاذیه نامیه را خدمت میکند وغاذیه ونامیه مولده را خدمت میکنند وباید دانست
که شیخ گفته القوة مبدا الفعل بالذات وبعلم وجودها یعنی قوة مبدا فعل هست بالذات ودلیل بر وجود قوت ظهور فعل هست زیراکه وجود فعل بغیر
مبدا محال هست وجمله قوی سه جنس اند زیراکه مصدر افعال اند واگر با شعور هست از قوت نفسانی خوانند واگر بغیر شعور مختص بحیوانست او را قوت حیوانی
نامند واگر مخصوص بحیوان نیست قوت طبعی گویند وهر یکی ازین قوی دو گونه بود اولی وثانوی اولی قوت حیوانی ونفسانی وطبعی هست وثانوی
سمع وبصر وشم وذوق ولمس وغاذیه ونامیه ومولده ومصوره وغیره هست وجنس اول از اجناس ثلثه قوت طبعی هست وآن دو نوع باشند مخدوم

و غاذیه و قوة محرکه و مهیا برای بقای شخص است یا برای بقای نوع پس آنکه برای بقای شخص است دو قسم است یکی آنکه تصرف کند در غذا تا
تا غذا را مستعد کند که شبیه بمغتذی گردد و بدل ما یتحلل شود و آن را قوت غاذیه نامند و دوم آنکه در اقطار ثلثه بحسب طبیعت نوع آن شخص تا سن
نمو بیفزاید او را قوت نامیه گویند و آنکه برای بقای نوع است این نیز دو قسم است یکی آنکه در مرد و زن از فضله هضم رابعه بجهت تولید مثل تولید منی
کند و چون از آن جدا شده در رحم قرار یابد قوتی است که هر دو منی را امتزاج بحسب عضو عضو نماید در رحم این را مولده و مغیره اولی نامند
و دوم آنکه صورت اعضا را بر اجزا ماده منویه بحسب استعداد قابلیت خود بمقتضای نوع آن قرار دهد مثل تخطیط و تجویف و التحام
و انفصال و ثقب و منافذ و ملاست و خشونت و تعداد و مقدار و اوضاع و غیره آن را قوت مصوره و مغیره ثانیه گویند و فعل این
قوت تا هم در رحم میباشد اما قوی خادمه طبیعیه چهار قوت است جاذبه و ماسکه و هاضمه و دافعه و جاذبه قوتی است که جذب میکند غذای بالقوه
بالفعل یا بالقوة را و فقط زیرا که غذا بدن بی وصول این قوت باعضا نمیرسد پس در هر عضوی از اعضای قوت جاذبه میباشد که غذای آن
خود جذب نماید و ماسکه قوت است که نگاه دارد غذا یا شی نافع را تا قوت هاضمه در آن تصرف نموده هضم نماید و هاضمه قوتیست که
متغیر و مستحیل کند غذا را از صورت غذائیه بصورت خلطیه و از صورت خلطیه بصورت عضویه و فرق در قوت هاضمه و قوت غاذیه
آنست که هاضمه مستعد و مهیا کند غذا را که شبیه بمغتذی و جزو عضو گردد و این را مغیره اولی نیز گویند و غاذیه آنکه غذا را جزو عضو و شبیه
بمغتذی میگرداند و این را مغیره ثانیه نیز گویند و دافعه قوتی است که دفع نماید فضله فاضله هر عضو را و کیفیات اربعه که حرارت و برودت
و رطوبت و یبوست است مر این چهار قوة را که جاذبه و ماسکه و هاضمه و دافعه است خدمت می نماید اما خدمت حرارت مشترک است
مر هر چهار قوت مذکوره را لیکن در هاضمه حرارت بیشتر مطلوب است لان الهاضمة محرکة و هی لا تکون بدون الحرارة و خدمت یبوست
نیز مشترک است مر جاذبه و ماسکه و دافعه را بجهت هیئة اجتماعی و اشتمالی اعضا و بجهت حرکت جذب و دفع و خدمت برودت مر ماسکه
و دافعه را باعتبار قبض و جمع و حبس الیاف بهیئة اشتمالیه بود و خدمت رطوبت مر هاضمه را فقط بهر آنست که در غذا رطوبت نباشد
هضم و استحاله کما ینبغی صادر نمیشود فافهم و باید دانست که جاذبه و ماسکه و هاضمه و دافعه خادم غاذیه اند و غاذیه خادم نامیه و غاذیه
و نامیه خادم مولده و مولده خادم مصوره پس خادم حقیقی کیفیات اربعه اند و مخدوم حقیقی قوت مصوره و دیگر ان قوی طبیعیه
من وجه خادم اند و من وجه مخدوم کما لا یخفی علی من طالع الکتب المطولة الحکمیة - الجنس الثانی من القوی هی القوة النفسانیة
فمنها محرکة و منها مدرکة والمحرکة منها باعثة علی الحرکة ویسمی الشوقیة و تحتها الشهوانیة والغضبیة و منها فاعلة للحرکة بان
تشنج العضل فیجذب الوتر فیقبض العضو او ترخی العضل فیسترسل الوتر فینبسط العضو فتبارک الله احسن الخالقین - جنس دوم از قوی قوة
نفسانی است یعنی دماغی و مرکب از روح نفسانی است پس بعضی از آن محرکه است و بعضی از آن مدرکه و قوت محرکه بعضی از آن باعث است
بر حرکت و آن را شوقیه گویند و شوقیه را شهوانی و غضبی خدمت میکنند و بعضی از آن فاعله است بر حرکت یا آنکه و هم میکنند قوت عضله را پس
کشیده گردد بدین سبب تشنج او وتر و پس عضو که وتر با او متصل است منقبض شود یا آنکه سست شود عضله طرف خلاف سید پس دراز و طویل
میشود و تحت پس عضو بدین جهت کشاده شود پس پاک و بلند است پروردگاری که بهترین پیدا کنندگان و باید دانست که قوت محرکه

جنس دوم قوت نفسانی

بر دو قسم است باعثه و فاعله اما باعثه قوتیست که میخواند و می انگیزاند فاعله را بحرکت ارادیه اختیاریه یا بر سبیل پس اگر باعثه باعث باشد بسوی جلب نفع نباشد
آنرا شوقیه و نزوعیه و شهوانیه گویند اگر بسوی دفع ضرر باشد غضبیه خوانند و فاعله قوتیست که در حرکت می آرد عضله را که مطیع قوة باعثه است پس
اگر باعثه بر انقباض عضو باعث بود فاعله تشنج می سازد عضله را بمبدا خود و وتر نیز منجذب میشود بسوی مبدا خویش پس عضو منقبض گردد و اگر باعثه
باعث بر انبساط عضو بود فاعله عضله را مسترخی کند پس وتر بمتابعت وی نیز ممتد میشود پس عضو منبسط گردد و در حرکت ارادیه چار قوت کار میشود
یکی تخیلیه یا وهمیه دوم قوت شوقیه سوم قوت محرکه چهارم قوة فاعله پس چون انسان تصور کند بر شئ نافع و یا ضار را اطاعت مینماید آنرا قوت شوقیه و

قوت مدرکه ظاهری

شوق غالب شود و قوت عازمه ظهور می یابد و پس فاعله محرکه عضلات شود و پس بفعل می آید. واما المدرکة فاما مدرکة فی الظاهر او مدرکة فی الباطن اما
المدرکة فی الظاهر فهی قوی خمسة کالجواسیس للمدرکة فی الباطن — ملکن قوت مدرکه پس آن یا مدرک موجود در ظاهر است یا آن مدرک موجود در باطن
است اما مدرک موجود در ظاهر پس این پنج قوی مثل جاسوسان اند برای مدرکه باطنیه و چونکه معلوم شد که قوت نفسانی دو قسم است مدرکه
و محرکه اما قوی مدرکه نیز بر دو قسم است مدرکه ظاهریه و مدرکه باطنیه اما مدرکه ظاهریه پس این پنج قوة است و این پنج بمنزله جواسیس اند که مدرکات خود
را بحواس باطنیه می سپارند و مدرکات ظاهریه و باطنیه را مدرکه حسی نامند زیرا که حواس عشره مدرک جزئیات است و آنچه مدرک کلی است نفس ناطقه است

قوت باصره

و آنرا مدرک عقلی نیز گویند. احدها قوة البصر و موضعها التقاطع الصلیبی بین العصبتین الآتیتین الی العینین من شانها ادراک الالوان والاضواء
والاشکال — یکی از ان مدرکات خمسه ظاهریه قوة بینائی است و محل او تقاطع صلیبی است در میان دو عصبه که بطرف دو چشم آینده اند و از شان
او است معلوم کردن رنگها و روشنیها و شکلها یعنی اول از مدرکات خمسه ظاهریه قوت بصر است که موضع است در رطوبت جلیدیه و موضع آن تقاطع
صلیبی میان دو عصبه مجوفه که از مقدم دماغ تا به پیشانی آمده باهم تقاطع ورزیده باز جدا گشته آنچه از جانب راست آمده بود در چشم چپ مقابل طرف
طرانی جلیدیه متصل گشته پس قوت باصره آنچه ادراک نموده بموضع تقاطع رسیده و صفت بحس مشترک میرساند و از شان قوت باصره ادراک
الوان و اضواء و اشکال است و در کیفیت ادراک ابصار اقوال بسیار اند بعضی بخروج خطوط شعاعی قایل اند و بعضی بانطباع صور مرئیات
یعنی بکیفیت خاص که حاصل میان رائی و مرئی در رطوبت جلیدیه است لیکن وجه خروج خطوط شعاعی اقرب الی العقل است و طریق نقش
این است که جسم شعاعی بهیئت مخروطی از چشم برآید که قاعده آن متصل بمبصر باشد و زاویه آن بر رطوبت جلیدیه لکن تا که نزد زاویه است خطوط
باشند پیوسته بهم و چون دورتر گردد متفرق شود و مخلوطات و نباشد میان آنها انقطاع بلکه هوائی که مستحیل بطبع آن گردد بر سطح ظاهر مرئی
طلا گردد و مثل محیط گشته نزد وی برگردد لیکن نزد راقم الحروف مذهب انطباعی اقرب بصواب مینماید زیرا که در شب تاریک بغیر تیره شئ چیزی دیده نمیشود

قوت سامعه

ثانیها قوة السمع و موضعها العصبة المفروشة علی الصماخ و من شانها ادراک الاصوات — دوم از ان قوت شنوائی است و محل او عصبی است گسترده است در سوراخ
گوش و از شان او است شنیدن آوازها یعنی دوم قوت سمع است و کیفیت ادراک صوت همین نحو است که سوراخ گوش از خارج و کج پیدا آمد در منتها
جوف پرده حساس بشکل دف کشیده باشد و تحت آن پرده عصبی است مفروش که از مقدم دماغ رسته بموضع حس مشترک رسیده اتصال
یافته و چونکه خلاء بمذهب حکما محال است پس هوا همیشه در سوراخ گوش راکد میماند و چون صوت هوائی که بتکیف از تصادم و اصطکاک جسم است
بهوای راکد فی الصماخ برسد صدمه میرسد و هوا را که بحرکت هوائی مضر پرده میرسد و پرده زیرین چسپیده فی الفور (?) را بحرکت آرد پس انسان ادراک صوت

قوت شامه

میکند و از آن بواسطه عصبه مذکوره بحس مشترک میرسد، و ثالثها قوة الشم و موضعها العصبتان الزائدتان الشبیهتان بحلمتی الثدی و من شأنها ادراک الرائحة المتصعدة مع الهواء المستنشق - سوم ازان قوت شامه است و موضع آن دو عصب زائده شبیه بدو سر پستان است و از شأن او است شمیدن بوی بلند شونده با هوا شمیده شده یعنی سوم قوت شم است و موضع آن زائدتین شبیهتین بحلمتی الثدی که در رفتها الف رسیده و مجری انف نزد اعلاے او بدو قسم میشود یکی غلیظ که بتدریج وسیع میگردد تا آخر فضائی دهان و در ان نافذ میشود هوا بحنجره و قصبه ریه دوم باریک که ازان صعود نماید هوائے متکیفه بکیفیت رائحه طیبه یا منتنه تا مصفات ازانجا داخل عظم اسفنجی در سوراخها که در سمت محاذی سوراخهای مصفات گردد و ازانجا النفوذ نماید بسوی زائدتین شبیهتین بحلمتی الثدی پس قوت شامه رائحه مستنشقه را ادراک نموده بحس مشترک عرض نماید

قوت ذائقه

ورابعها قوة الذوق و موضعها العصب الذی فی جرم اللسان و من شأنها ادراک الطعوم - چهارم ازان قوت ذوق است و محل او عصبی است که در جرم زبان مفروش است و از شأن او است معلوم کردن طعمهاے یعنی چهارم قوت ذوق است و موضع آن عصبی است که در جرم زبان مفروش است که اتصال او بموضع حس مشترک گردد و از شأن آن ادراک طعوم است بواسطه رطوبت لعابی که از مولد اللعاب هر وقت بر زبان میرسد و اجزای ذی طعم با لعاب مختلط گردد پس در جرم لسان غوص کند و مدرک گردد پس بحس مشترک عرض کند که شیرین است یا ترش یا تلخ است یا تند

قوت لامسه

خامسها قوة اللمس و موضعها الجلد و من شأنها ادراک الملموسات من الحرارة و البرودة و الیبوسة و الملاسة و الصلابة - پنجم ازان قوت لامسه است که ملموس را معلوم کند و محل او جلد است و از شأن او است معلوم کردن ملموسات در گرمی و سردی و خشکی و نرمی و سختی یعنی پنجم قوت لمس است و موضع آن تمام جلد بدن است مع الاغشیه زیرا که جلد و اغشیه همگی مؤلف از تار و پود تارهای عصبی اند اعصاب همگی از دماغ رسیده اند لیکن حس بعضے اعضا از بعضے زیاده چنانچه اذکی فی الحس جلد سر انگشت سبابه و ابلد فی الحس جلد پاشنه و باقی متوسط علی تفاوت مراتبه اند و از شأن او ادراک کیفیات ملموسه است از حرارت و برودت و یبوست و ملاست و خشونت و صلابت و لیونت وغیره -

حس مشترک

والمدرک فی الباطن منها مدرکة للصور الجزئیة المحسوسة بادراک الحواس الظاهرة و هی المشترک - و لکن مدرک در باطن پس بعضی ازان مدرک برائے صور جزئیه است که بحواس ظاهره معلوم شده اند و آن حس مشترک است باید دانست که مدرکه باطنیه و آن پنج قوت است سه مدرک و دو خزانه اول از مدرکات باطنیه حس مشترک است و موضع آن اول بطن مقدم دماغ است چنانچه ماتن گوید و موضعه مقدم البطن المقدم من الدماغ - و او را حس مشترک ازان گویند که ادراک او مشترک میان حواس خمسه ظاهریه و باطنیه است و مدرکات ظاهریه بحکم جواسیس آن دارند و حکم آئینه دو رویه دارد یکی بطرف ظاهر و یکی بطرف باطن یعنی حس مشترک برزخی است میان حواس ظاهریه و باطنیه و چون مدرکات ظاهریه از حواس ثلثه غائب شوند یا صور و معانی و حقائق که از روح و نفس بواسطه متصرفه برای القا شوند از قالب صور و معانی و الفاظ در آورده بزبان بیان بهوم القا نماید و اینکه بسبب برای فحص غائبه و یا حفظ نگهدارد و دلیل بر بودن تجارب طبیه است که مشهور گشته که هرگاه بمقدم دماغ آفتی رسد اختلال در فعل حس مشترک پدید آید

خیال

و خزانته الخیال و موضعه مؤخر البطن المقدم من الدماغ - و خزانه حس مشترک خیال است و محل آن مؤخر بطن مقدم از دماغ است دوم از مدرکات باطنیه قوت خیال است و آن خزانه صور مدرکه حس مشترک است و موضع آن آخر بطن مقدم دماغ است زیرا که نزدیک بحس مشترک است و خزانه هر قوت مناسب است که خلف آن باشد تا که سهل و سریع باشد آنرا ابداع صور و اعتداد وقت رجوع و نیز بسهولت حفظ نماید مولو سوار هرگاه که غائب شوند پس اگر مرتبه اول سبب آن

ویا بجهت اشتراک اشیا در حس مشترک خوب ادراک نه نموده مرتبه دوم و سوم تکرار و تکاثر از خیال حاضر نموده ادراک تمام کند پس اگر خیال نمی بود
هیچ چیز بعد غیبوبت ماده و صورت آن از حواس ظاهره یاد نمی آمد و فرق میان دوست و دشمن و ضار و نافع نمی بود و امر معاش و معاد وهم ۱
مختل می شد و بودن دلیل این قوت درین محل اختلال فعل او ست عند وقوع آفت در موضع مذکور. ومنها مدرکة للمعانی الجزئیة القائمة
بتلک الصور وهی الوهم وموضعه آخر البطن الوسط من الدماغ. وبعضی قوی باطنیه مدرکه ست برای معانی جزئیه که قایم اند باین صور و آن واهمه
ست و موضع او آخر البطن میانه دماغ ست یعنی سوم از مدرکات باطنیه قوت واهمه ست و آن قوتیست که مدرک معانی جزئیه قایمه بصور
مخزونه فی الخیال کند زیرا که هر صوره نسبت را معانی ست خاص مانند محبت جزئیه مادر که از زید نسبت با پسر او عداوت جزئیه از گرگ سفید نسبت
با بز سیاه و پوشیده نماند که واهمه همچنانکه مدرک معانی ست مدرک صور هم ست و موضع او آخر بطن اوسط دماغ ست و دلیل بر بودن
او درین محل اختلال فعل او ست عند تحقق آفت درین موضع. وخزانة الحافظة وموضعها البطن المؤخر من الدماغ. وخزانه واهمه حافظه حافظه ۱
ست و موضع حافظه بطن آخر از دماغ ست یعنی چارم از مدرکات باطنیه قوت حافظه ست و آن قوتیست که حفظ میکند و نگهدارد معانی
مدرکه واهمه را و او خزانه وهم ست و نسبت حافظه بوهم همچون نسبت خیالست بحس مشترک و موضع آن البطن الاخیر دماغ ست تا که قریب
بوهم بود و خزانه او باشد و دلیل بر بودن او درینجا نیز از اختلال فعلش عند رسیدن آفت درینمحل توان دانست. ومنها متصرفة
وتسمی باعتبار استخدام النفس الناطقة لها مفکرة وباعتبار استخدام الوهم لها فی الصور والمعانی الجزئیة متخیلة وموضعها اول البطن متصرفه ۱
الاوسط من الدماغ وبعضی از مدرکه باطنیه قوت متصرفه ست و باعتبار خدمت خواستن نفس ناطقه از وی در معانی کلیه مفکره نام نهاده
شود و باعتبار خدمت خواستن واهمه از وی در صور و معانی جزئیه متخیله نامیده شود و موضع قوت متصرفه ابتدا بطن اوسط از دماغ
ست پنجم از مدرکات باطنیه قوت متصرفه ست و آن قوتیست که تصرف نماید در صور مخزونه محفوظة فی الخیال و در معانی مخزونه آن صور که درک
کرده آنرا متوهمه و این تصرف یا به ترکیب بعضی بالبعض بود و یا به تفصیل بعضی از بعضی و این در شش صورت متصور میشود اول آنکه بعضی صور را با بعضی
صور ترکیب کند مانند آنکه تخییل نماید انسان را دو سر یا چار چشم و یا با پر و بال و منقار دوم آنکه ترکیب نماید بعضی معانی را با بعضی
معانی همچون محبت جزئیه که درک کرده میشود از زید نسبت بولدش یا عداوت جزئیه کذلک و قید جزئیه بهر آنکه ادراک کلی کار نفس ناطقه
ست سوم آنکه بعضی معانی را با بعضی صور ترکیب کند مانند تخییل صداقت جزئیه برای زید چارم آنکه بعضی صور را از بعضی صور
جدا نماید مانند تخییل انسان بی سر و یا پا و یا بی دست و یا پنجم آنکه بعضی معانی را از بعضی معانی جدا کند مانند سلب صداقت جزئیه از عداوت
جزئیه ششم آنکه تفصیل بعضی معانی از بعضی صور کند مانند تخییل سلب صداقت جزئیه از زید و این جمله تخیلات گاهی
بنفس الامر مطابق باشند و گاهی غیر مطابق و مخالف پس این قوت را باعتبار آنکه تصرف کند در صور مخزونه فی الخیال
و معانی جزئیه مدرکة الوهم به ترکیب و تفصیل متصرفه گویند و باعتبار استخدام وهم مر آنرا در صور و معانی جزئیه متخیله
نامند و باعتبار استخدام نفس ناطقه مر آن قوت را در معانی کلیه متفکره خوانند و استخدام نفس
ناطقه مر این قوت را مقصور نمی شود مگر در انسان پس متفکره مختص بانسان باشد فقط و موضع او اول البطن اوسط دماغ ست تا قریب

اوہم بصورت متخزونہ فی الخیال بود و وہم بمعانی جزئیہ حاصلہ فی الوہم باشد و بدان سبب تصرف او در ہر واحد بآسانی شود و در استخدام

وہم مرآن را نیز بسہولت باشد فافہم و ذا یلیق بزیادۃ التفصیل بہذا المختصر الجنس الثالث من القوی القوۃ الحیوانیۃ التی تعد الاعضاء

لقبول القوی النفسانیۃ — و جنس سوم از قوی قوت حیوانی ست کہ تیار میکند اعضا را برای قبول کردن قوت نفسانی یعنی

جنس سوم قوت حیوانیہ ست و آن قوتیست کہ انبساط و انقباض دل و شرائین و ترویح روح بجذب نسیم بارد و اخراج بخار دخانی

بدو وابستہ و حرکت خوف و غضب و فرح و غیرہ از وست و البتہ حرارت غریزی و بدو و مدار روح نفسانی و طبعی ست و ہر چند

مبادی جمیع مدرکات و افاعیل قوت نفسانی ست لیکن تقویت و امداد ہمہ از قوت حیوانی ست زیرا کہ حیوۃ مقدم بر کل

ست و قوت حیوانیہ چون در اعضا حاصل آید آنہا را بر قبول حس و حرکت مہیا گرداند و حیات بدن بدین قوت ست فافہم

و اسباب فاعلہ صحت برای بدن انسان ورود ستہ ضروریہ ست در حالت صحت بر تناسب طبیعت و عدم مغک اسباب فاعلہ در اینجا

برای آنست کہ حصر امور طبعیہ در ہفت چیز کہ بر مذہب جمہور حکما ست نمی ماند لہذا بیان ستہ ضروریہ الیق باسباب و انستہ شد

و پوشیدہ نماند کہ غرض از ترکیب بدن و تسویہ اعضا و اعطای مزاج و حرارت غریزی و ارواح و قوی و تعلق نفس ناطقہ صدور افعال آنست

تدبیر و سیاستہ الافعال فمنہا مفردۃ تتم بقوۃ واحدۃ کالجذب و الدفع و منہا مرکبۃ تتم بقوتین فصاعدا کالازدراد — یعنی تمام امور طبعیہ افعال

ست پس بعضی ازان مفرد اند کہ بیک قوۃ تمام میشوند مثل جذب و دفع و بعضی ازان مرکب اند کہ بدو قوت تمام میشوند پس زیادہ ازان

مثل ازدراد ست و باید دانست کہ افعال بر دو قسم اند بعضی افعال اند کہ بیک قوت فعل شان تمام شود مانند جذب و مسک و ہضم و دفع

و بعضی افعال اند کہ بدو قوت فعل شان تمام میشود چون ازدراد و بلع یکی ازان قوت جاذبہ طبعیہ کہ در معدہ است و دیگر ازان قوۃ

دافعہ ارادیہ کہ در عضلہ ازدراد یہ ست و چون یکی ازینہا باطل شود ازدراد دشوار گردد و بعضی افعال اند کہ بسہ قوت فعل شان تمام میشود مانند

تغذیہ کہ فعل آن تمام میگردد بسہ قوت یکی قوت محصلہ جوہر غذا دوم قوت ملصقہ با عضا سوم قوت مشبہ باعضا و این ترکیب قوی در افعال

عام ست کہ قوی مختلفۃ الحقائق بود یا متفقۃ الحقائق اول آنست کہ در حد ماہیۃ مفارقی بود و ثانی علی خلافہ و چون ماتن از بیان امور

طبعیہ فارغ گشت پس شروع بیان احوال بدن انسان گردید الجزء الثانی من اجزاء الجزء النظری فی احوال بدن الانسان — و جزو دوم از

اجزای جزو نظری ثابت ست در بیان احوال بدن انسان و احوال جمیع حال صحت و حال عوارض بدنی را گویند و حال در خاص اصطلاح اطبا ربستہ امر اطلاق

می یابد احوال الابدان ثلثۃ — و احوال بدن یابان جملہ سہ اند و ابدان جمیع بدن صحت و بدن تن و جبیدہ سہ الصحیۃ و ہی ہیئۃ بدنیۃ تکون الافعال بہا لذاتہا

سلیمۃ یکی ازان سہ تندرستی ست و آن حالتیست بدنی کہ متعلق نیست تمام افعال بدنی با حدی بعینہ بسبب او در ذات خود صحیح و سالم باشند و افعال سہ قسم اند حیوانی نفسانی

طبعی المرض ہیئۃ مضادۃ لہا — دوم ازان حالات سہ ست آن حالت ست بدنی کہ مضر باشند در صحت یعنی در و افعال صحیح و سالم نمی باشند زیرا کہ مقابل تندرستی ست حالۃ ثالثۃ لا صحۃ و لا مرض

و ستوم ازان حالت ثالثہ ست کہ بدان نہ صحت باشد و نہ مرض

کہ نہ جمیع افعال صادرہ از انسان صحیح و سالم باشند و نہ جملہ آنہا سقیم

نتیج تقابل صدم

تام بود مراد از حالت ثالثه نیست اولا اجتماعهما فی وقت واحد اما فی العضوین کحال الاعمی و یا باعتبار اجتماع هر دو بیک وقت یا در دو عضو بود مثل حال نابینا زیرا که هر دو چشم او مریض و سایر اعضا آن سلیم اند او فی عضو واحد - یا باعتبار اجتماع آنهر دو در عضو واحد در وقت واحد بود اما فی جنسین متباعدین کصحیح المزاج مریض الترکیب - و این اجتماع که در عضو واحد در وقت واحد وقوع یافته باید در جنسین متباعدین باشد مثل صحیح المزاج و مریض الترکیب مثال او صحیح است زیرا که در اعرج نیست مزاج صحیح میباشد و در ترکیب سقیم بود و باید دانست که سوء مزاج و مرض الترکیب باهم جنسین متباعدین از ان اند که مزاج از مقوله کیف است و ترکیب از مقوله وضع و درین مقولتین تفارق است کما لا یخفی علی من له درک فی علم المنطق و چونکه این تقریر قریب الفهم نبود لهذا بتقریر سریع الفهم شبدیز قلم را جولان داده منعطف سازم یعنی مرض مطلق سه جنس است یکی سوء مزاج دویم مرض الترکیب سیوم تفرق اتصال و در جنس سوء مزاج و مرض الترکیب تباین است زیرا که این هر دو تحت یک جنس داخل نمیشوند قائل - او متقاربین کصحیح الخلقة مریض المقدار - و این اجتماع یا در جنسین متقاربین بود مثل صحیح الخلقة مریض المقدار مثل او عرج است زیرا که وی در خلقت صحیح است و در مقدار زیاده کما سیجی بیانه ان شاء الله تعالی اما صحیح الخلقة و مریض المقدار باهم جنسین متقاربین از ان اند که این هر دو در تحت یک جنس داخل میشوند که آن جنس مرض الترکیب است او فی وقتین کمن یمرض شتاء و یصح صیفا او شتاء - و این اجتماع صحت و مرض یا در دو وقت بود مثل شخصی که بیمار شود در موسم سرما یا در سن شیخوخت و صحیح میگردد در موسم گرما یا در حالت جوانی و ماتن علیه الرحمة بدینجا چار مثله جهت حالت ثالثه آورده تا که مبتدی کما حقه بفهمد و چونکه صحت یکقسم بود و مرض اقسام بسیار داشت لهذا ماتن علیه الغفران اولا در بیان اقسام مرض شروع کرده و کل مرض اما مفرد او مرکب - و هر مرض یا مفرد است یا مرکب یعنی مرض را بدو قسم تقسیم کرده مفرد و مرکب پس اولا مفرد را بمعرض بیان آورده زیرا که مرکب بعد از مفرد صورت می بندد و مرض مفرد آنست که از اجتماع چند امراض حاصل نشود بلکه یک مرض ظهور گیرد مثل تپ وغیره و مرض مرکب آنست که از اجتماع چند امراض حادث گردد مثل سل وغیره و مرض مفرد سه قسم است چنانچه ماتن فرموده و المفرد اما ان یکون عروضه اولا للاعضاء المفردة و هی امراض سوء المزاج - و مرض مفرد یا آنکه عروض او اولا مر اعضاء مفرده را بود و این امراض سوء مزاج است یعنی این را سوء مزاج گویند او للاعضاء المرکبة و هو امراض الترکیب - یا آنکه عروض مرض اولا باعضاء مرکبه بود و آن امراض الترکیب است یعنی آنرا مرض الترکیب گویند او یمکن عروضه لکل واحد منهما اولا و هو امراض تفرق الاتصال - یا آنکه ممکن باشد عروض او مر هر واحد را اولا و آن امراض تفرق اتصال است یعنی اگر عروض مرض باعضاء مفرد و مرکب هر دو ممکن بود آنرا تفرق اتصال گویند و مسئله هر یک بیان کرده آید و اول از امراض ثلثه سوء مزاج است چنانچه ماتن علیه الغفران میفرماید و امراض سوء المزاج هی الثمانیة الخارجة عن الاعتدال - و بیماریهای سوء مزاج که خارج از اعتدال فرضی طبی است هشت است و یکون ساذجة و مادیة - و سوء مزاج ساده بود یا مادی - و المادیة قد یکون مجاورة او نفذت اخلاطه متورمة او غیر متورمة و مادی گاهی ماده آن قریب بود داخل شونده بعضو بود و گاهی ماده آن ورم کننده و غیر ورم کننده عضو باشد جهة سهولت مبتدیان این مسئله را بتفصیل بیان کرده میشود یعنی اول از امراض مفرده سوء مزاج است و آن عبارت است از حصول کیفیتی خارج از اعتدال مفروضه در مزاج عضو از اعضا مفرده و آنرا مرض مفرد و مرض متشابه نیز گویند و باید دانست که سوء مزاج مطلق بر دو قسم است یکی آنکه چون در عضو سوء مزاج مستقر شود و طبیعت او مقاومت نکند و ایذا نشد بود و حکم مزاج اصلی پیدا کند آنرا سوء مزاج مستوی گویند چون مرض برص و بهق وغیره دوم آنکه ایذا او بطبیعت نیز و مقاومت باشد

بکیفیت سوء مزاج

آنرا سوء مزاج مختلف گویند چون صداع و ذات الجنب و ذات الریه و غیره پس اگر در اصل خلقت مزاج غیر معتدل فرضی طبعی حادث شده باشد آنرا مزاج
غیر جید غیر فاضل گویند و اگر در اصل خلقت مزاج صحیح و سالم و معتدل بوده باشد و از سوء تدبیر متغیر و متبدل گردد آنرا مزاج عارضی خوانند
و اگر کیفیتی از کیفیات اربعه فقط مزاج اصلی بدنی را منحرف و متغیر گردانند آنرا سوء مزاج ساذج گویند مثل برودت ثلج و حرارت آتش و اگر خلطی از
اخلاط اربعه بکیفیت مخالف خود مزاج اصلی بدنی را مستکیف بکیفیت خود گرداند خواه با عفونت باشد یا بی عفونت آنرا سوء مزاج مادی
گویند چون حمی صفراویه و سوداویه و غیره و ماده اخلاط یا جاری در عروق یا ملتصق بسطح عضو باشد و یا داخل باشد در جرم عضو بود و ماده نافذه گاهی
سوء مزاج گاهی غیر مادی بود و بالجمله اقسام سوء مزاجها شانزده اند هشت قسم ساذج چهار مفرد و چهار مرکب هشت قسم مادی چهار مفرد و چهار مرکب
مثال سوء مزاج حار ساذج لهیب حمی دق است + و مثال حار مادی تپ محرقه صفراوی + و مثال سوء مزاج بارد ساذج جمود است که از برف یا
برودت خارجی افتد + و مثال بارد مادی فالج و استرخاست + و مثال رطب ساذج ترهل است + و مثال رطب مادی استسقا است + و مثال
یابس ساذج تشنج استفراغی است + و مثال یابس مادی سرطان و جذام در آخر اوست + و مثال حار یابس ساذج صداع احتراقی است
و مثال حار یابس مادی حمی صفراویست + و مثال بارد یابس ساذج سهر مفرط که بسبب خشکی دماغ بود + و مثال بارد یابس مادی ابتدا جذام است
و مثال بارد رطب ساذج بدنی که بر وی ادویه مخدره استعمال کرده شود + و مثال بارد رطب مادی استسقا لحمیست + و مثال حار رطب ساذج
صحیح و لوی است + و مثال حار رطب مادی حمی ناخس است هکذا فی شرح القانون + و باید دانست که چون سوء مزاج مطلق لاحق و عارض بدن
انسان میگردد افعال آن بمجری طبعی نماند و ضرر بافعال میرسد و ضرر افعال سه قسم است یکی تغیر فعل و وی آنست که تصرف کند قوه
و صادر کند تصرف وی بخلاف مقتضای طبع وی چنانکه تخیل کند باصره صور و اشکال غیر موجوده را دوم نقصان در فعل بود و وی آنست
که صدور افعال بسیار ناقص شود مثلا باصره کما ینبغی نه بیند اشیا را چنانچه که هست خواه باعتبار کم و خواه باعتبار کیف بود سوم بطلان
در فعل بود و وی آنست که فعل در قوت افتد مثلا عمی البصر شود باید دانست چون مزاج از اعتدال چندان منحرف شود که ضرر در افعال
پدید آید آنرا سوء مزاج نگویند و هرگاه آفتی در عضو بهم رسد و آنرا تغیر مستقر نه دهد که شاید گردد اثر آن آنرا سوء مزاج بدرجه اول گویند
و چون از سوء مزاج طبیعت عضو بگردد و از اعتدال مخصوص خود بیرون آید و افاسد کند آنرا سوء مزاج بدرجه دوم گویند و چون
مزاج را فاسد سازد لیکن بمرتبه هلاکت نرساند آنرا سوء مزاج بدرجه سوم گویند و چون بهلاکت رساند آنرا سوء مزاج بدرجه چهارم گویند و
تا این جا چون از بیان سوء مزاج فارغ گشت در پی بیان امراض الترکیب گردید امراض الترکیب بدانکه بیماری ترکیب چهار قسم
است چنانچه شاعری گفته است نباشد غیر چهار امراض ترکیب + شنو از من بگوش هوش هر چهار + یکی خلقت یکی دیگر بود وضع
عدد باشد دگر دانکه مقدار + امراض الخلقت امراض المقدار و امراض العدد و امراض الوضع - یکی از آن امراض خلقت است
و دوم از آن امراض مقدار سوم از آن امراض عدد و چهارم از آن امراض وضع است و امراض الخلقة اربعة امراض خلقت
نیز چهار قسم است چنانچه در نظم است شعر چهار نوع کند بدان امراض خلقت از ازل + اول امراض شکل آمد بدان ای بی بدل
دوم امراض مجاری است ای حکیم + سوم امراض تجاویف است میدان ای فهیم + چهارم امراض سطوحی جمله اعضای بود + ...

امراض الترکیب

امراض خلقت

مثال آوردن نمیابود و مرض خلقت آنست که عضو داخل در عضو عضو از تخطیط و غیره و خلقة الشیء بکسر الخا صورته و حقیقته امراض الشکل
یکی از آن چهار مرض خلقت امراض شکل است و مرض شکل آنست که صورت عضو از هیأت طبعی منحرف و متغیر شود و با خلل افعالش شود مانند کج شدن
عضو راست و راست شدن عضو کج چون التواء الانف و استقامة ضده اذن و غیره تا آن ایضاً مثال آورده کالراس المسفط مثل سر مسفط و سر مسفط
چنان بود که او را شکل آن نماند بلکه بجنس و سدس مربع دگر بهمه اشکال میگردد و مسفط بسین و فا در لغت کره و خشک را گویند اما بعضی باقاف خوانند
غلط است کما هو ظاهر علی من له درک فی علم اللغة و ریاح الافرسة مثل کوزه پشت و باید دانست که افرسه در لغت پیچ را گویند و ریاح
جمع ریح است پس اضافت ریاح بسوی ریاح غلط است چنانچه مولانا نفیس گفته هو غلط لانه یوجد فیه نسبة الشیء الی نفسه لیکن نزد ما تم الحروف
اگر اضافت عام بسوی خاص نمود تسلیم است چنانچه گفته شود شجرة الاراک کما لا یخفی علی من له ادنی فهم فی علم النحو و در اصطلاح اطبا بیجا افتادن
مهره پشت است و در قاموس تحریر است که الفرسة فی اللغة هی التی تاخذ فی العنق فتفصر سها او تدقها تقال و امراض المجاری دوم
از آن مجاری های گذرنها است و مجاری بفتح میم و را مکسوره در لغت جای جاری شدن چیزیست و در اصطلاح اطبا میان عضو را گویند
که تجویف دارد و این مرض شش صنف است اما آن پنج کالاتساع یکی آنکه مجاری عضو فراخ شود مثل کشاده شدن قصبه عنبیه از حد
و مثل انقباض و تضییق مجاری النفس یا آنکه مجاری عضو تنگ شود مثل تنگ شدن راه های هر دو دن و بینی کالانسداد مجری المرارة
یا آنکه مجری عضو بند شود مثل بند شدن گذر تلخه مخفی نماند که مابین کبد و مراره و کذا مابین زهره و امعا راهیست که هرگاه در آن گذرها
سده افتد یرقان و قولنج آرد و امراض التجویف سوم از امراض خلقت مرض تجویف است و تجویف خالی کردنست لیکن در محاوره
اطبا آن چیزیست که میان خالی بود و گویند و این مرض چهار صنف است اما آن یکی و شیع کاتساع کیس الانثیین یکی آنکه جوف عضو بزرگ
و فراخ شود مثل فراخ شدن کیسه خصیتین او تضییق و تصغر کصغر المعدة دوم آنکه جوف عضو تنگ و خرد شود مثل تنگ و خرد شدن معده
او تسدد و تخلیه کتخلیة القلب من الدم و الروح سوم آنکه فارغ شود و خالی گردد تجویف عضو مثل خالی شدن دل از خون و روح عند الفرح
المهلک نزد خوشی هلاک کننده زیرا که در فرحت بسیار روح متحرک میشود و بسوی خارج بر آید انفتن لذة خون هم متصاعد میکند باد
تا که دل در هر دو از تخلیل شود پس بدین سبب قلب خالی مانده و افعالش تعطیل گیرند او تمتلی کالسکتة چهارم آنکه تجویف عضو
بند و پر شود مثل سکته زیرا که درین مرض مجاری دماغ بتمامه بند شوند و روح از انسلاک باز میماند و امراض سطوح الاعضا چهارم
از امراض خلقت مرض سطوح اعضا است سطح بالفتح و سکون حا مهمله بام هر مکان را گویند و باصطلاح اهل هندسه آنچه طول و عرض دارد عمق نداشته باشد و بمعنی سطح است
که سطح عضو آنچه خشونت از وی مطلوب بود هموار گردد و آنچه صافی از وی مطلوب بود خشن گردد کملاسة المعدة والرحم و خشونة قصبة الریة مثل
نرم شدن درون معده و رحم و خشن گردیدن درون قصبه ریه و باید دانست که آواز صاف را بسبب چین درون معده و رحم از خلل صاف گشته و درون
قصبه ریه خشن شده فعالیتش ناقص گردید و اما امراض المقدار دوم از مرض التراکیب مرض مقدار است و آن آنست که عضو عظیم المقدار یا بمعنی
یا صغیر المقدار یعنی خرد شود اما بالزیادة او بالنقصان پس مرض مقدار یا بسبب زیاده شدن عضو از مقدار طبعی بود و یا بسبب ناقص
گردیدن از مقدار طبعی بود و کل واحد منهما اما عام او خاص و هر یکی از این دو زیادتی یا عام بود یا خاص بعضو یا مثال زیادتی عام کسمن

المفرط مثل بزرگی بسیار و مثال یا فتی خاص عظم اللسان مثل بزرگی زبانست و مثال نقصان عام کالهزال المفرط مثل لاغری

مفرطست و مثال نقصان خاص وصغر الحدقة مثل تنگی مردمکست و این سل العین نیز گویند اما امراض العدد فاما بالزیادة

او النقصان دوم سوم از مرض الترکیب امراض عدد است و آن بر دو قسم است یا زیادتی عدد است یا نقصان آن وکلواحد منهما

اما طبیعی کالاصبع زاید و هر یک ازین هر دو طبیعی بود مثل انگشت زاید و این را زاید طبیعی از آن گویند که جنس او در بدن موجود است او غیر طبیعی

مثل الدودة و الثفرة و مثال غیر طبیعی مثل حب القرع و ناقشه است و این را زاید غیر طبیعی از آن گویند که جنس او در بدن موجود نیست

و نقصان الاصبع اما خلقة او لتاکل نقصان انگشت یا مولودیست یا بسبب آکله بود و نقصان انگشت مولودی مثال نقصان

طبیعت بخلاف دوم فافهم — امراض الوضع چهارم از مرض ترکیب مرض وضع است و او تغییر عضوست از مجری

طبیعی خود و هو ما یقتضی الموضع و المشارکة و در هر وضع آنست که تقاضای مسکن در موضع و مشارکت نسبت عضو است یعنی آن

وضع شش صفت است چهار مختص بموضع بود و دو بمشارکت چنانچه یاتی مشارکة السهیلا للمبتدی بیان هر دو کرده الزوال العضو

عن موضعه بخلع یکی از آن شش دور شدن عضوست از مکان خود بخلع و خلع آنست که سر زاید عظم از مقعر خود خارج شود

بخروج تام مثل خلع رکبه یعنی زانو او بغیر خلع دوم از آن دور شدن عضوست از مکان خود بغیر خلع و این را فتی نیز گویند مثل فتق

امعاء و غیره او حرکته فیه حیث یجب سکونه کالرعشة سوم از آن حرکت کردن عضوست در موضع خود حال آنکه واجبست سکون وی مثل

رعشه او سکونه بحیث یجب حرکته کتحجر المفاصل چهارم از آن آنکه ساکن شود عضو در موضع خود حال آنکه واجبست حرکت آن همچون تحجر

مفاصل یعنی سخت شدن بندگاه و کامتناع حرکة العضو الی جاره پنجم از آن منع شدن حرکت عضوست بسوی همسایه خویش

مثل آنکه انگشت ابهام بسوی انگشت دیگر حرکت نکند وقت گرفتن قلم این مثال تفرکیب او عنه ششم از آن منع شدن حرکت

عضوست از همسایه خود مانند آنکه سبابه بطرف ابهام مایل نشود وقت نوشتن و غیره او تعسرها یا مشکل شدن آن هر دو یعنی بسوی

همسایه یا سائل منفصل گردد و نه از همسایه یا سائل جدا گردد مثل تعسر تغمیض الجفن فی اللقوة و مثل تعسر فتح الجفن فی الشتر تا این

یا الفتن از التعریف مرض الترکیب فارغ شد و پس شروع بیان مرض تفرق اتصال گردید و اما امراض تفرق الاتصال فیختلف اسماها

باختلاف محالها اما بیماری های تفرق اتصال پس مختلف میشوند نامهای بیماریهای آن بسبب مختلف شدن مکانها که در آن تفرق

می افتد موافق اصطلاح اطبا و باید دانست که تفرق اتصال بر دو قسم است یکی طبیعی بود و آن مثل نفوذ کردن غذاست و اعضا بر مجری

طبیعی و هذا لیس بمرض دوم غیر طبیعی و آن مثل شکستن استخوان و زخم شمشیر و تیر و مانند آن است که موجب ضرر میگردد و تفرق اتصال

که بعضو متشابهة الاجزاء رسد آنرا مطلقا انحلال الفرد خوانند و اقسام تفرق الاتصال بسیار اند فاذا وقع فی الجلد یسمی خدشا گویچه

پس تفرق واقع شود در جلد اگر دقیق و منبسط بود خدش و اگر فراخ باشد سحج خوانند چنانچه از بین ابیات ظاهر میگردد و گر شود

در جلد واقع این تفرق اتصال + سحج خوانندش اگر باشد قوی ای خوش خصال + ور بود اندک خراشیده شود جلد بدن

خدش باشد نام آن در اصطلاح اهل فن + الخدش بفتح الخا المعجمة و الدال المهملة فی القاموس خدش الجلد قشره

مرض عدد

مرض وضع

مرض تفرق اتصال

بود و نحوه السحج بالفتح خراشیدن پوست بازکردن یقال سحجت جلده فانسحج ای قشرته فالقشر فی اللحم جراحة وفان تقادم فقرحة وان
لم تقع شوند در گوشت سحج نام نهاده شود و اگر در پیرشته بود بقرحه نام نهاده شود یا معاصر طبی توجهنا الی هذه المسئلة ان شرح من الجهلة
لانکشف علیکم عن العضلة فاقول ان هذا التفرق یسمی بالجراحة اذا کان سببه من خارج واما اذا کان من داخل بسبب لذع تنصب الی اللحم فهی لا ابتدا
یسمی بها وآن تقیح یسمی جرحا اذا النضج بعد النضج یسمی قرحة وان بعد العهد تجاوز اربعین یسکن وجه وصار علی فمه صلابة ویکون فی و اخلاط بعض
یسمی ناصورا والتفرق العظمی والتفرق فی الغضروفی با کاسرا او فاسخا او مفتتا و تفرق استخوانی و غضروفی که در پیما بی بود آنرا یا کاسر یا فاسخ یا مفتت
نام نهاده شود یعنی اگر تفرق اتصال در استخوان افتد اگر ریزه های او کلان باشد او را کاسر گویند یعنی شکننده و اگر ریزه های او خورد شود مفتت گویند
یعنی ریزه کننده یقال فتته فهو مفتوت و اگر تفرق در غضروف افتد فاسخ گویند وفی القاموس الفسخ تباعد جزء العضلة بعضها عن بعض
وفی الطول صادعا و اگر تفرق اتصال در درازی استخوان افتد صادع گویند یعنی شگافنده والعصب والعروق فی العرض باترا و اگر تفرق اتصال
عصبها و یا در رگها پهنای افتد باتر خوانند وفی بحر الجواهر البتر هو القطع وفی الطول شقا و اگر تفرق در درازی پی و در رگها افتد شق گویند
والفتح لفوهات العروق بثقا وکشاده شدن دهان رگها را بثق خوانند البثق بفتح الباء الموحدة ثم بعدها تا مثلثة فی الصحاح بثق السیل
موضع کذا ای خرقه وشقه و انبثق ای انفجر وفی القاموس بثق النهر بثقا او کسر شطه و آنچه تفرق در حجب شق افتد فتق خوانند
و آنچه در عضو و عصبها افتد رض گویند و معنی سیاه که اسما تفرق دیگر هم اند اما سبب صغر حجم کتاب متعاقب بیان آن نشد هم والقلب لا یحتمل الورم
الجراحة ویصیبها الموت در دل برداشت آماس و زخم نمیکند و اگر قلب متورم شود موت مصاحبت او میکند یعنی از آماس آدمی میمیرد
زیرا که قاسیطان نیست وتیره احمه اعضا از و حاصل میشود و چون از تن از بیان مرض مفرد فارغ گشت در پی بیان تفصیل مرکب گردید اما الامراض
المرکبة فهی التی تحدث عن اجتماع امراض کالسل فانه تحدث عن حمی دقیقة وقرحة فی الریة ولکن امراض مرکب پس همی نیست که از
اجتماع چند امراض حادث میگردد حالتی دیگر مثل سل زیرا که مرض سل از تب دق و زخم که در شش بود حادث گردد و مثل ورم که از سوء مزاج
و تفرق اتصال و زیادتی مقدار پیدا میشود باید دانست که تسمیه امراض از چار جهت بود چنانچه ماتن گویند والامراض یلحقها التسمیة بهار
پهار که در اصطلاح اطبا نام آن نهاده شود اما من جهة التشبیه کداء الاسد وداء الفیل یکی از آن جهت تشبیه بود مثل جذام زیرا که روی
صاحب این مرض مثل روی شیر باشد و بعضی اطبا وجه تسمیه او چنان فرمایند که این مرض اکثر شیر را عارض میگردد و از این جهت شیر ابدا الاسد سوم
ساخته اند و مثل داء الفیل زیرا که در این مرض ساق صاحبش مثل ساق فیل میگردد و در شهرگی و غیره او من جهة محلها دوم از آن جهت
مکان میباشد کذات الجنب وذات الریة مثل ورم پهلو و آماس شش که باعتبار محل جنب و شش نام مرض نهاده شد او من جهة
سببها کقولنا الملیخولیا انه مرض سوداوی سوم از آن جهت سبب باشد مثل قول بابان برای مالیخولیا که بتحقیق او مرض سوداویست
زیرا که معنی مالیخولیا در لغت یونان خلط سیاه است و این مرض اکثر از سودا پیدا میگردد پس تسمیه باعتبار سبب نهاده گشت او من جهة
عرضها کالصرع چارم از آن جهت عرض باشد مثل مرگی زیرا که صرع در لغت بمعنی سقوط و افکندن بر زمین است و صاحب این مرض را
مرض بر زمین می افتد پس تسمیه بسبب عرض مقرر شد پوشیده نماند که هر مرض که مفرد باشد یا مرکب منقسم میشود بدو قسم اولی شرکی

و کل مرض اما ان یکون اصلیا او شرکیا و هر مرض یا آنکه اصلی بود و دوی نیست که حصول آن اولا در عضوی پیدا شود و بدون تبعیت حصول این
عضو در عضو دیگر خواه موجب مرض دیگر باشد یا نباشد چون قرحه ریه او یا شرکتی یا آنکه شرکتی باشد و دوی نیست که حصول آن در عضو
تابع مرض دیگر باشد چون حمی دقیه که لازم قرحه ریه است فیختلف حاله باختلاف حال الاصلی پس حال مرض شرکی مختلف شدن
حال مرض اصلی مختلف میشود یعنی هرگاه مرض اصلی غالب باشد و اشتداد میگیرد شرکی هم اشتداد میشود و قس علی هذا غیرها
ویتقدم الضرر فی الاصلی و ضرر عضو اصلی اند که متقدم میباشد بر شرکی زیرا که سبب مقدم بر مسبب میباشد علاج آن بحسب اختلاف
اصالت و شراکت بر دو نوعست یکی آنکه علاج عضو اصلی اولا و بالذات باشد دوم آنکه علاج عضو اصلی اقوی باشد و تقویت
علاج در صورتی است که ضرر مرض اصلی اقوی بود اما وقتی که عضو شرکی شریف یا رئیس یا مرؤس یا استعداد قبول ضرر آن
عضو زیاده باشد در این صورت لا اخطر و هر آئینه علاج عضو اصلی و شرکی مساوی باید کرد اما وقتی که عضو اصلی یا قلیل الحس یا کثیف
الجوهر یا خسیس یا ضعیف باشد و عضو شرکی یا ذکی الحس و یا لطیف الجوهر یا شریف بود معالج را باید که از علاج عضو اصلی شرکی
نیز غافل نباشد والمشارکة قد تکون لتجاور العضوین و این شرکت که میان دو عضو بود گاهی بواسطه مجاورت و همسایگی هر دو عضو
بود مانند قحف یا دماغ و ریه با قلب که از مرض قحف دماغ متاذی میشود و از قرحه ریه حرارت بقلب میرسد قلب گرم شده تپ خود
بهم میرساند او لان بین احدهما طریق الی الاخر کما بین الرحم الی ... فی الرحم شرکت و گاهی بواسطه آنکه میان دو عضو راهی
باشد بسوی عضو دیگر چنانچه اگر در عصب یا پی جراحتی رسد در حالت ... ظاهر میگردد در حالت ... در اربیه زهار
است و از بین اول از گرده بسوی مثانه جاری میگردد او لان احدهما یخدم الاخر کما العصب للدماغ و شرکت گاهی
بسبب آنکه عضوین با یکدیگر خادم و مخدوم باشند لهذا بسبب مرض مخدوم خادم مریض گردد مانند عصب برای دماغ و شرائین
برای قلب و ورده برای کبد هرگاه ضرر بقلب یا بدماغ یا بکبد رسد بالضرور ضرر بخادم که مذکور شد میرسد او بسبب الفعل ...
بجهت آنکه یکی ازان هر دو مبدا فعل دیگری باشد مانند حجاب حاجز که مبدا تنفس است که چون آن را آفتی رسد بشرکت آن
ریه نیز آفت رسد چرا که ریه فی ذاته حرکت ندارد و حرکتش بواسطه حرکت حجاب حاجز است او لان احدهما علی سمت الاخر ینفذ
الیه بخاراته و گاهی بسبب آنکه یکی ازان هر دو محاذی دیگری باشد یعنی زیر و بالا باشد پس بخارات عضو بخارات بلند شوند
مانند معده و دماغ لهذا از صعود ابخره معده دماغ متضرر میشود او لان احدهما مصب للاخر کالابط للقلب و الاربیة للکبد و خلف
الاذنین للدماغ — و گاهی بواسطه آنکه یکی ازانها مصب دیگری باشد چون زیر بغل برای قلب و بن ران یعنی کش ران برای جگر و پس گوش
برای دماغ زیرا که چون مواد ردیه در عضوی از اعضای رئیسه مذکور مجتمع میشوند هر یک بمصب خویش اندازد و پوشیده نماند که بعضی
ازان امراض متعدیه اند یعنی از شخصی بشخصی تعدیه کند چون آتشک یا داء الفیل و برص و ... و جذام و جرب و جدری و حصبه
و وبائیه و رمد و سل و قروح عفنیه بعضی ازان امراض متوارثه اند که از مادر و پدر بفرزندان میرسند چون ابنه و بیاض ...
و نقرس و جذام و جرب و جدری و ... و حصاة کلیه و مثانه و دق و سل و رمد و مالیخولیا و نقرس و صرع و قولنج چنانچه شاعری

اوقات امراض

گفته بیت منوارث الامراض عدد حرفها باجد سه حرف حیرق جحجج تلک الذی تعدی الحجه. وچون ماتن از بیان تقسیم
امراض و تقسیم آنها و تعریف مرض اصلی و شرکی فارغ گشت اوقات اربعه مرض کلیه تعلیم ایشان میفرماید ومیگوید وکل مرض فغیرا اما
ان یظهر اشتداده او تنقاصه او لایظهر واحد منهما فالاول هو وقت التزاید والثانی هو وقت الانحطاط والثالث الکان
قبل وقت التزاید فهو وقت الابتدا والکان بعده فهو وقت الانتها و هر مرض متغیر شونده یا آنکه شدت آن مرض ظاهر شود و یا نقصان
آن مرض ظهور گیرد و یا آنکه هیچ یکی ازان هر دو ظاهر نمیشود پس اول آن وقت تزاید است دوم آن وقت انحطاط است و سوم
ازان اگر پیش از وقت تزاید بود پس آن وقت ابتدا است و اگر پس از وقت تزاید بود پس آن وقت انتها است بدانکه هر مرض که منتهی
بصحت میشود آن مرض را چهار زمانه باشد پس شروع مرض را وقت ابتدا گویند و یا فاصلیکه در ترقی باشد تزاید نامند و چون مرض قوت
شود و بر همان حالت زاید بماند انتها خوانند و چون در انتقاص و کمی از نما باید آنرا انحطاط گویند و اطلاق از منه اربعه اگر بحسب
مرض من اوله الی آخره خواه مرض لازم بود خواه نائب ایشان را اوقات کلیه گویند و اگر بحسب یکنوبت از منه اربعه تصور شوند
آنرا اوقات جزئیه خوانند فافهم راقم الحروف اوقات اربعه مرض منظوم میکند لان حفظ النظم اسهل من حفظ النثر
ابیات هر مرض کو منتهی گردد بصحت ای جناب + چار وقت ازبهر او دیدند سعین در کتاب + ابتدا و دیگر تزید و انتها و انحطاط
گفته شد هر چار را یک یک فهم کن با احتیاط + چون بکسر گشت پیدا در بدن هست ابتدا + نزد لطفی چون بجد پیدا ابتدا
خوانده را + چون شود ثقلش زیاده لحظه لحظه در بدن + باشد آن وقت تزید بیگمان بشنو زمن + شد تنش چون گشت کم ساکن
شد او بر یک قرار + هست وقت انتها نزد اطبا گوشدار + در بصحت چون نهاده شد مرض هر لحظه کم + آنکه وقت انحطاط
آمد مجوز دیگر تو فهم هم + ماتن چون از بیان احوال ثلثه فارغ گشت متوجه بسوی بیان اسباب آنها گردید الجزء الثالث من اجزاء النظری
فی الاسباب وجزو سوم از اجزاء جزء علمی ثابت است در بیان اسباب مغیره احوال بدن انسان و حافظ آن و اسباب جمع سبب است
و سبب در لغت حبل است و در عرف عام چیزیست که بدان توصل کنند برای حصول امری دیگر و نزد حکما آنچه داخل وجود شی بود پس اگر در قوام شی
دخل دارد آن سبب مادی است مثل طین برای کوزه وغیره و یا صوری است مثل شکل کوزه وغیره و اگر دخل او در قوام نیست بلکه خارج است
ازان پس آن سبب یا فاعلیست چون کلگر و یا غائیست و هو ظاهر و نزد اطبا سبب آنچه مقدم بالذات باشد و مراد ماتن همین است والسبب
ما یکون اولا فیجب عنه وجود حالة من احوال بدن الانسان و ثباتها و سبب نزد اطبا آنست که اول بود و بالذات پس با وجود شرائط پیدا میشود از وحالتی
از احوال ثلثه بدن انسان یا ثابت میدارد حالتی موجوده را کلوا من احوال الثلثة اسباب ثلثة و برای هر یکی از احوال ثلثه سه سبب است لان السبب اما ان یکون بدنیا
کحرارة الشمس و برودة الهواء و الغضب و الفزع و یسمی بادیا یا دیگر که سبب یا آنکه بدنی نباشد مثل گرمی آفتاب سردی هوا و غضه و خوف او را
سبب بادی گویند - او یکون بدنیا فان اوجب الحالة بغیر واسطة کالسحاب العفونة للحمی یسمی واصلا - و یا آنکه سبب بدنی بود پس اگر آن سبب بدنی پیدا
کند حالتی را بغیر واسطه مثل پیدا کردن عفونت تپ را این را سبب واصل گویند و ان اوجب بواسطة کالسحاب الامتلا للحمی العفونة یسمی سابقا و اگر
سبب بدنی پیدا کند حالتی را بواسطه مثل پیدا کردن امتلا اخلاط عفونت را آنرا سبب سابق گویند و فعل الاسباب انما یکون بالذات کتبرید الما

تعریف سبب

البارد واثر سبب با آنکه بالذات بود مثل سرد کردن آب سرد اگر از خارج استعمال کرده شود و بالعرض کتسخینه لحقن الحرارت واثر سبب با
آنکه بالعرض بود مثل گرم کردن آب سرد بسبب بند شدن حرارت در بدن یعنی بسبب غسل آب سرد مسام بدن بند شده خروج حرارت
را از بدن باز دارد و بتدبیر دیگر کل سبب اما یکون ضروریا او لا یکون ضروریا و هر سبب یا آنکه ضروری بود یا آنکه ضروری نباشد و غیر الضروری قد
یکون منقضا اما للطبیعة وقد لا یکون و سبب غیر ضروری گاهی ضد و مخالف و مفسد طبیعة بود و گاهی مخالف و مضاد طبیعت نباشد
و چونکه این مسئله تدری تضییق داشت ازینجهة برای مبتدی متبدیان تفصیل کرده میشود و باید دانست که سبب نزد اطبا چیزیست که متقدم
بالذات بود و عام است که سبب بدنی بود و یا غیر بدنی جوهری باشد یا عرض مثال سبب بدنی که جوهر باشد زیادتی اخلاط است و مثال
سبب بدنی که عرض باشد عفونت اخلاط است لان العفونة کیفیة وهی عرض لا جوهر و مثال سبب غیر بدنی که جوهر باشد غذا
و دوا است و مثال سبب غیر بدنی که عرض باشد حرارت شمس و برودت هوا است و هر سبب که موجد و موجب حالتی بود از احوال
ثلثه آنرا سبب فاعلی گویند و مغیر نیز نامند و اگر مثبت حالتی بود آنرا سبب حافظ و مدیم خوانند و سبب فاعلی اگر غیر بدنی بود مثل
حرارت آفتاب یا برودة هوا که موجب صداع وغیره باشد آنرا سبب بادیه گویند و اگر بدنی بود که موجد حالتی بدون واسطه باشد
مانند ایجاب عفونت حمی را آنرا سبب واصل گویند و اگر موجب آن حالت با واسطه باشد مانند ایجاب امتلا حمی عفنیه را آنرا سبب سابقه
نامند و هر سببی که هست یا ضروریست یعنی انسان را بدون وی حیات ممکن نباشد و یا غیر ضروری بود یعنی حیات بدون وی ممکن باشد
و اسباب غیر ضروری گاهی مضاد و مفسد طبیعت بود و گاهی غیر مضاد و اسباب ضروری شش جنس است چنانچه ماتن علیه الرحمة میفرماید
والاسباب الضروریة ستة و اسباب ضروری شش قسم اند احدها الهوا المحیط بالابدان جنس اول هوا است که در گیرنده بدن ها است از آنکه
بدن انسان را حاجت بهوا شد بد بود ازینجهة ماتن علیه الغفران مقدم آورد و نیز برهمه سبق داشت و تضطر الیه لتبدیل الروح و محتاج میشود انسان
بطرف هوا برای تعدیل سخونت روح بالاستنشاق بتشمیمات و کشیدن هوا یعنی بفرو بردن نفس زیرا که باین حرکت هوا فرو رفته روح را تبدیل
میبخشد و اخراج فضلاته برد النفس و به بیرون کردن فضلات روح که ابخره دخانیه است بالا بر آوردن نفس زیرا که ازین حرکت ابخره خارج
روح خارج میشوند اکنون ماتن بهتری و بدی هوا بیان میکند و با وا م معتدلا و این هوا تا وقتیکه معتدل در حرارت و برودت باشد موافق و مناسب مزاج
انسان بود و صافیا و هوا صاف بود و لا یخالطه مثل بخار آجام و بهائم بخته با شیا و جوهر غریبه مثل بخار نیستان زیرا که این بخار منافی روح است
و آجام جمع اجمة بالتحریک بمعنی بیشه و نیستان آمده او بطایح یا مثل بخارات آب استاده و بد بود دار و بطایح جمع بطیحه و بطیحه
بمعنی مکان فراخ که آب در وی جمع شود و گرو اگرد او ابنوه در ختها باشد او آسن الما یا مثل بخارات بدبوی آب و آسن بمعنی آبی
که بوی او بد شده باشد و اضافة آسن بسوی ما مثل اضافة کردن صفت بسوی موصوف است او نتن الجیف یا مثل بخار
بدبوی مردار زیرا که هوا ازین جیفه کیفیت سمیه حاصل کرده روح و قلب را فاسد می سازد و جیف بالکسر بمعنی مردار بو گرفته است او
ابخرة مباقل الردیئة یا مثل بخار های بد و بد بو آید و مباقل بفتح میم و کسر قاف مزرعه ترهٔ مثل کشت پیاز و سیر
و بنجان و شلجم وغیره است او اشجار خبیثة یا مثل درخت نا خبیث الجوهر بد اصل کالشوحطة والتین مثل درخت شوحط و انجیر و شوحط درخت

معنی هر یک گفته آید والعرض هو مقدار البعد عن خط الاستواء الذی و هو فی غایة الاعتدال و عرض بلد آن مقدار بعد دری بلد است از خط استوا که آن در غایت اعتدال است. و اقلیم الثانی والثالث مفرط الحرارت والسادس والسابع مفرط البرودة فلذالک قریب الرابع من الاعتدال. ولایت دوم و سوم بسیار گرم و ششم و هفتم بسیار سرد پس بسبب عدم دوام قرب و بعد شمس ولایت چارم قریب باعتدال است و باید دانست که تغیرات غیر طبعی که مضاد طبیعت نیست یا از اسباب سماوی میباشد و یا از اسباب ارضی اما اسباب سماوی چون مجتمع شدن شمس با کثیری از دراری که عبارت است از کواکب کبیره کثیرة الضوء چون مشتری و زهره و شعری و قلب الاسد و غیره در حد صبا و دقیقه که شمس در وست که اجتماع اینها با شمس موجب زیادی حرارت هوا میگردد اگرچه در شتا باشد پس اگر اجتماع کواکب ممتد و دایمی باشد تسخین بسیار باشد او دوام بهم رسد در هوا و الا کمتر بمقدار آن اجتماع باشد و اما اسباب ارضیه چون اختلاف مساکن از جهت عرض بلد یا از مجاورت بحار یا جبال یا از جهت وضع یا تنوع تراب است و عرض بلد مقدار بعد بلد است از خط استوا که در غایت اعتدال است و اقلیم ثانی و ثالث مفرط الحرارت و سادس و سابع مفرط البرودت است و رابع از همه نزدیک باعتدال است

تحقیق اقلیم

و اقلیم اول متعلق بزحل است و بلاد منسوبه بدان اکثر بنادر و سواحل دریای سراندیپ است که جزیره سیلان نامند و بعضی بلاد حبش و سواحل دکن و چکوٹ است و اقلیم دوم متعلق بمشتری است و بلاد منسوبه بدان مکه معظمه و مدینه طیبه و جده و مخا و طایف و بنارس و گوالیار و اجمیر و سارنگ پور و احمد آباد و دولت آباد و مرشد آباد و عظیم آباد است اقلیم سوم متعلق بمریخ است و بلاد منسوبه بدان بیت المقدس و دمشق و نجف اشرف و بغداد شریف و کربلا معلی و بصره و شیراز و ملتان و قندهار و لاهور و سیالکوٹ و شاهجهان آباد و تهانیسر است. اقلیم چهارم متعلق بشمس است و بلاد منسوبه بدان هرات و کشمیر و تهران و حلب و مشهد مقدس و نشاپور و بسطام و استرآباد و سبزوار و بلخ و بدخشان است اقلیم پنجم بزهره است و بلاد منسوبه بدان سمرقند و بخارا و ماوراء النهر و تبت و بعضی بلاد روم و غیره است اقلیم ششم متعلق بعطارد است و بلاد منسوبه بدان بعضی بلاد ترکستان از کاشغر و خطا و ختن و اکثر بلاد روم و شام و قسطنطنیه و بلاد چین و فرنگ است. و اقلیم هفتم متعلق بقمر است و بلاد منسوبه بدان بعضی جزایر متعلقه ببلاد فرنگ است

بیان ربع دایره

و باید دانست که چون بر سطح کره زمین محاذی معدل النهار دایره عظیمه فرض نمایند که از نقطتین محاذی مغرب و مشرق بگذرد لامحاله سطح زمین را منقسم بر دو قسم خواهد نمود یکی جانب شمال و دیگری جانب جنوب و چون یک دایره عظیمه دیگر محاذی دایره افق در سطح کره الارض فرض نمایند آن نیز منقسم بدو قسم خواهد نمود یکی فوق الارض و دیگرے تحت الارض پس ما بین دو دایره مفروضه زمین منقسم بچهار قسم خواهد گردید دو فوق الارض یکی شمالی و دیگر جنوبی و همچنین دو تحت الارض و ربع شمالی بسیار معمور و مسکون است و قبل از زمان حکما و اهل هیات و نجوم مطلع ربع دیگر که آیا معمور است یا نیست نبودند مگر قلیلے از ربع جنوب آخر السبب قلت معرفت محسوب نداشته اند لکن الحال نصاری تا قریب شصت درجه و کسری از ربع جنوبی سطح گشته اند ولیکن در عرض کمتر از ربع شمالی است و اکثر آن جزایر است فافهم و آن خط قوسی که بر سطح زمین محاذی معدل النهار فاصل میان ربع شمالی و جنوبی است آن را خط استوا نامند بجهت مساوی بودن شب و روز در آنجا و آفتاب آنجا بسیر دولابی حرکت نماید و در حوالی آن هشت فصل میشوند و هر فصل یکنیم ماه باشد و ربع شمالی را از خط استوا تا نقطه قطب بنود درجه قسمت نموده اند و هر قسمی را درجه نامیده اند و مجموع را به هفت قسمت اعتبار کرده و هر قسمتی را اقلیمی خوانند و طول هر اقلیم از مغرب تا مشرق است و مبداء عمارت از جانب مشرق که از افق کنگ نامند شده است و از جانب مغرب جزیرها است که وقتی معمور بوده حالا غرق شده

دائرہ اجزاء برخالدات نامند فافہم و معدل النہار دائرہ ایست کہ منتصف فلک میناید از مشرق تا بمغرب و این دائرہ را معدل النہار ازان گویند کہ چون
سیر آفتاب برین دائرہ میرسد لیل و نہار در جمیع عالم برابر میشود مگر در عرض تسعین و آفتاب را برین دائرہ اتفاق سیر در سال دو بار افتد یکی
در اول حمل و دیگر در اول میزان و خط استوا مجاز اگر بر معدل النہار اطلاق یابد تدبر۔ و مجاورۃ البحر ترطب الہواء۔ و ہمسایگی دریا ہوای آن شہر
را تر میکند بسبب اختلاط ابخرہ مائی بہوائی آن شہر و البلد البحری یعتدل برده وحره لعصیان ہوا یعنی المؤثر۔ ہوای شہر دریائی یعنی آنکہ در میان
دریا یا در کنارہ دریا بود معتدل میباشد گرمی و سردی آن از جہت نافرمانی کردن ہوای آن شہر از مؤثر کہ شمس ست یا یعنی کہ مستخن نمیشود از
مسخن در صیف و متبرد نمیشود از مبرد در شتا بواسطہ غلظ ہوا و ہرگاہ باشد دریا بطرف جنوب بلد باشد ہوای آن شہر گرم نسبت بدانکہ در شمال بود
و ہرگاہ باشد دریا بناحیہ شمال باشد ہوای بلد مذکور سرد و تر اما بحر کہ در ناحیہ شرقی بلد باشد ترطیب میکند فقط و غربی ترطیب مع التغلیظ نماید فافہم
والجبل الشمالی یسخن لمنعہ ہبوب الریاح الشمالیۃ الباردۃ الیابسۃ و حبس الریاح الجنوبیۃ الحارۃ الرطبۃ و لعکسہ شعاع الشمس علی البلد۔ و کوہیکہ
بطرف شمال شہر بود گرم میکند ہوا البلد را برای منع کردن کوہ وزیدن بادہای شمالی را کہ مزاج انہا سرد و خشک ست و برای بند کردن بادہای جنوبی
را کہ مزاج آن گرم و تر ست یعنی ہوای جنوبی درین شہر جمع میماند و شمالی بر کوہ میخورد و گرم میکند برای عکس افتادن شعاع کوہ و شمس بر بلد مذکور
والجنوبی بالعکس۔ و کوہ کہ طرف جنوب بلد بود بر عکس کوہ شمالی باشد زیرا کہ سرد ست بجہتہ منع او ہبوب ریاح حارہ جنوبیہ را و حبس او ریاح باردہ
شمالیہ را و عدم شعاع شمس بر بلد مذکور۔ والمغربی خیر من المشرقی۔ و کوہ مغربی یعنی آنکہ بطرف مغرب بلد بود نیک ست از کوہی کہ بطرف مشرق شہر باشد
بوجوہ اول لستر المشرقی الشمس مدۃ یکی برای پوشیدن کوہ مشرقی شعاع آفتاب را از شہر مدتی چند و آن مدت از طلوع آن تا بالا آمدن اوست بر
کوہ فینتقل اہل البلاد من برد اللیل والغدوات الی الشمس قویتہ دفعۃ۔ یعنی بعد بالا آمدن آفتاب از کوہ منتقل میشوند ساکنان شہر از سردی شب و فجر بایستی
گرمای سخت بیکدفعہ و این موجب ردائت اوست۔ و لمنعہ الریح الشرقی۔ دوم برای منع کردن جبل مشرقی باد مشرقی را و ہی خیر من المغربی و مشرقی
از مغربی بہتر ست و ان قاربتا الاعتدال۔ اگرچہ این ہر دو ہوا قریب باعتدال اند لہبوب المشرقی اول النہار مصاحبۃ لحرکۃ الشمس اما فضیلت
ہوا مشرقی از مغربی برائے وزیدن اوست اول روز ہمراہ حرکت آفتاب کہ این حرکت موجب تلطیف و تعدیل و تحلیل فضول ہم ست و ہبوب الغربی
آخر النہار مضادۃ لحرکتہا۔ و وزیدن باد مغربی آخر روز کہ مضاد برای حرکت آفتاب ست یعنی آفتاب در آخر روز بطرف مغرب میرود و باد بطرف
مشرق میوزد و نواحی نیز از جملہ مغیرات ہوا ست پس باد جنوب و ناحیہ آن مسخن و مرطب بدن ست و این ہوا مرخی و سست کنندہ اعضا ست
و مضعف قوی و محلل ارواح و مضعف بدن و مکدر حواس و مثقل بدن و مکدر ذہن و موجد خناق و حمیات خلطیہ عفنہ و محدث سدہ ست
و باد شمالی و ناحیہ او باعث تبرید و تجفیف بدن ست و این باد باعث استحکام بدن و تجدید ہضم و نضج و تقلیل رطوبات فضلیہ مرخیہ و تولید دم
جید ست و تکثیر ارواح و تحسین الوان و مراقت اوست اما موجد زکام و نزلہ و صرع و فالج و رعشہ ست و باد صبا و ناحیہ او و باد دبور و ناحیہ او قریب باعتدال
اند و اینہا نیز بحسب بلدان و اقالیم و فروع جبال و بحار مختلف میگردند پس ہر مسکنی کہ مہب یکی ازان ریاح اکثر مفتوح باشد ہوای آن موضع بحسب طبیعت
آن ریح متغیر شود والبلد المرتفع ابرد و اصح و شہری بلند ہوای آن سرد و صحیح تر بود از منخفض والمستوی الوضع اصح۔ و شہر بر مقام ہموار صحیح تر از مختلف الوضع
بود والتربۃ الکبریتیۃ تجفف و تسخن ملکن تتنوع تراب پس زمین گوگردی و شبی و ملحی و زاجی گرم و خشک میکنند ہوا را و خون را میفرمایند

است کوهی و این هر دو درخت بخاصیت هوا را فاسد میسازند - او غبار متراد فت - یا مثل گرد و غبار یکسان زیرا که غبار زمین هوا را مکدر و کثیف

میکنند او دخان یا مثل دود است و فرق در میان بخار و دخان آنست که چون حرارت آفتاب در اجزای یابسه موثر شود دخان از آن

حادث شود و چو حرارت شمسی در اجزای رطبه تاثیر کند بخارات از آن بر آیند - سکان حافظا للصحة محدثا لها - یعنی اگر هوا با شیای مذکوره

آمیخته نشود آن هوا نگهدارنده و پیدا کننده صحت دوره شده است - فان تغیر تغیر حکمه - پس اگر مزاج هوا بسبب از اعتدال بگردد حکم او نیز بگردد

یعنی موجب مرض میگردد - و تغیراته اما طبیعیة او غیر طبیعیة - و تغیرات هوا بر دو قسم است طبعی بود یا غیر طبعی - و غیر الطبعی المنضاد للطبیعیة

او غیر منضاد لها - و غیر طبعی نیز بر دو قسم است یا مضاد برای طبیعت یا غیر مضاد مر طبیعت را بود و هیچ تفصیل و التغیرات الطبیعیة هی التغیرات (تغیر فصول)

الفصلیة - و تغیرات طبعی که در هوا پیدا شود آن تغیرات موسمی است یعنی هوا در هر فصل از فصول موافق طبیعت خود متغیر شود و امراض

مناسبه فصل پیدا کند و مزیل امراض مضاده میشود و چنانچه ماتن گفته - و کل فصل فانه یورث الامراض المناسبة و یزیل المضادة - هر فصل

پیدا میکند آن امراض را که مناسب فصل بود و امراض که مضاد فصل بود دور کند و باید دانست که تغیرات طبیعیة تغیرات فصلیه است و مراد تغیرات

فصلیه تغیراتی است که حاصل شود در هوا بسبب انتقال از فصلی بفصلی و لا بد است از تعریف فصول بحسب اصطلاح اطبا و هر فصل مورث

امراض است که مناسب آن فصل بود و مزیل مضاد خود - فان الصیف یثیر الصفراء و یوجب امراضها کالغب و الحمی المحرقة و العطش و الکرب - پس تحقیق

(صیف ۱) تابستان صفرا را جوش میدهد و بیماری های صفراوی را پیدا میکند مثل غب و تپ محرقه و تشنگی و بیقراری - و صیف چون بطبع خود باشد گرم و خشک

بود و هوای وی موجب تحلیل روح و اخلاط است و موجد و مثیر و مهیج صفرا و شدت ضعف اشتها و اگر حرارت آن با فراط باشد باعث تولد امراض

صفراویه باشد مانند غب و حمی محرقه و عطش و کرب معدیه و غلبه شود و مزیل امراض بلغمیه میگردد و آغاز صیف از نصف ثور تا آخر سنبله است

(شتاء ۲) والشتاء یوجب الزکام و النزلة و السعال و یکثر فیه البلغم و امراضها - و زمستان زکام و نزله و سرفه را پیدا میکند و بلغم در وی زیاده

میشود و امراض بلغمی مثل فالج و لقوه و مفاصل و غیره را پیدا آرد و شتا آن زمان است که سرما در وی غالب بود و هوای آن چون بطبیعت

خود باشد سرد و تر بود و اگر برودت آن بر رطوبتش غالب باشد باعث کثرت اشتها و تقویت قوی و سلامتی افعال بود و اگر رطوبت بر یبوست

غالب باشد سبب استرخا و نزلات و زیادتی بلغم و فواق رطوبی میشود و این فصل موجب نزله و زکام و سعال و دیگر امراض بلغمیه

(ربیع ۳) است و مزیل امراض حاره یابسه و آغاز این فصل از نصف عقرب تا آخر حوت است و الخریف تکثر فیه الامراض لتغیر الهواء فیه من برد اللیل و الغداة

الی حر الظهائر - و در پائیز بیماریهای پیدا میشوند برای تغیر شدن هوا در آن فصل از سردی شب و فجرهای تا گرمی نیمروز یعنی هوایش مختلف میباشد

گاهی گرم گردد و گاهی سرد - لتقدم الصیف المتخلخل للبدن و المحلل للقوی المثیر للصفر الاخلاط و لکثرة الفاکهة - و جهت پیش بودن تابستان که مخلخل

کننده بدن و تحلیل کننده قوت است و جوش دهنده برای صفرا است و سوزنده اخلاط و جهت بسیاری میوه در این فصل زیرا که میوه در خریف پیدا میشود و از خوردن

این میوه رطوبات متعفنه پیدا گردند و باعث تولید امراض میگردد و یکثر فیه السوداء - و در خریف خلط سوداوی برای مناسبت فصل زیاده پیدا میشود

و یقل الدم فیه لتضاد مزاجه - و در خریف جهت ضدیت مزاج خریف بخون دم کم پیدا میشود و فکانه کاظل للصیف لبقایا امراضه پس خریف گویا

ضامن است برای بقیه بیماریهای تابستان و خریف آن وقت است که سقوط اوراق واشجار و فقدان آثار و نباتات در آن ظاهر گردد و هوای

وی چونکہ طبیعت خود باشد سرد و خشک ست واین بدترین فصول ست بسبب ضدیت مزاج فصل با مزاج خون و عدم ہضم و نضج تام وایں فصل کافل و متمم و مظہر بقایائی امراض صیفیہ ست کہ در فصل صیف بسبب کثرت اکل فواکہ رطبہ و اشامیدن میاہ باردہ و اغذیہ باردہ و رطبہ فساد در اخلاط میرسد و نیز دران ہنگام بسبب عدم اجتماع و میل حرارت بسوی ظاہر و تحلیل لطیف آن بعرق و عدم تصرف حرارت غریبہ در اخلاط ساکن غیر متحرک باشد و در فصل خریف بسبب سد مسام و عدم تحلیل لطیف و میل حرارت بسوی باطن و تصرف حرارت غریبہ در آنہا باعث ہیجان و غلیان و احتراق اخلاط و حدوث امراض خصوص سوداویہ میگردد مانند مالیخولیا و حمیات عفنہ و داء الفیل وغیرہ و امراض حادہ رطبہ زایل میشوند و آغاز این فصل از اول میزان تا نصف عقرب ست و الربیع یتحرک فیہ الاخلاط المحتبسۃ شتاءً فی البدن ۔ و موسم ربیع یعنی در بہار کہ اخلاط بسبب سردی در بدن بستہ و بند شدہ باشند بجنبند ویسیل الی الاعضاء الضعیفۃ ۔ و در ربیع مواد بسوی اعضاء ضعیفہ جاری میشوند مثل ابط و پس گوش واربیہ و جلد وغیرہ فیحدث فیہ الخراجات و اورام الحلق ۔ و بسبب انصباب و سیلان مواد در ربیع اورام گرم و اماس گلو پیدا میشوند ویتحرک فیہ کل مرض ذو مادۃ کانت مادۃ ساکنۃ فی الشتاء ۔ و در ربیع ہر مرض مادی کہ مادہ او در زمستان ساکن بود می جنبد ۔ وذالک لا لرداءتہ بل لحرہ اللطیف فانہ اصح الفصول و انسبہا للحیوۃ والصحۃ ۔ و پیدایش امراض درین فصل نہ برائی رداءت فصل بود بلکہ جہت گرمی لطیف کہ از تقرب شمس حاصل شدہ ست زیراکہ ربیع صحیح ترین و مناسب ترین فصول ست برای زندگی و تندرستی زیراکہ این فصل موافق مزاج حرارت غریزی ست و ربیع زمان اعتدال ست کہ محتاج نباشد انسان در رو پوشش بعدت بہ از جہت برودت و بہ ترویح مستندیہ از جہت حرارت در بلاد معتدلہ باشد دران زمان آغاز سبزی در وبیدن نباتات و ریاحین و نشونما اشجار و بہر سیدن فواکہ و حبوب و تقویت یافتن ارواح و قوی و برانگیختن حرارت غریزی و این فصل اعدل و اصح و انسب فصول ست بصحت و حیوۃ اما ہر مرض مادی کہ مادہ آن ساکن باشد در شتا در فصل غلیان نماید و سیلان مادہ آنرا و نتواند کہ تمامہ آنرا دفع نماید پس لامحالہ با عضاء ضعیفہ مانند مغابن و تحت جلد و اطراف بدن میریزد و باعث تولید امراض مناسبہ ان فصل میگردد مانند دمامیل و خراجات و بثور و خارش و جرب و خناق و شروع ربیع از اول حمل یا پیش یا بعد ازان بقلیلے تا نصف ثور باشد ۔ اما التغیرات الغیر الطبعی المضادۃ لہا فتکون اما من اسباب سماویۃ او من اسباب ارضیۃ ۔ لکن تغیرات غیر طبعی کہ مضاد طبیعت نیست پس یا از اسباب سماوی یا از اسباب ارضی پیدا شد ۔ اما اسباب السماویۃ فکما یجتمع مع الشمس کثیرۃ من الدراری فیوجب تسخینا حتی فی الشتاء ۔ اما اسباب سماوی پس مثل جمع شدن شمس با کثیری از دراری است و این اجتماع گرمی را پیدا میکند اگرچہ اجتماع در شتا بود و کما یحصل عند کسوف الشمس من البرد دفعۃ حتی فی الصیف چنانچہ حاصل میشود نزدیک کسوف شمس سردی دفعۃ اگرچہ مدت تابستان بود اول مثال گرمی بود دوم مثال سردیست و الکسوف عبارۃ عما لایقع ضوء الشمس علینا بسبب حیلولۃ جرم القمر بیننا و بین الشمس و تفصیل الکسوف موقوف الی علم آخر و یقال کسف الشمس کسوفا و ہو فعل لازم و اما الکسف بمعنی التعدی فہو من عبارات العامیین لم یوجد فی کتب اللغۃ کذا فی البرجندی ۔ و اما الارضیۃ فلما یکون بسبب اختلاف المساکن ۔ و لکن اسباب ارضی پس چنانچہ بسبب مختلف شدن مکانہا پیدا شد باعتبار ہوا مختلف میشود ۔ و یختلف المساکن اما الاجل عرضہا او لمجاورۃ الجبال و البحار لہا او لوضعہا او لتربتہا و مختلف میشود مساکن یا برای عرض بلد یعنی ہمسایگی کوہ یا بحر یا ہمسایگی دریا یا برای وضع انہا یا برای تربتہا ان شاء اللہ تعالی

و بدرقه و تنفیذه فی المجاری الضیقة - و بر اہل بصیرت مخفی مباد که ترجمه و شرح این عبارت در نظم بیان کرده میشود زیرا که حفظ النظم اسهل من حفظ النثر فافهم - مثنوی - چون بسیط ست آب کے جز و بدنها مے شود لیکن در تن چند نفع او سے هوید امیشود

در نفع اوّل آنکه می آمیزد او چون با غذا میکند او زرقیق از بهر هضم ای مه لقا و نفع دوم آنکه یا بی صیبه هر طبیخ اد که زانکه میسوزد غذا گر آب نشود اندرا و در نفع سوم آنکه باشد بدرقه بهر غذا در چون مجاری تنگ باشد بگذرد اندر در راه زین سبب باشد زکی

آب خوردن با طعام در مبحث ماکول و مشروبات بیان کردم تمام - و باید دانست که آب موصوف باوصاف مذکوره اگر بر وجه اعتدال نوشیده شود در ترویح و تقویت حرارت غریزیه و روح حیوانیه مفید باشد و مسکن التهاب و کاسر حدت حرارت معدیه و کبدیه و غاسل اخلاط غلیظ لزجه و ملین و مرقق آن هست و معین بر هضم و نضج و جذب و دفع و تاثیر و تاثر فعل و انفعال اغذیه و ادویه و فعل طبیعت ست و بدانکه جوهر آبها باعتبار خفت و ثقالت و صفوت و کدورت و سرعت نفوذ و بطوء انحدار و تقویت هاضمه و ضعف و عذوبت و حلاوت و ملوحت و غیره مختلف میباشند پس افضل میاه آب انهار جاریه ست - که منبع آنها دور و بلند و خاک آنها طیب و باسنگریزه سرخ باشد و بر سنگ بسرعت تمام گذرد و باد شمال و صبا بر آنها وزد و آب متموج و متحرک و شیرین و صاف و شفاف و عمیق باشد و از مغرب و جنوب بطرف مشرق و شمال رود و این اوصاف در آب نیل و گنگا و جمنا یافته میشوند و بعد ازان ماء المطر یعنی آب باران ست که مجتمع گردد در گو اهل سنگے خصوص که از باران صیفی و ربیعی بود و لیکن این آب بسرعت نفوذ آن در عمق اعصاب مضر سینه و آلات صوت و باعث حدوث نوازل و زکام و سرفه و قبض طبیعت ست و ماء مقطر که بعنوان عرق در قرع و انبیق و یا بطریق ترشیح از خم و سبو کرده باشند قریب بآب باران ست و بعد ازان ماء العین یعنے آب چشمه ست که آبش جاری و عمیق و شیرین و صاف و شفاف و خوش طعم بود و بعد ازان ماء راکد یعنی آب ها استاده ست مانند آب غدیر ها کے وسیع و عمیق و طیب التربت صاف شیرین خوشگوار خوشطعم که بالائے آن مکشوف و اطراف انها خالی از اشجار و نباتات باشد و باد شمال و صبا بران وزد و آنچه بخلاف این اوصاف باشد یعنی آب غدیر ہائے کوچک همه ردی و ثقیل ست و ماء ذاب ثلج و جمد یعنی آب گداخته یخ و برف هر چند لطیف ست لیکن مضر اعصاب و احشا ست و باعث تحریک نزله و سرفه ست و ماء البیر و قنات یعنی آب چاه و کاریز نفاخ و ثقیل و بطی الانحدار ست و ماء الذهب و الفضه یعنی آب که از معدن طلا و نقره بر آید و یا آنکه ازین هر دو تفته نموده بآب سرد نمایند جهت تقویت دل و دماغ و کبد و باه و تلطیف و امساک بطن و دفع امراض سوداویه مانند مالیخولیا و مراق و خفقان و امثال اینها نافع ست و ماء الحدید خواه از معدن آهن بر آید و یا آهن را تفته در آب سرد نمایند جهت طحال و استسقا و تقویت اشتها و باه و حبس اسهال و امراض بارده نافع و ماء النحاس خواه از معدن مس بر آید و یا مس را تافته در آب سرد نمایند جهت فساد مزاج و خشونت دهان و ورم لهات و درد گوش و تقویت اعضا ضعیفه از روے مضمضه و اغتسال و قطور مفید و ماء الرصاص یعنی آبیکه از معدن سرب یا قلعی بر آید و یا آنکه سرب و قلعی گرم کرده در آب سرد نمایند ردی و مولد قولنج و احتباس بول ست و روایت آب سرب زیاده از روایت آب قلعی ست و ماء الملح یعنی آب تلخ ملطف اخلاط غلیظه و مقطع بلاغم و مفتح سده و مضر محرورین و مفسد خون ست و ماء البحر یعنی آب دریائی شور اشامیدن آن بسیار

بیان اقسام آب

مضر و جلوس در آن جهت لسع هوام امراض بارده و استسقا مفید است ماء الکبریتی که از زمین گوگرد برآید افتاسیدن آن مطر
و اغتسال بدان جهت امراض سوداویه مانند جرب و قوبا و بهق و تقشر جلد و سعفه و جراحات گزیده سباع و شخوص و
تعقد عصب و اوجاع مفاصل بارده نافع است . ماء زرنیخی و قیری مفتح سدد و مسخن بدن و محمر رنگ رخسار و مورث قرحه و
امراض حاده است ماء الملح که از معدن نمک برآید و یا نمک در آن انداخته باشند خواص و مضار قریب بماء البحر است و مسهل است
اولاً و لیکن بعد مداومت قابض باشد ماء الحار یعنی آب بسیار گرم محلل ریاح و نفخ و جهت مالیخولیا و صداع بارد و بثور و حلق و قروح
حجاب و ریو لواح صدر و اغتسال معده و رفع عطش سوداوی و بلغم شور و تنقیه معده و تحریک عمل دوا مسهل و اخراج بلغم و مواد عفنه و
ادرار بول و حیض و تسکین اوجاع و خارش بدن نافع است و اکثار و مداومت بران مضر معده و مرخی آن و مفسد هضم و مسودی بدن و مهزل
بدن است ماء نیمگرم ملین طبع و مغثی و آشامیدن قلیل آن ناشتا مرخی مری و قصبه ریه و غاسل معده از اخلاط لزجه غلیظه است ماء معتدل در حرارت
و برودت موافق سینه و معده ضعیفه و احشا و مسکن خارش بدن است و ماء بارد و معتدل المقدار متصف باوصاف مذکوره موافق ترین
آبها است برای اصحا و منبه اشتها و مصلح طعام و محکم کننده الیاف معده اما مضر عصب و اصحاب اورام احشا است خصوصاً بسیار سرد اما آب
سرد کرده بیرون برف و یخ و یا آبی که در آن برف و یا یخ انداخته باشند مضر است و از ان هر دو در ضرر زیاده است آبی که تا دیرگاه در آن گداخته
باشند و باید دانست که هر چند آب سرد محرور المزاجان قوی البدن را موافق و مقوی جاذبه و ماسکه و هاضمه و اشتها و کبد حاره
و حمیات حاره است لیکن عموماً مطفی حرارت غریزیه و مضعف اعصاب و باعث سدده و صداع بارد است و مضر صاحبان سدده و دماغ
و سینه و احشا ضعیفه و سوء القنیه و قولنج و باه است و باعث نزله و استسقا و رعشه و تحریک نزلات خصوصاً اکثار و بوقت اشتا میدن آن
ثالثها الحرکة و السکون البدنیان . جنس سوم از سته ضروریه حرکت و سکون بدنی است و حرکت بمعنی جنبش است یعنی خروج ماده از قوة بطرف
فعل و سکون ضد اوست و وجه ضروری بودن این دو امر برای آنکه هر چیز که خورده شود شک نیست که آن ماکول بتمامه جزو بدن نمیگردد بلکه در هر هضم قدری
ازان باقی ماند و ظاهر است که این بقیه که از هر هضم حاصل شود اگر مستفرغ نشود و همچنان تا زمان طویل ثابت ماند فساد کند بسیار آرد مجتمع شده چه اگر
عفن شود امراض عفونی پیدا کند و اگر کثیر الکمیت گردد علل امتلائی و اگر قوی الکیفیه بود سوء مزاج و اگر بعضوی ریزد ورم آرد و بخار او جوهر روح
را فاسد سازد پس احتیاج بامری بالغ اجتماع ازان فضول بود و واجب باشد دان مانع ریاضت است چه اگر طبیعت باذن خالقها دایم در صدد دفع فضلات
است لیکن بی اعانت حرکت کفایت نمیکند اما تنقیه بمسهلات و مقیات خواصه بهر اندک مدت لا محاله موهن قوی و مضعف اعضا رئیسه است پس
متیقن گشت که در منع جمع فضله به از ریاضت نیست بهر آنکه محلل فضول است بلا ایذا و معین طبیعت است حسب المدعا لهذا الشیخ میگوید که تارک ریاضت
به نجاست بدن می انجامد و پوشیده نماند که حرکت فعل ذاتی است و مقصود بالذات و سکون عرضی و مقصود بالعرض و بتخلف الحرکت و حال حرکت
مختلف میباشد و این اختلاف شش قسم است بالشدة یکی ازان الشدة باشد یعنی آنچه بزور و قوة تمام کرده شود و الضعف دوم ازان الضعفه است یعنی
ضد قوی و الکثرة سوم ازان بکثرت باشد یعنی آنکه در وقت دراز تمام کرده شود و القلة چهارم ازان بقلت باشد یعنی باندک مدت تمام شود و السرعة
پنجم ازان بسرعت شود یعنی آنچه زود زود کرده شود و البطوء ششم ازان بطور بود یعنی آنکه باهستگی کرده شود و فرق در سریع و قوی آنست که قوی ترفع معاوق و سکینه منفعل

تحقیق حرکت و سکون بدنی

ونیز سوزنده طلبه و متعفن - و زمین آنچنان که آبش بخاری بود و نه در حفره با جمع شود هوای آن بلد را ترد و بدبو بسیار د - والجبلیه لصلب الابدان - و زمین
کوهی یعنی زمینی که در روی سنجر و سنگها باشند تن را سخت میکند و هوای زمین صخریه و رملیه و زمین شور از خشک تر است و هوای طینیه اصلب است

والهوا البارد یشد للبدن و یقویه و یجود الهضم و یحسن اللون و امراضه الزکام والنزلة والصرع والفالج والرعشة واللقوة - و هوای سرد بدن را سخت
و قوی میکند و هضم را نیک میسازد و رنگ را خوب کند و امراض هوای سرد زکام و نزله و صرع و فالج یعنی مرگی و ادهرنگ و رعشه یعنی بهوله و لقوه است

والهوا الحار مرخ مضعف مسی الهضم مکد للحواس مثقل للدماغ و امراضه الخناق و الحمیات و الرمد - و هوای گرم سست کننده بدن است و ضعیف و
بدکننده هضم است و تیره کننده مر حواس را است و گران کننده دماغ را است و امراض هوای گرم خناق یعنی ورم عضلات گلو و تپ ها است و رمد یعنی
ورم ملتحمه است و چون ماتن علیه الرحمة از بیان اسباب هوائی غیر مضاد فارغ گردید عازم بیان اسباب مضاد گردید - اما التغیرات المضادة للمجری

تغییرات وبا

الطبیعی فکالوبا - لکن تغیرات که مضاد برائے مجری طبیعیت پس آن مثل وبا که کنایت است از عفونت هوا که بیرون رود بآن عفونت اصلاح
جوهر روح و سایر چیزے که متوقع از وست چون تعدیل بدن و غیره و آن دو نوع است یکی فساد جوهر هوا که با متزاج اجزای مائی و دخانی
و بخاری از مجاورت خنادق و آجام و اشجار خبیثه و جیف و قتیل متعفن شود و آن اگر قوی نباشد رطوبات را فقط متعفن بسازد و موجب فساد
مزاج بدن شود و اگر قوی تر باشد موجب فساد رطوبات و نباتات نیز گردد و چون اغذیه حیوانات از آن لابد است عند الاستداد سبب هلاکت
میشود دوم فساد کیفیت هوا بحیثیتے که موجب فساد زرع و نسل گردد و این تغیر یا موافق مزاج فصل بود مثل آنکه گرمائے تابستان
زیاده شود یا خلاف آن که در تابستان سرما واقع شود و این نیز موجب فساد و هلاکت گردد - و ثانیهما الماکول والمشروب و جنس هذم اسه ته

ماکول و مشروب

ضروریه با کول و مشروب است بدانکه وجه ضرورت این هر دو آنست که بدن و اعضاء چه مفرده اصلیه منویه و چه مرکبه غیر اصلیه دار و لح ثلثة طبیه
مولف و مرکب از عناصر اربعه و اخلاط اند و اینها دایم در تغیر و تبدیل و تحلیل و محتاج ببدل ما یتحلل اند برای بقای شخص و نوع و بدل
ما یتحلل حاصل نمیشود مگر بغذا که با یوکل نامند و غذا بدون شرب آب هضم و نضج و تحلیل نمی یابد و با عضاء بعیده و عروق
ضیقه که آن از رقیق واده لنفوذ فرا یدنمی رسد پس غذا محتاج علیه بالذات بدن انسان است و آب محتاج الیه بالعرض زیراکه
آب بالذات بسبب بساطة خود قابلیت غذائیة ندارد مگر باختلاط جسم دیگر در انسان پس ثابت شده است که بقاء شخص و نوع و معیشت
انسان بدون ما یوکل و یشرب ممکن نباشد تامل و پوشیده نماند که هر چه ماکول بود و یا مشروب جسم است و هر جسم مرکب است از ماده
و صورت و کیفیات در آن لازم زیراکه ماده و صورت جوهر اند و کیفیات اعراض پس بعضی از کیفیات بصورت تعلق دارد و چون حرارت
نار را و برودت ما را و بعضی بماده چون یبوست نار را و رطوبت ما را یا لجمله تاثیر جسم مذکور در بدن انسان یا بصورت بود یا بماده یا بکیفیة
فقط یا بصورت و ماده یا بصورت و کیفیت یا بماده و کیفیت یا بصورت و ماده و کیفیت پس اگر تاثیر فقط بکیفیت بود آنرا دوا مطلق گویند
چون زنجبیل و کافور و غیره و اگر بماده فقط آنرا غذا مطلق گویند چون نان گندم و لحم بچه بهیمه بشت و اگر بصورت فقط بود آنرا
دوا الخاصیة گویند و وے اگر موافق مزاج انسان بود و معاون حیات وے باشد پس اگر آن چیز مفرد
بود آنرا فادزهر گویند چون حجر التیس و زهر مهره و نارجیل دریائی و اگر آنچیز مرکب باشد آنرا

تریاق نامند چون تریاق صغیر و کبیر وغیره و اگر دستعمال مزاج انسان را فاسد بدن او بود و از سم مطلق گویند و آن نیز یا مفرد بود چون سم الفار و بیش و یا مرکب بود چون هلاهل وغیر آن و اگر تاثیر بماده و کیفیت کند آنرا دوائے غذائی یا غذائی دوائی گویند بحسب غلبهٔ ماده و کیفیت چون خرفه و ماء الشعیر و اگر بکیفیت و صورت کند از دوائی ذوالخاصیت نامند چون سنبل که تبرید میکند بکیفیت خود و تفتیح سده می نماید بصورت نوعیهٔ خویش چه تفتیح سده از شئی بارد نمیشود مگر بخاصیت و اگر تاثیر بماده و صورت کند از غذائی ذوالخاصیت گویند چون روغن گاو که دسی با وجود تغذیه بمقاومت السموم میکند بخاصیت خویش و اگر تاثیر بماده و کیفیت و صورت کند آنرا غذائی دوائی ذوالخاصیت گویند چون سیب زیرا که سیب بماده غذا میدهد و بسبب کیفیت تبرید می بخشد و بسبب صورت تفریح و تنشیط میدهد و شارح علیه الرحمة این مسئله را اجمالاً بیان فرموده بود راقم الحروف به تفصیل تمام ارقام نموده ۔ وهو يؤثر في البدن اما بكيفيته فقط وهو الدواء او بمادته فقط وهي الغذاء او بصورته فقط وهو ذو الخاصية اما الموافقة كالفا زهر او المخالفة كالسم او بمادته وكيفيته وهو الدواء الغذائي او بكيفيته وصورته وهو الدواء الذي له خاصية او بمادته وصورته وهو الغذاء الذي له خاصية او بمادته وكيفيته وصورته وهو الغذاء الدواء الذي له خاصية ۔ هذه العبارة غني عن الترجمة والشرح لان قد بيّنا قبل ذالك بالتفصيل والغذاء قد يكون غليظا ولطيفا ومتوسطا وكل واحد منها قد يكون صالح الكيموس وقد يكون فاسده فكل واحد منها قد يكون كثير التغذية وقد يكون قليلا وقد يكون متوسطا ۔ و غذای گاهی غلیظ و لطیف و متوسط بود و هر یک ازین سه گاهی صالح الکیموس و گاهی فاسد الکیموس بود و باز هر یک ازین دو گاهی کثیر الغذا و گاهی قلیل الغذا و گاهی متوسط الغذا بود ۔ معلوم باید دانست که جمیع اقسام اغذیه منحصره به هژده قسم است بدین نحو که غذای یا صالح الکیموس است یا فاسد الکیموس و هر یک ازین یا لطیف یا کثیف یا متوسط و نیز ازین هر یک منقسم میشود به سه قسم یا کثیر الغذا و یا قلیل الغذا یا متوسط الغذا اول از ضرب دو قسم در سه قسم شش قسم حاصل میشود و باز از ضرب شش در سه هژده قسم میشود و صالح الکیموس آنست که ازو خون طبعی و صاف متولد شود و فاسد الکیموس آنست که خون فاسد ازو پیدا شود و غذا لطیف آنست که خون رقیق و لطیف ازو حاصل آید و غذا غلیظ آنکه ازو خون غلیظ متولد شود و کثیر الغذا آنکه خون ازوے کثیر پیدا شود و قلیل الغذا آنکه ضد کثیر بود چنانچه ازین تفصیل این بحث مبرهن گردد لطیف صالح الکیموس کثیر الغذا مثل زرده تخم مرغ نیم برشت وغیره است و لطیف صالح الکیموس قلیل الغذا مثل انار و سیب و کاهو وغیره است ۔ لطیف صالح الکیموس متوسط الغذا نان گندم خمیری تنوری جید الطبخ است ۔ لطیف فاسد الکیموس کثیر الغذا ریه حیوانات و بچه کبوتر است ۔ لطیف فاسد الکیموس قلیل الغذا پیاز و هرچه تند و تیز بود ۔ لطیف فاسد الکیموس متوسط الغذا نان فطیری ردی الطبخ است ۔ کثیف صالح الکیموس قلیل الغذا پنیر تازه است ۔ کثیف صالح الکیموس متوسط الغذا گوشت بچه گاو و کبوتر بچه است کثیف فاسد الکیموس کثیر الغذا گوشت گاو است ۔ کثیف فاسد الکیموس قلیل الغذا گوشت قدید و بادنجان است کثیف فاسد الکیموس متوسط الغذا چون کلم است ۔ متوسط صالح الکیموس کثیر الغذا گوشت بره یک ساله متوسط صالح الکیموس قلیل الغذا شلغم است ۔ متوسط صالح الکیموس متوسط الغذا گوشت بچه شتر است ۔ متوسط فاسد الکیموس کثیر الغذا کلم و چغندر است ۔ متوسط فاسد الکیموس قلیل الغذا ترک است ۔ متوسط فاسد الکیموس متوسط الغذا ماهی خشک کرده است و السالاینة والباطنة وانما يستعمل لترقيق قوام الغذاء ولجذبه

بحث حرکت و سکون نفسانی

نمیگردد و از دی و سریع آنست که قطع مسافت میکند در اندک زمان خواه بقوة باشد یا بضعف و ضعیف ضد قوی ست و بطی ضد سریع و قوی
قلیل و کثیر هویداست و فعل کثیر چون فعل قلیل نباشد و فعل سریع چون فعل بطی نباشد و باید دانست که مابین این هر سه حرکت چند درجه وسط
که معتدل باشد لازم ست پس اضداد مع المعتدلات نه میشوند و چون اینها را بایکدیگر که ممکن الترکیب باشند مرکب نمایند بست و هفت قسم
میشود از ضرب کردن نه در سه کما لا یخفی علی من له ادنی فهم فی علم الحساب و چون فارغ شد از بیان انواع حرکت فارغ شده گرد بیان فواید بعض
انها گردید فالسریعة القویة القلیلة یسخن اکثر مما یحلل - پس حرکت سریعه قویه قلیله تحلیل زیاده از تسخین میکند یعنی گرمی در وے
زیاده پیدا میشود و البطیئة الکثیرة الضعیفة بالعکس - و حرکت بطی ضعیف برعکس اول بود یعنی درین قسم تحلیل زیاده و
گرمی کم پیدا میشود - و افراط السکون و الحرکة مبرد - و زیادتی حرکت و سکون سرد کننده بدن ست لتحلیل الرطوبة والحرارة الغریزیة
و لاختناق الحارة الغریزیة و الغاذیة - والسکون اعون علی الهضم - و سکون معتدل بهضم غذا بسیار مدد دهنده ست و الحرکة
علی الانحدار - و حرکت معتدل بعد هضم غذا مدد دهنده بر فرو آمدن طعام از معده ست لفظ معتدل ازان گفتم که افراط درین هر دو
موجب ضرر مذکور میگردد و تفکر و تدبیر را حرکت معتدل پیش از تناول غذا و قوی بعد هضم باشد بهر آنکه گرم کننده اعضای هاضمه را و انگیز
اند حرارت غریزیه و تحلیل نماید فضول بدنیه را - رابعها الحرکة و السکون النفسانیان جنس چهارم از سته ضروریه حرکت و سکون نفسانی
ست و باید دانست که نفس را بذاته حرکتی و سکونی نداد و مراد بحرکت نفس حرکت قوی ویست و قوی نیز فی نفسها حرکت نمیکنند بلکه بواسطه
ارواح که حامل قوی ست متحرک میگردد و ایضا توجه نمیکند نفس بتحریک ارواح به هیچ سوی مگر انگاه که باشد با وے چیزے و آن شی
که بسبب تکامل آید چون رقیق و صاف ست و هرگاه مرتسم شود در نفس و قوی وے که فلان شے ملایم و مناسب ست مثل محبوب
وغیره یا فلان شی مضار و منافر ست مثل دشمن وغیره پس طلب کند آنرا که ملایم ست و بگریزد ازان چیزیکه مضار ست و این طلب و نفرت
را عوارض نفسانی گویند پس حرکت نفسی را حرکت قوی و روح و خون لازم و کذالک سکون از سکون قوی و روح و خون واجب ست و پوشیده
نماند که حرکت روح مع النفس در انسان ضروری ست و هرگاه روح لطیف بخاری حار سهل التحلیل ست اگر دایم متحرک باشد تمام تحلیل
یابد پس حاجت بسکون ضروری شد تا روح القدر که از حرکت به تحلیل رفته دیگر پیدا گردد - فالحرکة النفسانیة یلزمها حرکة الروح - پس حرکت
نفسانی را حرکت روح لازم ست - اما الی خارج دفعة کما عند الغضب - و حرکت نفس و روح یا دفعة بطرف خارج بود چنانچه در حالت غضب
هویدا گردد که روح درین حالت دفعة بخارج آید - او قلیلا قلیلا کما عند الفرح و اللذة - یا حرکت روح و نفس اندک اندک بطرف خارج
بود چنانچه نزدیک خوشی و لذت ظاهر گردد - او الی داخل دفعة کما عند الفزع - و یا حرکت روح و نفس دفعة بطرف داخل بود چنانچه نزدیک
خوف ظهور گیرد - او قلیلا قلیلا کما عند الغم - یا حرکت روح و نفس اندک اندک بطرف داخل بود چنانچه نزدیک غم پیدا شود - او الی داخل
و خارج کما عند الخجل و الهم - و یا حرکت روح و نفس یکبار بطرف داخل بود و یکبار بطرف خارج باشد چنانچه نزدیک شرمندگی و هم پیدا گردد
یعنی در ابتدا بسبب خوف رجوع روح بسوی باطن گردد و زردی چهره رو نماید و بانتها بسبب سرخی رو ظاهر گردد و فرق میان هم و غم
آنست که هم مکروهی را گویند که حصول امید فرح باشد و غم مکروهی را گویند که دران امید فرح متصور نبود و بعضی الکه متحرک شده ما تحرکت الیها بعقله.

تحرکت عنه - وحرکت روح را گرم کردن مکانی که روح بطرف انمکان حرکت میکند لازم است وسرد شدن مکانی که روح ازانمکان حرکت کرده
است یعنی ازان مکان خارج شده لازم بود والمفرط منهما ای من الحرکة والسکون قاتل - وزیادتی حرکت روح ونفس قاتل ومهلک است بهرجهت که باشد وافراط
السکون النفسی مبلد مبرد - وزیادتی سکون نفسی وروحی یعنی بسیار خاموش ماندن وکلام کم کردن وفکر وغوص درمسایل وغوامض نکردن
ذهن را کند کند ومزاج را سرد سازد - وخامسها النوم والیقظة - پنجم از سته ضروریه خواب وبیداریست ووجه ضروری بودن این دو امر برای
آنکه افعال وحرکات ارادیه صادره از انسان بدون توجه طبیعت ونفس وحرارت غریزیه وارواح طبیه بسمت ظاهر تمام نمیگردد وروح جوهر لطیف است
لطیف بخاری قابل تحلیل بسرعت وآسانی پس اگر مدام واستمرار انسان بیدار ماند هر آئینه روح به تحلیل میرود وفانی گردد زیرا که افعال بتمامه حرکات اند
وحرکت سخن است وتسخین موجب تحلیل است علاوه اینکه اشتغال طبیعت باموری ظاهر باز تصرف امور باطنیه که هضم ونضج وتغذیه وتنمیه
است باز میماند پس لابد است که انسان زمان معتد به خواب کند تا که افعال متعلقه باطنیه نیز کما ینبغی از وصادر گردد وچون توجه طبیعت
وارواح وقوی وحرارت غریزی بسوی باطن وتصرفش در رطوبت غذائیه میشود وآنها را منتشر گرداند ولطوبت دماغ شستند ومسترخی سازد
وارواح دماغیه را کثیف ومسالک اعصاب را غلیظ ومملو میگردانند وروح نفسانی بسبب کثافت خود نفوذ در مسالک اعصاب نمیتواند
نمود ازین جهت سکون در حواس ظاهره عارض میگردد نه بالکلیه بلکه قدرے حرکت که لازمه حیات وضروریست سلامت ماند مانند تنفس
تا هضم غذا حاصل گردد والنوم بالسکون اشبه والیقظة بالحرکة - وخواب باسکون بدنی در فصل مشابهت وارد وبیداری باحرکت بدنی مشابهة
دارد وهریکی از خواب وبیداری بر دو نوع است طبیعی وغیر طبیعی پس طبعی آنست که بر مجری طبعی بمقتضای طبیعت مدبره بدنیه باشد یعنی هرگاه اقتضا
بیداری نماید بیدار ماند وهرگاه اقتضا خواب نماید بخواب رود وپس طبعی نوم ویقظه علامت صحت وغیر طبعی علامت مرض است مثل
سبات وسهر الکون ماتی فواید نوم ویقظه بیان میکند النوم یغور الروح فیه الی داخل فیبرد الظاهر ولذالک یحتاج الی دثار اکثر - ودرحالت
خواب روح درون بدن میرود پس ازین جهت ظاهر بدن سرد میشود وبدین سبب درحالت خواب انسان محتاج بسوی پوشش میشود اکثر
از بیداری بگردد وافراط النوم یرطب بافراط فیبرد - وزیادتی خواب بدن را زیاده تر میکند پس بسبب ترطیب مزاج بدن سرد میشود حافظ وجد الجوع
خلاف نهر یا نخلال الروح - وخواب چون معده وبدن را خالی یابد بدن را سرد میگرداند بسبب تحلیل شدن روح که مادہ حرارت است یعنی خواب
کردن برگرسنگی صبر وبدن است وان وجد غذا مستعدا للهضم هضمه فیسخن - واگر خواب یابد غذائی را که مستعد وتیار بود برای هضم شدن آنرا هضم
میکند وبسبب تولید خون بدن گرم شود وان وجد خلطا او غذا عاصیا علی الهضم نشره فیبرد - واگر خواب یابد خلطی یا غذائی را که نافرمان
درهضم است آنرا پراگنده میکند پس بدین سبب بدن سرد میشود وامراض بلغمی رونماید - اما السهر المفرط فیضعف الدماغ ویسئ الهضم به
تحلیل القوة ویجوع به تحلیل المادة ای رطوبة الغریزیة - ولکن بیداری بسیار دماغ را ضعیف وهضم را بد میکند بسبب تحلیل شدن قوی
هر دو نوع آنها پیدا میشود بسبب تحلیل شدن ماده یعنی رطوبت غریزی - والنوم النهاری ردی یفسد اللون ویفسد الطحال ویهیج الغم ویرخی القوی
النفسانیة کلها ویبلد الذهن - وخواب روز بد است بچار وجه یکی آنکه رنگ رو را خراب میکند دوم آنکه سپرز را میسازد سوم تکدر
دل را بر میانگیزد چهارم آنکه جمیع قوی نفسانی را سست میکند پس بواعث مذکوره بالا ذهن آدمی کند میگردد وواقعه اکثر که الا بقدر ربیع

بحث نوم و یقظه ۱

والتملی بین السهر والنوم یعنی دوبہر گاہ خو گر بخواب روز باشد پس جایز نیست کہ از او فتاً ترک کند مگر باہستگی و تملی در خواب و بیداری رویت و
خواب شب کہ غریق و متصل و معتدل المقدار بعد انحدار طعام و شراب جید الکیموس واقع شود باعث تسخین و ترطیب بدن و تقویت حرارت
غریزی و تولید قوی و کل طبیعیہ ہست و اگر بلغمی مزاج بر خلو معدہ خواب کند بلغم منتشر باطراف و اعصاب گشتہ باعث استرخا و سستی و برودت
اعضا گردد و اگر صفراوی مزاج بر خلو معدہ خواب کند صفرا احتراق یافتہ مستحیل بسودا میگردد و اگر کسے حاجت براز بند کردہ خواب کند ازان
فضلہ فاضلہ بہ تمام بدن منتشر گشتہ احداث عفونت میکند و کسی را کہ در خواب عرق بسیار آید و حال آنکہ او رقیق الاخلاط و متخلخل البدن نباشد و
حرارت ہوا و کثرت جامہ نیز نباشد باید دانست کہ بدن او ممتلی از اخلاط ہست مبتلا بامراض خواہد شد فافہم۔ و گر کسے معتاد بخواب نہاری بود
بتدریج ترک نماید و خواب وسط النہار را قیلولہ گویند و وے سنت عادی آنحضرت صلعم ہست پس اگر ایمان سنت کنند ثواب ہست و اگر ترک
نمایند عتاب ہم نیست اما نوم بامداد کہ مسمی ہست بہ عیلولہ سخت زیان دار دخواصہ اگر معدہ خالی بود و کذا نوم الضحی کہ مسمی بہ فیلولہ ہست تکدر
و قصور حواس پیدا کند و کذا نوم آخر روز کہ مسمی بہ حیلولہ ہست محدث نسیان ہست اما بیداری مفرط و بشب و ناخفتن بہ تکلیف بدن را خشک میکند
و رطوبات دماغ را فاسد بسیار زود ہضم را منع میکند و اگر بیداری با فراط باشد احداث جنون و غیرہ امراض سوداویہ میکند و نوم در
شمس مثقل دماغ و مصدع ہست و نوم در قمر مزید خون و قوۃ باہ ہست۔ و ساد سہا الاستفراغ والاحتباس یعنی تنقیہ از فضول و بہ بیرون
و باز داشتن باقی البدن ہست۔ والمعتدل منہما نافع حافظ للصحۃ۔ واستفراغ و احتباس معتدل حافظ و نافع برائے صحت ہست و لا
موجب مرض گردد۔ و افراط الاستفراغ مجفف للبدن مبرد۔ و بسیاری استفراغ سرد و خشک کنندہ بدن ہست الا ان یکون المستفرغ بارد
یابساً۔ مگر آنکہ خلط خارج شوندہ از بدن سرد و خشک باشد مثل سودا پس دران وقت استفراغ مجفف بدن نباشد فیسخن و یرطب بالعرض
بلکہ درین وقت بالعرض بدن گرم و تر سازد زیرا کہ از اخراج مادہ یابسہ بالعرض در بدن رطوبت استیلا یابد کما لا یخفی علی العاقل وجہہ
و افراط الاحتباس یلزمہ السدد و العفونۃ و
سقوط الشہوۃ و ثقل البدن۔ و زیادتی احتباس یعنی بندش و قبض طبع را سدہ مجاری و بدبوئی اخلاط و کمی اشتہار طعام
و گرانی بدن لازم بود و باید دانست کہ نگہداشتن و بر آوردن باقی البدن ضروریست اما وجہ ضرورت باستفراغ ازان جہت ہست کہ بقائے
بدن بدون غذا کہ جملہ آن مستحیل بجوہر عضو شود نیز محال و در ہر ہضم فضلہ باقی ماند بالضرور پس اگر فضلہ مذکور در بدن باند و بر
نیاید البتہ فاسد میشود و غذائے جدید را کہ بان لاحق گردد فاسد میگرداند و بہلاکت می انجامد پس ازین جہت استفراغ ضروری
شد اما وجہ ضرورت احتباس ازان جہت ہست کہ بدن دایم در تحلیل ہست و بدان سبب احتیاج بہ بدل ما یتحلل عنہ
شد دایم ہست از آنکہ استعمال غذا بسبیل دوام و استمرار غیر ممکن ہست بالضرور حاجت شد تا آنکہ
غذا نزد اعضا بایستد تا مقدار جدید وارد شود پس احتیاج بہ بین ہر دو ثابت شد از انست کہ حکیم
مطلق اسباب ہر واحد در خلقت انسان ودیعت فرمودہ و جہت تحصیل آن قوتے مقرر
فرمودہ و ہر یکے در کار خود مشغول ہست و اگر قصورے در کار طبیعت افتد از خارج اعانت

بحث استفراغ و احتباس

فوائد متعلقہ با احتباس

وسے میتوان کرد استفراغاً و احتباساً اما اسباب احتباس بسیار ست اول شدة قوة ماسکه ـ دوم ضعف قوة هاضمه سوم ضعف قوه دافعه ـ چهارم ضیق مجاری ـ پنجم سده ـ ششم غلظ ماده ـ هفتم کثرت فضول هشتم لزوجت ماده ـ نهم فقدان احساس بسبب عدم انصباب صفرا بامعا ـ دهم انصراف طبیعت طرف دیگر مانند سرسام و بحرانات که بغیر اسهال باشد پس آنچه واجب الدفع ست اگر مندفع نشود محتبس در بدن ماند و باعث فساد بدن و امراض گردد مانند امراض عفونی و انطفاء حرارت غریزیه و غیره چون سقوط شهوة طبیعیه و ثقل بدن ـ و اسباب استفراغ نیز بسیار اند یعنی ضد آنچه گفتیم و افراط استفراغ بالذات مجفف و مبرد بدن ست از جهت انحلال رطوبات و ارواح و ممکن ست که مسخن و مرطب بود بالعرض چنانچه خلط خارج بارد یابس باشد و نزد خروج وی حرارت و رطوبت بدن مستولی گردد از جهت هیجان حرارت و رطوبت بسبب زوال ضد که برودت و یبوست ست اما اسباب الغیر الضروریة لا المضادة للطبیعة فکالاندفان فی الرمل و التمرغ فیه فیجفف الرطوبة الغریبة و ینفع الاستسقاء و الترهل ـ و لکن اسباب غیر ضروریه که مضاد طبیعت نبود پس مثل دفن کردن آدمی ست در ریگ و غلطیدن آدمی در آن زیراکه این عمل رطوبت غریبه را از نواحی جلد خشک میکند و استسقاء را نفع میدهد و سستی گوشت را دور میکند و کذالک داخل بالحقیقة فی الاستفراغ و هریک از تمرغ و غیره فی الحقیقة داخل در استفراغ ست ـ و کذالک الادهان بالزیت و الادهان المحللة و مالش کردن بروغن زیت و بروغنهائے تحلیل کننده مثل اندفان ست از اسباب ضروریه و منه ذالک رش الماء البارد علی الوجه فانه ینعش الحرارة الغریزیة و یقویه ـ و از اسباب غیر ضروریه ست پاشیدن آب سرد بر روی زیراکه حرارت غریزی را می انگیزاند و از تقویت میدهد ـ و ینفع الغشی الحادث عن کرب الحمامی و غیره و نیز پاشیدن آب غشی را که پیدا شونده باشد از بیقراری غسل حمام جدید العمارت و غیره نفع میدهد و اما اسباب المضادة للمجری الطبعی فکالغرق و قطع السیف و حرق النار و استعمال السموم ـ و لاکن اسباب غیر ضروری که مضاد برائے طبیعت اند پس مثل غرق شدن در آب دریا و به تیغ قتل شدن و بآتش سوختن و زهرهائے قاتله خوردن زیراکه این همه اسباب از تقاضائے طبیعت نیست و ماهر گاه از بیان اسباب ضروری و غیر ضروری فارغ شدیم پس بیان اسباب جزئیه کرده میشود و لنعد اسباباً جزئیاً اکنون اسبابے را که به نسبت اسباب مزاجیه امرکبه جزئی اند شمار میکنیم و باید دانست که این اسباب مرضیه عام ست که یا ماده یه باشد یا ساذج و یا اصلیه پیدا میکند یا سوء مزاج یا مرض الترکیب یا تفرق الاتصال را اما اسباب مرضیه سوء مزاج حار پس از جنس پنج اند المسخنات هی الحرکة الغیر المفرطة یکی ازان که موجب تسخین ست حرکت غیر مفرطه قلت و ضعف و کثرت قوت ست یعنی حرکت معتدله نفسانیه بود یا بدنیه مثل غصه و ریاضت و لفظ غیر مفرطه از آن گفته که حرکت مفرطه موجب برودت ست ـ و استعمال المسخنات اغذیة و ادویة داخلاً کان او خارجاً بغیر افراط دوم ازان استعمال کردن چیزهائے گرم ست از روئے دوا بود و یا از روئے غذا داخلی بود یا خارجی مگر زیاده و مفرط در مقدار استعمال نکرده شود زیراکه زیادتی دران موجب برودت بود و الغذاء المعتدل ـ سوم ازان خوردن غذا معتدل ست زیراکه از خوردن غذا معتدل خون نیک متولد میشود و حرارت در بدن پیدا آورد و العفونة چهارم ازان بدبو شدن اخلاط ست زیراکه از عفونت اخلاط حرارت پیدا میشود و التکاثف پنجم ازان غلیظ شدن جلد ست چنانکه

بحث اسباب غیر ضروریه

بیان اسباب مضاده

بیان اسباب سو مزاج

بسبب تسدید مسام جلد کثیف گردد و از کثافت جلد حرارت اختناق یابد و موجب حرارت مزاج گردد - والمبردات کل ما یسخن اذا افرط والفجاجة واستعمال المبردات اغذیة و ادویة خارجاً او داخلاً - و اسباب سرد مزاج هر چیزیست که گرم سکین هر گاه بسیار کرده شود یعنی از کثرت آن اسباب برودت پیدا میشود و خامی اخلاط و استعمال کردن چیزهائے سرد از روئے غذا بود یا دوا داخلی باشد یا خارجی باعث سردی مزاج گردد و باید دانست که اسباب ممرضه سوء مزاج بارد هشت اند یکے ملاقات برودت بالفعل چون ماندن سردی هوا وغیره - دویم ملاقات برودت بالقوت باستعمال اغذیه و ادویه بارده داخلاً کان او خارجاً سوم قلت اکل در غایت که باعث قلت تولد خون و تحلیل حرارت باشد - چهارم افراط اکل که بجهت تخمه رسد و حرارت منغمر گشته منطفی گردد و پنجم تکاثف مسام با فراط که ابخره و ادخنه محتبس گشته باعث اختناق و انطفائے حرارت شوند ششم حرکت هفتم کثرت سکون که بسبب اجتماع مواد بارده اختناق حرارت شود هشتم انفتاح مسام با فراط که حرارت منتشر گردد و تحلیل یابد - والمرطبات استعمال المرطبات اغذیة و ادویة من داخل او خارج - و اسباب مرطبه مزاج استعمال کردن چیزهائے تر است از روئے غذا بود یا دوا از داخل بدن بود یا از خارج بدن باشد - والحمام والدعة وكثرة الغذا و احتباس الحلل واستفراغ المجفف - و از اسباب مرطبه حمام مرطب کردن و آرام نمودن و کثرت غذا و ترک محللات و استفراغ خلط مجفف است و اسباب ممرضه سوء مزاج رطب شش اند یکی تناول اغذیه و ادویه رطبه معتدله دویم استعمال حمام مرطب سوم دعة و سکون چهارم کثرت غذا که خون یا بلغم از و متولد شود و پنجم اجتناب از محللات داخلاً و خارجاً ششم عدم استفراغ و عدم رفع رطوبات از بدن سهت المجففات کل ما یفرط تحلیله داخلاً کان او خارجاً و حبس الغذاء عن العضو و استعمال المجففات - و از اسباب یابسه مزاج هر آن چیزیست که تحلیل او زیاده بود و استعمال او خواه از داخل بدن بود یا از خارج بدن باشد و بسته شدن غذا از اعضا و بدل ما یتحلل نرسیدن و استعمال کردن اشیاء یابسه خشک کننده بدن هست و اسباب ممرضه سوء مزاج یابس چهار اند یکی استعمال مسخن مجفف بالفعل خواه از داخل بود چون ادویه حاره و قوية التحليل و یا از خارج مانند هوای بسیار گرم شمسی بود یا ناری دویم قلت اکل و نرسیدن بدل ما یتحلل با عضا - سوم استعمال یابسات خواه از داخل بود مانند تناول اغذیه یابسه مولده سودا خواه از خارج بود مانند استعمال اضمده مجففه - چهارم حرکات مفرطه و تیقظ مفرط هست - فهذه اسباب امراض سوء المزاج المفردة و عن تركيبها يعرف اسباب امراض الامزجة المركبة - پس همین بودند اسباب سوء مزاج مفرط که بالا مذکور شده‌اند و از ترکیب کردن اسباب مذکوره بالا شناخته میشوند اسباب بیماریهای امزجه مرکبه چنانچه حرارت که با رطوبت جمع شود یا با یبوست و کذالک برودت که مرکب شود با یکی ازینها و چون ماتن از اسباب ممرضه سوء مزاج فارغ گشته صدد بیان اسباب ممرضه مرض الترکیب گردید و چون مرض الترکیب چهار گونه بود یکی مرض خلقت دویم مرض مقدار سوم مرض عدد چهارم مرض وضع شروع کرد اولاً اسباب ممرضه امراض خلقت را و چونکه امراض خلقت نیز چهار قسم بود فساد شکل و مرض مجاری و مرض اوعیه و مرض صفائح ابتدا نمود با سباب ممرضه فساد شکل و فساد شکل سه گونه بود چنانچه ماتن علیه الرحمة والغفران میفرماید - مفسدات الشكل قد يكون من اصل الخلقة - و اسباب فاسد کننده شکل اعضا گاهی قبل از ولادت و در اصل پیدایش باشد و آنچه

بیان اسباب مبرده ١

بیان اسباب مرطبه ١

بیان اسباب مجففه ١

بیان اسباب مفسدات شکل ١

حد با فراط که بسبب تحلیل حرارت برودت عارض گردد -

بیان اسباب باقی امراض ترکیب

قبل از ولادت بود و ثانیة و جه باشد لتخلل فی المصورة یکی ازان برای وقوع خلل در قوۂ مصورہ میباشد یعنی قوت مذکور در تشکیل اعضا بسبب ضعف خود کما حقه تصرف نمیکند او لعصیان المادة - دوم ازان یا برای نافرمانی ماده ست یعنی ماده منی بسبب ردائت خود از قوۂ مذکوره متاثر نگردد - او لقصور المغیرة و یا برای قصور قوۂ مغیره بود - او عند الانفصال عن الرحم لردائته هیئة الانفعال او لردائته هیئة اخذ القابلة - دوم آنکه در حالت ولادت بود و این فساد یا در وقت خروج و جدا شدن طفل از رحم بود بسبب خروج جنین بر هیئة ناطبعی یعنی اگر خروج جنین بسر بود طبعی باشد و اگر از پا بود غیر طبعی ست و یا بسبب آنکه وقت خروج جنین دایه بشکل ناطبعی بگیرد چنانچه از نا تجربه کاران اینچنین فعل ظهور میگیرد - او عند التقمیط او سرعة فی الحرکة قبل وقتها او اسباب بادیة او مرضیة کالجذام - سوم آنکه بعد ولادت افتد این فساد یا در وقت پیچیدن در خرقه واقع شود و یا بسبب سرعت حرکت طفل که پیش از وقت بود واما وقت حرکت بعد از تصلب اعضا ریا بسبب اسباب بادیه بود و چون ضربه و سقطه و یا از اسباب مرضیه بود مثل جذام وغیره پس بدین سبب شکل بعضی اعضا فاسد میشود - واسباب باقی الامراض الترکیبة الاولی بها الکلام الجزی و هو العملی - و بیان اسباب باقی امراض ترکیب مثل امراض مجاری و تجاویف وغیره و تمام امراض عدد و مقدار و وضع بهتر آنست که در کلام جزء عملی ذکر کرده شود زیراکه امراض ترکیب کثیر اند و درین فن نمی گنجند و باید دانست که فنین آخرین اگرچه فی نفسه کلی اند اما به نسبت فن اول جزی اند زیراکه ماتن در کتاب خود این نسبتے را رعایت داشته کما لا یخفی علی العاقل و چه و چونکه اسباب باقیه امراض ترکیبیه مذکوره در فنین آخرین در فهم مبتدی کما ینبغی نمی گنجد ازین جهت درین مقام اسباب امراض ترکیبیه تسهیلا للمبتدی مجملا رقم کرده میشود پس باید دانست که مرض مجاری یا اتساع مجاری یا ضیق مجاری یا انسداد آنست و اسباب اتساع مجاری چند ست یا ضعف ماسکه یا قوت دافعه یا ادویه مفتحه داخلا گان ادخار جا و یا ادویه مرخیه استعمال کرده شوند خارج بود و یا از داخل و اسباب ضیق مجاری ضد اسباب اتساع مجاری ست یعنی قوة قوه ماسکه یا ضعف دافعه یا استعمال ادویه قابضه مشدده داخل بود و یا از خارج اما اسباب سده که باعث انسداد مجاری گردد هیچ امر ست یا وقوع شئے غریب مثل سنگ و حصاة و بند شدن اورده انجا و یا التیام منفذ بسبب التیام و اندمال و یا منطبق و بهم آمدن مجری بسبب حدوث ورم ضاغط و یا بسبب قبض شدید یه برودت که باعث تکاثف و جمع و قبض ست یا بسبب شده قوه ماسکه که اجزای عضو را منقبض سازد واما اسباب خشونت سطح اعضا خارجی باشد یا داخلی چهار امر ست یا بسبب مالیدن اضمده و اطلیه یا مخشنه محلله باشد و یا از انصباب ماده حاده جالیه و یا از انصاب خلط بارد قابض مانند سودا و یا از استعمال ادویه قابضه عفصه بود اما اسباب ملاست سطح اعضا داخلی باشد یا خارجی هم این یا از خارج بدن بود مانند مالیدن موم و روغن و امثال مرطبه و یا از داخل بدن بود مانند انصباب خلط بلغمیه و یا از خوردن العبه و شبیا مزلقه بود اما اسباب امراض زیادتی مقدار عدد و کثرت ماده ست خواه ماده جید بود و خواه فاسد لیکن اگر ماده جید ست زیادتی مقدار و عدد از آن مقتضی طبیعت نوع و شخص خواهد بود مانند بزرگی کل اعضا یا بعض اعضا مثل اصبع زائد و اگر ماده فاسد باشد مقدار و عدد غیر طبعی افزاییدن شوند مثل ثولیل که تکون یابد و یا شدت قوت جاذبه اعضا که ماده را زیاده جذب نماید بسوی عضو باعث زیادتی عدد یا مقدار گردد و خواه آن قوة بنفس خود قوی باشد و یا بمعونت دالک و یا بانضمام اضمده و اطلیه مسخنه جاذبه مواد بود و مانند قفت و خردل اما اسباب امراض نقصان عدد و مقدار یا نقصان ماده منویه بود که وفا نکند بتکمیل اعداد و مقدار اعضا و یا ضعف قوت مصوره بود که صورت عدد و مقدار طبعی نوع و شخص را فراموش کرده ما این جمله اسباب نقصان خلقی اند اما اسباب نقصان عارضی مثل قطع

لب و گوش و بینی و انگشت و غیره که بکارد بریده شود و یا بشمشیر و یا بریختن ماده فاسده جذامی و غیره بود اما اسباب مرضه فساد وضع یا از ماده تشنجیه عصب و رباط است که مانع آید از انبساط و مطاوعت قوة محرکه عضو را و یا از ماده مرضیه یا از اثر قرحه که بعد اندمالش جلد کشیده گردد و مانع آید عضو را از سفالت و مباعدت و یا از جفاف خلط در مفصلی و یا از تحجر ماده در مفاصل و یا از حرکت مفرط بسبب تحلیل رطوبات متعینه بر حرکات قریبه و بعیده بود و اسباب عرض تفرق اتصال نه امر است بعضی از داخل بود و بعضی از خارج اما آنچه از داخل است پنج امر است یا انصباب خلط اکال مانند ماده جذامیه آکله و یا از انصباب خلط محرق بود چنانچه در قروح و ستطار یا کیسی دبره میشود که قطعه کبد صد آکشته با براز دفع گردد و یا از انصباب خلط لاذع و گزنده و یا از انصباب خلط صادع و شگافنده و مجفف یا بس مانند تشقق بعضی اعضا و یا از امتلا خواه از ماده ریحی بود چنانچه در اورام ریحیه و فتق ریحیه و خواه از خلط رطب بود چون اورام دمویه و بلغمیه و خواه از خلط یا بس بود مثل اورام سوداویه و صفراویه و آنچه از خارج باشد مثل کشت کردن بر امتلا مطلقا خواه خفیفه بود خواه غیر عنیفه و همچنان صیاح و جستن از بالا به پائین و بد سقوط رسیدن ضربه قویه بصلاخ و یا قطع بکارد و شمشیر و غیره و یا سوختن باتش و فرو رفتن تیر و نیزه و خنجر و غیره است و ازین قبیل است گزیدن مار و عقرب و سگ و غیره. الجزء الرابع من اجزاء جزء النظری فی العلامات. و جزو چارم از اجزای جزو علمی نابت است در بیان علاماتی که دال بر بدن انسان اند و علامات جمع علامت است و علامت در صناعت طب چیزی است که استدلال کرده میشود از وی بر حالتی از احوال بدن انسان خواه بواسطه بود یا بلا واسطه و علامات سه گونه باشند العلامة قد تدل علی امر ماض فینتفع به الطبیب وحده اذ یستدل بادراکه لها علی فضیلته. یکی آنکه علامت گاهی دلالت میکند بر حالت امر ماضی مثال وی نداوت بدن و انخفاض نبض مع الضعف است که دلالت میکند بر آنکه مریض را عرق بر آمده بود و پس ازین علامت فقط طبیب نفع بیابد زیراکه بسبب فهمیدن طبیب علامت مذکوره را بر فضیلت و بزرگی و دلالت گرفته میشود و این علامت را مذکره نامند. و قد یکون دالة علی امر حاضر فینتفع المریض وحده و یحصل بذالک الوقوف علی حقیقة مرضه. دوم آنکه گاهی علامت دلالت کنند بر امر حاضر و حالت موجوده حالیه مثالش نظیر وی سرعت نبض و حرارت ملمس است و این هر دو علامات تب است پس ازین علامت فقط مریض نفع یابد زیراکه باین علامت مریض را وقوف بر حقیقت مرض خود حاصل میشود و این علامت را دال نامند و قد یکون علی امر مستقبل فینتفعهما معا. سوم آنکه گاهی علامت دلالت کنند بر امر مستقبل و امر آینده باشد مثال او استدلال باختلاج لب زیرین است بر آنکه قی حادث میشود و پس ازین علامت طبیب و مریض هر دو معا نفع مییابند و این را تقدمة المعرفة و سابق العلم نیز خوانند و طبیب را سزاوار است که بشناسد علامات صحت را تا آنکه تواند حفظ آن نماید و بشناسد علامات تدابیر علامات مرض را تا که از الآن بضد تدابیر نماید. و اعلم العلامات الدالة علی الصحة تسمی علامات الصحة و العلامات الدالة علی المرض تسمی علامات المرض العلامات الدالة علی الحالة الثالثة لیس لها اسم مخصوص و العلامات منها ما یدل علی الامزجة و منها ما یدل علی التراکیب و بعضی از علامات میباشند که بر امزجه معتدله و غیر معتدله دلالت میکنند و بعضی از علامات میباشند که بر ترکیب خواه غیر مستوی الترکیب اعضا دلالت میکنند مدبر و علامات الامزجة هشت اجناس و علامات امزجه ده جنس اند و الحصر استقرائی و تقدیمها علی علامات الترکیب لانها للاعضاء المفردة و المفرد مقدم علی المرکب اجناس جمع جنس است و جنس بالکسر لغة یکنوع هر چیز که در دو اسم چیز با شد و اصطلاح منطقیین جنس آن را گویند که تحت آنچند نوع مندرج باشد و نوع آن را گویند که تحت آن چند اصناف مندرج شوند و صنف آن را گویند که تحت آن افراد باشند چنانچه که حیوان جنس است و انسان نوع آن و فرنگی و حبشی و هندی صنف آن و زید و عمرو افراد آن. احدها الملمس جنس اول از علامات که استدلال کرده میشود بسبب آن

اسباب عرض تفرق اتصال

جزو رابع از اجزاء جزو نظری در بیان علامات

علامات دالہ بر مزاج

الملمس

معتدل المخالف له تخالف له فی الجهة التی انفصل عنها - پس برابر برای معتدل مزاج معتدل ست و مخالف برای معتدل مخالف ست
در طرفی که منفصل گشت ازان جهت یعنی مثلاً چون طبیب لمس ورا بالمس معتدل المزاج بسنجد و مماثل و مساوی یابد علم نماید که معتدل
مزاج ست و چون لمس نماید و منفعل گردد لامس از ملموس بسخونت و گرمی در بلدان معتدلة الهوا دلالت میکند بحرارت مزاج ملموس و اگر
منفعل گردد ازان به برودت دلالت میکند به برودت مزاج ملموس و اگر لمس او نرم یابد زیاده از حد طبعی بدون امر خارجی دلالت
میکند بر طوبت مزاج و اگر صلب یابد دلالت نماید بر یبوست مزاج فافهم - وثانیها اللحم والسمین والشحم - جنس دوم از علاماتی که استدلال نموده
میشود بحال بدن لحم و سمین و شحم ست فکثرة ذلک للرطوبة وعدمها للیبوسة - پس زیادتی و کثرت هر سه مطلقاً برای رطوبت ست
و نبودن هر سه مطلقاً برای یبوست ست، وکثرة اللحم للرطوبة والحرارة - و زیادتی و کثرت گوشت برای حرارت و رطوبة ست و
کثرة السمین والشحم للرطوبة والبرودة - و زیادتی سمین و شحم برای برودت و رطوبت باشد - وثالثها الشعر - جنس سوم از علاماتی که
استدلال نموده میشود بحال بدن موئیست و کیفیت تولده ان البخار الدخانی المنفصل من الاخلاط بتاثیر الحرارة اذا صادف
مسام البدن معتدلة فی السعة والضیق ارتبک فیها و تحلل ما فیه من الاجزاء المائیة لترکب البخار الدخانی من الاجزاء
المائیة والارضیة والهوائیة والناریة التی تصعدها و لم یبق فیه من المائیة الا القدر الذی به تماسک اجزاءه و انعقد الباقی بحرارة
البدن علی هیئة المسام - وعلی قدر سعتها ثم لا یزال یستمد ذلک المنعقد بتواتر ما یصل الیه من الابخرة الدخانیة و تندفع ما قد انعقد
فی الداخل الی الخارج فیکون منه ذلک الشعر انما یتم تکونه اذا کان الدم کثیراً و متیناً قلیل المائیة والمزاج حاراً معتدلاً فی الرطوبة والیبوسة
والمسام معتدلة فی السعة والضیق - فکثرته و جعورته و غلظته و سواده للحرارة والیبوسة - پس زیادتی و بسیاری موی و تیرگی
و غلظت و آگندگی و سیاهی مو برای گرمی و خشکی مزاج میباشد و اضداد ذلک للبرودة والرطوبة - و ضدهای آنها برای سردی
و تری مزاج بود و اضداد جمع ضد ست و ضد بالکسر بمعنی خلاف ست اما فرق میان ضد و نقیض آنست که نقیضین جمع نشود و نه مرتفع گردد
مثل عدم و وجود و ضدین جمع نمی شوند لکن مرتفع گردند مثل سیاه و بیاض و اضدادهای قلت و راستی و سبوطت و باریکی و
بیاض و سفیدی موئیست پس کمی موی دلالت کند بر تری مزاج و رقت و باریکی موی دلالت کند بر قلت و خانیت و راستی
و همواری مو دلالت کند برودت و رطوبت مزاجی و صهوبت لونیست میان حمرت و صفرت که مایل به بیاض ست و اگر موی
مایل بود دلالت کند بر برودت و غلبه بلغم و شقرت موی که زرد مایل بسرخی ست دلالت کند بر اعتدال مزاج و سفیدی موی
و اگر در سن شیخوخت بود دلالت کند بر سردی و تری مزاج و اگر در سن جوانی بود دلالت کند بر یبوست مزاج ست اما اکثر شیب موی در صبی ظهور دهد
باشد از سوداء یت آینده در مزاج نه بر سوداویت حالیه - ورابعها لون البدن - جنس چهارم از علاماتی که استدلال کرده میشود بر حال
مزاج رنگ بدن ست فالبیاض للبرودة وغلبة البلغم - پس سفیدی رنگ برای سردی مزاج و غلبه بلغم میباشد و فرق میان این سفیدی و سفیدی
اصلی بشره و نرمی جلد و ملاست و ظهور سردی در لمس ست والحمرة للحرارة وغلبة الدم - و سرخی رنگ بجهت گرمی مزاج و غلبه خون میباشد و فرق در سرخی
دموی و ... و سردی بعد فشار دن سرخی زیاده شود و تیرگی بخلاف اصلی و عدم انصابات فربهی چون عضو را انگشت بفشارد سرخی آن کم گردد و باز عود کند و تیرگی بالا

للاعتدال و ترکیب سفیدی و سرخی که مختلط باہم باشد دلالت بر اعتدال مزاج کند و السمرة للحرارة و غلبة الدم و گندم گونی برای گرمی
مزاج و غلبہ خون میباشد و الصفرة للحرارة و غلبة الصفراء او لقلة الدم کما فی الناقهین و زردی رنگ بدن برای گرمی مزاج و غلبہ
صفرا میباشد و یا برای کمی خون میباشد چنانچه در کمزوران ظاهر میگردد و الکمدة لافراط البرد و السوداء و رنگ بادنجانی و سیاه برای زیادتی سردی و
سودا میباشد و فرق در صفرت ناقهین و صفرا وین آنست که آنچه از غلبہ صفرا میباشد زردی دران باشراق و براقت و حرارت بود و آنچه از کمی
خون باشد کمد رنگ که دران سیاهی اندک غیر مشرق باشد و رنگ جصی دلالت بر برودت مینماید و رنگ رصاصی نیز دلالت بر برودت
میکند و باید دانست که گاهی تغیر میگردد لون بسبب امراض کبد و طحال و معده - پس آنچه از قبیل کبد باشد بصفرت و بیاض میگراید - و آنچه
از قبیل طحال بود میل بصفرت و سواد مینماید - و آنچه از قبیل معده بود تغیر آن مانند تغیر حال جگر است لیکن بیاض در امراض معده بیشتر
باشد و صفرت در امراض جگر از ید چه بیض بواسیر باعث صفرت و خضرت لون است - خامسها الهیئة و بنیة الاعضاء جنس پنجم که استدلال کرده میشود از ان
بر مزاج بدن شکل بنیاد اعضا است قال الشیخ فی القانون اما الخامس فهو جنس الدلائل الماخوذ من هیئة الاعضاء فالهیئة و العرض و ان کانتا
متحدین لکن قد یفرق بینهما بان الهیئة تطلق باعتبار الحصول و العرض باعتبار العرض الآن ان المراد بالهیئة فی قول الشیخ الخلقة و خلقة الشیء
بالکسر من الاعراض المرکبة فانها هیئة مرکبة من الکیف و الکم و لما زاد المصنف لفظ البنیة فح لو ارید بالهیئة الخلقة یلزم التکرار فالمراد بالهیئة الکیفیة و بالبنیة
الخلقة ای کیفیة خلقة الاعضاء و بنیه بضم و کسر نهاد آدمی است جز آن یقال هو صحیح البنیة ای صحیح الفطرة و سعة الصدر و العروق و ظهورها و عظم
النبض و الاطراف و ظهور المفاصل للحرارة و اضداد ذلک للبرودة - پس فراخی سینه و رگها و ظاهر شدن رگهای بدن و بزرگی نبض و دست و پا و نمایان
شدن بندها برای گرمی مزاج میباشد و ضد آن این همه یعنی تنگی سینه و رگها و پوشیدگی آنها و صغر نبض و خفاء مفاصل برای سردی مزاج میباشد -
سادسها کیفیة الانفعال ششم از اجناس ادله دال بر حالت بدن کیفیة انفعال است از کیفیات اربعه بسرعت و بطوء فسرعة الانفعال من ای کیفیة کانت
دلیل غلبتها پس سرعة انفعال از هر کیفیة که ظاهر گردد دلیل بر غلبہ آن کیفیة بود مثلاً کسیکه از حرارت زودی منفعل گردد باید دانست که حرارت در وی
غالب است و قس علیه البواقی سابعها الافعال الطبیعیة هفتم از اجناس ادله که استدلال بان بر حال مزاج بدن نموده میشود افعال کاملة صحیحة دالة بر کمال صحت
بدن و اعتدال مزاج و استوار ترکیب میکند و الناقصة و الباطلة للبرودة - و صدور افعال ناقصه و باطله دلالت بر برودت مینماید جهت آنکه برودت مانع
جمیع افعال است و اگر برودت قلیل باشد موجب ضعف افعال میگردد و اگر برودت کثیر بود موجب بطلان افعال میشود و گاهی نقصان و بطلان افعال
از غلبه حرارت نیز میگردد زیرا که سوء مزاج حار مضعف قوت است و ضعف قوت باعث اختلال افعال میشود و فرق میان نقصان و بطلان از حرارت
و از برودت آنست آنچه از حرارت بود فاعل آن اقدام بر فعل نماید و لیکن نیز و دی بضعف یا به نقصان باز میماند از اتمام فعل و آنچه از برودت باشد
فاعل آن اصلاً متوجه بدان امر نمیباشد تا باتمام چه رسد و للتشوشة للحرارة و صدور افعال متشوشه یعنی پریشان برای گرمی مزاج است و تشویش آنست
که انسان گاهی کار درست کند و گاهی نه یعنی پریشان میکند و لبطوها للبرودة و افعال که بدیر و سستی صدور یابد برای سردی مزاج باشد و سرعتها
للحرارة و صدور افعال بسرعت برای گرمی مزاج میباشد زیرا که حرارت را سرعت حرکت لازم و برودت را سکون لازم می باشد ثامنها
الفضول المنفصلة هشتم از اجناس ادله که استدلال مزاج بآن بر حال بدن نموده میشود فضول منفصله از بدن است و آن عرق و وسخ و مخاط

م افعال طبیعیه است و افعال طبیعیه عبارتست از جمیع قوی ثلثه فالکاملة الاعتدال پس صدور

خامسها الهیئة و بنیة الاعضاء
سادسها کیفیة الانفعال سابعها الافعال الطبیعیة
ثامنها الفضول المنفصلة

تاسع النوم واليقظة

عاشر الانفعالات النفسانية

بول دیر از ست فحاد الرایحة اقوی الصبغ للحرارت - پس فضلهای خارج شونده تیز بو وسخت رنگین برای حرارت مزاج بود و بر غلبه صفرا و خون دال باشد وضد ذالک البرودة وضد مذکوره بالا برای سردی مزاج بود یعنی عدم رایحه و یا قلت آن و یا قلت صبغ و یا عدم آن دلالت بر برودت مزاج و تقلیل خون و صفرا و انجماد و تکثیف اخلاط میکند تاسعها النوم والیقظة نهم از اجناس ادله که استدلال بآنها کرده میشود بر حال مزاج بدن خواب و بیداریست فکثرة النوم للرطوبة والبرودة پس بسیاری خواب برای سردی و تری مزاج بود وکثرة الیقظة للحرارة والیبوسة و بسیاری بیداری برای گرمی و خشکی مزاج میباشد والمعتدل بینهما الاعتدال و معتدل میان آنها هر دو برای اعتدال مزاج است و اعتدال نوم آنکه از شش ساعت کم و از یازده ساعت زیاده نباشد وعاشرها الانفعالات النفسانیة - دهم از اجناس ادله بحال مزاج بدن انفعالات نفسانیه اند همچون شادی و غمی و غضب و خوف وغیره فقوتها وسرعتها وکثرتها للحرارة پس قوت و سرعت وکثرت انفعال نفسانی برائی گرمی مزاج بدنست وبُطؤها للبرودة و کندی آنها برای سردی مزاج بدنست وثباتها للیبوسة و ثابت ماندن انفعالات نفسانیه یعنی غصه و خوف و یا غم بعد مدت مدید فرو شدن برای خشکی مزاج میباشد وسرعة زوالها للرطوبة و بزودی فرو شدن انفعالات نفسانیه برائی تری مزاج میباشد والجبن ودلیل البرد وضعف القلب والتحت والطیش والجرأة والحدة وکثرت الکلام وسرعته واتصاله للحرارة و بیدلی و ترس علامت سردی و ضعف است و بی حیائی و تند و رنجی و شجاعت و تیزی و غصه و زیادتی کلام و اتصال و سرعت کلام برای گرمی مزاج میباشد وکثرت الحیاء والوقار للبرودة و زیادتی حیا و نرمی دل که ضد طیش است برای سردی مزاج بود اما علامات امزجة المرکبة فهی تعرف من ترکیب علامات المفردة ولکن علامات امزجه مرکبه پس او شناخته میشوند از ترکیب کردن علامات امزجه مفرده مذکوره مثلاً اذا کان قوت الانفعالات وسرعتها وکثرتها مع ثباتها فدلت علی الحرارة والیبس او مع سرعة زوالها فدلت علی الحرارة والرطوبة وقس علی هذا غیرها فهذه علامات امزجة الجبلیة پس این علامات عشره مذکوره بالا علامات امزجه اصلیه اند که در اول پیدائش حادث شده اند اما الامزجة العارضة لکن امزجه عارضه که بیش از بن نبوده اند بلکه امزجه غریبه غیر مولودی باشند مثلاً الکان الشخص فاوقار اکثیر الحیا ثم صار ذا طیش ووقاحة فدل هذا علی ان المزاج کان فی الاصل بارداً وعرض له الحرارة فصار حار المزاج فیکون هذه الحرارة منارة لا فعال ذالک الشخص فی الاقع الافعال علی مجری الطبیع فان تکون هذا العلامات عارضة فتکون تلک امزجة ضارة پس اگر باشد این علامات عشره مذکوره عارض و لاحق ببدن انسان پس در بس حالت این امزجه مذکوره عارضه که منافی مزاج اصلی اند ضار افعال شخص ملحقه میباشند فالکان المزاج مادیا پس اگر باشد مزاج عارضی مادی یدل علی الصفراوی التخس والوخز وقلیل الثقل و دلالت میکند بر صفراوی مزاج مثل خلش سوزن و خار در بدن و ثقل قلیل و غیر آن مثل زردی رنگ بدن و چشم و بول و براز و مخاط و تلخی دهن و درشتی زبان و خشکی دهن و منخرین و افراط تشنگی و نقصان اشتهای طعام و غثیان و قشعریره و تواتر نبض و نفس و قی اصفر یا اخضر و استلذاذ بهوائی بارد و با دیگر مبردات و در خواب آتش و مانند آن چیزهای زرد و بیدن و اگر ماده غالبتر بود میتوانند که در بیداری نیز همان سان تخیل میشود اما گاه باشد که صفرا بجانب سر مایل بود یا بطرف اعالی بدن و در بس صورت صفرت در بول پدید نمی آید

علامات صفرا

تدبیر و علی الدموی الثقل والحمرة والتمدد وانتفاخ البدن - و دلالت میکند بر دموی مزاج ثقل بدن و سرخی رنگ و کشیدگی اعضا و پر باد شدن بدن و غیر آن مثل ثقل سر و خمیازه و فازه و بینگی و کدورت حواس و کندی فکر و شیرینی دهن و سرخی رنگ بدن و زبان و چشم و بر آمدن و بل ها و بثرها و تمدد اعضا و گرمی ملمس و خارش مواضع فصد و حجامت و سیلان خون از مواضع سهل الانصداع چون لثه و منخرین و آمدن رعاف

علامات خون

احیاناً و ثقل در اصل عینین و صدغین و رویت اشیاء سرخ در خواب است و اگر قوی‌تر بود در بیداری نیز بود و امراض دمویه ظهور میگیرد و علی البلغمی البیاض

علامات بلغم

وقلة العطش وكثرة الريق والنعاس والثقل الزائد دلالت میکند بر مزاج بلغمی سفیدی رنگ بدن و کمی تشنگی و کثرت آب دهن و پینگی و ثقل زیاده

از ثقل خون و غیر آن مثل سستی گوشت و نرمی البشره و سردی آن و ضعف هضم و آروغ ترش و بسیاری خواب و لینت نبض و در خواب اشیاء

علامات سودا

سفید چون آب و برف و مانند آن دیدن و امراض بلغمیه ظاهر شدن و علی السوداوی القحل والسهر والثقل اقل و دلالت میکند بر مزاج سوداوی خشکی

بدن و لاغری و بیخوابی و ثقل آن قلیل از خون و بلغم بود و نیز کمودت رنگ و سیاهی خون و غلظت آن و زیادتی وسواس و فکر و خیالات فاسده

و سوزش فم معده و شهوت کاذبه و بول کمد و سیاه و سرخ و غلیظ و علل طحال و بهق اسود و قوبا و قروح ردیه و دیدن خوابها خوفناک مانند

حمله نمودن فیل و خوک و مار و حیوانات سیاه چیزها سیاه هولناک و مظلم و تاریک میباشد اما آنچه از علامات اخلاط که گفته شد گاه باشد که

بیان خواب

همه آن بظهور آید و گاه بعضی آن ظهور گیرد والاحلام ایضاً تدل علی نوع المادة و خوابها هم دلالت میکند بر نوع ماده و احلام جمع حلم است و حلم

بالضم هی ما تراه النائم والاحلام تدل علی نوع المادة اذا کانت معها علامات اخری موکدة لها فان الاحلام قد تکون لاتصال النفس

بمبادیها فینطبع فیها من الامور الکلیة الحاصلة فی تلک المبادی بالیق بها ویقبل منها القوة المتخیلة ویلبسها صورة جزئیة مناسبة لها ثم

ینطبع تلک الصورة فی الحس المشترک فتصیر مشاهدة و هو یلقیها علی الخیال فیحفظها و یتذکر عند الیقظة ثم هذه الصورة التی تلبسها المتخیلة علی

الامور التی فی النفس قد تکون شدید المناسبة لها لا یحتاج الی التعبیر و قد تکون ضعیفة المناسبة فیحتاج الی التعبیر و هذه هی الرؤیا الصادقة

و قد تکون لارتسام شیٔ فی الخیال عند الیقظة فیرتسم منه فی الحس المشترک عند النوم او لارتسام معنی فی الحافظة کتخیل امر مخوف او محبوب

او غیر ذالک فتلبسه المتخیلة صورة یلقیها علی الحس المشترک و هی هذه الرؤیا الکاذبة و قد یکون لتغیر مزاج الروح فتتغیر لذالک احوال القوی و هذه

التغیر قد تکون لسوء مزاج ساذج و قد یکون لسوء مزاج مادی اما الساذج فان کان حاراً اشتعل الروح فتلبس المتخیلة صورة الاشیاء الحارة

التی رأیتها فی الیقظة علی تلک الحرارة فی النوم فیری النیران والحریق والشمس والصواعق و ان کان بارداً حصل فی الروح برد و جمود فتلبس

المتخیلة صورة الاشیاء الباردة علی تلک البرودة فی النوم فیری الثلوج والامطار والجمد والریاح الباردة و علی هذا فحصل ان دلالة

الاحلام لیس بکلی لان الاحلام ثلثة اقسام احلام صادقة و احلام کاذبة و احلام لتغیر مزاج الروح والقسمان الاولان لا یختصان بحال

المرض فلا یدلان علی استیلاء المادة والقسم الثالث قد یکون لسوء مزاج الساذج و قد تکون لسوء مزاج المادی فالذی یکون لسوء مزاج

المادی یدل علی نوع المادة بل اذا کانت مع الاحلام علامات اخری موکدة للاحلام فلیست نسبة الاحلام دلائل مستقلة تامة و

احلام که بر نوع ماده دلالت میکند فان رؤیة الخیالات الصفرة والنیران والشعل تدل علی الصفراء پس تحقیق دیدن اشیاء زرد و براق

و شعلها ئے آتش دلالت میکند بر غلبه ماده صفراء و رؤیة الاشیاء الحمرة تدل علی الدم و دیدن اشیاء سرخ دلالت میکند بر غلبه خون

و رؤیة المیاه والبرد والرعد تدل علی البلغم و دیدن آبها و برف و تگرگ و شبنم آنچه از ابر دلالت میکند بر غلبه ماده بلغم و رؤیة الاشیاء

السود والمخاوف والادخنة یدل علی السوداء و دیدن چیزها ئے سیاه و خوفناک و دودها دلالت میکند بر غلبه سودا و قد یدل علی الکم

السن والبلاد والفصل والتدابیر المتقدم و کاهے دلالت میکند بر نوع ماده سن و شهر و فصل و تدبیر متقدم مثلاً اگر سکونت در شهرها سردست

علامات امراض التركيب

درابدان مواد بارده پیدا میگردند و اگر شهر گرم است مواد حاره حادث میگردند و اگر خشک است یابسه و اگر تر است رطبه و قس علی ہذا السن والفصل
والتدبیر المقدم و باید دانست که اہل طب در اعلام دو شرط مقرر کرده اند شرط اول آنکه خواب او از خیالات نباشد یعنی آنچه در روزگار کرده
باشد اگر در خواب بیند قابل اعتبار نیست شرط دویم آنکه خواب از اہل حال نبود زیرا که این ہم دیگر گونه است واما علامات امراض التركيب
فمنها جوہریة کالاستدلال من الخلقة لکن علامات امراض ترکیبی بسیار اند پس بعضی از آنها جوہری اند یعنی ماخوذ از نفس جوہر اعضا است که دلالت
میکنند بر حال اعضاء مرکبه مانند استدلال کردن از خلقت و مقدار و عدد و وضع زیرا که عضو صحیح الخلقة والمقدار والوضع است علامت صحت است
والافلا ومنها عرضية کالاستدلال من الجمال - و بعضے از آنها عرضی اند مثل استدلال گرفتن از جمال اعضاء والجمال یطلق علی معنیین احدہما
الجمال الذی یعرفہ الجمهور مثل صفاء اللون ولین الملمس وغیر ذالک مما یمکن ان یکتسب وہذا لیس مما یستدل به علی ترکیب الاعضاء استدلالا
کثیرا بل لیس یظہر ہذا الجمال الا فی الاعضاء التی ینالها الحس واما غیر ہذه فلیس یدرک ہذا الجمال له وثانیهما الجمال الحقیقی وہو ان یکون
کل واحد من الاعضاء علی افضل ما ینبغی ان یکون علیه من المزاج والہیأت ولیس یمکن ان یوجد ہذا الجمال الحقیقی الا ویوجد معه ذالک الجمال
الذی یعرفه الجمهور بدون الاکتساب وہذا الجمال الحقیقی یدل علی اعتدال المزاج واستواء الترکیب و نقصانه ہو القبح الحقیقی یدل علی
سوء المزاج ورداءة الترکیب بمعنی انه لیس افضل احواله والمعیار الذی یعرف به ہذا الجمال ہو الافعال فان کان الفعل الصادر عن العضو
علی افضل ما یمکن ان یکون علیه فالعضو ذو جمال طبعی وان کان ناقصا فی فضیلته ولم یکن انحراف فی مزاج ذالک العضو موجب لذالک
النقصان فی الفضیلة فالعضو ذو قبح حقیقی فی الترکیب فجمال العضو غیر صحیحة کمال فعله غیر سالمة ولذالک عد الجمال من لوازم الاعضاء
فانه قد یزول عن العضو والعضو بحسب قوانین الطب بحاله لا باس به فالدلالة الماخوذة منه تکون دلالة عرضية - ومنها تمامية کالاستدلال
من الافعال و بعضی از علامات مرض الترکیب علامتی است که او را تمامی گویند مثل استدلال کردن از افعال صادره اعضاء مرکبه فالافعال
ان کانت سلیمة فالصحة تامة و افعال اگر صحیح و سلیم باشند پس صحت تامه است یعنی افعال اگر از قوی ثلثه اولیه و ثانویه کما ینبغی وقوع
یابند علامت صحت کامله است وان نقصت او بطلت دلت علی البرودة او علی رداءة الترکیب و اگر افعال ناقص و باطل باشند دلالت میکنند بر برودت
مزاج و رداءة ترکیب مثال فعل ناقص کم شدن بصارت است مثال بطلان فعل معدوم شدن بینائی است و قس علی ہذا غیره وان
تشوشت فللحرارة و اگر افعال پریشان باشند پس برای گرمی است و پریشانی افعال آنست که زود و بی ترتیب وقوع یابند کالبصر اذا یری
الشئ علی غیر ما ہو علیه کما عند الحول والافعال کما تدل علی الترکیب فی استوائه ورداءته یدل علی المزاج ایضا فی اعتداله وانحرافه عنه
فلذالک ذکر المصنف دلالتها علی المزاج والکان بصدد علامات امراض الترکیب والعلامة اما ان تدل علی نفس الحالة کعلامات الورم
و علامت یا آنکه دلالت میکند بر ذات حالت مرض و صحت و حالة ثالثة مثل علامات آماس که ثقل و تمدد و زیادتی حجم عضو و جز آنست او علی
سببها کالعلامة الدالة علی کون الورم دمویا یا آنکه دلالت میکند بر سبب حالت مثل علاماتی که دلالت میکند بر بودن ورم خونی مثل
شدت وار و سرخی رنگ ورم و غیره او علی این ہا کالدلالة منشارية النبض فی ذات الجنب علی ان الورم حجابی یا آنکه دلالت میکند بر موضع
حالت مثل دلالت کردن نبض منشاری در ذات الجنب بر اینکه ورم حجابی است او علی وقتها کالعلامات الدالة علی منتهی المرض یا

[illegible]

آنکه دلالت میکند بر وقت مرض مثل علاماتی که دلالت کننده باشند بر انتهای مرض مثلاً اگر در مرض ذات الجنب نفث نضیج بر آید دال ست بر آنکه
منتهی مرض یعنی صحت قریب ست او علی الاحوال اللازمة لها کالعلامات الدالة علی البحران مثل قلق و سهر و خفقان و صداع وغیره او علی
تخصیص تلک الاحوال کالعلامات الدالة علی ان البحران اسهالی یا آنکه دلالت کند بر خصوصیت آن حال مثل علاماتی که دال ست بر آنکه
بحران اسهالی ست و آن مثل قراقر و پیچش و مغص در شکم ست بروز بحران وقس علی هذا علامات الاخری ـ والاتم النبض والبول والبراز
من العلامات الکلیة الدالة علی احوال البدنیة فلنقل فیها ـ و از آنکه نبض و بول و براز از علامات کلیه دلالت کننده بر حالات بدن ست
پس ازین جهت درین هر سه علامات کلام کنیم ـ القول فی النبض ـ یعنی این کلام ثابت ست در بیان نبض النبض فی اللغة حرکة العرق
کما یقال انبض ینبض نبضاً ای حرکناً و فی الاصطلاح حرکة فی اوعیة الروح مولفة من حرکة انبساط و انقباض و سکون مرکز و محیط التبرید
الروح بالنسیم و اخراج فضلاته برد النفس ویطلق علی الموضع الذی یاخذ الطبیب من الید و هو حرکة و نبض حرکتی ست از اوعیه روح
که عبارت از قلب و شرائین باشد و هر نبضه مرکب ست از حرکت انبساطی و سکون محیطی و از حرکت انقباضی و سکون مرکزی و
مخفی مباد که نزد اهل حکمت حرکت بر چار قسم باشد یعنی حرکت در چار مقوله واقع میشود کمی کیفی اینی وضعی پس کمی آنست که در کمیت یعنی مقدار
شی تغیر راه یابد و او بر دو نوع ست یکی آنکه مقدار او زیاده شود و این زیادتی یا از انضمام شی دیگر بود آنرا نمو گویند مثل فربهی و
یا بغیر او بود آنرا تخلخل گویند مثل پنبه نداف یا مقدار او کم گردد و این کمی یا از نقصان شی بود آنرا ذبول نامند مثل لاغری و یا بغیر
او بود آنرا تکاثف خوانند مثل برف ـ و کیفی آنست که در کیفیت شی فتور افتد چنانچه گرم سرد شود یا سرد گرم گردد وقس علیه البواقی
و اینی آنست که متحرک انتقال کند از مکانی بمکانی دیگر و وضعی آنست که اجزای شی متبدل گردد و نظیر وی حرکت جسم مستدیر ست بر
مرکز خود چون حرکت رحوی و فلکی و باید دانست که علما متقدمین در تعیین نبض از حرکات اربعه اختلاف میکنند لیکن آنچه نزد
مصنف معتبر ست حرکت نبض وضعی ست لهذا گفته وضعیة للشرائین ـ یعنی نبض حرکت وضعیه شرائین است انقباضاً و انبساطاً از روح و قبض و
بسط یعنی چون روح و خون از دل بسوی شریان رود شریان منبسط گردد و قلب منقبض شود و چون شرائین نسیم منجذبه را بطرف
دل سترد کند شرائین منقبض گردند و قلب منبسط شود و مذهب مصنف همین ست هکذا فی شرح القانون والقبض هو حرکة مستقیمة
من محیط الاسطوانة الی محورها والبسط و هو حرکة مستقیمة من محورها الی محیطها و این قبض شرائین که مستلزم انبساط قلب ست لتعدیل
الروح بالنسیم برای تعدیل کردن روح به بوئیدن هوا بارد تا که روح از اعتدال زیاده گرم نشود و با انبساط شرائین که مستلزم انقباض
قلب ست و اخراج فضلاته برد النفس برائے خارج کردن فضله های روح ست به بر آوردن دم و نفس تدبیر قاعده در بیان ملاحظه
کردن نبض پس باید دانست که نباض معتدل المزاج و سلیم الذهن و صحیح الطبع بود تا قیاس او اعتماد را شاید و اصابع نباض نرم
و لطیف باید تا نبض را نیک احساس کند و نبض وقتی بیند که نماینده نبض از امور نفسانیه و طبیعیه بدنیه و استحمام و خواب و سفر و گرسنگی
و سیری و هر چه متغیر نبض باشد دور بود و ایضاً باید که نبض را بچار انگشت که سبابه و وسطی و خنصر و بنصر ست تجویز بدینوجه که
خنصر طرف ابهام و سبابه ... نماینده باشد و سبابه نباض بطرف ساعد نماینده بود و تخصیص دیدن نبض خاصه علما را بنان ست

القول فی النبض

یا آنکه دلالت کند بر احوال مرض که لازم بحران ست ... یا آنکه دلالت کند بر بحران ...

قاعده دیدن نبض

ودجهش ظاهرست که رگ شریان نزدیک بابهام نمایان ترست وهرچند که بطرف ساعد میرود مخفی ترمیگردد پس سبابه که حس او قوی
تر از دیگر اصابع است باید که بجانب ساعد بود تا شریان را خوبتر دریابد و نبض دست مریض یعنی دست راست مریض را از دست
راست و نبض دست چپ مریض را از دست چپ باید دید و نبض را بر پهلو داشته نه بیند زیرا که اگر ساعد بر روی گردانیده بود یا بر پشت
بود عروق بهیئت طبعی نماند و تخلف در حرکت می افتد کما لا یخفی و دست ساکن باید داشت و بر چیزی اعتماد نشاید کرد و چیزی بدست
نشاید گرفت و دست و کمر لوله پیچ نباشد و دست و هم معتمد بر زمین هم نباشد و بیننده و نماینده هر دو جالس بهیئت مربعه باشند
قامت درست کرده و تکیه نزده و بیننده نخست بیازماید که نبض قویست یا ضعیف اگر قوی باشد اندکی بقوت تفحص کند و اگر
ضعیف بود انگشتان را بنهایت سبک دارد و هرگاه ناقص ملاحظه نبض کند باید که آن قدر دست بر نبض بدارد که سی و پنج نبضه حاصل
آید زیرا که درین مدت اکثر تغیر حالات نبض مکشوف گردد و ادنی مدت تفحص نبض دوازده قرع است کما قال الرازی و ایضا باید که طبیب
بعد ملاقات مریض زمانی توقف کند و ابتدا به تکلم و احوال پرسی به محبت و شفقت نماید و بعد استیناس وی نبض را بطور مسطور
ملاحظه نماید زیرا که بسیار باشد که مریض را از ملاقات طبیب گاهی فرح مفرط گاهی شرم یا خوف لاحق گردد پس اگر بی توقف به ملاحظه
نبض مشغول بود بنا بر تغیر حال او بمقصود نرسد و ایضا در حالت ملاحظه نبض طبیب و علیل هر دو خاموش باشند و آن محل از
غوغای مردم و از صدمات قویه و از هرچه که باعث تشویش طبیعت بود خالی بود و اجناس ادله نبض یعنی چیزها که نبض بتوسط
آنها دلالت میکند بر حال بدن ده جنس است کما قال واجناس ادلة عشرة و اجناس ادله نبض که بدان احوال بدن شناخته شود ده اند
و مراد از اجناس درینجا اجناس عالیه اند برای ادله نبض نه برای نبض و ادله بفتح اول و کسر دال و تشدید لام و وقف تا جمع دلیل است
احدها المقدار و اقسامه تسعة و جنس اول ماخوذ است از مقدار یعنی شرائین حرکت میکنند و اقسام بسائط جنس اول نه اند زیرا که اقطار
هر جسم سه اند طول و عرض و عمق و هر یک ازین یا در افراط و یا در تفریط و یا در وسط باشند پس از ضرب سه در سه نه قسم حاصل میشود چنانچه
ماتن فرماید طویل قصیر معتدل بینهما عریض ضیق معتدل بینهما مشرف منخفض معتدل بینهما هذا غنی عن الترجمة و طول عبارت
است از مقدار محسوس انبساط شریان از طول ساعد بقدر یکه بیرون از لحم است و عرض عبارتست از مقدار محسوس آن در عرض
ساعد و عمق مقدار محسوس آنست نزد انخفاض و ارتفاع و هر یک ازینها منقسم میشود به سه قسم یکی در حد وسط آنرا معتدل نامند و یکی
در طرف افراط و در طرف طول آنرا طویل گویند و افراط در عرض را عریض خوانند و افراط ارتفاع را مشرف گویند و تفریط در طول را قصیر
و تفریط فی العرض را ضیق و تفریط فی العمق را منخفض گویند و متوسط میان هر دو را معتدل فافهم اول ازان طویل و وی آنست
که یافته شود اجزا او اکثر در طول از مقیس علیه و سبب او بالذات قوت حرارتست و بالعرض هزال و لاغری دوم قصیر و وی آنست
که یافته شود اجزا الیش اقل در قصر از مقیس علیه سبب او بالذات قلت حرارت و بالعرض فربهی مفرط است سوم معتدل در طول
و قصر و وی آنست که یافته شود اجزا الیش مساوی مقیس علیه سبب او اعتدال حرارت و برودت است چارم عریض و وی آنست که یافته شود
اجزا الیش اکثر در عرض از مقیس علیه و سبب او افراط رطوبت و امتلا است پنجم ضیق و وی آنست که یافته شود اجزا الیش اقل

جنس اول مقدار انبساط

درعرض از مقیس علیه و سبب او قلت رطوبت است ششم معتدل در عریض و ضیق و وی آنست که یافته شود اجزاء ایش
مساوی مقیس علیه و سبب او اعتدال رطوبت و یبوست است هفتم شاهق و وی آنست که یافته شود اجزاء ایش اکثر در ارتفاع از
مقیس علیه و سبب او شدت حاجت به ترویح روح است هشتم منخفض و وی آنست که یافته شود اجزاء ایش اقل در ارتفاع یعنی
در پستی بود از مقیس علیه و سبب او قلت حاجت و غلبه برودت و ضعف قوت است نهم معتدل در شاهق و انخفاض و وی
آنست که یافته شود اجزاء ایش مساوی مقیس علیه و سبب او اعتدال قوت و ضعف حرارت و برودت است و اقسام تسعه
مذکوره را هرگاه که ترکیب کرده شود از ترکیب ثنائی و ثلاثی بست و هفت قسم میگردد و قید ترکیب ثنائی و ثلاثی جهة استحاله رباعی
و ما فوق آنست از برای آنکه چار قسم از اقسام تسعه جمع نشود مگر آنکه دو قسیم از قطر واحد باشد و اجتماع قسمین در قطر واحد محال است
چه اعتدال در هر قسم مع زیاده و نقصان و همچنین زیاده و نقصان در هر قسم ممنوع الاجتماع است و ضابطه ثنائی آنست که
گرفته شود سه قسمی که در قطر طول است و ترکیب کرده شود با سه قسمی که در قطر عرض است پس حاصل شود نه قسم بعد از آن
ترکیب کرده شود با سه قسمی که در قطر سمک است پس حاصل شود نه قسم دیگر بعد از آن گرفته شود سه قسمی که در قطر عرض است ترکیب
کرده شود با سه قسمی که در قطر سمک است پس حاصل شود نه قسم دیگر و مجموع بست و هفت قسم باشد چنانچه درین جدول مرقوم است
طویل عریض - طویل ضیق - طویل معتدل - قصیر عریض - قصیر ضیق - قصیر معتدل - معتدل عریض - معتدل ضیق
معتدل معتدل - طویل مشرف - طویل منخفض - طویل معتدل - قصیر مشرف - قصیر منخفض - قصیر معتدل - معتدل مشرف
معتدل منخفض - معتدل معتدل - عریض مشرف - عریض منخفض - عریض معتدل - ضیق مشرف - ضیق منخفض - ضیق
معتدل - معتدل مشرف - معتدل منخفض - معتدل معتدل - و باقی هم بتفصیل میگوید فافهم [illegible]
پس هرگاه ترکیب کرده شود این نه قسم مذکوره را به ترکیب ثنائی و ثلاثی بست و هفت قسم بشود و ضابطه در ثلاثی آنست که اول هم جمع کرده
شود دو قسم از قطرین پس اعتبار کرده شود قسم ثالث از قطر ثالث یکی از سه وجه چنانچه گرفته شود طویل از قطر طولی و عریض از قطر عرضی
پس حاصل کرده شود طویل عریض و پس ازین حاصل گردانیده شود ثلاث از برای آنکه طویل عریض یا مشرف باشد یا منخفض
یا معتدل بینهما و قس علیه الباقی پس حاصل کرده شود بست و هفت قسم چنانچه درین جدول مرقوم است طویل عریض مشرف
طویل عریض منخفض - طویل عریض معتدل - طویل ضیق مشرف - طویل ضیق منخفض - طویل ضیق معتدل - طویل معتدل مشرف
طویل معتدل منخفض - طویل معتدل معتدل - قصیر عریض مشرف - قصیر عریض منخفض - قصیر عریض معتدل - قصیر ضیق مشرف
قصیر ضیق منخفض - قصیر ضیق معتدل - قصیر معتدل مشرف - قصیر معتدل منخفض - قصیر معتدل معتدل - معتدل عریض مشرف
معتدل عریض منخفض - معتدل عریض معتدل - معتدل ضیق مشرف - معتدل ضیق منخفض - معتدل ضیق معتدل -
معتدل معتدل مشرف - معتدل معتدل منخفض - معتدل معتدل معتدل - و مخفی مباد که مرکبات این جنس نامی
نداشت لکن آنکه ذی نام بودند مصنف علیه الرحمة بیان میفرماید لکن الزاید فی الاقطار الثلاثة هو العظیم لکن بنبض زاید

دراقطار ثلاثه پس آن عظیم ست یعنی طویل و عریض و مشرف عظیم ست وسببش کثرت حرارت و رطوبت و مطاوعت آلت ست و لنا قصر فیهما هو الصغیر ــ لکن نبض ناقص در اقطار ثلاثه یعنی قصیر و ضیق و منخفض صغیر ست و سببش قلت حرارت و رطوبت کمی مطاوعت آلت ست و زاید در عرض و شهوق را خواه قصیر باشد و یا معتدل در طول و قصیر غلیظ گویند و ناقص دران هر دو را یعنی در عرض و شهوق خواه طویل باشد و یا معتدل و قیق خوانند و سبب نبض غلیظ قوت قوت و مطاوعت آلت ست و سبب نبض دقیق قلت و نقصان هر دو سبب ست و معتدل میان انها دلالت بر اعتدال حرارت و برودت و رطوبت و یبوست مینماید ثانیها کیفیة قرع الحرکة ــ جنس دویم ماخوذ ست از کیفیت قرع یعنی حرکت شریان بانگشتان و ذالک اما قوی او ضعیف او متوسط و آن قرع شریان بانگشتان یا قویست یا ضعیف یا معتدل بینهما و قوی آنست که قرع کند انامل را اکثر از مقیس علیه و سببش شدت قوت حیوانیه ست و ضعیف آنکه قرع کند لحم انامل را اقل از مقیس علیه و سببش ضعف قوت حیوانیه ست و معتدل آنکه قرع کند لحم انامل را مساوی مقیس علیه و سببش توسط حال بینهما و قال القرشی فی شرح القانون هذا القسمان ضرب ترتفع الی عشرة آلاف ثالثها زمان الحرکة جنس سوم ماخوذ ست از زمان حرکت شریان و هو اما سریع او بطی او متوسط و آن یا سریع یا بطی یا متوسط سریع آنست که تمام کند حرکت را در زمان اقصر از مقیس علیه و سببش کثرت حاجت روح ست به نسیم بارد و بطی آنست که تمام کند حرکت را در زمان اطول از مقیس علیه و سببش قلت حاجت به نسیم بارد ست و معتدل آنکه مساوی مقیس علیه باشد و سببش توسط حال بینهما ست و این جنس بحسب ترکیب نه قسم میشود و رابعها قوام الالة جنس چهارم ماخوذ ست از قوام رگ و هو اما صلب او لین او متوسط و آن یا سخت ست و یا نرم یا متوسط در میان آن هر دو و صلب آنست که صلابتش اکثر از صلابت مقیس علیه بود و سببش کثرت یبوست ست و لین آنکه صلابتش اقل از صلابت مقیس علیه باشد و سببش قلت یبوست ست و معتدل آنکه صلابتش مساوی مقیس علیه بود و سببش توسط حال بینهما ست خامسها زمان السکون جنس پنجم ماخوذ ست از زمان سکون حقیقی و هو اما متواتر او متفاوت او متوسط بینهما و آن یا متواتر یا متفاوت یا بین بین ست و متواتر آنست که زمان سکونش اقصر بود از زمان سکون مقیس علیه و سببش ضعف قوت حیوانیه ست و متفاوت آنکه زمان سکون او اطول بود از زمان سکون مقیس علیه و سببش قوت قوت حیوانیه ست و معتدل آنکه زمان سکونش مساوی مقیس علیه بود و سببش توسط حال بینهما ست سادسها ملمس الالة و هو اما حار او بارد او متوسط جنس ششم ماخوذ ست از کیفیت جسم عرق یعنی رگ و آن یا گرم ست یا سرد یا بین بین و حار آنست که جسم رگ گرم باشد از مقیس علیه و سببش قلت حرارتست و معتدل آنکه مساوی مقیس علیه بود و سببش توسط حال بینهما ست و کیفیت دیدن ملمس شریان آنکه بگذارد طبیب دست خود را به موضعی که غیر موضعی شریان نبض باشد و آنرا معتدل یابد پس دست بشریان نبض گذارد و اگر آنرا حار دریابد حکم نماید که نبض حار ست و حرارت عرق بجهة غلبه خون و روح نباشد و سابعها مقدار ما فیه من الرطوبة جنس هفتم ماخوذ ست از آنچه در رگ ست از قسم رطوبت و هو اما ممتلی او خالی او متوسط و آن یا پر ست یا خالی یا بین بین و ممتلی آنست که احساس کرده شود و هیبدان رطوبت زیاده از مقیس علیه و سببش کثرت خون یا روح یا هردوت باشد لکن در امتلاء روحی رگ مانند مشک پر باد بود و سبکتر باشد بخلاف امتلائی دموی که رگ دران

زیاده آنکه جسم آن سرد بود از مقیس علیه و سببش

ثقیل میباشد و ثانی آنکه جسم رگ خالی محسوس شود از مقیس علیه بسبب قلت رطوبت خون یا روح یا هر دو هست و معتدل آنکه رطوبت او مساوی مقیس علیه بود و سببش توسط حال آنها هست و اسباب امتلاء و استقلال اغذیه و اشربه مرطبه و اکثار حمام مرطب و موانع تحلیل و ضعف هاضمه و دافعه و یا اشتداد ماسکه و یا ضیق مجاری و ثامنها الاستواء والاختلاف فی احواله جنس هشتم ماخوذ هست از استواء و اختلاف در احوال خود و مراد باحوال نبض عظم و صغر و قوت و ضعف و سرعت و ابطاء و تواتر و تفاوت و صلابت و لینت هست فهو اما مستوی او مختلف و آن نبض یا مستوی هست یا مختلف و نبض مستوی آنست که قرعات نبض اجزای انامل نباض را متشابه بود در یکی از آن پنج حالت مذکوره و مختلف آنکه قرعات نبض متشابه نباشد در آن احوال خمسه مذکوره و یعرف النبض موصوف باستواء و اختلاف در احوال مذکوره یکی از سه چیز هست یا باعتبار جمیع نبضات بود یا باعتبار اجزای نبضه واحده یا باعتبار اجزاء جزء واحد از نبضه واحده مثلاً یا متشابه هست در احوال مذکوره یا متخالف در احوال مسطوره و یا متشابه در بعضی و متخالف در بعضی دیگر بود پس اگر متشابه در احوال مذکوره هست آنرا مستوی علی الاطلاق گویند و اگر متخالف بود در احوال مذکوره آنرا مختلف علی الاطلاق خوانند و اگر متشابه باشد در بعضی و متخالف در بعضی دیگر مستوی فی البعض مختلف فی البعض گویند و نبض مستوی دلالت میکند بر حسن حال و نیکوئی بدن و نبض مختلف دال هست بر سوء حال و ثقل مایه و یا مجاهده قوت با مرض و یا امور نفسانیه چون فرح و غم و غیره و تاسعها الانتظام فی الاختلاف و عدم الانتظام فیه و هو اما مختلف منتظم او مختلف غیر منتظم جنس نهم ماخوذ هست از انتظام در اختلاف و عدم انتظام در او منقسم میشود بمختلف منتظم و مختلف غیر منتظم پس مختلف منتظم آنکه حفظ کند یک دور یا دو دور یا زیاده را و متغیر نگردد و بر یک نسبت و بر یک وتیره باشد مثال چیزیکه حفظ کند دور واحد را آنست که سرعت مثلاً در یک نبضه بمقداری معین باشد و در نبضه دیگر ثلث مقدارش و در نبضه دیگر ربع مقدارش و بر این استمرار یابد و مثال چیزیکه حفظ دو دور آنست که حفظ کند دور واحد را بر وجهی که مذکور شد پس حفظ کند دور دیگر را باین نوع که سرعت مثلاً در یک نبضه بمقداری معین بود و در نبضه دیگر خمس مقدارش و در نبض دیگر سدس مقدارش و بر این استمرار یابد فافهم و سببش ضعف سبب اختلاف است [illegible] هم چنین [illegible] بمستوی ظاهر هست که ولیست و لیکن غیر منتظم از این بدی تر هست و مختلف غیر منتظم آنکه حفظ نکند دور را و بر یک وتیره نماند و سببش قوت سبب اختلاف هست و بر سوء حال بدن دلالت کند و بدانکه عند التحقیق این جنس از اجناس اولیه نبض نیست برأسه بلکه داخل جنس هشتم هست لهذا ماتن علیه الغفران گوید و هذا الجنس داخل تحت المختلف فلهذا یجب ان یکون الاجناس تسعة — و این جنس داخل هست تحت جنس مختلف پس از این جهت واجب هست که اجناس اولیه نبض نه باشند و عاشرها الوزن جنس دهم ماخوذ هست از وزن حرکت و وزن عبارت هست از مقایسه احد الشیئین بدیگری بجهت شناختن نسبتی که بینهما هست و مراد از نسبت آنست که قیاس کرده شود حرکت انبساطی را با حرکت انقباضی یا سکون مرکزی را با سکون محیطی یا قیاس کرده شود حرکت انبساطی را با سکون محیطی و یا حرکت انقباضی را با سکون مرکزی و هو جید الوزن حسنة او غیر جید الوزن سیئة و آن وزن منقسم میشود بدو قسم یکی جید الوزن حسنه و دوم غیر جید الوزن سیئه پس جید الوزن حسنه آنکه نسبتی که بینهما بین ازمنه اربعه نبض هست بر مجری طبعی باشد یعنی هر فردی را از افراد انسان در حالت صحت نبضی هست که آنرا وزن معین بود پس اگر آن وزن معین حاصل باشد جید الوزن هست دال بر صحت و اضافه ثلاثة

جنس هشتم استواء و اختلاف

جنس نهم انتظام و عدم انتظام

جنس دهم

واقسام وی الوزن اند مجاوز الوزن کالصبی یکون له وزن نبض الشبان یکی ازان مجاوز الوزن است چون طفل که او را وزن نبض
جوان بود و مجاوز از آنست که مشابه باشد وزن سنی را که متصل او بود چون نبض صبی با شبان و یا نبض جوان با کهل یا نبض کهل با شیخ و بالعکس بود
او مباین الوزن کالصبی یکون له وزن نبض الشیوخ و یا مباین الوزن باشد و او آنست که مشابه باشد سنی را که متصل او نباشد چون نبض
صبی که باشد مر او را نبض پیران و خارج عن الوزن و هو ان لا یشبه وزنه وزن نبض من البتة سوم ازان خارج از وزن است و او آنست
که مشابه نباشد وزن او وزن نبض هیچ سنی را البته چون نبض مرتعد و مرتعش و ملتوی و هو ردی یعنی این قسم سوم ردیست کما لا یخفی علی العاقل
وجه و باید دانست که نبض جید الوزن دلیل اعتدال است و نبض غیر جید الوزن دلیل ردائة حال است و هرچند خروج او زیاده باشد

اسباب نبض

ردائت او زیاده گردد فصل فی اسباب النبض اکنون اسباب حرکت نبض بیان میکنیم الحاجة الی النبض هی الترویح الحار الغریزی یعنی و ضرورت
طرف حرکت نبض و آن ترویح حرارت غریزیست و ترویح بمعنی راحت دادنست فان زادت الحاجة الیه لزیادة فی الحرارة پس اگر زیاده شود
حاجت بسوی ترویح بسبب زیادتی حرارت و کانت الآلة مطاوعة بلینها یا وجود زیادتی حرارت آنکه رگ فرمان بردار بود در حرکت کردن
بسبب نرمی خود و القوة مساعدة آنکه قوت حیوانی که محرک شریان است مددکننده رگ بود کان النبض عظیما - درینوقت نبض عظیم گردد و ان کانت
الحاجة ازید من ذلک کان اسرع و اگر حاجت طرف ترویح از عظیم زیاده تر شود نبض سریع تر گردد تا که حاصل شود با عظم و سرعت استیفای ترویح
فان افرطت تواتر و اگر ازین هم حاجت ترویح زیاده شود نبض عظیم سریع متواتر گردد تا که حاصل شود بجمیع انها استیفای واجب و اما ان کانت
الآلة عاصیة لصلابتها کان اسرع مع صغر ثم تواتر لکن اگر رگ نافرمانی کننده در تحریک بسبب صلابت خود باشد پس درینوقت نبض
اسرع با صغر بود و باز اگر حاجت ازین هم ازید گردد نبض متواتر سریع گردد فان کانت القوة ضعیفة تواتر مع صغر ازید من صغر الصلابة
اگر قوت ضعیف باشد پس درین وقت نبض متواتر با صغر بود و این صغر از صغر صلابت زیاده بود و قد یصغر النبض لانضغاط القوة تحت المادة
الغذائیة او الخلطیة و گاهی نبض بسبب فشاردن قوت محرکه زیر ماده غذائیه و خلطیه صغیر میشود کما فی اول النوبة چنانچه در ابتدائی نوبت هائی تپ نبض
صغیر گردد النوبة هی زمان اخذ الحمی و نوبت بمعنی پاس نیز آمده و نوب جمع نوبت است و ان کانت القوة فی اصلها قویة اگرچه در اصل
قوت قوی بود زیرا که قوت قوی مثل نبض قوت ضعیف کند وقتی که تحت ماده معفنه خلطیه منضغط می آید و لین النبض للرطوبة و نرمی نبض
برای نرمی مزاج میباشد و صلابته للیبوسة و سختی نبض بسبب خشکی مزاج میگردد و قد یصلب النبض فی البحارین للتمدد و گاهی نبض سخت میشود در ایام
بحرانها بسبب تمدد بسبب اندفاع المادة الی جهته که بسبب دور کردن طبیعت ماده موذیه را بطرف دیگر پیدا شده باشد و اختلافه اما لثقل مادة
و اختلاف نبض یا بسبب ثقل ماده میباشد او لشدة ضعف یا بسبب نهایت ضعف قوت میباشد و المفرط منه الکبیر یبطل النظام و حسن الوزن
و زیادتی ثقل ماده و ضعف قوت دور میکند نظام و حسن وزن نبض را و چون ماتن از بیان بسائط نبض فارغ شد گردید بیان مرکبات نبض

نبض منشاری

گردید تدبر و منها انواع النبض ذات اسماء یجب ان نشیر الیها - و بعضی از اقسام نبض مرکب هم نام اند پس مناسب معلوم میشود که آنها را
بیان کنیم و قد ذکرنا العظیم و الصغیر حالانکه از اقسام مرکبات نبض ذات اسماء که عظیم و صغیر بودند قبل ازین بیان کردیم و النبض المنشاری
سریع متواتر صلب مختلف الاجزاء فی الشهوق و العظم - و از اقسام مرکبات نبض منشاریست و منشاری نبضی است سریع متواتر سخت مختلف الاجزاء

در بلندی و پستی یعنی بعضی اجزای نبض بلند باشد و بعضی پست والتقدم والتاخر و مختلف میشود نبض در تقدم و تاخر یعنی بعضی اجزا
نبض قبل از حرکت کردن بعضی اجزا دیگر متحرک میشوند والصلابة واللین و مختلف میشود نبض در نرمی و سختی یعنی بعضی اجزا نبض
نرم میباشند و بعضی سخت و باید دانست که این نبض اکثر در ورم حجابی مثل ذات الریه و ذات الجنب و ذات الصدر و دیگر اورام
حجابی ظاهر گردد و مصنف حلیه الغفران در شرح قانون نوشته که سبب المنشاری ثلثة احدها اختلاف المصبوب فیه ثانیها اختلاف
فی اجزاء العرق ثالثها ورم فی الاعضاء الحجابی پس ازین الف لام استغراق مستفاد میشود که حجاب که در هر مکان که باشد در آن حجاب
موجی ۱ ورم افتد نبض منشاری میگردد و منشار بکسر میم در لغت بمعنی اره آمده است و این نبض هم مثل دندانه اره میباشد والموجی یشبه الامواج
و نبض موجی مشابهت بمنشاری دارد در تقدم و تاخر وغیره لکن موجی از منشاری نرم بود و مثل موج آب هست نمایان گردد و این نبض
اکثر در امراض رطوبی مثل ذات الریه و استسقاء و فالج و سکته و ورم مخ دماغ و جز آن یافته میشود و بعد از شرب شراب و حمام کردن نبض
دودی ۱ نبض نیز موجی گردد و اگر در تب نبض موجی گردد نشان عرق است والدودی یشبهه لکنه صغیر و نبض دودی مشابهت در بلندی و پستی
بموجی دارد لکن دودی از موجی صغیر میباشد و این نبض دلالت بر سقوط قوت میکند لکن نه بنهایت زیرا که چون قوت بنهایت ساقط شود
نبض نملی گردد و دود در لغت بمعنی کرم بسیار پا که بهندی آن را کنکهجوره گویند نامند یعنی حرکت این نبض مثل حرکت کرم بسیار پا میباشد
نملی ۲۰ والنملی یشبهه الدودی لکنه اصغر میباشد لو از ازدیاد ضعف نبض نملی همچون دودی بود در اختلاف مذکور لکن از دودی صغیر بود و شدید التواتر
ذنب الفار و ضعیف باشد و نمل بمعنی مورچه کلان که آن را بهندی چهونٹا مکوڑه گویند یعنی حرکت این نبض مثل حرکت مورچه مذکور بود و این
نبض در وقت کمال سقوط قوت و قریب الموت ظاهر میگردد و ذنب الفار نبض یاخذ من مقدار الی اعظم منه او اصغر و ذنب الفار نبضی است
که ابتدا میکند از مقداری و رجوع میکند بطرف بزرگ تر از مقدار خود یا بسوی خرد تر از مقدار اول یعنی اول اگر از اصغر شروع کند بعد
از آن بکبر رسد و اگر از کبر شروع کند بتدریج باصغر میرسد ثم یرجع الی مقداره الاول پس باز میگردد بطرف مقدار اول که بود و این قسم را ذنب
راجع گویند و قد ینقطع و نه و گاهی میباشد که نبض منقطع میگردد قبل از وصول بمقدار اول و این را ذنب منقطع گویند و ذلک ردی
و این قسم ذنب منقطع ردیست و علامت موت است و باید دانست وقتی که اخذ کند از النقصان بسوی زیاده ردی نیست اما وقتیکه اخذ
کند از زیاده بسوی نقصان ردیست و گاه باشد که منقطع میشود قبل از وصول بمقدار اول و این قسم نیز ردیست و مثال تدریج در اختلاف
آنکه ماتحت اصبع اولی مثلاً بر حدی باشد اعظم و ماتحت ثانیه انقص از او و ماتحت ثالثه انقص از ماتحت ثانیه و ماتحت رابع
انقص از ماتحت ثالثه یا بالعکس بود و ذنب بمعنی دم است و فار بمعنی موش یعنی این نبض همچون دم موش از یک طرف باریک
مطرقی ۱ و بطرف دوم سطبر باشد تدبر والمطرقی لتقریع الاصابع والایلقی فیتم بالاخری و مطرقی نبضی است که قرع میکند انگشتان را و کانی منتهی شود
این حرکت اول پس تمام میکند او را حرکت دیگر یعنی مطرقی نبضی را گویند که قرع کند اصابع را پس عود کند تا که بجانب مرکز و قبل از وصول
بغایت مرکز عود کند پس تمام کند حرکت انبساطیه را چنانچه تیشه را که بر سندان میزنند بآهستگی دست تیشه بر سندان رسیده قرع
دیگر مینماید بی اراده قارع و بهمین تشبیه بمطرقی نامیده شده و قرع ثانیه در مطرقی جزو قرعه اول هست بخلاف متواتر الی و سرعت ...

آلت است یا ضعف قوت و یا امور نفسانیه و مطرقی بکسر میم یعنی پتک است و قرع یعنی زدن است و غزالی نبضی است که برسد قرع او انامل را
یکبار پیشتر باز برسد انگشتان را بنوعی که محسوس نشود و او را رجوع و سکون و سببش شدت احتیاج است و ذوالفتره و هو الذی یتوقع فیه حرکة
فیقع سکون و ذوالفتره نبضی است که واقع شود در وی سکون وقتی که متوقع باشد حرکت و سببش اعیا قوت یا فزع ناگهانی است و فتره
بالفتح سستی است و وجه التسمیه ظاهر الواقع فی الوسط هو الذی یتوقع فیه سکون فیقع حرکة و واقع فی الوسط نبضی است که واقع شود در وی
حرکت وقتی که متوقع بود سکون و سببش حرارت قویه که محتاج کند طبیعت را بسوی حرکت در غیر وقت خود یعنی وقت سکون متحرک
شود و مرتعد نبضی است که حرکتش مانند حرکت رعد بود و مرتعش نبضی است که حرکتش مانند حرکت صاحب رعشه بود و سبب این هر دو نبض قوت
حاجت و صلابت آلت و ضعف قوت است و ملتوی نبضی است که چون ریسمان تافته محسوس شود و متوتر و متشنج نبضی است که مانند رشته
کشیده مینماید و این چار قسم نبض منذر بحدوث تشنج و امراض یابسه است و نبض صبی مساوی الانبساط و الانقباض باشد و نبض شبان عظیم
مانند کی در انقباض زاید از انبساط باشد و نبض کهول مایل بصغر و بطو بود و زمان انبساط زیاده از انقباض باشد و نبض شیخ صغیر و بطی و
متفاوت باشد و زمان انقباض بیشتر از انبساط بود و نبض ذکور عظیم و قوی بود از اناث و لیکن نبض حبالی عظیم و سریع و متواتر بود و لاغر
قوتش بیفزاید و بکاهد مگر یا مانده اعیا از ثقل حمل پدید آید و نبض در فصل ربیع معتدل بود بجمیع باب و در تابستان افزون بود و از سقیس علیه
و در فصل صیف سریع و متواتر و صغیر و ضعیف بود و از سقیس علیه و در فصل خریف مختلف و ضعیف باشد و در فصل شتا بطی و متفاوت
بود و همچنین است احکام بلاد و نبض هر بلاد قیاس بر قرب عظیم و بطی باشد و نبض قریه قیاس بر اغر صغیر و سریع بود و پس اگر قریبی باد
نیم بود نبض سریع و قوی باشد و اگر شیخ بود بر خلاف آن بود و نبض در ابتدای خواب صغیر و ضعیف باشد و سفلا الکسر یا متفاوت یا بطی
بود و لیکن هضم طعام در خواب نبض عظیم و قوی شود و در آخر خواب معتدل المقدار مایل بتعظیم میباشد و چون خواب مفرط شود نبض بصغر و ضعف
و تفاوت مایل باشد و چون کسی گرسنه خواب کند نبض صغیر و بطی و متفاوت بود و در ابتدای بیداری که عقب نوم طبیعی باشد نخست عظیم و سریع
باشد پس بحالت طبعی خود باز گردد و اگر ناگاه بیدار کرده شود و ترسانیده نبض اول ضعیف شود پس عظیم و سریع و مختلف گردد و اگر ترس
حقیقی بود بنا بر آن بحالت ماند و الا زود متغیر شده بحالت اصلی رجوع نماید و نبض اهل ریاضت هرگاه ریاضت معتدل بود نبض
قوی و عظیم شود و در آخر ریاضت سریع و متواتر گردد و چون ریاضت بحد افراط رسد در وی و دیگر گردد و نبض آکل اگر طعام باعتدال
خورده شود نبض عظیم و قوی و سریع و متواتر گردد و اگر طعام کثیر خورده شود نبض مختلف گردد و اگر طعام کم خورده شود نبض مایل بعظم
و قوت و سرعت باشد و تواترش دیر ماند و حکم اعتدال و کثرت و قلت آب همچون حکم اعتدال و کثرت و قلت طعام است و نبض غاسل اگر کسی
باب گرم غسل کند خاصه در حمام نبض عظیم و قوی و لین بود و لیکن سریع و متواتر گردد و اگر در حمام دیر نشیند و حرارت به تحلیل رود نبض
ضعیف و بطی و متفاوت گردد و اگر حرارت باطل رجوع نماید نبض قوی و عظیم و سریع بود و نبض صاحب غم ضعیف و صغیر و متفاوت و بطی
باشد و در خوف و ترس ناگهانی سریع و مرتعش و مختلف گردد و در ترس ناگهانی صغیر و ضعیف بود و نبض صاحب غضب و
خشم عظیم و سریع و متواتر بود مگر وقتیکه غضب با خوف و خجل مرکب باشد نبض مختلف شود و در لذت عظیم گردد

ونبض صاحب وجع چون درد آغاز کند و هنوز کمتر باشد نبض قوی و سریع و متواتر گردد و لیکن به در ظاهر عضو باشد اما اگر در باطن بود
نبض در ابتدا صغیر و ضعیف شود و هرگاه وجع صعوبت کند صغیر و ضعیف سریع متواتر گردد و هر چند که مدت وجع افزون شود تغیر در نبض قویتر
بود و همچنین تعین ذات الریه اطفال به نهایت صعوبت رسد نبض عجیبی بمثل گردد و نبض صاحب ورم پس اگر ورم در عضو
عصبانی چون معده و امعا خصوصاً قولون و مثانه و غشا دماغ بود نبض صلب منشاری بود و اگر ورم در عضو لحمیه اورده شرائن
دموی بسیار بود نبض عظیم و مختلف بود و اگر دران عضو شرائین کثیر باشند چون ریه و طحال نبض عظیم مختلف تر شود و اگر دران عضو
اورده کثیر باشد چون کبد عظیم بود و اختلاف چندان نباشد و اگر در حجاب یا در معده بود نبض باشد منشاری صلب بود و صاحب
تشنج متشنج و متواتر باشد نبض در سرسام گرم عظیم و ضعیف و صلب و سریع و مختلف بود و در سرسام سرد متفاوت و بطی و
موجی بود و در صداع حار سریع و متواتر و در صداع بارد متفاوت و بطی و در جنون صلب و صغیر و ضعیف و در عشق مختلف
غیر منتظم و هرگاه عاشق معشوق را ببیند یا نام او شنود یا آواز او سماع کند نبض عظیم و مختلف گردد و در لقوه نبض صلب و در لقوه
استرخایی متفاوت و در فالج موجی ضعیف و متفاوت و بطی و در صرع بلغمی متفاوت و بطی و در صرع سوداوی صلب
صغیر و در سکته موجی و در حمی یوم مایل به عظم و تواتر بود و اگر فضلات باشند منتظم بود و اگر غیر منتظم بود حمی یوم نباشد و در حمی عفنیه
در اول نوبت منخفض و صغیر و سریع و مختلف باشد و در میان نوبت عظیم و در انحطاط نبض مختلف منتظم و در میان ادوار مایل
به عظم باشد و در حمی بلغمی نبض منخفض و صغیر و ضعیف و متفاوت و در میانش متواتر و مختلف گردد و در مطبقه دموی ممتلی
عظیم و قوی و مقدار سریع بود و اگر حمی از عفونت خون باشد نبض عظیم و سریع و مختلف بود و در ربع بلغمی نرم و بطی و در
دو ربع صفراوی سریع و متواتر و در ربع دموی عظیم و لین بود و در ربع سوداوی صلب و صغیر باشد. القول الثانی فی البول —
قول دوم ثابت است در بیان بول و بول در لغت بمعنی شاش است اما در اصطلاح اطبا فضله بهضم کبدی است کما لا یخفی —
و پوشیده نماند که اول اختلاط آب با طعام در معده است تا رقیق آن کند و کیلوس گرداند و از انجا در جگر جاری شود با کیلوس
از ماساریقا که عروق ... کبد است پس جاری شود اکثرش از که بسوی کلیتین و از کلیتین بسوی مثانه و اندکی که در
جگر باقی ماند جاری شود با دم در عروق پس جهت کثافت بقدری بسوی مثانه و لیکن به سبب ... شود و بول اکثر اختلاط کرده
شود و بعضاً کم گردد و بول کسیکه عرق بسیار کند و بسیار شود بول کسیکه عرق کم کند و ... از اجتماع مجموع آب در مثانه منتقل
شود از و بسوی احلیل یا فرج بسوی خارج خروج شود و معلوم باشد که بول ... است که باید ... کیفیتش و کمیت
است و فضله هضم ثانی ... اقل که صاحب او است و عروق اقل ... و فضله هضم ثالث ... این اقل ... است
بسوی ... پس دلالت بول بر احوال کبد و مثانه مگر دلالت ... اتصال ... اکثر از کبد و گوشت ... دیگر ...
مثانه پس بول وقتی گیرد که آدمی از خواب ... برخیزد و ... آب و طعام ... نخورده باشد و قبل از آن ... صبح ... بول باشد ...
باشد چه از خوردن ... الوان بول ... شود و از زعفران زرد ... شود و از ... سرخ ... و از ... سیاه ... بود ... سفید ... شود

القول الثانی فی البول

بول بیماران شراب متلون میشود و لقوامش نیز گراید و از اختضاب حنا در اکثر بحمرت میزند خصوصاً در نازک مزاجان و از صوم
و سهر و تعب و غضب و جوع در اکثر زرد یا سرخ شود و بعد از جماع بول چرب بود و رسوب بر شکل رشته باشد خواه جماع با انزال
بود یا بی انزال و از قی و اسهال و مثال آن نیز متغیر میشود و شیشه بول باید که از آبگینه و یا از بلور سفید و بزرگ و صاف و شسته و
بر شکل مثانه باشد و در دو قعر وی نبود و دهان شیشه کلان باید تا آلت در دهان شیشه نهاده بول کند و سر شیشه بزودی بند نمایند
و از گرمی مفرط و سردی مفرط محفوظ دارند و نماینده قاروره را باید که شیشه بول را در دست چپ گیرد و از سایه خود را دور دارد
و لباس که پوشیده بود چنان نشود که عکس آن بر آن افتد و در روشنی روز باید دید بی آنکه شعاع آفتاب بر وی افتد و بعد شش
ساعت اعتماد بر بول نمی ماند و بو علی گفته پس از یکساعت بجوی رنگ و قوام بول برگردد اما نیم ساعت باید دانست تا رسوب پیدا
کند پس طبیب را نمایند و فرق در بول مردم و حیوانات آنکه بول اسپ در قاروره غلیظ تر و سفید مینماید گویا سمن گداخته است و بول دواب
و اسپ مشابه بول انسان است لیکن صاف از آن میباشد و چنان نمایان بود که نصف بالائش صاف و نصف زیرش کدر و بول شتر زرد میباشد
و اندکی رقت دارد و در میان او چون پنبه منفوش بود و کفک نباشد و بول گوسفند سفید مایل بزردی قریب ببول آدمی بود لیکن
بی قوام بود و ثقل وی چون روغن زرد بود و بول آهو مشابه گوسفند بود لیکن بی قوام و ثقل وی صاف از بول گوسفند باشد و
و فرق در بول آدمی و اشیاء سیاله چون ماء العسل و سکنجبین و آب زعفران و آبکامه و ماء التین آنکه خاصه این اشیاء سیاله است که چون
نزدیک آرند صاف نماید و از دور غلیظ بخلاف بول انسان و لازمه سکنجبین و ماء العسل است که هرگاه شیشه را بالا دارند در بن وی
مانند عسل آلودگی نماید و در میان شیشه همچون ابر چیزی پدید آید و ایضاً بد بود در ماء العسل بر رو میباشد و خاصه آبکامه است که ثقل
وی در جانب شیشه بود و ثقل بول در میان شیشه بود و ایضاً حرکت و سکون ثقل بول را میباشد بخلاف ثقل آبکامه که وی مانند
ابر میان شیشه ایستاده ماند و بر بول صبیان اعتماد نیست و بعد از عمر هفت ساله بعنوان بدان استدلال نمودن باید دانست که هرگاه
احتیاج بسیل شود و اسهال و توقف در آن نباید کرد برای آنکه حبس بول باعث تولید رمل و حصات گرده و مثانه باشد و امراض
مجاری بول پیدا میگردد و بدانکه دلایل که طبیب از بول بسیچوید هفت جنس چنانچه شاعری گوید ـ رباعی ـ طبیب از بول جوید هفت
چیز ـ بگویم با تو گر داری تمیز ـ قوام و رنگ و بوی اندک و بیش ـ کف و ثقل و مکدر باشد خویش ـ و ماتن علیه الغفران نیز هفت
اجناس ادلة سبعة و اجناس دلالت کننده اند و باید دانست که سه جنس دیگر که طعم و لمس و حال خروج بود بسبب فعل
زبون شیخ علیه الرحمة از کتب متداوله خویش بکذالک قلم حک کرده است احدها اللون و اصوله خمسة ـ جنس اول از اجناس سبعه
رنگ بول است و اصول جنس اول پنج اند احدها الاصفر یکی از آن پنج زرد است و این صفرت لون مشتمل بر شش طبقه است
تبنه التبنی پس یکی از آن شش رنگ تبنی است یعنی شبیه برنگ آبی که کاه در آن خیسانیده باشند و آن مرکب است از زردی کم رنگ
و بیاض شفاف و سبب آن یا سوء هضم یا قلت صفرا یا کثرت شرب آب یا زیادتی بلغم یا انصراف ماده بجهت دیگر اعضا که بود باشد
و ماتن نیز گوید للبرد یعنی لون تبنی بسبب سردی مزاج میباشد از هر سببی که باشد و الاترجی للاعتدال ـ دویم لون اترجی است و آن

برای اعتدال مزاج بود یعنی این لون شبیه برنگ پوست زرد رسیده اترج باشد و سبب این نیکوئی حال بهضم ست و شیخ
اسمعیل در ذخیره نوشته که اترجی رقیق القوام دال بر نضج ماده ست و غلیظ القوام دال بر خامیت اخلاط باشد پس حکم اترجی
موقوف بر قوام ست محمد زکریا گوید که اکثر دیده ام که در امراض حاده از روز اول که تپ آغاز کرده بول اترجی بود و هم بران بماند
بیمار پیش از چارم روز هلاک گشت ازین مستفاد شد که اترجیت بول که نزد جمهور محمود ست مخصوص بحالت صحت ست و الا
در امراض حاده بول ناری یا زعفرانی نیک ست والاشقر سوم لون اشقری ست و آن رنگیست زرد مایل بسرخی و سببش
زیادتی حرارت صفرا ست و این قسم از دو حال خالی نیست یا کثرت اندفاع صفرا در بول بود و یا بول بمرتبه ناریت رسیده و پس اتفاق افتد
که مختلط با بلغم رقیق قلیل المقدار شود و از ناریت تنزل نموده بمرتبه شقرت رسد و فرق میان این هر دو آنست که آنچه از اندفاع کثرت
صفرا باشد اشتعال در بول لازم بود بخلاف مختلط با بلغم والنارنجی چهارم نارنگیست و آن رنگیست که در وی سرخی از پیدا اشقر بود
و نارنج معرب نارنگ ست والناری پنجم ناریست و آن رنگیست که مثل شعاع و اشراق آتش باشد و این همه دلالت بر زیادتی حرارت
مینماید به تفاوت مراتبه و قرشی علیه الرحمة فرموده که حرارت ناری بیشتر از زعفرانی ست برای آنکه حمرت بول دلیل مخالطت قدری
از خونست بآن و صفرت آن دلیل بر مخالطت صفرا ست و شک نیست که صفرا گرم تر از خون ست والاحمر التاسع کلها للحرارة علی
مراتبها ششم سرخ خالص ست و آنرا زعفرانی نیز گویند و جمیع اقسام لون بعد از اترجی برای گرمی مزاج میباشد بر تفاوت مراتبهای خود زیرا که
هر لونی که زردی آن زیاده از مرتبه ما قبل ست گرمی ایضا در وی کثیر میباشد تامل و تفکر ثانیها الاحمر از اصل دو یکم از اصول خمسه سرخ
رنگ ست و این لون چار طبقه دارد منها اصهب اول از ان اصهبی ست که اور اندکی حمرت مایل به بیاض باشد و سببش و دم رقیق
ست و وردی دویم از ان رنگ گلابی ست که سرخی آن زیاده از رنگ گل شفتالو میباشد و سببش دم غلیظ ست و احمر قانی دوم
از ان احمر قانی ست و آن نهایت سرخ ست زیرا که احمر بمعنی سرخ و قان بمعنی شدید دیا برای نسبت ست و سببش غلبه دم و زیادتی
گرمی ست و اقتم چهارم از ان اقتم ست یعنی سرخ مایل بسیاهی زیرا که قتام بفتح قاف گرد و غبار و قتمت بالضم تیرگی ست و
سببش یا احتراق خون یا اختلاط خون با سودا ست و کلها لغلبة الدم والحرارت و جمیع این رنگ ها و اکثر برای زیادتی خون
و گرمی مزاج میباشد بر تفاوت مراتب خویش وقد یکون البول احمر مع البرد و گاهی بول سرخ با سردی مزاج میباشد کما فی
الفالج و سوء القنیة چنانچه در فالج و سوء القنیة بول سرخ میگردد با وجود آنکه این هر دو امراض سرد اند لقلة تمیز المائیة
عن الدم این حمرت در امراض بارده مذکوره برای کم جدا شدن آب از خون ست یعنی هرگاه جگر ضعیف بشود و قوت ممیزه
کبد و کلیه هم ضعیف میگردد پس به سبب ضعف اعضاء مذکوره خون از آب جدا نمیشود و با بمزوج گشته سرخ رنگ بیرون
می آید و سوء بمعنی بدی ست و قنیه بمعنی ملک ست و سوء القنیه مقدمه استسقا ست و فالج بکسر لام استرخاء عام ست لاحد
شقی البدن طولا من الرأس الی القدم واللغة موافقة لهذا المعنی یقال فلجت الشئ فلجتین ای شققته بنصفین او لالم
و وجع مفاصل کما فی القولنج و بول سرخ یا بسبب نزدیک شدن درد بآلات بول باشد چنانچه در قولنج بارد ظاهر گردد

وقولون بمعنی وسیع و فراخ آمده است کذا فی شرح الاسباب اما در اصطلاح اطبا نام معائی است و قولنج مشتق از وست والنار ی
ادل علی الحرارة من الاحمر لان الصفرا اشد حرارة من الدم و بول ناری بسیار دلالت کننده است بر حرارت مزاج از حرارت بول
احمر زیرا که صفرا نهایت گرم است از خون و ناریت از صفرا پیدا میشود و اقتمیت از خون پس ناریت ازید از حمرت است قوله
که بر این بول تعلق دارند و معرفت آن مطلب را سود مند است بیان کرده میشود پس بدانکه بول سرخ غلیظ که بی رسوب باشد
و صاف نگردد علامت هلاکت است و بول سرخ غلیظ که با رسوب سرخ بود علامت سلامتی است و بول سرخ رقیق دلیل درازی
مرض بود و بول سرخ غلیظ با رسوب سفید دلیل فجاجت اخلاط بود و اگر در امراض حاده بول در ابتدا سرخ بود و رسوب نکند
و هم بران بماند دلیل ورم کبد و ضعف وی بود و خطرناک باشد و اگر در حمیات محرقه و امراض حاده بول خون محض آید دلیل
هلاکت عاجل بود و اگر در امراض حاده بول سرخ و غلیظ و منتن و به تقطیر آید خطرناک بود و اگر بول سرخ و طبع خشک
مستمر بران بماند و در بدن هیچ الم نباشد نشان حدوث سل بود و اگر در صحت بول سرخ و غلیظ و طبع قبض و درد سر
و گرانی اعضا بود نشان کثرت فضول و حدوث حمیات عفنیه بود و اگر در حمیات حاده بعد نضج بول سرخ و غلیظ بود و رسوب
بسیار کند دلیل سلامتی و زوال مرض باشد اما اگر رسوب نکند یا اندک کند دلیل درازی مرض یا نکس است و بول سرخ قلیل
المقدار در امراض حاده دلیل سوء حال است خاصه که رسوب نکند و بول سرخ غلیظ با رسوب در امراض
و موبه دلیل فجاجت ماده بود و هرگاه تپ زایل شود و بول سرخ بماند دلیل حرارت کبد یا ورم کبد باشد و البته نکس کند و اگر با
ضعف معده و نارسی اعضا بول سرخ رقیق بود دلیل یرقان و غلبه صفرا بود و اگر بول احمر اقتم مایل بسبزی بود دلیل
ابتدای یرقان باشد و اگر در یرقان مثل بول سرخ و صاف باشد دلیل سده قولیت و منذر باستسقا باشد و بول سرخ
در وجع سپرز علامت سلامت بود و هرگاه بول یکبارگی چون خون تازه آید دلیل انفتاح یا انشقاق رگ کرده باشد و اگر
از موضع بالا آید چون غلیظ نباشد و الا گاه منعقد باشد و بتدریج بیرون آید و متغیر گردد و اگر صاحب تقطیر البول حوالی ناف
و زیر ناف الم یابد و بول او چون خون تازه بود نشان قروح حوالی مثانه یا قروح مثانه باشد و بسیار باشد که بسبب
سخت دویدن و یا افتادن از جای بلند بول چون خون آید و هرگاه بول با خون آمیخته آید و از آب جدا گردد در بعض
لاغر و بد حال بود دلیل اتساع منافذ کلیه است و بول احمر در استسقا بد باشد و نجات از آن کمتر بود و بول که در یرقان
شدید الحمرت مایل بسواد باشد اگر سببش احتراق صفرا بود اسلم نباشد و اگر سبب او کثافت صفرا بود یا بسبب کثرت
اندفاع او در بول بود اسلم باشد و فرق میان آنست که در صفرا احتراق بول قلیل و در اندفاع کثیر باشد پس اگر بول
روز چهارم شروع مرض سرخ شود بحران روز هفتم بود و اگر بهفتم سرخ شود بحران روز چهاردهم واقع شود و اگر بعد روز یازدهم
یا چهاردهم سرخ شود بحران بیستم افتد یا بیستم و اگر بعد بیستم بول سرخ شود بحران بچهلم افتد و گاهی حمرت بول غیر از سده
میشود چنانچه در فالج و سوء القنیه و وجع قولنج بسبب عدم تمیز دم از مائیت میباید فتامل انشاء الله تعالی الفصل سوم از اصول خمسه

بول اخضر است واخضر یعنی سبز آمده وآن چار طبقه دارد کالفستقی یکی ازان فستقی است وآن رنگیست زرد مخلوط باندک سیاهی برنگ پوست
پسته ودلالت بر برودت مزاج مینماید وقرشی میگوید که رنگ فستقی نزد من دلالت بر احتراق صفرا مینماید مانند کراثی زیراکه سواهی که دلالت بر
برودت مینماید با کمودت میباشد نه با صفرت والنیلجی دوم ازان نیلجی است وان رنگیست برنگ آبی که دران نیل حل کرده باشند واو مرکب از سواد
واندک بیاض وانرنجیت باشد وبزبان اسمان جونی نیز گویند والنیلجی باثبات النون بعد اللام وهو تحریف النیلجونی وقد یقال النیلجی ونیل
نباتی است که عصاره اورا نیلج ودورق اورا وسمه گویند واین قسم دلالت بر برودت مینماید وهما للبرد الجمد - ورنگ فستقی ونیلجی هردو بسبب سرما
منجمد میباشد وبنابران فی الصبی لفالج اوالتشنج - واین هردو رنگ خبر میدهند در کودکان بفالج یا تشنج امتلائی یعنی عنقریب این هردو مرض خواهند
شد وکالزنجاری سوم ازان مثل زنگاریست یعنی شبیه برنگ زنگار بود واین قسم دال بر احتراق شدید زیاده از کراثی میباشد
ازان کراثی است وکراث برنگ گندنا است یعنی رنگ او سبز مایل بسیاهی مثل برگ گندنا میباشد واینقسم دالاند بر احتراق اخلاط میکند وهما لافراط
الحرارت المحرقة - ورنگ زنگاری وکراثی بسبب زیادتی گرمی سوزنده میباشد مگر حرارت زنگاری از زیاده از کراثی بود وصاحب ذخیره گوید که
الوان مرکبه آنچه ظاهر اند دوازده اند فستقی - آسمان جونی - نیلجی - لبنی - زنجاری - احمر قانی - زیتی - ارغوانی - ازرقی - نخود آبی - شرابی - بدرنگ
غسالی - وچونکه از فستقی تا احمر قانی که شش قسم است بحث خود مع احکام ذکر یافته اکنون از زیتی بیان میشود وزیتی دو گونه است یکی آنکه در
لون وقوام ولزوجت همچون زیت بود وهو لون یکون بین الصفرة والخضرت والاشفاف مع البریق وچنین بول اگر از استفراغ مواد همیه
بسبیل بحران در یوم بحران افتد دلیل خیر بود واگر از کثرت اخلاط بود دلیل شر بود خصوصا اگر منتن بود مهلک باشد وکذا چون با بول زیتی
غیر بحرانی چیزی مخالط چون غساله گوشت تازه بود واردار نیست وچنین بول در بیماری سل دلیل ذوبان لحم باشد ودر قولنج نیز بود لیست که
نشان گداختن پیه گرده بود وبول زیتی ذوبانی که در امراض حاده روز چهارم پدید آید منذر بود باینکه مریض روز هفتم بمیرد ودوم آنکه
در بول زیتی دسومت بر اعلی قاروره نمایان باشد واینقسم مسمی است به زیتی ذوبانی واین نهایت ارداست اما ارغوانی وآن لونی است
مرکب از صفرت وخضرت وعارض شود آنرا سواد واین دلیل احتراق بر احتراق است واین قسم بول ردی وقتال است اما ازرقی واین را
ادکن نیز گویند وآن در شوصه سخت بد باشد اما نخود آبی در اماس باطنیه باشد ودر حوامل نیک اما شرابی بد بود ودلالت کند بر آنکه
در احشا ورم گرم خواهد بود اما غسالی دلالت کند بر ضعف کبد وکلیه والبها الاسود چهارم از اصول خمسه بول بول سیاه است وسیاهی
بول را چند اسباب اند وقد یکون اما الافراط الاحتراق الکان معه صفرت وتقدمته قوت الرائحة - وسیاهی بول گاهی برای زیاده سوختن
اخلاط بود اگر با وی زردی بود وهم اول اورا بوی قوی بود یعنی اگر بول کسی اول قوی الرائحة با وجود صفرت یا حمرت باشد
بعده سیاه گردد باید دانست که از احتراق است او لجمود الکان مع کمودت وعدم رائحة - وسیاهی بول یا بسبب بستن اخلاط بود اگر
با سیاهی بو نباشد او لحرکة مادة سوداوية وسیاهی بول یا بسبب حرکت کردن ماده سوداویه بود کما فی البحران چنانچه در بحران امراض
سوداویه ظهور گیرد او لتناول صابغ کالشراب الاسود وسیاهی بول یا بسبب خوردن اشیاء سیاه رنگ کننده بود یعنی از مسودات بول
مثل نوشیدن شراب سیاه وبعل سیاه سیپد میکند باید دانست که مراتب آن چهار اند اول کائل هیچ ازین قسم دلالت مرغلبه سودا

حاصل از صفرا اینجا باید دوم اسود مایل بحمرت و این قسم دلالت بر غلبه سودا حاصل از دم میکند سوم اسود مایل بخضرت و این قسم دلالت
بر سودای صرف میکند چهارم اسود مایل به بیاض و این قسم دلالت بر سودای بلغمیه میکند و این اقسام بول اسود یا بسبب احتراق
اخلاط بود یا بسبب انجماد پس اگر بول کسی اول قوی الرایحه با وجود صفرت یا حمرت باشد و بعده سیاه شود باید دانست که احتراق است
واگر بول کسی عدیم الرایحه و یا حامض الرایحه با وجود خضرت یا بیاض بود و بعده سیاه شود باید دانست که سببش انجماد است و گاهی
بول سیاه بسبب بحران امراض سوداویه میشود چون صلابت طحال و اوجاع ظهر و رحم و حمیات سوداویه و علامت بحرانی آنست
که بروز بحران افتد و عقب آن خفتی پیدا آید و گاهی بسبب تناول مسودات بول سیاه میشود چون مری و شراب اسود و گاهی بسبب شرب
مدرات ماده سوداویه بود و علامت این قسم از تقدم اسباب موجبه معلوم میگردد و گاهی از احتراق اخلاط بول سیاه میشود و علامتش
در بدن لهیب و حرقت و حرارت ظاهر گردد اکنون فواید چند برای بول سیاه مرقوم میشوند پس بدانکه بول سیاه که بعد تعب افتد دلالت
بر تشنج کند خصوصاً آنکه دایم بر سیاهی بماند و همچنان بول سیاه با رسوب سیاه سخت بد باشد و آنچه رسوب او سیاه نباشد از
نسبت آن بهتر بود و در رسوب سیاه معلق امیدوار تر از راسب است و هرگاه اندر امراض حاره بصر بول سیاه ثقلی همچون ابر سرخ باشد
دلیل آن باشد که اندر سر آماس گرم است و بیمار زود هلاک شود و هرگاه بول سیاه و رقیق باشد پس اشقر و غلیظ شود از آن راحتی
پدید نیاید و دلیل آن باشد که در کبد سده یا خراج است و بول سیاه اندر ذات الجنب و ضیق النفس دلیل مرگ بود و هرگاه در یرقان
بول از سرخی بسیاهی شود و غلیظ و تیره گردد در یقین زود صحت یابد زیراکه دلیل انفتاح سده بود و رازی گوید که گاه بول تندرست مردم سیاه باشد دلیل آن بود که در گرده سنگ
تولد کرده و بول سیاه بدلیل گرده و بیماری تنگ ها بیجه از اخلاط غلیظ محمود دانسته اند اما در علل گرده مثانه بول اگر احتراقی بود دلیست در امراض ... اخلاط غلیظ اگر انجمادی
بود دلیل نیز ردیست و بول زنان بسبب انحبس طمث سیاه میشود و بول نفسا بدستور در اکثر اوقات سیاه میگردد و خاصیتها الابیض پنجم از
اصول خمسه بول سفید است و این دو قسم بود نخسته ابیض حقیقی پس بعضی از رنگ سفید ابیض حقیقی است و وی آنست که وی لون و
مفرق بصر بود کلون اللبن مثل رنگ شیر و وی آنست که ماورای خود را محجوب دارد و بیل علی غلبة بلغم و برد و این قسم سفیدی
بر غلبه بلغم خام و یا بر سردی مزاج دلالت میکند او ذوبان شحم او سمین و یا بر گداختن شحم و سمین دلالت میکند پس اگر آن سریع الجمود
است سمین است و الا شحم او اعضار اصلیه کمافی اخر الدق و یا دلالت میکند بر گداختن اعضار اصلیه مفرده چنانچه در آخر تپ
دق ظاهر میشود و علامت این قسم آنست که سفیدی بول با دسومت بود و این لون حقیقی هفت قسم باشد اول از آن هفت
مخاطی است یعنی مشابه بالبلغم بینی و این قسم دلالت میکند بر بلغم خام دوم دهنی یعنی مشابه بسفیدی چربی بود و این دال بر ذوبان
شحم یا سمین بود پس اگر سریع الجمود است سمین و الا شحم سوم انالی است یعنی و سومی که بالای شور منجمد میشود و این قسم دال است
بر کثرت بلغم مع ذوبان شحم چهارم فقاعی و این لونی است سفید مایل بصفرت و این دو گونه بود یکی آنکه با مده بود و این قسم دال است
بر قرحه فی المثانه بود دوم آنکه بی مده باشد و این یا از ماده کثیر خام بود یا از حصاة مثانه گداخته در بول آید پس در قرحی بول باشد بدبوی النتن و
وجع و حکه در احلیل تقدم علامات ورم مثانه بود و در حصاتی تقدم علامات حصاة گواه باشد و بول در ازمیر ... و تقیح ...

الابیض

که قصور نضج دران ظاهر است پنجم منوی است یعنی بول مشابه منی باشد و این سه قسم است یکی آنکه بر سبیل بحران مندفع شده چنانچه در بحران اورام بلغمیه بود دوم آنکه بر سبیل تنقیه باشد و این چنان باشد که از کثرت رطوبات بلغم ترهل در احشا واقع شود پس طبیعت بر سبیل تنقیه باو دارد فع کند سوم آنکه ماده کثیر المقدار بود و خود بخود از راه بول و براز بیرون آید و همچنین بول اگر بی تقدم مرض بواسطه تکثیر ماده بلغم در تن پدید آید منذر بود بسکته و یا بفالج یا بصرع ششم رصاصی است و وی مانند ارزیز سفید مایل بسبزی باشد و سببش یا بلغم است که عارض شود و آنرا کمودت یا اختلاط شود یا وی سودا پس در بلغم که قاروره بی نضج باشد و در ممتزج سودا با نضج و اگر در بول رصاصی رسوب بود دال است بر نضج هفتم لبنی است و این یا از بلغم غلیظ بود و یا از ذوبان اعضا باشد پس در ذوبانی سقوط قوت و حرارت لازم باشد بخلاف بلغم غلیظ و بول لبنی در امراض حاره مهلک است و منه مشف دوم از ابیض مشف است و آن بی رنگیست که نور بصر در وی نفوذ کند و ما وائی خود را حجوب نداند و این دو قسم باشد یکی آنکه آب صرف بود و لونا و قواما دوم آنکه قوامش زائد بر قوام مائی بود قسم اول ابیض مشف است و فی القانون و هو نوعان احدهما ما لا لون له اصلا کالهواء والثانی ماله لون یسیر کالماء الصافی و یقال له ابیض مجازا و مشف ابیض مجازی گویند قسم اول ابیض مائی و آن آنست که آب مشروب همچنان بر آید بی اختلاط چیزی دیگر و بغیر انضمام در جگر و این قسم دلالت کند بر برودت و عدم نا رسیدگی نضج از نضج خلط است چنانچه ماتن گوید و یدل علی عدم التصرف فی المائیة و ابیض مجازی دلالت میکند یا بر نه تصرف کردن طبیعت در مائیت زیرا که اگر طبیعت در وی تصرف میکرد البته بول رنگین میشد و هو ردی یحوس عن النضج و آن بول سفیده و بیت وار نضج خلط نا رسیده کننده هست و علی سده و تمنع لنفوذ الصابغ و بول ابیض بر سده مجاری دلالت میکند که سده مذکور شئی صابغ بول را از نفوذ کردن در بول منع میکند قسم دوم آنکه قوامش شدید بر قوام مائی بود و این قسم بغیر اختلاط بلغم صورت نمی بندد پس یا بلغم رقیق با بول آمیزد یا بلغم غیر رقیق یا عضو گداخته و با بول آید یا حصاة یا جسمی دیگر غیر طبعی که در بدن بود گداخته در بول آمیزد و بدانکه اسباب بیاض بول همگی هشتاند یکی از تفرغ صفرا و حرارت بدماغ یا بامائل شدنش بظاهر جلد دوم بسیاری بلغم سوم سده چهارم قرحه آلات بول پنجم زیادتی رطوبت خامه ششم بحران امراض بلغمیه هفتم ضعف جگر هشتم سده مجاری نهم سوء مزاج بارد و یا وی دهم حرارت کلیه چنانچه در فرینیطس باشد اکنون فوائدی چند که با بول ابیض تعلق دارند گفته میشود پس بدانکه اگر در جمیع اوقات حمی بول سفید بود دلالت کند بر آنکه تپ مذکور در اکثر انتقال بربع کند یا بدق پس اگر وسومت در بول پدید آید منتقل بدق گردیده و الا بربع و همچنین تپ دیر باشد و اگر در حمی حاره نخست بول رنگین بود و بعده سفید گردد دلالت کند بر آنکه صفرا از مخرج بول بعضو دیگر میل کرده و اگر بظاهر بدن مایل باشد پس اگر لطیف و رقیق بود بعرق مندفع گردد و اگر معتدل در رقت و غلظت باشد و قلیل الحرارت بود احداث یرقان کند و اگر غلیظ باحدت بود احداث اورام و بثور کند و اگر بباطن مایل شود پس اگر بامعا گراید باسهال بر آید و اگر بمعده افتد بقی یا باسهال دفع شود و اگر بجهتی متخلخل شود آنرا استفراغ سازد و بیشتر سبب سرسام شود و بول ابیض در اول شدید بر نیت و در حمیات حاده منذر بدق یا بموت باشد زیرا که این چنین بول بی ذوبان شدید نبود پس اگر قوت قوی است دق افتد و الا موت و اگر در مرض حاد مدتی دراز بول رقیق و صاف و سفید مثل آب باشد و در دماغ هیچ علامت نقصان عدم البحرة نباشد در آخر مرض در زیر حجاب و رمی و خراجی

پیدا شود چرا که هر مرضیکه نضج او دیر بود بحران وی با ماس و خراج بود و اگر بر سر بول سفید رقیق همچون ابر ثقل کفدار بود سخت خطرناک
بود خاصه که کف زردی زند زیرا که صفرت کف بول نشان تصاعد ابخره بدماغ است پس اگر در ینحال رعاف آید دلیل قرب صوت
بود و دلیل بحران و بول سفید در مرطوبین خاصه در زنان و خواجه سرایان کم خطر باشد الثانی القوام جنس دوم از اجناس بول سبعه
قوام بول است و قوام بالکسر ملاک الشئ است والمراد ههنا هیئة للجسم الرطب بها یقال ان شانه سرعة السیلان او بطوه و بول بحسب
قوام یا غلیظ بود یا رقیق یا معتدل بینهما فالرقیق لعدم النضج وخصوصا فی الصبیان ـ پس بول رقیق برای نابودن نضج خلط خام
بود خصوصا در کودکان ههنا لان بولهم الطبعی اغلظ و آن بول رقیق در کودکان بسیار بد است زیرا که بول طبعی کودکان
غلیظ بود او السدة او لکثرة شرب الماء ـ و بول رقیق یا برای سده افتادن در عروق بود یا برای بسیار نوشیدن آب باشد و علامت
سده ثقل است و علامت مای تقدم شرب آب کثیر است و سببش یا ضعف گرده یا ضعف قوت دافع یا حاجت به یا برودت و یبوست
مع نحافت بدن یا سیلان ماده بطرف جلد و غیره بود و بول رقیق در امراض حاره دال بر ضعف هاضمه و عدم نضج بود و گاهی دلالت
میکند بر ضعف جمیع قوی و هرگاه بول صبیان در حمیات حاره بغایت رقیق بود خصوصا علی الدوام دلیل هلاک بود مگر آنکه علامت
دیده شود ثبات قوی پیدا باشد پس درین صورت دلالت کند بر حدوث خراج تحت ناصیه که بدو رقت بول عند بحران بلا نضج منذر
نکس باشد و الغلیظ اما لعدم النضج او لنضج خلط فی غایة الغلظ و بول غلیظ یا برای نابودن نضج خلط میباشد یا برای نضج یافتن
خلط غلیظ که در نهایت غلظت بود و بفرق بینهما فرق کرده میشود در میان غلظتی که از عدم نضج بود و یا از نضج خلط غلیظ بود
بالتقدم من افراط الغلیظ ـ آن شئ که زیادتی غلظت مقدم باشد یعنی آنچه از نضج یافتن خلط غلیظ بود مقدمش بول زیاده غلیظ بود و
الخلاف علی خلافه چنانچه در انتهای حمی خلطیه می افتد و یا عند انفجار ورم باطنیه و لازم این نوع است که عقب این خفت در علت پدید آید و
اگر اول بول رقیق بود و بعده غلیظ گردد این دلیل نضج اخلاط رقیقه است لیکن غلظ این کمتر و مقدارش فروتر شود منسوب آن رقیق تر
باشد اما آنجا که غلظ بول بسبب نجاحت و عدم نضج بود مقدار آثار مذکوره بود و عقب آن خفت و راحت هیچ نباشد و باید دانست که چون نخست
بول غلیظ بود و بعد زمانی رقیق و صاف شود و اجزاء غلیظ جدا شده ته نشین شوند دلیل نضج مواد و غلبه طبیعت است و هر چند منسوب در ترسیب
اسرع اول بس نضج باشد و اگر نخست بول رقیق و بعده غلیظ شود و دانسته شود که طبیعت در صدد نضج است و ماده متاثر لیکن مشکل الوجوه
منتقل نگردیده و گاهی دلالت کند بر ذوبان اعضاء و لازم بول ذوبانی است که چون ساعتی بماند روی بانجماد نهد و غلیظ گردد و اگر از اول
تا آخر بریک وتیره بماند خواه رقیق بود خواه غلیظ پس اگر قوی ثابت باشد النضاج تمام مترقب است و الا بیم هلاک است و المعتدل القوام للنضج
پس بول معتدل قوام برای نضج خلط میباشد ثالثهم الثالث الصفاء والکدر جنس سوم از اجناس سبع بول صفا و کدر است و صفا آنرا گویند که
متشابه الاجزاء بود و ماده رای خود را منع بصر نکند و کدر آنرا گویند که متشابه الاجزاء نباشد و بعضی اجزائش منع بصر کند از نفوذ و عام است که کدر
غلیظ باشد یا رقیق و غلیظ مفارق کدر است باستواء القوام فالصافی للنضج و سکون الاخلاط پس بول صاف برای نضج خلط و ساکن شدن
اخلاط بود زیرا که از سکون اخلاط اجزاء ارضی باجزای مائی نمی آمیزد و بول را غلیظ نمی کنند والکدر لعدم النضج و تحرک الاخلاط و بول کدر

برای عدم نضج وحرکت کردن اخلاط بود لان النضج یتبعه استواء القوام زیراکه نضج اخلاط را استوا قوام متابعت میکند یعنی از نضج اخلاط قوام
مستوی میگردد وقد یکون لسقوط القوه او ورم باطنی وبول کدر گاهی برای دور شدن و فرو افتادن قوت ویا برای ورم اندرونی بود
والکدر المنثور ینذر بصداع کاین او مطل - وبول کدر که اجزائش پراکنده باشند خبر میدهد بسر آنکه عنقریب درد سر پیدا خواهد شد یا بر درد
سر اطلاع کننده است ودر صراح نوشته اطل علیه ای اشرف علیه والاشراف اطلاع یافتن ومطل اسم فاعل است یعنی اطلاع کننده است
بر چیزی - والغلیظ یفارق الکدر باستواء قوامه وبول غلیظ فرق میکند ببول کدر را باستوا قوام خویش یعنی بول غلیظ بود یا رقیق مستوی القوام
میباشد بخلاف کدر که علی الدوام مختلف القوام بود تامل وقد یکون الغلیظ صافیا کالبیاض البیض وبول غلیظ گاهی صاف مثل سفید بیضه بود وبول
کدر که شبیه باشد ببول حمار ودواب باشد و اشد منه تثور چنان نماید که ملخلخ است دلالت بر فساد اخلاط میکند خصوص بر فجاجت بلغمی که حرارت در وی
عمل کرده وریح غلیظ را بحرکت آورده واینچنین بول دال بود بر صداع بلغمیه موجوده یا منذر بصداع بود ودوام این منذر بسیار خس بود و هر گاه در تحت
بول چیزی سے ابر مانند یا مانند دخان باشد دال بر درازی مرض بود واگر در بول مریض این ابر ودخان علی الدوام باشد دال بر موت است وبولیکه
تحت او چیزی سے مانند خیوط که بعض آن مختلط به بعض بود دال بر جماع بود وبولیکه شبیه بخود آب لازمه حیاتی است ونیز کسانی را افتد که در احتشار
انها ورم حار مزمن بود والبول الرائحة جنس چارم از اجناس سبع بول بوی بول است فالمنتنة جدا لافراط العفونة پس بول نهایت بدبو برای زیادتی
عفونت اخلاط میباشد او قروح عفنیة فی مجاری البول وبدبوی بول یا برای زخم هائی گندیده که در راه های بول باشد میشود الکان مع النضج اگر
با قروح مجاری بول نضیج بود زیراکه بغیر نضج احتمال است که از صدور اعضاء دیگر بود وعدیم الرائحة البتة لجمود و فجاجته - وبی بوی بول البته بسبب
بستگی یا خامیت اخلاط بود وبا دال علی سقوط القوه - وبسا اوقات بول عدیم الرائحه بر فرو افتادن قوت دلالت میکند وبعض از ان گفته که گاهی
سقوط نمیباشد کما لا یخفی علی قوی القوی وجه والمعتدل للنضج وبول معتدل الرائحه برای نضج خلط بود وباید دانست که رایحه بول بر پنج قسم است
قسم اول معتدل الرائحه این قسم دلالت بر صحت بدن میکند ودر حالت مرض ودر حالت صحت نیز بر خیر وسلامت دالست قسم دوم منتن الرائحه پس چنین
بول اگر در حالت صحت است دلالت بر عفونت اخلاط مینماید اگر بول انجاد دلیل کثرت تولد ماده عفنه ومنذر بحمیات عفنه است واگر بزودی
باعتدال مبدل گردد دلیل آنست که ماده عفنه که مجتمع شده بود مندفع گشته وبدبوی بول در حالت مرض یا دال بود بر مرض مادی ذی
عفونة یا بر قروح مثانه پس اگر در بول قیح وقشور بود وعفونت یکسان باشد قرحی است والاعفنی قسم سوم حامض الرائحه پس بول
ترش بو اگر در صحت باشد علامت عفونت ماده بارده است ودوام این رایحه دلیل حدوث حمیات عفنیه بلغمیه یا سوداویه است واگر در حالت
مرض باشد نظر کنند اگر مرض سرد است دلیل تعفن ماده بارده است واگر مرض گرم است علامت انطفاء حرارت غریزیت وقرب موت قسم چارم
حلو الرائحه وبول شیرین بو اکثر از غلبه خون میباشد فقط قسم پنجم عدیم الرائحه واین قسم اگر در حالت صحت علی الدوام باشد دال بر بید مفرط
وفجاجت اخلاط وانطفاء حرارت منجره بود واگر بعد نتن شدید زوال عفونت بغتة گردد نشان زوال مرض است چنانچه در حمی عفنیه اسهال
مفرط یا قی مفرط خود بخود حادث گردد یا دوا بیه بارده مسهله پس از ان خفت رونماید واگر بعد نتن شدید بغتة بول عدیم الرائحه شود ولیکن عقب
آن خفت وراحت پدید نیاید ومرض حار بود دلیل بر انطفاء حرارت غریزی است وقرب موت بود فافهم الخامس الزبد جنس پنجم از اجناس سبعه

بول کفک بول است و باید دانست که هرگاه با رطوبت سیاله یعنی بول جسم لطیف یعنی هوا که از منافذ آن ادویه است تصعید مختلف شود بحیثیتی که ممکن نبود انفصال از
یکدیگر حادث گردد و آن از زبد و در عرف اطبا آن اجزا که حباب دار است باسم زبد مخصوص کرده اند و آن از آن کلان است حباب و نفاخات نیز خوانند و پوشیده نماند که چون
بول در قاروره می اندازند و هوا که در قاروره محصور است با اجزای مائیه می آمیزد و مانند آن داخل شده زبد از آن پدید آید این زبد از اعتبار ساقط است
و کذا بول را که در قاروره بجنبانند و کف پیدا سازند این نیز ساقط الاعتبار است لهذا گفته اند که زبد معتبر که حکم بدان کرده آید آنست که بی جنبش
قاروره حاصل شده باشد و پس از داخل کردن بول در قاروره نیم ساعت نهاده باشند بعده نظر کنند اگر بر سر آن زبد است استدلال
از هیات و کیفیت آن نمایند و اگر غلیظ و دیرپا است ریحی است و لزوجت و کثرت ریح و قوام رطوبت حکم باید کرد و فکثرته و کبره و بطوء انفقائه
یدل علی ماده غلیظة لزجة فلذلک هو فی امراض الکلی ردی سیئ رطوبه المرض پس زیادتی کفک بول و بزرگی آن که مثل حباب بود
و دیر بماندن کفک بول بر ماده غلیظ چسپنده دلالت میکند پس بدین سبب این قسم زبد در امراض گرده ردیست زیرا که بر درازی مرض خبر میدهد
السادس الرسوب جنس ششم از اجناس سبعه بول ته نشین بول است اما الرسوب فی اللغة استقرار الاجزاء الغلیظة من المایعات فی رسوب
الاسفل و رسوب جوهریست غلیظ از مائیت که متمیز میباشد از اخلاط بعد انهضام و یا مائیت بطریق رسوبیت قهقری برگشته مندفع میگردد
پس اگر راسب یعنی ته نشین است آنرا رسوب راسب حسب لغت نامند و اگر در وسط قاروره باشد آنرا رسوب معلق نامند و اگر بالای
قاروره باشد آنرا رسوب طافی گویند مجازا زیرا که اینان اجزای غلیظه ته نشین نیست عدم ته نشین شدن رسوب بسبب مانعی است که هوا
باشد یا غیر آن و رسوب طبیعی باشد یا غیر طبیعی و طبیعی آنست که متصف باشد به پنج صفت چنانچه ماتن گوید فالدال منه علی النضج پس دلالت
کننده از رسوب طبیعی بر نضج اخلاط پنج چیز است هو الاملس یکی آنکه متخلخل الملمس سپید باشد و الابیض دوم آنکه ابیض اللون یا
اصفر رنگ باشد و المستوی سوم آنکه مستوی القوام و متصل الاجزا باشد و المجتمع چارم آنکه جمع شونده در اسفل قاروره باشد
و بلی نتن لهو پنجم آنکه چون حرکت دهند بسرعت از هم منبسط گردند و بزودی مجتمع و ته نشین شوند و رسوب طبیعی یا کامل النضج معتدل القوام
است آنرا رسوب محمود گویند و یا آنکه کامل النضج معتدل القوام نیست آنرا رسوب غیر محمود خوانند و ظهور رسوب طبیعی محمود دلیل صحت و
اعتدال مزاج و هضم و نضج تام و اقتدار طبیعت بر دفع آنست الراسب من المحمود احمد و ته نشین از رسوب محمود نیک است ثم المتعلق
الذی یری فی وسط القاروره بعد از آن کم درجه در نیکی رسوب متعلق است و او آنست که دیده شود در میان قاروره ثم الغمام و هو
یری فی اعلاه بعد از آن کم درجه رسوب غمامی است و او آنست که دیده شود رسوب بالای قاروره و غمام بالفتح ابریست که آفاق
را پوشد الا الرسوب الردی کالاشقر الاکرج رسوب ردی غیر طبیعی بر چند قسم است یکی از آن برنگ اشقر است و الاسود دوم از آن سیاه رنگ است
و الکمد سوم از آن کدر است و النخالی چارم از آن بشکل سبوس گندم است و القشوری پنجم از آن قشوریست قشور بضم قاف جمع قشر و قشر بالکسر
پوست دانه یا میوه یا درخت است یعنی رسوبها چون قشر میباشد و الخراطی ششم مشکل خراطه است و خراطه بمعنی خراشه با چوب است و الصفایحی
هفتم صفایحی است و آن قشرهای رقیق الجرم سفید رنگ است و باید دانست که خراطی رسوبی است شبیه بخراطه و قشوری مثل صفایح کبار
بود و یا صغار پس اگر سرخ رنگ کبار باشد از لحمی گویند و این قسم دال بر قرحه کلیه یا خراش اعضاء بول بود و اگر سپید رنگ صغار باشد

آنرا کرسنی خوانند و این قسم دال بر احتراق اخلاط فی در اجزاء جگر و گرده است و گاهی رسوب کرسنی از احتراق خون در کبد میشود پس آنچه از
کلیه بود شدید الاتصال و کثیر اللحمیه باشد بخلاف آنکه از کبد باشد از احتراق خون در کبد بود بلکه قابل التفتت باشد و اگر سفید کبار مستعرض
رقیق الجرم است آنرا اصفایحی گویند و این قسم دال بر خراش مثانه بود و اگر سفید صغار رقیق الجرم بود آنرا نخالی خوانند و این قسم یا از جرب
مثانه بود یا از ذوبان اعضاء اصلیه باشد هشتم شیشی است که آنرا سویقی نیز گویند و هر دو نام از وست که سپیده از ان گرفته باشند در عرض شبیه
به نخاله و در ثخن ضخیم تر از ان باشد و این بر سه وجه است یکی سفید خالص و این اکثر از اعضاء بول چون برنج بود دوم سفید مایل بکمودت
و این اکثر از انجراد یا ذوبان اعضاء اصلیه بود سوم سرخ رنگ باشد و این از احتراق خون یا از تقشر کبد و کلیه بود و اگر سرخ مایل
بسیاهی بود از احتراق خون طحال بود نهم لحمی است و رسوب لحمی هر چند در حمرت با کرسنی مشابه است لیکن در شکل متضاد است بر آنکه
صغر مقدار کرسنی قریب با سنداره است بخلاف لحمی که چنین نیست و حدوث این قسم رسوب یا از کبد و کلیه است یا از خون که در کبد احتراق
یافته بود یا عضو دیگر فافهم دهم رسوب دسمی است یعنی چرب و این قسم دلالت بر ذوبان شحم و سمین و لحم میکند پس آنچه مایل بصفرت
بود علامت ذوبان لحم بود و اگر قطعه بمقدار حب الرمان در بول پدید آید دلیل ذوبان شحم کلیه است یازدهم رسوب مدیست و این
قسم رسوب بمخاطی مشابهت دارد و فرق میان این و مخاطی آنکه مده متعفن میباشد و اجزاء او بزودی مستعرض و بزودی مجتمع میگردد
در حرکت دادن بخلاف بلغم ابتداء مده در بول اکثر از اورام آلات بول و یا از جراحت آنها میباشد پس آنچه گنده و سهل الانفصال
عند الحرکت بود از انفجار آلات بول است والا فلا دوازدهم رسوب مخاطی است یعنی شبیه بلغم غلیظ بود که از بینی بر آید و ماده این یا در تمام
بدن بود پس امتلاء بلغمی شاهد وی بود و یا در مفاصل و عروق میباشد پس وجع این اعضاء گواه آنها باشد و یا در کلیه فقط بود پس ثقل کلیه
واضح آن بود و رسوب مخاطی کثیر المقدار در آخر نقرس و وجع مفاصل دلیل خیر است سیزدهم رسوب شعری است و این همچون
تارهای موی باشد و سبب آن رطوبت لزجه است که طولانی انعقاد یافته است و لون رسوب دال بر لون ماده آنست و تکون این قسم رسوب
اکثر در گرده میباشد و فقط گاهی بر سبیل ندرت در بعضی اعضاء دیگر پیدا میشود و طول رسوب شعری گاه بمقدار شبر و گاه بمقدار ذرعه میباشد
چاردهم رسوب خمیریست یعنی شبیه بالقطعهای خمیر که در آب خیسانیده باشند و سبب تولد این رسوب یا فنا و الات غلیظ الکیفیه چون
شیر و پنیر یا ضعف معده و سوء هضم است پانزدهم رسوب رملی است یعنی شبیه بریگ و رمل بود و سبب این رطوبت است که در کلیه
یا مثانه منعقد شده یا در انعقاد و جمعه و یا بعد الانعقاد منحل شده اگر رمل سرخ رنگ بود دال بر حصاة کلیه بود و اگر خاکستری یا سفید
دال بر حصاة مثانه است قسم شانزدهم رسوب رمادی است یعنی شبیه بخاکستر باشد و دلالت میکند بر غلبه بلغم و یا بر احتراق بلغم و یا انعقاد مده فافهم قسم هفدهم
رسوب علقی است یعنی شبیه بعلق بود و علق خونی است که انعقاد یافته شبیه بجگر پس اگر شدید المنازعت با بول بود دلیل بر ضعف کبد بود و الا بر جراحت مجری بول پس اگر رسوب
علقی غالب الحمرت بود دال بر جراحت قریبه اعضاء مجری بول است و اگر مایل بسواد باشد دال بر اعضاء بعیده مجری بول است قسم هژدهم
دودی و آنرا علقی نیز گویند و بیان آن گذشت فاما اسباب پس ردی تر از اقسام رسوب ردی رسوب است ثم المتعلق و کم ردیه
از اول و در دلالت متعلق است یعنی آنچه در میان ماند ثم الغمام بعد از ان غمامی است یعنی بالا آینده الا ان یکون المتعلقه اردی مگر آنکه

تعلق یا لطفو یا بلندی بسبب ریح بود پس درینوقت رسوب غمامی و متعلق از اسباب ادرارست وعدم الرسوب اما لعدم النضج او لسدد
او لقلة مادة و نبودن رسوب یا بسبب نبودن نضج و یا بسبب سده مجاری بول و یا بسبب نبودن ماده رسوبی باشد پس این
جهت رسوب از و منفصل نمیشود و پوشیده نماند که انعدام رسوب بغیر اسباب مذکوره نیز پیدا شد چنانچه ماتن گوید - علی ان الرسوب یقل
فی الاصحاء المهزولین وخصوصاً المرتاضین - علاوه برینکه کم میشود رسوب در تندرستان و لاغران خصوصاً در ریاضت کنندگان
ویکثر فی المرضی و السمان و المتودعین - و در فربهان و آرام کنندگان و مریضان رسوب بسیار پیدا میشود لان الصحیح فقد یخلو عن مادة تندفع
بالنضج مع البول - زیرا که انسان تندرست خالی میباشد از ماده رسوبی که آن ماده نضج یافته با بول دفع گردد و مخفی نماند که ماتن برای صحیحان
دلیل آورده و دلیل دیگران ترک کرده لظهوریا - والرسوب المدی یخالف البلغم الخام بالنتن - و رسوب مدی یعنی آنکه مثل ریم بود که از
زخم بر آید مخالفت با بلغم خام به بد بوی میکند یعنی در مده بوی بد بود و در بلغم نبود باشد و بتقدم الورم و مخالفت بتقدم ورم میکند یعنی
در مدی ورم مقدم بود و بسهولة الاجتماع و التفرق و مخالفت میکند بسهولت اجتماع و تفرق یعنی رسوب مدی در اسفل قاروره سهل
الجمع و التفرق بود بخلاف البلغمی کما لا یخفی علی من له ادنی فهم فی علم الطب السابع مقدار البول جنس هفتم از اجناس سبعه بول مقدار

مقدار البول

بول است فکثرة البول لکثرة شرب الماء - پس زیادتی بول از مقدار طبعی جهت بسیار نوشیدن آب بود تنها بود و یا بشراب یا بالطعام
یا با فواکه آبناک خصوصاً خربوزه و تربوز و انگور و غیرها که مدر بول اند - او ذوبان و یا بسبب گداختن رطوبات بدنی بود چنانچه در حمیات دقیه
و محرقه بود او استفراغ الفضول کما فی البحران و یا بسبب بر آمدن فضول ردیه بول کثیر آید چنانچه در بحران ادراری ظاهر میشود الکان مع
قوت و اعقبه راحة و اگرچه او راحت حاصل شود و باقوت بدنی بود یعنی فرق میان ذوبانی و بحرانی آنکه اگرچه از کثرت بول راحت
حاصل شود و با وجود او قوی بدنی قوی باشند باید دانست که بحرانی است و الا ذوبانی زیرا که در ذوبانی قوی ضعیف باشند
تدبیر - والبول الردی اسلمه اغزره و بول ردی اسلم آنست که کثیر بود یعنی بول ردی اگر بسیار آید علامت سلامتی است و الاغزار و غزارت
بمعنی بسیاریست و اغزر صیغه افعل التفضیل است و ضمیر راجع الی البول الردی و بول کثیر بالسبب دست باشد که بدان سبب رطوبات
به تحلیل نمیروند و از راه بول بیرون آیند و یا بسبب تکثیف بدن بود خواه باغتسال آب سرد باشد یا بسبب ملاقات هوا بارد
یا یخ بسته بود و قلته تدل علی فرط تحلیل او فناء رطوبة او سدد او اسهال و کمی بول از معتاد دلالت میکند بر زیادتی تحلیل رطوبات
بسببی از اسباب معلومه و یا دلالت میکند بر سده مجاری بول و یا دلالت میکند بر جریان شکم و قلة البول جداً مع قلة التحلیل تنذر
بالاستسقاء و کمی بول بدرجه غایت با وجود قلت تحلیل بدن باستسقا خبر میدهد و باید دانست که اسباب قلت بول بسیار اند
یکی آنکه آب یا چیزهای آبناک کمتر خورده شود و این قسم از تقدم سبب معلوم میشود و ایضاً لازم او ست که بول شدید الصبغ
بود دوم تحلیل مفرط اتفاق افتد و عام است که فرط تحلیل از اسباب ظاهریه باشد چون فرط تعب و حرکت و گرمی هوا یا باطنیه بود
چون حرارت مفرط غذائیه یا دوائیه یا مزاجیه یا حمیه و مثل آن سوم آنکه میل مائیت بجهتی که مجاری بول نیست گردد و این
میلان از دو حال خالی نیست یا بظاهر بدن بود چون عرق یا بباطن باشد چون قی و اسهال و این قسم بول رقیق قلیل

الصبغ عدیم الثقل بود چهارم سده در مجری بول افتد مانع اندفاع البته آید چنانچه در سوء القنیه و استسقا وغیر آن ثقل و تمدد در محل سده
محسوس میشود پنجم آنکه قوت دافعه کلیه یا مثانه ضعیف شود پس اگر از کلیه باشد ثقل و تباهی کلیه شاهد بود و اگر از مثانه بود ثقل مثانه
و نفخ عانه و بول کثیر المرة و قلیل المقدار گواه باشد ششم آنکه جاذبه کلیه ضعیف شود و درین وقت ثقل در کلیه کمتر باشد لیکن ترسیل
در بدن بیشتر باشد هفتم آنکه دافعه کبد ضعیف شود و درین وقت ثقل در کبد و ترسیل در بدن هویدا بود و سوء القنیه حادث یا بدین
استسقا پیدا گردد فصل در بیان بول انسان پس باید دانست که بول اطفال شیرخواره به لبنیت مایل باشد و بول صبیان که هنوز
به بلوغت نه رسیده اند غلیظ و کثیر الثفل میباشد و بول شبان مایل بناریت و معتدل القوام بود و بول کهول اکثر رقیق و مایل به سپیدی
میباشد الا وقتیکه فضول مندفع در بول کثیر بود و بول مشایخ رقیق تر و سفید تر میباشد نادر بود که غلیظ گردد الا وقت تولد حصاة
فصل در بیان رجال و نساء پس بول مردان را چون بجنبانند مکدر نمیشود و کدورت او بفوق میگراید و رقیق میباشد بخلاف بول زنان
که البته غلیظ و کم رونق و زبد مستدیر بر سر بول میباشد و بول حبابی صاف دایر باشند بالای او میباشد و گاه بود که بول حوامل همچون نخود
آب بود و هرچه بیکجا باشد در وسط او چیزی منفوش بینند و شیخ گفته که در بول حوامل بسیار باشد که حبوب مانند محسوس شود که فرو می آید
و بالا میرود و باید که در اول حمل در بول تیرگی شدید ظاهر شود و در آخر حمل حمرت و بنفشجی کدر میشود و بول نفساء در اکثر سیاه و سبز

فی البراز - قول سوم ثابت است در بیان براز و فی القاموس البراز الغائط و ایضا براز کنایة از ثفل غذا است و فی الغیاث البراز
بکسر الاول فضلة و غائط یعنی براز سرگین آدمی است و بفتح با خطا است البراز یدل بلونه و برنگ براز دلالت گرفته میشود و قال الجیلی
منه خفیفة الناریة پس رنگ طبعی براز خفیف الناریة بود و آن صفرت غیر شدید است فان اشتدت فللحرارة و غلبة المرار پس اگر ناریت
براز زیاده شود یعنی احمر مایل گردد دلالت بر گرمی مزاج و غلبه صفرا میباشد و ان نقصت فلفجاجة و برودة و اگر لون براز از صفرت کم شود برای فجاجت و برودت
خلط باشد و بیاضه لغلبة البلغم و سفیدی براز برای غلبه بلغم میباشد او لسدة فی مجری المرارة فینذر بالقولنج والیرقان و سفیدی
براز یا برای سده که در مجری زهره واقع شده یا بمراره و کبد رسد میباشد پس اینچنین سپیدی براز بقولنج و یرقان خبر میدهد
والدمی والقیحی لانفجار دبیلة و براز دمی و قیحی برای شکافتن دمل شکم میباشد و کثیرا ما یجلس المتقدح التارک الریاضة شیئا
شبیها بالقیح فینفعه و بسا اوقات آرام کننده و تارک ریاضت شیئی مثل ریم می ریند یعنی براز او مثل ریم آید پس اینچنین ریدن
متقدح را نفع میدهد و ینزل به ترهل الحادث له لفرط الدعة - و این چنین براز ترهل و سستی که از بسیاری آرام حادث شده باشد
دور میشود والبراز الاسود کالبول الاسود در حکم براز سیاه مثل حکم بول سیاه است والاخضر ان لم یکن من احتراق کالزنجاری
والکراثی دل علی فرط جمود - و براز سبز اگر از سوختن اخلاط نباشد مثل زنگاری و کراثی که این هر دو از احتراق اخلاط پیدا میشود
پس اینچنین براز که از احتراق اخلاط پیدا نشده باشد بر زیادتی بستگی اخلاط دلالت میکند و یدل بمقداره و ایضا دلالت گرفته
میشود از مقدار و کمیت براز قلته لقلة الفضول الغذائیة پس کمی براز جهت کمی فضول غذایی میباشد یعنی از غذا فضله کم
پیدا میشود و فیه یا فیه او لاحتباسه ما فینذر بالقولنج و قلت و کمی براز یا بسبب بند شدن در امعا بود و اینچنین کمی بقولنج خبر میدهد

براز لزج

وقد یکون لضعف الدافعة وگاهی قلت براز بسبب ضعف دافعه بود و کثرته الاضداد فذلک و زیادتی براز برای ضد اسباب قلت براز بود و یدل بقوامه و ایضاً از قوام براز دلالت گرفته میشود فرقته اما الضعف الهضم پس رقت قوام براز یا برای ضعف قوت هاضمه معدی میباشد او لسدد فی الماساریقا یا برای سده افتادن در ماساریقا میشود و الماساریقا هی عروق صغار رقاق صلاب متصلة باکثر الامعاء یجذب الکیلوس منها الی العرق المسمی بباب الکبد فیفرق فی جمیع الکبد بواسطة فروع الباب - او لضعف جذبها یا برای کم کشیدن ماساریقا غذا را بود او لنزلته و رقت براز یا برای نزله میباشد او لغذاء مزلق و رقت براز یا برای خوردن غذاء لغزنده بود والبراز اللزج لغذاء لزج - و براز چسپنده برای خوردن غذاء لزج میباشد او لخلط لزج یا برای آمیختن خلط لزج با براز بود و اما الدهنی والزبدی براز یا برای گداختن اعضاء اصلیه بود والکائن بعد نتن و سقوط قوت مکروه است براز بسبب گداختن اعضاء وقتی دلیل گرفته شود اگر با رقت آن بد بو بود و قوت کم شده باشد والزبدی لریاح و براز کفناک برای ریاح بود او غلیان یا برای جوشیدن اخلاط باشد والیابس اما لفرط تحلل بسبب تعب و براز خشک یا برای زیادتی تحلیل اخلاط و رطوبات بود که بسبب کلفت حادث شده باشد

براز یابس

او لفرط حرارت خصوصاً فی الکلی والکبد - و یا برای زیادتی گرمی بدن باشد خصوصاً حرارت اگر در جگر و گرده بود او لقلة شرب الماء - و براز خشک یا برای کم نوشیدن آب بود او یبس الاغذیة و براز خشک یا برای خوردن غذاهای خشک میباشد او کثرة البول و براز خشک یا برای زیادتی بول بود یعنی از زیادتی ادرار بول رطوبات تحلیل یابند و براز خشک گردد و افضل البراز و بهترین براز آنست که

فضیلت براز

در وی سه اوصاف یافته شوند کان سهل الخروج یکی آنکه سهل الخروج بود و او آنست که خروج او ارادی باشد و لذع نکند مخرج را زیرا که سهولت خروج دلیل قوت قوت دافعه است و خروج باراده علامت سلامت قوت ماسکه و سرعت خروج نشان اعانت ریاح معتدله است متشابهة الاجزاء دوم آنکه متشابهة الاجزاء بود و او آنست که ریسمانی شکل شدید الاختلاط با یکدیگر باشد یعنی در اجزاء او اصلاً اختلاف نداشته باشد پس اگر مختلف الاجزاء بود بعضی اجزاء آن رقیق و بعضی غلیظ و بعضی نرم و بعضی خشک و بعضی منهضم و بعضی غیر منهضم خواهد بود و این چنین براز دال بر سوء حال است و اگر ریسمانی نباشد و منتفخ باشد دلیل کثرت ریاح بود خفیف النارية سوم آنکه خفیف النارية بود و او آنست که لون او صفرت غیر شدید داشته باشد نشر طلیکه چیز صابغ نخورده باشد پس اگر شدید النارية بود دال بر غلبه صفرا است و ناقص ازان دلیل ضعف هضم و بیاض آن دال بر سده در مجری مراره بود و این براز منذر به یرقان و قولنج و یا غلبه بلغم باشد و خضرت آن دلیل خلط زنجاری و یا انجماد اخلاط بود و سواد آن دلیل غلبه سودا است و دیگر الوان براز همچون الوان بول است فافهم معتدل القوام چهارم آنکه معتدل القوام بود و او آنست که قوام او هموار مثل عسل بسته باشد پس اگر رقیق و لزج بود دال بر اخلاط و در تپ حاد دلیل ذوبان باشد و اگر رقیق غیر لزج باشد دال بر سده یا ضعف ماساریقا یا سوء هضم یا تناول مرطبات باشد و اگر غلیظ با رطوبت مخلوط بود دال بر کثرت رطوبت و قلت براز بود - و اگر غلیظ با رطوبت نیامیخته باشد دال بر تحلیل رطوبات و یا اغذیه حاره یابسه و یا طول مکث فضله بود والقدر پنجم آنکه معتدل المقدار بود و او آنست که نسبت بماکول غذاء مطلق لنصف باشد کسری کم یا بالا پس اگر زیاده ازان بود دلیل کثرت اخلاط و یا ذوبان

اعصار بود و اگر کمتر از آن باشد بسبب ضعف قوت دافعه یا احتباس در قولون یا در امعاء بود و الوقت ششم آنکه معتدل در وقت بود و
او آنست که بعد کمال هضم یعنی چون دوازده ساعت تخمینی بگذرد فضله غذا بیرون آید و حق اینست که تقدیر وقت به عادت دارند چه
احوال صحت همگنان یکسان نیست پس اگر تقاضای تبرز پیش از وقت گردد دلیل کثرة انصباب صفرا یا ضعف ماسکه بود و اگر تاخیر کند دلیل
ضعف هاضمه یا دافعه یا برد امعاء یا تناول قابضات بود والرائحة هفتم آنکه معتدل بو باشد و او آنست که نه بدبو بود و نه بی بو بلکه اندکی رایحه
حلو داشته باشد که مگس بر آن ننشیند پس اگر شدید النتن بود دال بر عفونت اخلاط بود و عدیم النتن بسبب فرط برودت باشد و باقی احکام
از روایح مثل رایحه بول باشد و غیر ذی تقابیق و قراقر هشتم آنکه بغیر قراقر و لقبق آید و تقابیق جمع لقبقه است و لقبقه بانگ کردن است مثل
لقبقة الکوز و قراقر بفتح قاف اول و کسر قاف ثانی جمع قرقره و قاف بمعنی آواز بطن است که از امعاء در شکم مسموع گردد و ذی قراقر و تقابیق
آنست که وقت خروج براز اگر باد بغیر قراقر و تقابیق صعود ریاح دلیل اعتدال حرارت معده و امعاست پس خروج ثفل با صدای عظیم و تقدم
نفخ علامت ریح غلیظ است و با صدای ضعیف باریک آواز رباب علامت ریح غلیظ است که با اخلاط و رطوبات رقیقه آمیخته و با صدای
قوی و نفخ و ثفل کیلوس کثیر دلیل قلت انجذاب صفوت غذا است و صدای صاف نزد بروز براز علامت آنست که امعاء از رطوبت خالی
است و ثفل یابس چون با قراقر ضعیف باشد علامت آنست که ریاح غلیظ در امعاء رخلا است و غیر ذی زبدیة نهم آنکه غیر ذی کفک بود
و او آنست که بالایش زبد نمایان نباشد و اگر زبد بود دال بکثرت ریاح و غلیان و ثوران ماده است والرائحة المنکرة و اللون المنکر
و بوی و رنگ بد و زبون بود دال علی الموت این هر دو دلالت بر موت مریض میکنند و رایحه منکره آنست که کریهه نهایت و بدبو بود و رنگ
منکر آنست که مثلاً سیاه و کمد بود و بحمد الله تعالی علی اتمام الحل والمعجبة جزء العلمی بحسن علی اتمام جزء العلمی من الطب و فاضل التراط
دلایل براز چنین نوشته که چون کسی را خون بسیار در اسهال برآید و بعد از آن فواق و تشنج بهم رسد دلیل سوء حال است و چون کسی را
سیلان دم از تحت با فواق گردد و اختلاط ذهن در آن نیز یار بود دلیل رد است و هر گرا اختلاف الدم بهم رسد و براز او چیزی
شبیه پارچه گوشت و کذا هر که لاغر گداخته باشد از مرض حار یا مزمن پس اخراج نماید از آن خون سیاه یا مره سودا آن شخص در
در فردای آن خواهد مرد و چون بعد اختلاف دم تپ بهم رسد ردی است و چون عقب براز صرف اختلاف الدم بهم رسد بد است و کذا
براز مائی رقیق بسیار زرد و کفدار سرد و بدبو وقتیکه براز اندک و املس لزج سفید باشد و یا شقرت بیست وقتی که براز صفراوی صرف باشد
و شهوت طعام از مریض زایل گردد ردیست و چون کسی اسهال کهنه داشته باشد و طعام از وی منقطع گردد بسبب عدم خواهش
بدان مطلقا دلیل ردائت حال است و براز اسود که خود بخود آید با حمی و یا بدون حمی از بدترین علامات است و چون در براز او باشد
قشور سبج باشد مهلک است هر که در بیمار با داشته باشد و عقب گوشت چیزی شبیه بکرسنه ظاهر گردد عطش بسیار او را بهم رسد
بد است روز از اول مرض خواهد مرد خصوص وقتی که باشد با آنکس گرانی و قی و فواق و زوال عقل و چون ظاهر گردد در زلق الامعاء
اضلاع و دانه سفید شبیه بنخود و ادرار بول بهم رسد در همان ساعت خواهد مرد و چون بعد استفراغ صفرا حادث گردد تشنج با فواق
علامت ردیست و چون در براز مستسقی چیزی شبیه بلبچم ظاهر گردد مهلک است و براز اسود در تشنج منتن و سم در امراض حاره قتال است

بیان عرق

وبراز سیاه بعد طول مرض با اختلاف کثیر مهلک است و براز مسلوس منتفخ بسیار بد است خلفه سوداویه که بوی ترشی ازان آید بجد یکه چون
بر زمین ریزد بجوش آید مهلک است هر خلفه که بعد مرض ذات الجنب و ذات الریه بهم رسد دلیل قرب موت است و چون صاحب
سل را اختلاف بهم رسد دلیل بر موت است و صاحب زبدة الکامل فرموده اسهال اصفر که مانند قرص بهی گردد و کنارش رقیق
باشد دال بر موت است تدبیر و بر اهل بصیرت مخفی مباد که علامات دیگر هم اند چون عرق و نفث و بحران و غیران و مانند علیه الغفران
بسبب طوالت کتاب بیان آن نکرده لکن راقم الحروف یعنی این درویش عثمان شبر نظم را به بیان او له باقیه منعطف ساز د لیس
باید دانست که از علامات جیده که استدلال ازان گرفته شود عرق است و عرق مخبر اخلاط بد است پس بعد از برآمدن آن از مسام بدن
اگر بآن ماده فضلیه بسیار بود و وسخ و چرک بسیار بر ظاهر جلد نمایان باشد دال بر کثرت ماده است و اگر ماده فضلیه کمتر باشد عرق کمتر بود
و اگر اخلاط بدن عفونت دارند عرق نیز بحسب آن متعفن پیدا شود و اگر حرارت است عرق حار و اگر برودت است عرق نیز بارد پس طبیب
باید که از کثرت و قلت و لون و رایحه و طعم و قوام و حرارت و برودت عرق استدلالات احوال بدن انسان نماید و بدانکه کثرت عرق
یا طبیعی است و آن بر چهار وجه باشد یا از حرارت هوای گرم که مفرط الحرارت نباشد و یا از حمام معتدل یا از ریاضت معتدله و یا از دفع قوت
و این چنین عرق مفید حال بدن و باعث ابقای صحت و اعتدال مزاج بود و یا غیر طبیعی بود و آن بر پنج وجه بود اول آنکه رطوبت کثیر در بدن
پیدا شود دویم آنکه رطوبات رقیق گردند و سیلان نمایند سوم آنکه اعضا گداخته رقیق شده بطریق عرق از مسام برآیند چنانچه در حمیات
باشد چهارم آنکه مسام از مقدار طبیعی خود کشاده گردند پنجم آنکه قوت ماسکه ضعیف گردد و فرق میان آنکه از ضعف قوت ماسکه بود آنست
که از استعمال مقویات قوت ماسکه انتفاع بهم رسد بخلاف ذوبانی که ضرر آن زیاده از ضعف ماسکه و عدم انتفاع از مقویات ماسکه باشد
و بدانکه هرگاه در حالت صحت عرق بسیار آید و سببی ظاهر نباشد علامت آنست که غذا زیاده از مقدار تحمل بدن خورده شد و اگر
با وجود قلت تناول و بدون ظهور سبب عرق بسیار آید دلیل آنست که در بدن فضله بسیار است و محتاج باستفراغ است و کثرت
عرق در همه ایام مرض دلیل خلط است و کثرت عرق با اسهال یا قی یا رعاف یا غیر آن در کمال ردائت است و چون در بعضی اعضا
عرق بیشتر از بعضی دیگر آید علامت آنست که ماده مرض در آن عضو بیشتر است که عرق بیشتر کند و عرق سرد که از گردن و سینه می آید
دلیل ضعف قوت حیوانی است خصوص در حمی حاره و بدانکه اسباب قلت عرق چار است قلت رطوبت در بدن یا غلظت و لزوجت
ماده و یا قبض و تکثیف مسام یا ضعف قوت دافعه پس قلت عرق با وجود علامات امتلا دلیل ردائت است خصوص آنکه بسبب
ضعف قوت دافعه و یا غلظت و لزوجت ماده باشد و نیز باید دانست که زردی عرق دال بر غلبه صفرا و سفیدی آن دلیل بلغم
و همچنین علامت آن علامت سودا و عرق سرخ مانند خونابه یا بسبب ضعف ماسکه عرق است و یا بسبب فساد خون بود و همچنین اشتری
و تلخی رایحه علامت غلبه اخلاط صفراویه و حموضت رایحه نشان غلبه بلغم حامض است و بدبوی آن دلیل کثرت اخلاط عفنه و همچنین تلخی
و تیزی طعم دال بر غلبه صفرا و شوریت بر بلغم مالح و شیرینی بر بلغم مالح مخلوط با خون و ترشی بر بلغم حامض و همچنان عرق رقیق دلیل رقت
ماده و غلیظ لزج دلیل غلظت ماده و اطالت مرض است و پوشیده نماند که عرق سرد در حمیات علامت کثرت رطوبت و خام است

بیان نفث

و در مرض حاد عرق سرد دلیل ردائت است بخلاف مرض مزمن که دران جهت اطالت مدت ممکن النضج است و عرق حار در حمیات و سائر امراض
اقرب بسلامت است از عرق بارد و نیز از علامات ادله که استدلال ازان گرفته میشود نفث است یعنی آب دهان که از دهن برآید خواه بطریق براق
بود خواه به تنفس و خواه بسعال و خواه به تنحنح و بدانکه علامت نفث دلیل غلبه خون بود و اگر مایل بسرخی است یا دلیل بلغم معتدل طبعی است اگر
سفید رنگ باشد و ملوحت آن دلیل بر بلغم مالح است و حموضت آن دلیل برودت است و بدطعمی آن دلیل عفونت است و همچنان حمرت
آن دلیل غلبه دم یا انشقاق عرقی در حوالی حلق و حنجره و آلات تنفس بود و اختلاط آن با سرخی علامت حدوث سل است اگر علامات
دیگر نیز بران گواهی دهند و صفرت آن دلالت بر صفراویت نزله نماید و خضرت آن یا علامت خامیت آن یا علامت احتراق بود و یا افراط
برودت و بیاض آن یا علامت خامیت ماده است اگر نفث بدشواری برآید و یا علامت ماده نزله بلغمیه است اگر بسهولت و آسانی برآید و بحیان
کثرت آن دلیل نضج ماده است بشرطیکه در قوام و لون و امثال اینها محمود باشد و قلت آن دلیل فجاجت ماده است ولیکن چون
نفث اندک اندک شروع بآمدن نماید دلیل شروع نضج باشد و در مرض ریه و اعتدال آن علامت نضج تامه است و بدانکه چون در
نزله و ذات الجنب و ذات الریه نفث اصفر ظاهر گردد و بسهولت اخراج یابد علامت نضج کامل و سلامت حال و قوت طبع و سرعت
انقضای مرض است و تعسر بیرون برآمدن علامت فجاجت ماده و ضعف قوت و طول مرض است و بقراط گفته که چون با نفث مستدیر حمی باشد
و بآن نیز قدری عفونت خلط بود و اختلاط عقل بزودی عارض گردد و نیز بقراط گفته که بسیار مشاهده نموده ام که از عقب نفث مستدیر
سل عارض گردید و نیز او گفته که نفس لصاقی آنکه آنرا حمی نباشد دلیل ذبول و لاغری بود و نفث لصاقی عبارت از نفث خام است
و نفث محمود آنست که ابیض متساوی الاجزا هموار النضج معتدل القوام و عدیم النتن و سهل الخروج بود و نفث مذموم آنکه خام و رقیق
ناهموار غیر متساوی و رنگ آن زرد یا سیاه یا کبود و کریه الرائحه و عسر الخروج باسعال شدید بود —

در بیان علامات تنفس غیر طبیعی

— دم سرد باشد در امراض حاد — دلالت کند بر بدی و فساد — بوقتی که صدر و [illegible] سقیم — بود مبتلای بلای ورم — تنفس شود تنگ و دشوار نیز
دلیل است بسیار بدای عزیز — چو بگسسته آید نفس آن چنان — که گه گاه آواز گویندگان — دلیل است بی شبه بر سوء حال — خطرناکی خسته زان احتمال
چو بیهوده باشد نفس در ضرر — دلیل عفونت بود با خطر — در امراض حدت ولی ایمان — چو نزدیک گردد خروج روان — شود ضعف اندر تنفس پدید
تواتر بران ضعف گردد مزید — کشد گه گهی در میان آه سرد — چو شخصی که دیده تعب های درد — شکم همبر اندازد از ناتوان — ازان پس بیاید نفخ جان

بیان بحران

و بعضی از علامات که استدلال ازان کنند بحران است — بحران عبارت است از تغیر عظیم که دفعة واقع شود از مقاومت طبیعت با مرض پس تشبیه کرده اند
طبیعت را بسلطان حامی و مرض را بدشمن باغی و بدن را بملک [illegible] و بحران را بیوم قتال پس هرروز اگر غالب شود طبیعت و مرض را
کلیة دفع ساخت آنرا بحران جید تام گویند و اگر کلیة دفع نکرد بلکه محتاج بمقاومت دیگر ماند آنرا بحران ناقص جید خوانند و اگر مرض غالب
آید بطبیعت را کلیة منهدم ساخت آنرا بحران تام ردی خوانند و اگر بالکلیه منهدم نکرد و محتاج بمقاومت دیگر ماند آنرا بحران ناقص
ردی خوانند و اگر بحران بانتقال ماده بود از عضوی بعضوی پس اگر انتقال از عضو رئیس بجانب خسیس است آنرا بحران انتقالی جید
گویند و اگر از خسیس برئیس بود آنرا بحران انتقالی ردی گویند و اگر بدفع ماده بود بعد نضج بهنگام انتهای مرض بیوم باحوری آنرا بحران

محمود گویند واگر طبیعت اندک قوت ہمگیرد ماده مرض راہمی پزد وبتدریج دفع سازد وبی ظہور تغییر عظیم این را تحلیل گویند واگر ماده اندک اندک مستولی همی شود وطبیعت روز بروز بضعف گراید بی ظہور تغییر عظیم تا که مریض ہلاک شود این را ذبول خوانند و پوشیده نماند که غالبا بحران در ابتدا امراض بود ودر تزاید ناقص ودر انتہا تام ودر انحطاط بحران نمیشود واغلب اوقات در امراض صفراویه بحران بروز چہارم ودر دمویه بروز ہفتم ودر بلغمیه بروز یازدہم یا چاردہم ودر سوداویه تا چہلم ودر اخلاط مرکبه بحسب غلبه ولطافت وکثافت خلط التقدم وتاخر باشد وبحران که بعرق بود اکثر ناقص میباشد چه ماده رقیقه دفع میگردد وکثیفه باقی ماند وپوشیده نماند که اگر طبیعت دفع ماده بقی نماید علاماتش شش اند ضیق النفس وغثیان وتلخی دہان واختلاج لب سفلی ووجع معده وتاریکی چشم واگر باسہال کند علاماتش چہار اند در امعاء تمدد وبشبیه جانب اسفل ونفخ وقراقر شکم ودرد پشت واگر برعاف بود علاماتش پنج اند صداع وطنین وثقل سر واشتعال فی الدماغ وحکه الف وسیلان دموع واگر بعرق کند علاماتش سه اند موجیت نبض وانتفاخ بشره وتثاؤب واگر بادرار کند علاماتش دو اند کثرت غلظت بول وثقل مثانه وایامی که در وی بحران جید تام افتد دوازده روز است چنانچه ازین نظم معلوم گردد سه روز بحران می شمارم پیش تو تشفیه منع است در وی ای حکیم دال ونا ویا وبیه وبه وکا کدو کنیه ولام لده ولد ومیم وباید دانست که در روز بحران ہیچ وجه تحریک ماده نکنند واز مستفرغات مریض را نگہدارند چه اگر تحریک صناعی موافق تحریک طبعی افتاده موجب استفراغ مفرط خواہد بود واگر مخالف افتاده تشویش در افعال طبعی افتد وبحران در امراض احدالاحد بروز چہارم ودر امراض احد بروز ہفتم ودر امراض حاده بروز یازدہم واقع شود واز ینجاست که بروز ششم یا دوازدہم یا شانزدہم از مرض مسہل مید ہند لہذا قواعد چند برای شناخت یوم مسہل وایام منذر وواقع فی الوسط وغیره نوشته شوند تا بحال سہل انکار آید **جدول ایام مسہل وبحران وغیره**

بدو مرض وبحران	۱	بحران حمید	۱۱	بحران محمود	۲۱	بحران محمود	۳۱
خلافی	۲	یوم مسہل	۱۲	مسہل اتفاقی	۲۲	مسہل بالاتفاق	۳۲
بحران	۳	بحران محمود	۱۳	مسہل بالاتفاق	۲۳	مسہل بالاتفاق	۳۳
بحران محمود	۴	بحران حمید	۱۴	بحران محمود	۲۴	بحران محمود	۳۴
واقع فی الوسط	۵	خلافی	۱۵	مسہل بالاتفاق	۲۵	یوم مسہل	۳۵
بحران ردی	۶	مسہل بالاتفاق	۱۶	مسہل بالاتفاق	۲۶	یوم مسہل بالاتفاق	۳۶
بحران محمود	۷	بحران محمود	۱۷	بحران محمود	۲۷	بحران محمود	۳۷
بحران ردی بعد یوم مسہل	۸	بحران ردی	۱۸	خلافی	۲۸	مسہل بالاتفاق	۳۸
بحران ومنذر	۹	یوم مسہل	۱۹	مسہل بالاتفاق	۲۹	مسہل بالاتفاق	۳۹
یوم مسہل	۱۰	بحران محمود	۲۰	خلافی	۳۰	بحران محمود	۴۰

بدانکه بحران محمود را سه علامت است اول آنکه بعد از نضج تام افتد دویم آنکه در روز محمود واز ایام بحارین بود سویم آنکه منذر آن روز

علامات بحران

شب بوده باشد - چهارم بحران باستفراغ بود نه بانتقال - پنجم استفراغ خلطی کند که ماده مرض است - ششم استفراغ بطریقیکه الیق بمرض بود چون رعاف در محرقه و مطبقه و قی یا عرق در غب خالص - هفتم استفراغ بحسب طاقت مریض شود - هشتم عقب آن خفت و راحت پدید آید - نهم قوت برجا باشد - دهم نیکوی حال مریض بود - و علامات نیک در امراض سیزده اند - اوّل ثبات قوت و سحنه - دوم سلامتی اشتها - سوم سلامتی عقل و خلق - چهارم انتفاع بمعالجات - پنجم سهولت احتمال مرض - ششم ظهور بثور بر لب و بینی در حمیات - هفتم بحران در روز بحران محمود - هشتم خواب شب اول روز - نهم از خواب خفت و راحت یافتن - دهم تنفس طبعی بودن - و علامات ردیه در امراض اینست - کشاده باشیدن دهان - و تنفس غیر طبعی - و حدت سر بینی - و سردی گوش - و تیره شدن چشم - و دایما چشم و نظر بر یکجا داشتن - و بسیار انگشت در منخرین کردن - و پیچیده شدن لب و انتفاخ مردم - و روی از مردمان برگردانیدن - و دست در جامه و دیوار مالیدن - و سکون کثیر - و هذیان بسیار - و اضطراب در غیر ایام بحران و هر لحظه پهلو گشتن - و از مرگ ترسیدن - و ظهور یرقان پیش از هفتم - و رعاف بغیر خفت و راحت - و عطش بسیار در ابتدای مرض - و در حمیات دندان بر هم سودن - و برودت اطراف با حرارت تپ - و ضعف نبض - و وجع احشا - و حدوث رعشه - و سواد زبان - و بثور سیاه بنفشجی - و رعاف سیاه اندک - و بول سیاه اندک - و نتن انف - و حدوث خناق در غیر ایام بحران - و طلب جای تاریک - و سواد یا خضرت یا تیرگی لون - و تیرگی ناخن - و کشیدگی پوست پیشانی - و برودت آن - و برودت انف و اذن - و بول رقیق ابیض در سرسام - و اختلاط عقل - و برودت ظاهر و حرقت باطن وغیره - و علامات انتقال از علتی به علتی دیگر اینست پس در حمیات حاره اگر صمم افتد تپ زائل شود و در صمم اگر اسهال صفرا افتد صمم دور گردد - و استسقا باسهال بلغمیه دفع گردد - و تشنج رطب بحمی حاده - و جنون با بواسیر و سعال بورم خصیتین و فواق امتلائی بعطاس و داء الثعلب و درد کلیه و حمله اوجاع بدوالی و داء الفیل گردد - و علامات امراض منذره اینست پس خفقان دائم منذر بمرگ مفاجات و کابوس بسدر و دوار - و سدر و دوار بصرع و سکته - و اختلاج وجه بلقوه - و اختلاج تمام بدن بصرع و سکته - و اختلاج کثیر بتشنج رطب و خدر بفالج - و کلال بدن با کثرت عرق - و سکته بفالج - و حمرت وجه و عینین و سیلان دمع و نفرت از روشنی بسرسام - و غم و حزن بلا سبب و کثرت فکر باسهای بد بمالیخولیا - و حمرت وجه با کمودت و غلظ بجذام - و تهبج روی و چشم باستسقا - و دوام صداع و شقیقه بنزول الماء و انتشار - و تمدد و ثقل در اطراف یمین بعلل کبد - و ثقل خاصره و کمرگاه بعلل کلیه - و سقوط اشتها و نفخ و قی و وجع اطراف بقولنج - و حکه مقعد بسبب کرم صغیر بود یا بواسیر - و حدوث قوبا به برص اسود - و بهق ابیض به برص - و سیلان طمث در حمل باسقاط حمل - و صلابت و برآمدگی ساق بدوالی یا بداء الفیل - و کثرت زکام و نزله بذات الریه و سل - و نتن عرق و بول بحمیات عفنه - و دوام ترکیز البول بقرحه مثانه و کلیه - و علامات نکس اینست ساکن شدن تپ بلا وقوع بحران - و ضعف و عدم اشتها - و غثیان و خبث نفس و فساد هضم - و بسیاری خواب و تهبج روی - و پشت چشم - و صبغ بول - و دلائل مختلفه ردیه انواع اجناس مختلفه اینست یعنی بطلان عطش در امراض حاده مهلک است - و ثقل بدن و اطراف و استرخا انها مذموم - و سقوط قوت با بقاء حرارت و ورم دمی مهلک است - و وقتیکه علیل پاهای خود کشیده تابسینه رساند پس بیدار شود دلیل موت است - و سکون اعراض مرض حاده یا سکون وجع و غیر آن بدون تنقیه وغیره دلیل یاس طبیعت است از مقاومت با مرض و دلیل قرب موت است - و فواق باقی و اختلاط در قولنج دلیل سوء حال است - و جمع دو مرض متضاده علامت بد است

دلائل مختلفه ردیه

وبجلنن سوئی درسل دلیل سوئی حال اوست ـ وحدوث سکتہ در سکر قتال است وہر مرض کہ مخالف مزاج مریض وسن وہنگام وقت
او باشد بد است وہر مرضی کہ تدبیر نیک او راسود ندہد بد است ـ ودر ہر مرض بہتر آنست کہ اطراف وناف گرم باشند ـ وہرگاہ اطراف
رقیق ولاغر باشند بد است ـ واگر آن را اسہال باشد بسیار بد است ـ واشیاء سوءجع اگر بعض را وجع ندہد بسیار بد است واللہ اعلم بالصواب

الجملة الثانیة

الجملة الثانیة فی قواعد الجزء العملی من الطب بالقول الکلی ـ وجملہ دوم ثابت است در بیان قواعد جزء عملی از طب بالقول کلی یعنی بقواعد کلی
واین جزئیست کہ در وے کیفیت مباشرت عمل حاصل میشود ومعنی ہر یک در ابتدائے کتاب تحریر شد فلیرجع ثم الجزء العملی ینقسم الی علم حفظ
الصحة والی علم العلاج وجزء عملی منقسم میشود بطرف علم حفظ صحت وبطرف علم علاج وباید دانست کہ علم حفظ صحت آنست کہ ابدان صحیحہ بقیہ را بتدابیر لائقہ ومناسبہ
حفظ کند وعلم علاج آنست کہ ابدان مریضہ غیر صحیحہ را بادویہ واغذیہ مناسبہ لقصد علاج نماید وعلم حفظ صحیحہ منقسم میشود بقسم حسب اقوال صحیحہ بر آنکہ صحیحہ از سہ قسم بیرون نیست

علم حفظ صحت

یکی آنکہ صحت در غایت کمال درجہ بود دوم آنکہ از غایت کمال قدری قلیل تنزل یافتہ باشد سوم آنکہ ناقص از نہایت کمال
بودہ باشد پس علم تدبیر قسم اول را علم التقدم بالحفظ خوانند وعلم تدبیر قسم ثانی را علم حفظ صحیحہ نامند وعلم تدبیر قسم ثالث را تدبیر ابدان
ضعیفہ گویند مثل تدبیر مشائخان وضعیف بدنان وماتن قسم سوم را بیان نکردہ ولنقتبس لعلم حفظ الصحة ولعلم حفظ صحت ابتدا
کنیم زیرا کہ مقصود از علم طب حفظ صحت است وصحت امر وجودیست ومرض عدمی ووجودی مقدم از عدمی بود الطبیب لا یلزم لہ

لوازمات طبیب

البقاء الشباب والقوة ولازم نیست طبیب را آنکہ جوانی وقوت ہر شخص را قایم وباقی دارد ولا ان یبلغ کل شخص الاجل الاطول فضلاً عن ان یمنع الموت
والفنا لازم نیست طبیب را آنکہ ہر شخص را بعمر دراز رساند یعنی زیادہ از حیات مقررہ واجل موعودہ عمر طبیعی نمی تواند رسانید وعمر طبیعی
نزد اطبا یکصد وبست سال است وچونکہ طبیب را قدرتی نیست کہ زیادہ از عمر طبیعی کسی را زندہ دارد پس چگونہ او را قدرتے حاصل
شود کہ موت طبیعی را منع کند چنانچہ حق سبحانہ تعالیٰ در کلام مجید فرمودہ اذا جاء اجلہم لا یستاخرون ساعة ولا یستقدمون ـ وذالک
وہر شخص را زیادہ از عمر طبیعی نرسانیدن ازین جہت است لان البدن لا یمکن ان یکون الا من رطوبة کہ پیدایش بدن انسان ممکن نیست مگر از
رطوبت ومراد از رطوبت منی مرد وزن ست ودوم طمث تقارنہ حرارة تنضجہا او تنفذ ہا وتدفع فضلاتہا وآن رطوبت نزدیک شوندہ است
بحرارتی کہ از می پزد وبدن را غذا میرساند وفضلات بدنی را دفع کند فہی لا محالة تفعل فی الرطوبة وتحللہا پس آن حرارت لا ریب
در رطوبت اثر میکند وآن را تحلیل میسازد واذا دام المؤثر الواحد فی المتاثر الواحد اشتد تاثیرہ فی کل وقت وہرگاہ مدام وہمیشہ تاثیر مؤثر
واحد در متاثر واحد باشد البتہ تاثیر آن مؤثر ہر وقت زیادہ شود یعنی چون حرارت اولاً در رطوبت اثر میکند کم بود وباز چون ثانیاً تاثیر
کند تاثیر او بیّن ونمایان باشد وکذا الثالث والرابع الی النہایة ـ واذا کثر التحلل ضعفت الحرارة الغریزیة لفناء مادتہا وہرگاہ
تحلیل رطوبت زیادہ شود حرارت غریزی نیز ضعیف میگردد بسبب فنا شدن مادہ حرارت کہ رطوبت غریزیہ است وضعف الہضم وہضم
نیز ضعیف میگردد وقل ابدال البدل الذی لولاہ لم یبق البدن مدة تکوینہ وکم میشود وارد شدن بدلی کہ اگر آن بدل وارد نشدی
بدن انسان تا وقت ماندن بدن باقی نماندی فضلاً عن استکمالہ مزید بر آنکہ بدن بدرجہ کمال رسد یعنی اگر وارد شدن بدل
ما یتحلل نبودے بدن باقی نماندے واستکمال نیافتی ولا یزال کذالک حتی تفنی الرطوبة وتنطفی الحرارة واین تحلیل رطوبت وفنا حرارت

همیشه نباشد بجدی که رطوبت غریزی بالکل فنا شود و حرارت غریزی منطفی و مرده گردد و ذالک هو الموت الطبیعی المقدر باجله لکل
شخص بحسب مزاجه فتعیین تحلیل و فنا موت طبیعی است که برای هر شخص بموافق مزاج و قوت وقت او مقرر است فغایة فعل الطبیب
ان یبلغ کل شخص منتهی الاجل ان لم یتفق له مفسد خارجی - و چونکه ابقای شباب و انسان را بعمر دراز رسانیدن از قدرت طبیب بیرون است
لیس ابدین جهت غایت فعل طبیب آنست که هر شخص را با خیر وقت موت رساند اگر مفسد خارجی اتفاق نیافتاده باشد والمفسد
الخارجی و هو علی ما بالاستقراء خمسة - احدها ما یوجب فناء الحرارت الغریزیة اما باستفراغ الروح الذی هو مادتها کما فی الفرح المهلک او
باستفراغ الدم الذی هو مادة الروح کما فی قطع الشریان او ورید و ثانیها ما یوجب انطفاءها بالاختناق کما فی الفزع المفرط و ثالثها
بانسداد مجری النسیم الیه کما فی الغرق و الخنق فعند ذالک یتراکم الفضول الدخانیة فی القلب و ینطفی الحرارت و رابعها ما یفسد جوهرها اما من
استنشاق الهواء الردی الذی یخالطه ابخرة منتنة و اما من لدغ الهوام و اکل السموم فیسری النسیم فی البدن و یفسد جوهرها و خامسها ما یغیر
کیفیتها اما ان یسخنها جدا کما یعرض لمن یطیل المکث فی الحمام مثلا او بان یبردها جدا کما یعرض لمن ضربه البرد الشدید وهذه الوجوه الخمسة ترجع الی
ثلاثة الاستفراغ و الخنق و الفساد بحسب الجوهر و بیان تحفظ صحة کل من علی ما یلیق به و نیز غایت فعل طبیب آنکه صحت هر سن را که لائق
آن سن است نگهدارد زیرا که حفظ صحت هر سن مخالف است بلکه حفظ هر شخص جدا است کما لا یخفی علی اهل التجربة. و ذالک بحمایة الرطوبة عن التعفن
الغریبة و حراستها عن التحلیل الزاید علی مجری الطبیعی - و این حفظ صحت هر سن تا آخر وقت و اجل طبیعی رسانیدن و غیرها حاصل میشود بحمایت
کردن رطوبت غریزی تا که بد بو نگردد و ایضا از حمایت کردن از آنکه رطوبت مذکوره زیاده از راه طبعی تحلیل نشود و ملاک الامر فی ذالک هو
تعدیل الاسباب الستة الضروریة - و اسبه بزرگ در حمایت رطوبت از تعفن و حراست آن از تحلیل آن التعدیل اسباب ستة ضروریة است
یعنی فتعدیلها ضروریة اگرچه موافقت و مناسبت باشد محدث صحت است و الا موجب مرض و قد بینا ذالک و تحقیق اسباب ستة ضروریة
او در فن علمی بیان کردیم و بینا ما هو الافضل من الاهویة و ایضا بیش ازین در فن علمی تدبیر جوهری که افضل است از اقسام ستة ضروریة
یعنی از قسم هوا بیان کردیم اکنون حاجت به بیان تدبیر هوا نیست بلکه حاجت به تدبیر خمسة باقیة است الفرق بین ذکر الاسباب الضروریة
و بین ذکر تدبیرها ان الاول هو النظر فی خواصها و هو علم بحث لا یتعلق بکیفیة العمل والثانی هو النظر فی اختیارها و تعدیلها و هو علم یتعلق
بکیفیة العمل تدبیر الماکول فصل اول ثابت است در بیان تدبیر ماکول تقدیمه هذا علی الاربعة الباقیة لما ذکره - و کل صحة اردنا حفظها علی
حالها اوردنا علیها الغذاء الشبیه فی الکیفیة و هر صحت که اراده کنیم آنکه بر حال خود آن را نگهداریم وارد کنیم غذا آنکه مشابه در کیفیت آن صحت
کامل باشد یعنی غذا موافق مزاج بدهیم و اگر موافق مزاج داده نشود موجب صحت نبود و الا موجب مرض باشد - و ان اردنا نقلها الی
افضل منها اوردنا الضد و اگر اراده کنیم آنکه صحت منحرفه را ازین حالت منحرفه نقل کنیم بطرف افضل ازین حالت وارد کنیم و بدهیم غذای
دوائی را که ضد آن حالت بود مثلا اگر مزاج کسی از اعتدال لایقه منحرف شده باشد و خواهیم آنکه باعتدال خود آوریم در آن وقت
غذیم داده دهیم که منافی و ضد او باشد و نهیم لان الضد یزاحم الضد و ینفیه عن محله لیحل فیه و لیستغنی من الغذاء الی التحیر التقی من الشوائب
الردیة کالتیلم و از اقسام غذا بر نان گندم که پاک باشد از شائبه ردیه مثل تیلم اختصار کنیم و شوائب جمع شائبه است و شائبه بکسر حرف

سوم که بهتر دوست یعنی آمیزش چیزے بد در چیزی بهتر سست و بعضی آلودگی بہتر آید و تسلیم قسمی است از گندم که صحیح تیلا شعیر بود که
بفارسی آن گندم دیوانه گویند واللحم الحولی من الضان و بر گوشت بچه یکساله میش اقتصار کنیم والعجول والاجدیة والدجاج والفروج
والطیهوج و بر گوشت گاو یکساله و بزغاله و مرغ خانگی و کبک و ماهی تیهو اقتصار کنیم والحلو الملائم و بر شیرینی های مناسب اقتصار کنیم ونقتصر
من الفواکه علی التین - یعنی از اقسام میوه جات بر انجیر اقتصار کنیم وعلی الرطب والعنب فی البلاد والمنتاد فیها اکلها - و از اقسام میوه
جات بر خرمای تر و بر انگور رسیده خصوص در شهرها که خوردن آن معتاد باشد اقتصار کنیم واما الاغذیة الدوائیة کلها فلا یلتفت الیها
ولکن التفات بسوی جمیع اقسام غذا و دوای در هر وقت و در هر حالت باستعمال او نباید کرد والا للتعدیل مزاج مگر التفات طرف غذا و
دوای برای تعدیل مزاج کرده شود یعنی اگر مزاج از اعتدال انحراف گرفته باشد در آن وقت غذا و دوای استعمال کرده شود واد
ماکول والتفات شود غذا و دوای یا برای تعدیل کردن ماکول بود چنانچه اباریه آمیخته میشود با اغذیه حقیقیه و گوشت بط و انار
بسر که پخته شود و تدبیر والاکل بلا شهوة صادقة و حافظ صحت را باید که بغیر اشتهای صادق غذا نخورد و علامت اشتهای صادق آنست
که بعید الصبر باشد باستعمال غذا و معده از آروغ کهنه خالی بود و از طعام سابق الطعم وانفخ و قراقر خالی باشد والا تدفع الشهوة الهاجیة
و غلبه شهوه صادق و هیجان آن را دفعه و مماطله نکند مگر اینکه باعث انصباب صفرا و سودای ردیه است بسوی معده و حدوث امراض
ردیه مثل مراق و اسهالات و ہیضه است فلیوکل فی الصیف البارد بالفعل و حافظ صحت را باید که در موسم گرما غذا بارد بالفعل
بخورد وفی الشتاء الحار بالفعل - و در موسم سرما اغذیه حاره بالفعل بخورد و ادخال طعام علی طعام آخر بالهضم الاول ردی
و خوردن طعام بر طعام دیگر تا وقتیکه هضم نشود طعام اول ردی است چنانچه از علی کرم الله وجهه منقول است تمام الطب
فی البیتین جمع حسن القول فی قصر الکلام - تقلل ان اکلت فبعد اکل تجنب فانّ الشفاء فی الانهضام - ولیس علی النفوس اشد بخاسا
من ادخال الطعام علی الطعام - و ذمه اطالة زمان الاکل لما یختلف الهضم بهذه و کذلک ادخال در درازی هضم و درازی زمانه خوردن
طعام است زیرا که در اطالت زمان هضم مختلف میشود یعنی باستگی طعام خوردن بسبب اختلاف هضم ردی است و تکثیر الالوان مجیر للطبیعة
و رنگینی طعام طبیعت را حیران میکند یعنی چیزیکه میشوند الطعمه مختلفه در لون و کیفیت و کمیت در یک اکل زیرا که باعث حیرت طبیعت
و بدهضمی است والغذا اللذیذ یا محمد لولا الاکثار منه و غذا لذیذ نیک است اگر بسیار اگر زیاده خورده شود بلا زمة التفه تسقط الشهوت
یکسل و غذا بد مزه همیشه خوردن و بوی ملازمت کردن خواهش طعام را دور کند و بد گواراست کند والحامض یسرع الهرم و یجفف
و یضر العصب و غذای ترش همیشه خوردن و معتاد بدان گشتن پیری را زود می آرد و اعضا را خشک میکند و اعصاب را ضرر میرساند
الحلو یرخی المعدة و یحمی البدن - و همیشگی طعام شیرین معده را سست و بدن را گرم میکند المالح یهزل البدن و یهزله و غذا
نمکین همیشه خوردن بدن را خشک و لاغر میکند فلیدفع مضرة الحامض بالحلو و حافظ صحت را باید که ضرر غذا ترش بغذا شیرین
دفع کند و مضرة الحلو بالحامض و ضرر غذا شیرین بغذا ترش دفع کند والتفه بالمالح والحریف و ضرر غذای بی مزه بغذای نمکین
و حریف کند و حریف با کثر تشدید چیزے تند زبان گزا گویند بقال بعضل حریف در هما به و ضرر غذا نمکین و حریف بغذا التفهه باید کرد

ولیترک الغذاء وفی النفس منه بقیة شهوة وحافظ صحت را باید که غذا را ترک کند وحالانکه در ذات خویش بقیه از خواهش طعام باشد یعنی هنوز از خواهش طعام باقی باشد باید که ترک کند ولا زمنه الحمیة تنهک البدن وتهزله بل هی فی الصحة کالتخلیط فی المرض وبحالت صحت همیشه پرهیز کردن بدن را لاغر وتخیف میکند بلکه پرهیز کردن درحالت صحت مثل نا پرهیز کردن درحالت مرض ست چنانچه حکیم بابری دربن رباعی فرموده ست تو در صحت مکن زنهار پرهیز — بصحت گر ترا کار باشد — که پرهیز تو در هنگام صحت — چو نا پرهیزی بیمار باشد — ومراعات العادة فی الوجبات وغیرها واجبة ونگهداشتن ورعایت کردن عادت اوقات خوردن طعام ودیگر امور معهوده هر شخص واجب ولازم است یعنی شخصی را که عادت یکبار یا دوبار یا سه بار خوردن طعام یا چا ریا حقه یا بنگ یا شراب یا افیون بوده باشد او را مناسب ولازم ست که دفعتًا عادت مذکور را ترک نکند خصوصًا درحالت مرض ووجبات جمع وجبه بالفتح یکبار خوردن طعام در شبانروز ست والمراد فی هذا المقام حفظ مراعات الاکل فی کل یوم بلیلته ومن اعتاد ان لیشتری الا غذیة الردیة فلا لیغیر بها — وشخصی که عادت یافت برانکه اغذیه ردیه مثل لحم البقر ولحم قدید وغیره را هضم میکند پس او را لازم ست که برین عادت معهوده غرور نکند فیتولد علی طول الایام امراضًا — زیراکه بمدت دراز ووقت طویل ازین تخلیط بیماریها می مزمنه وردیه پیدا خواهند شد فلیترک بتدریج پس شخص مذکور را لازم ست که این عادت اغذیه ردیه را بهستگی وبتدریج ترک کند زیراکه دفعتًا ترک عادت متروک کردن باعث ضرر ست والصفراوی غذاءه المبرد المرطب وصفراوی مزاج را غذای سرد تر باید چونکه بقلة الحماض رجلیه وسماقیه والدموی مبرد وقامع ودموی مزاج را غذای مبرد وقامع باید چون اجاصیه وزرشکیه ومزوره اسفاناخ وبقله یمانیه وغیره وقمع بمعنی شکستن وخوار کردن ست والبلغمی مسخن ملطف وبلغمی مزاج را غذای گرم ولطیف کننده باید داد چون گوشت وتیهو ودراج وغیر ذلک والسوداوی مرطب مسخن وسوداوی مزاج را غذای گرم وتر مناسب ست چو لحم بزغاله وبیضه نیم برشت وغیره ومخفی نماند که تعیین اغذیه مذکوره برای منحرفان از اعتدال ست نه برای معتدلان فنهی المجربون عن الجمع بین اغذیة وتحقیق منع کرده اند اطبا رسیده ومجربان از جمع کردن اغذیه در یک معده یعنی اطبا رسیده چند اغذیه را جمع کردن در معده ممنوع گفته اند بعیر علینا اثبات سبب النهی فی الکثیر منها بالقیاس ومشکل ست بر ما دلیل اوردن از آنکه ثابت کنیم بقیاس سبب منع اجتماع در اکثر اغذیه ممنوعة الاجتماع پس ازین سبب تجربه را بر قیاس غلبه دهیم واجتماع اغذیه ممنوعه در معده در وقت واحد منع کنیم قالوا لا یجمع بین السمک واللبن فیولدان امراضًا مزمنًا کالجذام والفالج — ومجربان میگویند که ماهی تازه وشیر را در معده جمع نباید کرد زیراکه جمع این اغذیه بیماری های کهنه مثل جذام وفالج پیدا خواهند کرد واللبن مع الحامض وشیر را با ترشی جمع نباید کرد حتی نهوا عن الجمع بین المضیرة والاجاصیة حتی که جمع کردن اجاصیه ومضیره را منع کرده اند ومضیره بلغت بمعنی شیر ترشیده واصطلاح اطبا دوغ جوشیده غلیظ شده را گویند واجاصیه مزوره آلو سیاه ست اولا السویق علی الارز باللبن ولیست جمع کردن با برنج پخته وشیر منع کرده ولا العنب علی الرؤس المشویة وانگور را جمع کردن با کله بریان منع کرده اند — ولا الرمان علی الهریسة وانار را با هریسه یعنی حلیم جمع کردن منع کرده اند وهریسه نوع ست از آش که از گندم کوفته وگوشت وروغن ومصالح پخته میشود ولا الخل علی الارز وسرکه وبرنج پخته را جمع کردن منع کرده اند فوائد این بحث تعلق دارند بیان کرده میشوند یعنی حافظ صحت را لازم ست که تعدیل مقدار غذا نماید یعنی نه زیاده از مقدار معتاد خورد ونه کم از آن

فوائد این بحث

بهر آنکه زیادتی از مقدار باعث تخمه و عفونت است و تقلیل آن موجب ضعف و زبون میگردد و سکون بعد غذا لازم شناسند که معین بر هضم
است و حرکت خفیفه بنابر اعانت او در انحدار طعام بقعر معده مفید بهر هضم را خصوصا کسی را که عادت باشد خواب کردن بعد طعام لهذا اطبا
تناول غذا الشب چند قدم مشی از عقب آن مستحسن والسنة انما حرکت خفیفه بعد طعام معین از بین اشیا بر هضم است و چون بعد تناول
غذا اندکی بگذرد بایستد که و از آن کشد که فرصت افزا است اما باید که اول بطرف یمین خسپد بهر آنکه قعر معده مایل بدین طرف است و بعد قلیلی
بر پهلوی چپ خسپد بنابر اشتمال جگر بر معده که اعانت مینماید بهر هضم را و بعد حصول هضم باز بر پهلوی یمین بشوند تا صعود کیلوس
بجگر بطریق اسهل منجذب گردد و باید که بر مداومت تکیه بر یک طعام بلکه اختلاف نماید مثلا یک وقت نوع و لون طعامی تناول نماید
و وقت دیگر نوع و لون دیگر و یا یکروز نوع طعام و روز دیگر نوع دیگر و رنگ دیگر بخورد و این نیز بسبیل تقریر و استمرار نباشد بلکه این را
هم معتدل دارد و حافظ صحت را واجب است که ترتیب در اغذیه نیز مرعی دارد و ترتیب محمود آنست که تناول اغذیه مختلفه اگر
اتفاق افتد پس طعامی که میل بلطافت داشته باشد اول تناول نماید و لطیف را بعد از آن بجهت آنکه قوت هاضمه در قعر معده بیشتر است
اولا غلیظ را هضم شود و بعد از آن لطیف را هضم نماید و الا پس در انهضام هر دو تشابه است خواهد بود که مقصود همین است و همچنان
اگر غذا شیرین و نمکین باهم خوردن اتفاق افتد اول شیرین تناول نماید بعد از آن نمکین که شیرین مرغوب بالطبع است تقدیم
وی اولی است و حافظ صحت را باید که جمع نه نماید میان اطعمه مختلفه در لون و کیفیت و کمیت در یک اکل زیرا که باعث حیرت طبیعت
و سوء هضم میگردد دیگر آنکه ماکول چرب باشد که بان طعام شور و حریف مناسب است بجهت آنکه مصلح آنست و باید که طعام
تناول نماید در اعتدال اوقات پس اگر ایام گرما باشد صبح و چاشت و در زمستان وقت ظهر تناول نماید و باید که طعام را نیکوی
بخاید بنابر آن فرو برد زیرا که ابتدای انهضام کیلوسی از مضغ طعام از فم معده است و شکی نیست که مضغ باعث سرعت انهضام در معده
است و تناول نان تنها بدون نان خورش باعث تخریب معده است و هرگاه تناول غذا بافراط واقع شود و خوف امتلا باشد و هرگاه
غذای ناگوار از حرکت عنیفه متخضخض گردد و یا از کثرت شرب آب یا شراب و غیره در معده مشوش گردد واجب است که قی فرمایند
و هیچ تدبیر جز سرعت اخراج غذای فاسد بهتر از قی نیست و اما هرگاه غذا از معده با معا انحدار یافته وقت قی گذشته باشد اینوقت اخراج
آن باسهال باید کرد و اگر از اغذیه مفید اندکی هم اندک اندک در اسهال کفایت کند بهتر است و الا عمر شود صاحب آن کوشند زیرا که
خواب معین بر اصلاح آنست خصوصا خواب تام عرق طویل اگر اتفاق افتد بهتر است و اگر باب گرم مطلب حاصل نشاید ملاحظه نماید که طبیعت
خود بخود دفع میکند یا نه اگر دفع نشاید فهو المطلوب و الا باشیا ملینه خفیفه الی حال مریض دفع کند مثلا در محرور اطریفل و جلنجبین مسهل و
و سفرجلی مسهل و در مبرود جلکوبی و تمری و شهریاران و معجون راحت کافی است و حکیمان میگویند که پیاز نیمبار خوردن کله می آید
و گوشت و نم بخت که بجارستی مرض نیابد خوردن بحدث حمیات و دیگر آفات است و کباب که بالاسی زغال چرب فاسد الجوهر چون خرطوع
و زقوم و امثال آن ساختن بغایت ردی است بلکه احتیاط آنست که طعام نیز از بسی چرب ها نباید پخت و اگر اطعمه کثیر خورده شود و ثقل
آرد اصلاح او بعضی ادویه فرمایند چنانچه جهت دفع ثقل اقسام لحوم مری و رطب ملح شعیر است و دافع ثقل گندم خیار و بالنگ است

و دافع ثقل روغن ترشی ترنج و نارنج و لیمو و سرکه و دوغ ترش و ماش زرد پخته و دافع ثقل برنج و کنجد و جوز صفرا ست و دافع ثقل ماش سبز
و سیاه و عدس سرکه هندی است و دافع ثقل سایر البقول چون کدو و شلغم و غیره سرشف یا فلفل گرد است و دافع ثقل شیر و هرچه در
شیر پخته باشد دوغ شیرین و ماش و دافع ثقل شراب عسل با آب و دافع ثقل تمر هندی روغن گاو و دافع ثقل نارجیل نمک و برنج خام و
خوردن جامع ثقل انبه اگر بود شیر و اگر نباشد نمک و زنجبیل و ترید مجرب بیش برای حجر در سکنجبین بیاده و جهت مبرودین مربای زنجبیل و گلقند است
و دافع ثقل موز البکر مع باقلا مصطار یا برنج خام خوردن و دافع ثقل اقسام خرما سکنجبین یا شربت لیمو یا شربت نارنج یا نقوع تمر هندی
یا افشرده لیمو یا خوردن نارنج و دافع ثقل جاسون زنجبیل و دافع ثقل انگور آمله و نیلوفر و بنگها سعد است و دافع ثقل انار شکر
سرخ و دافع ثقل شکر شیره زنجبیل ترید و دافع ثقل آب سرد آب گرم و کذا بالعکس و دافع ثقل انواع شیرینی روغن زرد است و دافع ثقل اقسام
شوربا آب شسته برنج و دافع ثقل لیمن جاموش جارش جو است تدبیر المشروب فصل دویم ثابت است در بیان تدبیر آب نوشیدن و این
فصل بر دو وجه بیان کرده میشود وجه اول در بیان شرب آب و وجه دوم در بیان شرب شراب وجه اول در بیان شرب آب قال العلامة جمیع
میاه مار البیر و النهر و المطر و مجربان میگویند که آب نهر و چاه جمع نباید کرد تا وقتیکه یکی از این هر دو هضم نشود و افضل المیاه میاه الانهار
و بهترین آبها آب نهر است و خصوصاً جاریة علی تربة نقیة و خصوصاً اگر آن آب بر خاک پاک جاری باشد فتتخلص المارعن الشوائب الردیة
پس بی آمیزش آب بآلودگی زود خالص شود و اذا علی حجارة فتکون ابعد عن قبول العفونة یا آن آب بر سنگها جاری بود پس بدین
سبب آبها نیک بو شدن دور باشد و خصوصاً الجاریة الی الشمال او المشرق و خصوصاً اگر طرف شمال و مشرق جاری بود و خصوصاً المنحدرة
الی اسفل و خصوصاً اگر از کوه بلند بزیر آینده باشد خصوصاً اذا بعد المنبع و خصوصاً هرگاه چشمه او دور باشد فالکان مع هذا خفیف الوزن
و یخیل لسنا رتبه انه حلو پس اگر با وجود این اوصاف خمسه مذکوره آب سبک وزن بود و نوشنده او شیرین خیال کند و لا یحتمل الشراب
منه الا قلیلاً و از آمیختن قدری ازین آب شراب رقیق میشود و از صرافت خود بیرون آید فذالک هو البالغ پس آمیختن آب که
در او صاف مذکوره جمع باشند بهتر است و خصوصاً اذا کان مع هذا غمرا شدید الجریة و خصوصاً هرگاه آب با این اوصاف مذکوره عمیق بسیار و سخت جاری
بود بهتر باشد و ما النیل قد جمع فیه اکثر هذه المحامد و در دریای نیل اکثر این اوصاف جمع اند و ما العین لا یخلو عن غلظ و آب چشمه
از غلظت خالی نیست و اردا منه مار القنی و ردی تر از آب چشمه آب کاریز است و کاریز بنای مجهول به وزن قالیز چوبی آب را گویند که
مزارعان و باغبانان بصنعتی در زیر زمین بکاوند که آب آن بالای زمین روان میشود و اردا منه مار البیر و آب چاه از آب کاریز ردی
تر است و مار النز اردا و آب نزردی تر است و نز بکسر یا فتح نون و تشدید زای معجمه چشمه یا مصنوعه را گویند که در زمین رطوبت ناک باشد که
نواحی زمین رطب مترشح شده و دران جمع شود و لیکن باید فرق در بین و در عین و اقف آنست که در عین آب تحت الارض بر
می آید بخلاف نز که از زمین مجاور رطب آب مترشح می نماید و انما ینبغی ان یستعمل الماء بعد شروع الغذاء فی الهضم و الاتیان آنست که بعد
از شروع هضم غذا آب نوشیده آن دو ساعت نجومی است و اما عقیب تنفج — و لیکن پس از خوردن
غذا آب نوشیدن غذا را خام میکند زیرا که خلط ارجاء و در میان غذا آب نوشیدن بلغمی مزاج را

ودلیست علی ان من الناس من ینتفع بذالک وهو حار المعدة علاوه برین آنکه بعضی از مردمان نوشیدن آب در میان غذا
یا آن نفع یابند آنان گرم معده میباشند چنانچه حکیم یوسف میفرماید ودرت معده گرم است باشد ترا میان غذا آب خوردن روا ومن الناس
من یکون شهوته للغذاء ضعیفة فاذا شرب الماء قویت شهوته ـ ولبعضی از مردمان میباشند که خواهش طعام آنها بسبب حرارت ضعیف میباشد
هرگاه آب نوشیده شود خواهش طعام آنها قوی میگردد وذالک لتعدیله حرارت المعدة واز نوشیدن آب شهوة طعام قوی شدن بسبب تعدیل
کردن آب حرارت معده را است واما الشرب علی الریق وعقیب الحرکة خصوصاً بعد الجماع وعقیب المسهل القوی او الحمام وعلی الفواکه
خصوصاً علی البطیخ فردی جداً ما رکان المشروب او شراباً ـ ولکن آب نوشیدن بر نهار وپس از حرکت خصوصاً حرکت جماع وپس از مسهل
قوی وحمام وبر میوه خصوصاً بر تربوز نهایت ردی است خواه آب باشد یا شرابیه وباید دانست که نوشیدن آب در چند مواضع ممنوع
است یکی بعد از حرکت عنیفه یعنی بعد از ساعت سعیه خصوص بعد از حرکت جماعیه دویم عقب فواکه رطبه خصوصاً بعد اکل خربوزه و
تربوز وانگور وغیره که محدث نزله وزکام وآکلمه اورام وبثور وقروح خبیثه است سوم اثنای خواب که محدث رعشه وفالج است چهارم
بعد اسهال که بدا اعصاب را ضرر میرساند پنجم بعد طعام که بزودی نوشند که محدث ضعف معده باشد ششم بعد از حمام بر خلو
معده که موجب امانت حرارت غریزی باشد واگر انسان در بین اوقات مضطر گردد باید که آشامیدن آب مضمضه نماید چند مرتبه
واگر از آن تسکین نیابد چند قطره آبی بطریق امتصاص فرو برد واگر نیز ازین تسکین نیابد لابد مقدار از اغذیه مانند پارچه نانی یا سویق یا
غیر او اولاً بخورد وبعد از ان قدری آب که فی الجمله عطش را تسکین دهد بنوشد نه آنکه بسیار سیراب گردید نوشیده نماند که محرومی وصفراوی
مزاجان را آب سرد الیق ومرحسد بر دوت ورطوبت غالب تر است میل از فتور حرارت اصلی وانسب است وباید که آب را بیک نفس وسرعت
تمام نوشند بلکه بتدریج ووقفه وبلین هر وقفه حمد وشکر الهی بجا آورد وباید که نفس را اندر ظروف آب نکشد تا بخار نفس بدان نرسد وخوابیده
بهر نحو که باشد خواه با ستلقا ویا بر روی ویا بر پهلو افتاده ویا خم گشته ویا گردن منحرف کرده آب ننوشد که بسیار مضر است ونیز اجتناب
نماید از آنکه سر را بلند کرده ودهان را باز کرده آب از دور بریزد که بحلق ریخته شود واین بسیار مضر است واکثر خوف بدخول قصبه ریه
وسرفه واعلال ریه است ونه آنکه با شد نهایة خالی ودر ظرف آب فرو برده آب مینوشد سوم نهی عنه است وبهترین ظروف پیاله چینی ویا
قلعی سفالی ویا نقره یا کفیره ویا پیاله مسی قلعی کرده است وبعد از آن ظرف زرین نهایت صاف کرده واشامیدن آب در ظرف
ذهبی وفضی هر چند مقوی قلب است لیکن در حدیث منع ونهی بدان وارد شده است اجتناب از آن لازم است وآب باران که از ابر
رعد بارد بهتر است واصلاح آب فاسد الطبع نمایند یا چند بار آهن تافته در آن سرد کنند یا بطریق عرق یا قرع وانبیق عرق کشند یا
دانه الایچی وصندل وقسط وحنا وزنجفیل خشک سائیده در خریطه بسته در سبو اندازند یا مولسری بر آتش نهند وسبو یا کوزه بر ان بدارند
تا بخار بدان برسد وخوشبو گردد واز ان سبو آب نوشند وکذا انجیر وعود وتخم لغزک حدیث العهد در سبو کرده وکذا طرح خریطه الایچی
ودار چینی وصندل وبرناسو کافور وکذا گل خرمای هندی وکذا حل کردن پهلی ده آب بطریقیکه گاو زبان تصفیه آب نمایند ـ فان لم یکن
به قلیل من کور تفتیق الراس امتصاصاً ـ وباشن علیه الغفران میفرماید که اگر در مواضع ممنوعه از نوشیدن آب صبر نگردد پس باید که

اوقات ممنوعهٔ آب نوشیدن

از کوزهٔ تنگ سر بطریق مکیدن بنوشند و کثیراً ما یکون عطش من بلغم لزج فی المعدة و بسا اوقات تشنگی از بلغم که در معده چسپیده باشد پیدا
میشود و کلما روعی بالشرب ازداد - و هر چند که رعایت این عطش بنوشیدن آب کرده شود زیاده گردد فاصبر علیه لتنضجه الطبیعة المادة
المعطشة و اذا انضجها سکن من ذاته پس اگر صبر کرده شود بر اینچنین تشنگی نضج میسازد طبیعت مادهٔ تشنگی آور را و میگدازد او را پس بدین
جهت تشنگی از ذات خود ساکن میگردد و لهذا کثیراً ما یسکن بالاشیاء الحارة و بسا اوقات باشیاء گرم اینچنین تشنگی ساکن بدین سبب
میگردد و دلایلها مسطور فی التفصیل من شاء فلیرجع الیه و چون ماتن از وجه اول شرب آب فارغ گشت صدد بیان فواید و نقصان
و اضرار شرب شراب گردید و باید دانست که اگرچه کلام مجید و ام الکتاب ناطق بر تحریم اوست چنانچه حق تعالی فرموده یا ایها الذین آمنوا
انما الخمر و المیسر و الانصاب و الازلام رجس من عمل الشیطان فاجتنبوه لعلکم تفلحون و اثمهما اکبر من نفعهما - و هم مباشرتش از جملهٔ کبایر است
و ایضاً در صحاح سته بنام الخبائث موسوم کرده و حرام مطلق گردانیده لیکن چون طبیب بعض اوقات در معالجات باستعمال آن

بیان شراب

محتاج میباشد و هم در فقه بشرطی مخصوص رخصت فرموده و اگر خلایق بدلیل منافع للناس استعمال میکنند بنا علیه شمه از آن
بیان کرده میشود تا که عوام الناس از نفع و ضرر و تدارک آن و از عوارض لاحقهاش آگاه باشند و بهره مند شوند که هم از بیان تحقیقش
حیثیت محفوظ دارد اللهم احفظنا من جمیع المنهیات و الآفات و مخفی مباد که شراب در اصطلاح اطبا آنست که آب انگور را صاف
کرده در خم که درونش روغن اندوده باشند انداخته در آفتاب نهند تا که بجوش آید پس در سایه گذارند و صاف کرده استعمال کنند
و باقی احوالش در مطولات مذکور است از آنجا ملاحظه نمایند و خواص شراب بحسب طعم و قوام و غیره مختلف باشد پس آنچه ممدوح است ماتن
آنرا اول بیان میکند و خیر الشراب ما طاب طعمه و عطرت رائحته و صفا لونه و اعتدل قوامه - و بهترین شراب آن باشد که ذایقه
او خوش و بوی او خوشبو و رنگ آن صاف و قوام او معتدل بود - و العلامة الجیدة للشراب الجید الخالی عن الغش انه اذا ترک
المقدار القلیل منه مدة طویلة لم یفسد - و علامات نیک برای شراب عمده که خالی از آمیزش باشد آنست که هرگاه اندکی شراب
مدت دراز در هوا کشوفه نهاده شود فاسد و خراب نگردد بخلاف مغشوش و بقدر طول المدة یعرف جودته - و عمدگی شراب بمقدار
درازی وقت شناخته میشود یعنی چون شراب مدت دراز در هوا کشوفه نهاده میشود و خراب و فاسد نگردد باید فهمید که شراب عمده
نیک است و الاقلاء الرقیق الالطف و اسرع اسکاراً و تحللاً - و شراب رقیق بزودی سرور آرد و بطبیعت تمام و بجلدی تمام فرو
شود و الغلیظ البطاء اسکاراً و تحللاً و ادوم خماراً - و شراب غلیظ بدیر سرور آرد و بدیر فرو شود و خمارش همیشه ماند و اکثر خصوصاً
الحلو - و لکن شراب غلیظ بدن را فربه میکند خصوصاً شراب شیرین که بدن را زیاده فربه میکند و لکن علی حذر من تسدید
و از سده افتادن در عروق بسبب نوشیدن شراب غلیظ پر حذر و با خوف باشد زیرا که ازین شراب اکثر در عروق سده افتد
و یختار للشبان و المحرورین الابیض الممزوج قبل شربه بمدة کثیر الماء و برای جوانان و گرم مزاجان شراب سفید که پیش از نوشیدن
بمدتی باب بسیار آمیخته باشد اختیار کنند و للمشایخ الاصفر القوی القلیل المزج - و برای پیران شراب زرد تیز که با آب کم آمیخته
باشد اختیار کنند فان ارید التغذیة و السمن فالاحمر - و اگر به شراب نوشیدن تغذیه و فربهی بدن مطلوب بود پس شراب سرخ نوشند

ودع الشيخ وما احتمل وپیر وشیخ را ترک کن یعنی شیخ شراب آنقدر نوشد که طبیعت او برداشت کند و دع صغار را مثل پیر ترک کذا فی المعالج
وجنبه الصبیان و کودکان از شراب پرهیز کنند و عدله فی الشبان و در جوانان شراب معتدل المقدار بدهد وانما یستعمل الشراب عند انحدار الغذاء
من المعدة وتنفیذه الغذاء علی فحاجته ـ واینست که وقت فرو شدن غذا از معده شراب استعمال باید کرد زیرا که اگر پیش از هضم غذا نوشیده
شود غذا خام را بر عروق میبرد اما فی فعله او عقیب غذا بر ولکن و درمیان یا پس از غذا نوشیدن شراب بر هضم نیکو علی ان المعتاد به قد یستمح
بالمتصل بالعین علی الهضم سلامة و بعین که خو گیر و معتاد به نوشیدن شراب بعد یکه بر هضم غذا رسید لیکن باید بر قدر قوی علی التنفیذ
ومنه القدر بنوشد که بر لغو ذکر نباید ان غذا خام در اعضا مدد کند و مادام السرور تیز اید و اللون یحسن والبشرة تلین والجلد یربو والحرکات
نشیطة والذهن سلیما فلا تخف من افراطه تا وقتیکه سرور زیاده شود و رنگ به خوب شود و جلد بدن نرم و بلند شود و حرکات نشاط
باشد و ذهن مع عقل سلیم باشد پس از زیادتی شراب خوف مکن فان اخذ النعاس یغلب و النشاط بالقوی والبدن والدماغ یثقل والذهن
یتشوش والحرکة تسترخی فقد وجب الترک پس اگر غنودگی غالب شود و بالش دل قوی گردد و بدن و دماغ گران شود و ذهن پریشان
شود و حرکات بدن سست شوند پس در این وقت ترک شراب واجب است و حج یجب القی ـ و در این وقت مذکوره بالا قی واجب است
والقی علی القلیل شدید ردی لانه یغصب من البدن ما ینفعه و برانکه شراب نوشیده قی کردن ردی است زیرا که آنچه شراب به بدن نفع رسانیده
بود است بسته میکشد ـ والشراب بالاقداح الصغار خیر من الکبار ـ و بکاسه های کوچک شراب نوشیدن بهتر از بزرگ است و کاسه کوچک
آنست که بقدر ده درم شراب دران گنجد و التعبیر بین الاقداح لینهضم الاول قبل ورود الثانی افضل و دیر ی و فرق درمیان کاسها
بهتر و افضل است تا که پیش از نوشیدن کاسه دویم کاسه شراب اول هضم باید و ینبغی ان یجعل مجلس الشراب بالمنظر اللذیذ من الازهار
والمحبوبین من الناس و الارایح اللذیذة المعطرة و السماع المطرب والالحان و واجب است که گرداگرد مجلس منظر گاه لذت آمیز مثل شگوفها و معشوقان
از قسم مهربان و خوشبوهای لذیذه و سرود رقص طرب افزا آراسته کرده شود و قد و نع من المجلس کل ما یغم و یقبض النفس کالوسخ والشمان
واللباس القذرة والکمدة و واجب است آنکه از مجلس شراب هر آنچه غم آرد و نفس را منقبض کند مثل چرک بدن و مکان و بوی بد و لباس
سیاه و چرکین برداشته و دور کرده شود و لبعد غسل البدن و الاطراف ولبس المشرق ولسریح الراس واللحیة و تقلیم الاظفار ـ و واجب است آنکه
مجلس شراب بعد از غسل کردن دو دست و پا شستن ولباس درخشان پوشیدن و شانه سر و ریش مبارک کردن و ناخن چیدن آراسته
ولیکن المجلس مشرفا فسیحا بقرب المیاه الجاریة مع الخضرة من الاشجار ـ و لایق است آنکه مجلس شراب به مکان بلند و فراخ نزدیک آب
روان و باد بستان و طریف منعقد کنند و ذالک لان الشراب یحرک القوی النفس و یثیر کل الشهوات ـ و اینچنین مجلس منعقد کردن از انست
که شراب قوت های نفس را حرکت میدهد و تمیع خواهش را بجوش آرد ـ فاذا لم تجد کل قوة مطلوبها تاذت و النقبضت فلا تقبل النفس
علی الشراب کل الاقبال والتربیة فیه کل التقربة الواجب فیقل نفعه ـ و هرگاه نفس موافق هر قوت مطلوب و مرغوب خود نیابد متاذی و
منقبض میشود و بر شراب کما حقه توجه نمیکند و به طرف که واجب است رغبت نمیکند پس بدین سبب نفع شراب کم میشود و تدبیر
تعاریان خمر را واجب است که مجلس شراب مجبان صادق الاخلاص و دوستان کثیر الاختصاص و مطربان خوش الحان و ساقیان گران

خوش منظر و محبوبان دلکش و معشوقان مهوش و صدیقان همراز در بساتین بهشت مثل که در وانهار آبهء صاف و فوارات عجیبه و بنا ناشاه
مصغار وان و لطفوجات غریبه و برکات اشعد و فلوقات عطریه و اطباق مصقا و ازهار معطره و اشجار خوشبو و طیور مجلس اختیار کنند و
بحکیمان دقیقه رس و معشوقه محبوبه جمیله که در معشوقان فخر ورة التاج حاصل کرده شود و بکلمات عجیبه و اسمار غریبه و احادیث فخر
و حکایات لطیفه عقد کلام بگشایند - و شاعری این همه را در رباعی آورده - رباعی - گر باده خوری تو با خردمندان خور - یس با صنمی
لاله رخی خندان خور - بسیار مخور و دمکن فاش مسان - اندک خور گاه گاه خور پنهان خور - ور یا افسد فکان شره اکثر من نفعه و لبسا
اوقات شراب مذکور فاسد و خراب میشود و شر و ضرر او از نفع آن زیاده گردد و منافع الشراب منها النفسیة و منها بدنیة و نفع شراب دو قسم
بود یکی از ان نفسی دوم از ان بدنی باشد - واما النفسانیة فلا یمکن ان یساویه فیها غیره - و لکن در نفع نفسانی یس ممکن نیست انکه
شراب غیر مثل برابر بود و اعترف فضلاء الاطباء بالاقدر علی اتخاذ ما یقوم مقام الشراب فی المنافع النفسانیة و ذالک کالسرور و بسط النفس
و تقویتها و تفریح علیها و تشجیعها و ازالة البخل و الغم و الفکر الفاسد و هو النفع الاکثر الاولیٰ للتفریح المضاد لاسیما من السوداء
و منافع نفسانی مثل سرور و فرح کثیر و قوت شجاعت نفس و دوری بخل و غم و فکر فاسد میباشد شراب بالخولیا را بسیار نافع هست بسبب تفریح
که ضد و حشت سوداست تدبره و تحسین الظن و الخلق و ظن مخلق را نیک میکند و ظن بمعنی گمان و تهمت هست و در اصطلاح اهل علم علمیه
یکی از طرفین و قوع و لا وقوع هست و لیقوی ذهن قوی الدماغ لان دماغه لا ینفعل عن ابخرة الشراب المسکر بل عن جزه اللطیف فیصفو ذهنه
صفا لا یصفو مثله بغیره فلذلک قوی الدماغ لا یسکر لسرعته بعد از شراب نوشیدن ذهن قوی الدماغ قوی میشود زیرا که دماغ قوی الدماغ
از شراب منفعل و متاثر نمیشود بلکه منفعل از ابخرهء لطیفه او میگردد پس بدین سبب ذهن او صاف میشود که صاف نمی گردد مثل او بغیر
از شراب و از همین جهت قوی الدماغ بزودی مست نمیگردد و تدبر و لسرعة السکر و بطوه لعلم قوة الدماغ و ضعفه - و از زودی و دیری مستی قوت
و ضعف دماغ شناخته میشود و اما البدنیة فانها و ان امکن ان یستفاد بغیره من المعاجین و المرکبات فذلک یعسر لفقدان بعض اجزائه
و لاکن منافع بدنی پس آن اگرچه ممکن هست که بغیر از شراب از قسم معجونات و مرکبات حاصل میشود پس این هم مشکل هست بسببی که
بعضی اجزاء مرکبات درین زمانه مفقود اند - و ذالک تحسین اللون و انارته و تبریقه و اشراقه و تقویة الحرارة الغریزیة و انعاشها
و انضاج الرطوبات و تلطیفها و ادرارها و تفتیح المجاری و ازالة سددها و تفتیح المسام و تقویة الهضم و تکثیر الروح و تلطیفها و انهاضه و
انارة الدم و تنقیته و انضاج البلغم و تلطیفه و ادرار الصفراء و ترطیبها و تعدیل مزاج السوداء و قمع حدتها و اخراجها - و منافع بدنی
مثل نیک کردن و لون زینت بخشیدن و درخشانیدن و تابانیدن رنگ جلد و حرارت غریزی را تقویت دادن و انگیزانیدن و رطوبات
را لطیف و پخته ساختن و از بدن گذرانیدن و مجاری را کشاده کردن و سده های را از مجاری دور کردن و مسام را کشاده کردن
و هضم را قوت دادن و روح را لطیف و بیش کردن و خون را روشنی دادن و بلغم را لطیف و پخته و خارج کردن و صفرا را جاری و تر
نمودن و اعتدال مزاج سودا نمودن و تیزش را کندیدن و از بدن خارج نمودن هست و نفعه یتعلق بالقوی الطبیعیة و الحیوانیة اکثر
من القوی النفسانیة - و تعلق نفع و فایده شراب بقوت طبیعی و حیوانی زیاده از قوت نفسانی هست و اما منفعة بالذهن و ترقی

منافع شراب

العصب وتورث الرعشة والتشنج وشراب مدام نوشیدن ذہن را کند ولی را سست ورعشه وتشنج را پیدا میکند وکثیرا ما یموت السکران بالسکتة
وليا اقلات ستایل یکنند بید فيه الشراب الصرف محرق الدم مفسد للمزاج الدماغ والکبد وشراب تنہا بغیر آب نوشیدن خون را بسوزد و مزاج
دماغ وجگر خراب میکند زیراکه آن در درجه اول گرم و در درجه دوم خشک ہست والمسطار یخاف منه الذوسنطاریا والنفخ والاسہال وازشراب
مسطار خوف پیدا شدن اسہال جگری ہست زیراکه نفخ واسہال را پیدا میکند وباید دانست شرابی که بر وی شش ماه گذشته باشد
آنرا متوسط گویند واگر چہار سال منقضی بوده باشد او را قدیم خوانند واگر دو سال گذشته باشد وی را عتیق خوانند واگر چہل روز بروی رفته باشد
آنرا مسطار خوانند دسنطاریا معرب سنتگار ویا از مشتت افشار ہست و ذوسنطاریا اسہال جگری ہست که از ضعف جگر وغیره حادث گردد
والنفخ یعنی پر دم شدن شکم ہست واسہال بیرون آمدن ماده ہست از راه روده زیاده از عہد معہوده والسکر المتواتر توہن
القوی قوی الدماغ والعصب — ومتواتر وہمیشه مست شدن قوی قوی الدماغ واعصاب دماغی را سست میکند ولا باس فی الشہر
مرتین لا راحة قوی الدماغ وبرای آرام دادن قوت ہای دماغی را در یک ماه دو بار شراب نوشیدن خوفی نیست زیرا که در حالت مستی
انسان اعمال را ترک کرده آرام میکند — الفصل والبلد البارد ان یحتملان کثرة الشراب وقوته — موسم وشہر سرد شراب کثیر وقوی
را احتمال میکنند — ومهما امکن ترک النقل فهو اولی وحتی الامکان نقل را ترک کردن بہتر ہست ونانچه بعد شرب شراب از قسم ترشی
ونمکینی وغیره خورند آنرا نقل گویند — لکن المحرور قد ینفع بالنقل بالسفرجل والرمان والمز التفاح والکمثری والریباس واقراص
اللیمو وحماض الاترج وشرابه ولکن گرم مزاجان به نقل کردن بہی وانار میخوش وسیب وناسپاتی وسیب ترشی وقرص لیمو
وترشی ترنج وشربت ترنج نفع میباید — بل قد یحتاج الی التنقل باقراص الکافور کما یفعل المدقوقین — بلکه گاہی به تنقل کردن
قرص کافور حاجت می افتد چنانچه که دق والا میشود والمبرود بجوارش التفاح والسفرجل والہلیلج والتمر والفستق — وسرد
مزاجان به نقل کردن جوارش سیب وبہی وگلقند وخرما وپسته نفع میباید وجوارش معرب گوارش ہست معناه الہاضم للطعام
والفرق بینه وبین المعجون ان المعجون حلوة ومنتنة وطیبة والجوارش لا یکون الا عذبة طیبة الرائحة — والمرطوب بالقضامة وزیتون الماء
والفستق واللوز المملوحین — وتر مزاجان به نقل کردن باشیای که به دندان شکسته شود یا نخود بریان وزیتون خام که در آب تر
کرده باشد وپسته وبادام ہر دو نمکین نفع میباید — والاشیاء التی یبطی بالسکر النقل باللوز وخصوصا المرخسون لوزة تستعمل
قبل الشراب یمنع السکر — وچیزہاے که مستی را دیر آرد نقل کردن بادام تلخ ہست خصوصا اگر پنجاه عدد بادام پیش از شراب استعمال
کرده شود مستی شراب را منع میکند وکذلک التنقل ببزر الخبیط المملح واکل القنبیط والکرنب قبل الشراب — وہمچنین نقل کردن تخم
کرم رومی که نمکین کرده باشد وخوردن کرم سدہی وکرم پیش از شراب سکر را منع میکند — وکذلک یمنع استعمال المرارات والثرید
الدہنیة — وہمچنین مرارات استعمال کردن وثرید دہنیه خوردن مانع سکر ہست وثرید بفتح بسوزن حمید نوعیست از طعام که
پاره ہاے نان را در شوربا گوشت ترکرده میخورند ومدا آنکه بول می آرد ودہن بیعنی روغن ہست وان انطلاق البول بالسکر لکنہا
تمنع کثرة الشرب — ومسدر وثرید اگرچه سکر را منع میباید ولکن کثرت شراب را ہم منع میکنند والمسکرات تسرعنه کالتفل

یجوز الطیب لتقصی الشراب وکذا العود الهندی والشیلم وورق القنب والزعفران و آنچه سکر را زود می آرد مثل نقل کردن بجوز بوا یا آنکه
جوز بوا در شراب خیسانیده باشد و همچنین نقل کردن بعود هندی و شیلم و برگ بنگ و زعفران شتابی مستی آرد کل هذه لیسکر بسرعة مفرده و چون
تمام اشیاء مذکوره بالا تنها مست میکنند پس بر ایجالات آمیزش مست نخواهند کرد و عود هندی اگر یا گویند و شیلم در فارسی گندم دیوانه
را خوانند - واما البنج واللفاح والشوکران والافیون فمفرط ولکن جوائین خراسانی و تخم بیروج الصنم و بنگ کوهی و افیون کثیر السکر اند وانما یستعمل
لمن یرید ان یعالج بالایحتمل فی الصحو - و همچنین مسکرات شخصی را داده شود که اراده باشد آنکه علاج کنند چیزی که در هشیاری بر داشت
آن نمی توانند کرد و آن علاج مثل قطع عضو کی است و مما یذهب رائحة الشراب الکزبرة الیابسة والسوسن والدارصینی - و آنچه بوی شراب
را از دهان ببرد مثل کشنیز خشک و سوسن کوهی و دارچینی است و افضل ما یمزج بالشراب الماء وقد یمزج بالرمان المز فیزداد تفریحه
بذالک یسیرا و رأیته وقد یمزج بالورد فیقوی المعدة والقلب اکثر وقد یمزج بالمرق الفراریج او اللحم لمن یغشی علیه او ضعف او
ضعیف ان لا یطول المدة الی حیث تفصل المرتبة مفردة - و افضل و بهتر چیزی که بشراب آمیخته شود آب است و گاهی بعرق گاوزبان
آمیخته میشود پس بدین جهة تفریح شراب زیاده گردد و شراب همچنین آمیزش سرور برنگ را می آرد و گاهی با آب گلاب آمیخته میشود
پس معده و دل را اکثر قوی میکند و گاهی آمیخته میشود بشوربای چوزه مرغ و یا گوشت برای شخصی که او را غشی پیدا شده باشد یا بدن
او ضعیف بوده باشد و یا خوف باشد که بیمار تا رسیدن شوربای تنها باعضا و بدل یا تحلل شدن آن زنده نخواهد ماند پس درین
حالت آمیزش شراب با شوربا جائز ضرور است - بیان فوائد یکه باین بحث تعلق دارند پس خمار عبارت است که شراب انهضام نایافته
فضله آن در معده بماند و بخار آن بسوی دماغ آید و بهترین علاج در دفع خمار بوئیدن مشمومات بارده است چون سرکه و گلاب
و صندل و کافور و کشنیز و بید مشک و خیار و کدو و شاهسفرم بر پیشانی مالیدن و دلک اطراف و پاشویه کردن و آب یخ و برف
بروی ریختن و نوشیدن و شربت حماض و زرشک نوشانیدن و یا دوغ و یا آب انار ترش و یا سکنجبین و امثال آن با برف سرد کرده
نوش کردن انفع بود و مضمضه با آب غوره و سرکه رایحه شراب از فم دور کند فافهم وتامل تدبیر الحرکة والسکون البدنیین قد فصل [illegible]
ثابت است در بیان تدبیر حرکت و سکون بدنی و معنی هر یک بتفصیل گفته شده لبقاء البدن یحتاج الی الغذاء [illegible]
بجمله جزو عضو به ولغیر غذا باقی ماندن بدن محال است و غذا اول تمام جزو بدن و عضو نمیگردد بل [illegible]
اثر و لطخه بلکه ضرور نیست که تمام جزو هر هضم اندکی اثر غذا در بدن باقی ماند فاذا ترکت وکثرت علی طول الزمان واجتمع منها شئ له قدر یعتبر
بکیفیة ان یسخن البدن بنفسه او بالعفن و هر گاه لطخه را در بدن ترک کرده شود و بر گذشتن زمانه و از آن بسیار گردد و مقداری بزرگ
از آن جمع گردد پس حاصل شود و اندازی که بکیفیت خویش ضرر رساند بانکه بذات خود بدن را گرم کند اگر آن گرم باشد و یا معفونت ماده
گرم سازد او یبرد البدن بنفسه او باطفاء الحرارة الغریزیة - و یا طرق مذکوره یا بذات خود سرد کند اگر سرد باشد یا بفرو نشانیدن
حرارت غریزی سرد سازد او لغیر بکیفیة بان تسد وتثقل البدن وتوجب امراض الاحتباس و یا بمقدار خود لطخه بدن را ضرر رساند بدین
طریق که مجاری را بند کند و بدن را گران سازد و امراض احتباس پیدا کند و تفصیل امراض احتباس معلوم است و آن استفراغ است(؟)

تدبیر حرکت و سکون بدنی

تاذی البدن بالادویة لان اکثرها سمیة ولانها لا یخلو من اخراج الخلط الصالح المنتفع به۔ اگر لطیفہ را بادویہ مسہلہ از بدن خارج کردہ
شود بدن را بذا ضرر رسانند زیرا کہ ادویہ مسہلہ اکثر زہر بیا شند ہم ادویہ مسہلہ از ین امر خالی نباشند
کہ خارج کنند خلط صالح را کہ ازان بدن نفع میابد فہذہ الفضلات ضارة ان ترکت او استفرغت پس بہر صورت این فضلہ
لطیفہ مذکورہ مضر ہست اگر در بدن نہادہ شود یا بادویہ مسہلہ خارج کردہ شود فالحرکة من اقوی الاسباب فی منع تولدہا۔ و حرکت
و ریاضت در منع پیدایش لطیفہ از قوی ترین اسباب ہست لما تسخن الحرکة الاعضاء و تسیل فضلاتہا۔ زیرا کہ حرکت اعضا را گرم کند و
فضلات را از بدن روان میسازد فلا یجتمع منہا علی طول الزمان شئ پس در وقت دراز چیزی از فضلہ جمع نمیشود۔ و ہی
تعود البدن الخفة والنشاط و حرکت بدن را عادت سبک و خوش ماندن می اندازد و تجعلہ قابلا للغذاء۔ و بدن را قابل غذا یافتن
میکند۔ و تصلب المفاصل و تقوی الاوتار والرباطات والاعصاب و حرکت مفاصل را سخت و اوتار و رباطات و اعصاب
را قوی میسازد و معنی ہر یک گذشت و یؤمن من جمیع الامراض المادیة و اکثر المزاجیة۔ و حرکت از جمیع امراض مادی و مزاجی
در امان دارد اذا استعملت المعتدلة منہا فی وقتہا و کان باقی التدابیر صوابا۔ مگر ریاضت آنکہ باید دانست کہ ہرگاہ معتدل در وقت
مقررہ کردہ شود و باقی تدابیر ہم صحیح باشند و باقی تدابیر لطیفہ ضروریہ ہست و وقت الریاضة بعد انحدار الغذاء و کمال الہضم۔
وقت ریاضت پس از فرو شدن غذا از معدہ و تمام شدن ہضم ہست بوشید نماند کہ ماکول تمام جزو بدن نمیگردد بلکہ در ہر ہضم
قدری ازان باقی میماند آن فضلہ ہست و امر یکہ مانع اجتماع فضول بود آن ریاضت ہست و این حرکتی ہست ارادیہ کہ مضطر کند
انسان را بسوی تنفس عظیم و متواتر اگرچہ طبیعت باذن خالقہا دایم در دفع فضلات ہست لیکن بے اعانت حرکت کفایت نکند لہذا
شیخ گفتہ الریاضة تدفع الامراض المادیة و تنعش الحرارة الغریزیة و تصلب المفاصل و توسع المسام۔ پس مخفی نماند کہ انواع ریاضت
بسیار اند بعضی صعب و شدید کہ مناسب ابدان قویہ باشد چون کشتی گرفتن و اسپ دوانیدن و پیادہ رفتن و دویدن و نشانہ
کردن تیر انداختن و دولاب برگرفتن و نیزہ بازی و شمشیر بازی کردن و بعضی ریاضت نرم و لطیف کہ مناسب ناتوانان و
ابدان ضعیفہ باشد چون سوار شدن و آہستہ رفتن و در زورق نشستن وغیرہ پس بعضی ریاضت عام ہست و بعضی خاص و
بعضی ریاضت بدنست فقط و بعضی ریاضت نفس ہست فقط و بعضی ہم ریاضت بدن و ہم ریاضت نفس ہست پس ہرچہ
دران حرکت بدنی و نفسی بود مرکب از ہر دو ہست و استماع نغمہ لذیذہ ریاضت گوش ہست و خواندن خط باریک گاہ گاہ و
نظر باشیا جمیلہ ریاضت بصر ہست و بکار مستعمل نیز ریاضت بصر ہست و قرائت قرآن بآواز بلند تنقیہ سر کند از فضلات و کشیدن
کمان ریاضت و بازی بکرہ و صولجان ریاضت ہر دو دست و گردن و سینہ و ہر دو کتف و پشت ہست و رقاص سر لیج ریاضت
ہر دو سرین و ہر دو ران و ہر دو ساق و ہر دو پای ہست و دوانیدن اسپ ریاضت جمیع بدن ہست با اعتدال مر ناتوانان را مفید ہست
و در کشتی نشستن بر فق و ملایمت حرکت دادن صاحبان امراض صعب را و ناتوانان را مفید بود و در تیج بر ہر صاحبان شطر الغب و حمیات مرکبہ
و استسقاء و نقرس نافع پس اگر برفق باشد مولد لینت استقطاع سازد و اگر بعنف ہست مولد فویہ را در کوب سفینہ از ریاضات خفیفہ قوی الاثر ہست

جهة امراض مزمنه چون جذام واستسقاء و تقویت هضم و مسالفته بخیل ولعب بکره وصولجان ریاضت قویه جمیع بدن و نفس است
و بدینرا ریاضت ظاهر است اما نفس را از انکه لازم اوست فرح بالغلبة والظفر بالقهار و ذلک عبارت است از مالش و مشت مال بدن و
آن اقسام است یکی صلب یعنی شدید الغمز ودی استوار میکند عضو را جهت تحلیل رطوبات و جذب خون و روح دوم لین یعنی نرم
و این قسم نرم و سست میکند عضو را سوم کثیر یعنی مالیدن بدن زمان طویل و این قسم باعث لاغری عضو میگردد چهارم قلیل و
این قسم تحلیل معتدل به نیکند پنجم خشن یعنی مالیدن بخرقه درشت و این قسم عضو را خشن و برگ میکند ششم املس یعنی مالیدن بکف نرم
و این قسم نیکوی رنگ و فربهی اندک میکند فافهم - و چونکه ذلک متقدم و متاخر مختلف الاسم والحکم بود بیان آن لازم آمد پس
بدانکه قبل ریاضت آنکه ذلک مستعمل میشود مسمی است بدلک الاستعداد از براکه وی اعضا را مستعد و مهیا میکند بهر ریاضت و
حرکت و در ین ذلک باید که ابتدا به تلیین نمایند و نزدیک بقیام تشدد و دران کنند پس به ریاضت یعنی بکشتی گرفتن گرانید
و آنچه بعد ریاضت مستعمل است مسمی است بدلک الاسترداد و این ذلک مفید راحت و مانع تحلل رطوبات و جاذب خون و روح است
باعضاء و محلل مواد که در عضلات و قریب جلد باقیمانده باشد و لازم است که ذلک استرداد با وضاع مختلفه و جهات متنوعه باشد
و انجا ذلک صلب بلین گرانید اما وقت ریاضت منجبه که به نفس عظیم انجامد تر و پاک بودن بدن از فضله خلطیه چون بول و براز
و پس از هضم غذا و در فصل و وقت معتدل است و مادام که لون و حرارت بود حرکات به نشاط و خفت و بدن در انتفاخ باشد وقت ریاضت است
اما هرگاه در این حالات سه و بانتقاص آورند و عرق افراط کند واجب است که ریاضت را قطع کند و بر خلو معده و بعد از جماع مضر بود بدان
ضعیف را ریاضت نیز مضر است و در زمستان ریاضت قوی کثیر و در تابستان قلیل ضعیف بهتر باشد و صبیان را لطیف و قلیل و شبانرا
قوی غیر طویل و کهلان و شیخان را لطیف و طویل مناسب است و ماتن بعضی از ین فواید بیان میکند - والریاضة المعتدلة هی التی
یحمر فیها البشرة و تربو و یبتدی العرق - و ریاضت معتدل آنست که در وی جلد سرخ و بلند شود و عرق آغاز کند و اما التی
یکثر فیها سیلان العرق فمفرطة - و ریاضتی که در وی سیلان عرق کثیر شود آن ریاضت کثیر است ازو ترک باید کرد - و ای عضو کثرت
ریاضته قوی - و هر عضوی که ریاضت آن بسیار کرده شود العضو قوی گردد - و خصوصاً علی نوع تلک الریاضة خصوصاً اگر ریاضت
موافق آن عضو کرده شود - بل کل قوة هذا شانها - بلکه شان هر قوت همین است که از کثرت ریاضت قوی گردد فان من استکثر من الحفظ
قویت حافظته - پس هر شخصی که حفظ زیاده کند قوت حافظه او زیاده گردد و کذلک المستکثر من التخیل - و همچنین کثیر کننده تخیل را قوت
متخیله او زیاده گردد - والمتفکرة و فی هذا استفاده را تدبر - و لکل عضو ریاضة تخصه - و هر عضو را خاص ریاضت باشد فللصدر القراءة و لیبدأ فیها من الخفض
الی الجهر بتدریج پس ریاضت سینه خواندن قرآن و کتب باواز بلند است پس باید که در خواندن باهستگی از خفی بجهر ابتدا کند والسمع بتلمس لسماع
الانغام اللذیذة - و قوت شنوایی بشنیدن نغمه های لذیذه ریاضت یابد - والبصر بتعرف الخط الدقیق احیاناً و بالنظر الی الاشیاء الجمیلة -
و قوة بینایی بخواندن گاه گاه خط باریک و بدیدن چیزهای عمده جمیله قوت می یابد - و رکوب الخیل بالاعتدال ریاضة البدن کله و یحلل اکثر مما
یسخن فینفع للنافهین بتحلیل بقایا امراضهم - و سواری اسپ باعتدال ریاضت تمام بدنست و تحلیل رطوبات و غیره زیاده میکند از انچه بدن را گرم میکند و مرانرا

نفع میدهد بعضی کلقبه بیماریهای ناشی از نهایر التحلیل میباید و ذلک الترجیح بالرفق. و همچنین بآرام ترجیح کردن ریاضت تمام بدن است و ترجیح ما خوذ از اراجیح
است و آن عبارتست ازانکه ریسمان را بیاویزند و بر آن نشیند و آنرا بجنبانند و آنرا بهندی جهولا گویند واما طرح الحبل فتحلیل کثیر الاسخن
و ذلکن و دوانیدن اسپ پس تحلیل رطوبات و غیره زیاده کند و بدن را گرم سازد. واللعب بالصولجان ریاضة للبدن والنفس لما یلزمه من الفرح
بالغلبة والغضب بالانقهار. و بازیدن لعب صولجان ریاضت بدن و نفس است زیراکه درین بازی فرحت بغالب شدن و غصه بمغلوب گردیدن لازم
است و صولجان بفتح صاد و لام نیز مفتوح و جیم عربی بمعنی چوگان است و در اصل لغت صولجان بمعنی عصا سرکج و خمیده است که مشتق از
صلج که بمعنی کجی است و چون چوگان نیز سرکج میباشد لهذا چوگان را هم صولجان گویند و صولجان معرب چوگان نیست چنانچه اکثر اهل لغت
گمان برده اند و اگر صولجان را معرب چوگان گویند زیاده بودن لام را وجه نباشد و تحقیق اینست که چون چوگان که چوبی سرکج باشد در اصل
چول گان بود مرکب از چول که بفتح بمعنی خم و کجی است و لفظ گان که برای نسبت است پس چولگان را که اصل لغت است معرب کرده صولجان گفتند
و کذلک المسابقة بالخیل و همچنین مسابقه دوانیدن اسپ و پیش دستی کردن ریاضت بدن و نفس است و بهندی مسابقه اسپ را گهوڑ دوڑ گویند.
و رکوب السفن محرک للاخلاط مثور لها فاتح الامراض المزمنة کالجذام والاستسقا لما یختلف علی النفس من فزع و غم و تقوی المعدة والهضم. و سواری
کشتی اخلاط را حرکت میدهد و در جوش آرد و امراض دیرینه را از بیخ برمیکند و امراض مزمنه مثل جذام و استسقا است زیراکه از سواری کشتی بسبب فزع
و غم بر نفس اختلاف پیدا میشود یعنی گاهی غم و گاهی خوشی میباشد و بدین سبب مواد بدنی بیرون می جهند و سواری کشتی معده و هضم را قوت میدهد
و لو اهاج منه غثیان و قی ینفع باخراج الفضول اللذیذ و رائی جسمه. و هرگاه از سواری کشتی غثیان و قی هیجان کند بسبب خارج شدن فضول
بدنی نفع میرساند پس باید که در بند کردن آن دلیری نکرده شود. و من جملة الریاضة الدلک. و از جمله ریاضت دلک است و آن چند اقسام
است فمنه خشن یحمر اللون و یجذب الدم الی البدن مالم یقع منه افراط تقوی التحلیل پس بعضی ازان درشت است یعنی بدستهای خشنه مختلف
کرده شود و همچنین دلک بدن را سرخ و فربه میکند تا آنوقتیکه زیاده نکرده شود زیراکه زیادتی آن رطوبات را تحلیل میکند. و منه
صلب فیشد و یقوی الاعضاء الضعیفة و بعضی ازان سخت است پس آن اعضای ضعیف را قوی و تشدید و مضبوط میکند.
و منه لین فیرخی. و بعضی ازان نرم است پس آن بدن را سست میکند و منه کثیر فیهزل و بعضی ازان کثیر است پس آن بدن را لاغر میکند.
و منه معتدل فیخصب پس بعضی ازان معتدل است پس آن بدن را فربه میکند و ینبغی ان یتقدم علی الریاضة و ذلک للاستعداد لها.
و بعدها ذلک لاسترداد القوة و تحلیل ما البقیة الریاضة فی العضل و قریب من الجلد و لایق است آنکه قبل از ریاضت کردن برای تیار کردن
بدن دلک کرده شود و پس از ریاضت برای باز آوردن قوت مفروده و تحلیل کردن آنچه ریاضت آنرا در عضل و نزدیک جلد باقی گذاشته
بود دلک کرده شود ولیکن باید که کثیرة لیختلف مواقعها علی البدن. و دلک اکثر بدستهای کثیر کرده شود تا مکانهای دلک بر بدن مختلف
باشند و بدین سبب اختلاف اثر دلک در تمام بدن میرسد و مراد باینکه کثیر انست که باد صابع مختلفه دست به بدن رساند تدبیر النوم و الیقظة
و فصل چهارم تابعت است در بیان تدبیر خواب و بیداری افضل النوم هو الغرق. و بهترین خواب خواب غرق است و خواب غرق آنست
که اگر خوابیده را بیدار کرده شود بآسانی بیدار نشود للمتصل و خواب متصل بود یعنی اگر گاهی بخوابید گاهی بیدار نشود آنرا غیر منفصل گویند و لا متصل گویند

بیان دلک

تدبیر نوم و یقظه

المعتدل المقدار - وخواب معتدل مقدار باشد وقلیل نبود الحادث بعد هضم الغذاء وشروعه فی الانحدار - وخواب بعد هضم شدن غذا و فرو شدن آن از معده پیدا شده باشد وسکون یابد من لفخة وقراقر - و پس او ساکن شدن آنچه متابعت میکند هضم غذا از نفخ نفخ شکم وقراقر وغیره بخوابد ومن استعان بالنوم علی الهضم - وشخصی که بر هضم غذا استعانت طلبد فینبغی ان ینام اولاً علی الیمین قلیلاً - پس لایق است آنکه اول بطرف راست اندکی بخوابد لینحدر الغذاء الی قعر المعدة لمیلها الی الیمین تا که غذا سوی قعر معده فرود آید زیرا که میلان قعر معده سوی راست است لسهولة جذب الکبد لمیل او سوی راست از آنست که کبد غذای را بآسانی جذب کند فهناک الهضم اقوی پس نزد قعر معده هضم قوی تر است ثم علی الیسار طویلاً و پس از فرو رفتن غذا در قعر معده سوی طرف راست خواب دراز بخوابد تشتمل الکبد علی المعدة فیسخنها تا که جگر بر معده گرد آید و آنرا گرم کند - فاذا تم للهضم عاد الی الیمین لیعین علی الانحدار الی جهة الکبد - و هرگاه هضم غذا تمام شود باز گردد سوی طرف راست تا که بر فرو کردن غذا طرف جگر اعانت و مدد کند - والنوم اکثر تعریقاً من الیقظة علی سبیل الاستیلا من الطبیعة علی المادة - و خواب از بیداری عرق بسیار می آرد بطریقیکه طبیعت بر ماده غالب می آید والیقظة اکثر تعریقاً علی سبیل الاستفراغ و بیداری زیاده است از روی عرق آوردن بر طریق روان کردن مواد - ومن عرق فی نومه کثیراً والا سبب له ظاهر فبدنه ممتلی من غذاء او اخلاط - و شخصی که در خواب عرق بسیار کند و هیچ سبب عرق آور ظاهر نباشد پس باید دانست که بدن او از غذا قریب العهد یا از اخلاط ممتلی باشد فاید حافظ صحت را باید که اعتدال نوم و یقظه ملحوظ خاطر دارد و نوم معتدل آنست که از وقت شروع هضم غذا در شب که مقدارش شش ساعت کمتر و دوازده ساعت زیاده نباشد باستغراق حاصل آید زیرا که یقظه با فراط باعث احتباس و افنای رطوبات و منع استقرار غذا و فساد مزاج و موجب یبس دماغ و افنا و احراق اخلاط و مورث مالیخولیا و جنون است و افراط در نوم موجب کسل و کاهلی و نسیان و بلادت و بیاض لون و نزله و زکام وغیره است لهذا افراط و هر یک ازان هر دو مذموم است و هر چند جمیع افراد انسانی را خواب نافع است لکن مشایخ را نافع تر لهذا جالینوس هر شب بقلهٔ خس مطبوخ تناول می نمود و میگفت منکه پیر شدم خوردن بقله کاهو مرا ترطیب و نوم می آرد اما با مصالحه باید خورد که کسر نفخ کرده وخواب در روز مشروع نیست زیرا که رنگ بدن فاسد میکند سپرز را بزرگ میسازد و تخمه پیدا میکند و قوی نفسانیه مسترخی میگردد و حمیات و اورام و بلادت ذهن و امراض رطوبیه مثل نزله و زکام و سقوط اشتهار طعام پیدا میکند و کسیکه معتاد بدان باشد واجب است که خود را ازان بتدریج باز دارد زیرا که فوراً ترک عادت ضرر میرساند اما اگر کسی بمقتضای طبع و یا بشغلی شب بیدار باشد و در روز خواب کند شدید الضرر نیست بلکه مفید است اما در گرما بسبب قصر لیل اگر چند روز قیلوله نماید باعث راحت و سنت آنحضرت صلعم است اما نوم بامداد که مسمی است به عیلوله سخت زیان دار و خاصه بر خلو معده اما نوم ضحی مسمی به فیلوله محدث تکدر حواس است اما نوم بعد زوال مسمی است به حیلوله محدث نسیان اما نوم وقت عصر مسمی است به غیلوله باعث آفات کثیر و هلاکت است تا آنکه گاهی حد خواب بود و گاهی در بیداری یعنی همیشه در پینکی بود که موجب تحیر طبیعت است و خواب بر خلو معده مضعف قوی و ارواح است و بر شکم خفتن ممد هضم و بر استلقا موجب نزله و زکام و هیج ورک و ظهر و کابوس و صرع و بر پهلو خواب مومنیرع موجب صحت و خواب منکبه یعنی سرنگون محدث امراض چشم است و خواب در گرمای شمس دماغ را ثقیل میکند و محدث صداع و تجربه بعضی اعضا در آفتاب و بعضی در سایه شبها

بیان استفراغ و احتباس

ممنوع است و در شرح نیز منع از آن وارد شده و خواب در مهتاب محدث باد و رعاف است و خواب بر زمین نمناک محدث فالج و استرخا و اوجاع
ظهر و خواب بر فرش صلب باعث تمدد و تشنج و خالج و خواب بر فرش نرم و گرم سمن بدن است و خواب بر او اوّل کل مضعف باه البشرط ملاقات
پشت نمای طویل تدبیر الاستفراغ والاحتباس فصل پنجم ثابت است در بیان تدبیر استفراغ و احتباس یجب ان یعتنی بالطبیعة و دوام
آنست که سومی طبیعت عنایت کرده شود و بیشتر لیونت طبع یعنی براز اسم طبیعت اطلاق می باید تدبیر فلیلین ان احتسبت ـ داگر در طبیعت
یبس و حبس پیدا شود نرم کرده شود تا قولنج پیدا نشود بمثل مرقة ذهبنیة اسفید باجة کثیرة السلق والاسفاناخ ـ فلیلین طبیعت بمثل
شوربای مرغن بلی مصالحه که دردی چغندر بسیار و اسفاناخ انداخته باشند بخانید او باللیمونیة بالقرطم یا تلیین طبیعت لیمونیه که مرکب بقرطم
بود کنند او ا التین بالقرطم فنعم الملین وخصوصا للمشایخ ـ لکن انجیر که مرکب با قرطم باشد پس عمده ملین است و خصوصا پیران
عجیب است و بمثل الفتل المسهلة والحقن اللینة و اگر از تدبیر مذکوره بالا مطلب حاصل نشود تلیین طبیعت بمثل فتیله مسهله و یا با حقنه
لینه باید کرد و فتیله آنکه در دبر یا قبل نهند اسهال نهند والاحتقان بالدهن ینفع المشایخ بالتلیین و حقنه بروغن زیت کردن پیران را
جهت نرم کردن طبیعت نفع میرساند ـ و نرطیب الامعاء تخفیها ـ و سببی که امعاء را تر و گرم سکیند و تحبس الطبیعة اذا افرط لینها ـ هرگاه
تلیین طبیعت بدرجه نهایت گردد حبس و قبض کرده شود بمثل السماقیة والحصرمیة والرشکیة والحماضیة والتفاحیة و حبس طبیعت بمثل
سماقیه و حصرمیه و زرشکیه و حماضیه و تفاحیه باید کرد و سماقیه و حصرمیه وغیره غذای است که در وے حصرم و سماق انداخته شود

بیان حمام

ولیقلل الدهن والسلق و درین اغذیه حابسه روغن و سلق کم کرده شود زیرا که ملین اند ـ ومن المستفرغات المعتادة فی حالة الصحة
الحمام والجماع فلنقل فیهما ـ و از جمله مستفرغات که در حالت صحة معتاد اند جماع و حمام است پس در بیان تدبیر آن هر دو کلام کنیم و حمام
گرمابه را گویند و جماع بمعنی جمع شدن مرد با زن است القول فی الحمام و این قول اول ثابت است در بیان تدبیر گرمابه و بدانکه استحمام
کردن انسان را ضروری است خصوص در بلاد بارده جهت تحلیل و ترقیق مواد و تعریق و ادرار و ترطیب و تخفیف و تسمین بدن افضله
ما کان قدیم البنا عذب الماء واسع الفضاء معتدل الحرارة و بهترین گرمابه آنست که عمارت و بنا آن قدیم و دیرینه و آب آن شیرین
و خوش مزه و مکان اندرون آن فراخ و گرمی آن معتدل و برابر باشد و سقف آن مرتفع و مستحکم و هوای آن طیب و کثیر الاضوار
والفضاء بود و سه خانه دارد یعنی بیت آن سه است والبیت الاول مبرد مرطب و خانه اول حمام یعنی پاپوش برون سرد و تر کننده
است و بیت اول مسلخ است و مسلخ آنست که در انجا جامه وغیره نهند والثانی مسخن مرطب و خانه دوم یعنی میان سرا مسخن و مرطب
است والثالث مسخن مجفف و خانه سوم مسخن و مجفف است و خانه سوم جای خلا کان است ولا یدخل البیت الحار الا بتدریج فلیعف
الخروج و حمام کننده را باید که در خانه گرم داخل نشود مگر با آهستگی و چونکه وقت دخول اینچنین رعایت کردن ضرور است پس چرا وقت
خروج رعایت نکرده شود و طول المقام فیه یوجب الغشی الکرب والخفقان ـ و در خانه گرم حمام تا دیر نشستن غشی و بیقراری و خفقان
آید و یابس المزاج یستعمل الماء اکثر من الهواء و یابس مزاج به نسبت هوا استعمال آب زیاده کند یعنی آب زیاده استعمال کند و در
حمام کمتر نشیند ـ وقد یضطر الی رش البیت بالماء و صبه علی ارض الحمام لیکثر بتجبره لما یفعل بالمحرورین ـ و یابس مزاج گاهی

طرف پاشیدن آب در حمام محتاج میگردد و بریزیدن آب بر زمین حمام ضرورت افتد تا که بخار زمین حمام زیاده شود چنانچه پیر لعیان تپ دق
اینچنین ساخته میشود و مرطوب المزاج لیستعمل الهواء اکثر من الماء و تر مزاج استعمال هوا زیاده از آب بکند یعنی عکس یابس المزاج باید کرد و قد
یضطر الی افراط العرق قبل استعمال الماء کما یفعل بالمستسقین - وگاهی حاجت می افتد برای مرطوب المزاج قبل از استعمال کردن آب
طرف زیاده عرق آوردن چنانچه بمریضان استسقا کرده میشود تا که از کثرت عرق رطوبت تحلیل شود و سعادام الجلد بری لو فلا افراط فتا وقتیکه
جلد بدن از حمام کردن بلند میشود پس باید دانست که در حمام کردن زیادتی نیست بلکه هنوز اعتدال ست و اذا اخذ البدن فی الضمور
والکرب فی التبرید فقد افرط - و هرگاه لاغری در بدن از حمام کردن شروع شود و بیقراری زیاده گردد پس در ین وقت دانسته میشود که
در حمام زیادتی ست خروج ازان بهتر ست و لبیز والدثار بعد الحمام وخصوصًا فی الشتاء لان البدن ینتقل من هواء الحمام الی ابرد منه ولان
ما تقشر به البدن من ماء الحمام یزول عنه حرارت العرضیة فیبرد و یبرد البدن - باید که بعد از خارج شدن از حمام جامه و ثیاب زیاده پوشند
خصوصًا در موسم سرما زیاده استعمال کنند زیرا که بدن از هوای حار حمام طرف سرد تر ازان منتقل میشود و بدرستی آنچه از آب حمام بدن
انسان نوشیده ست حرارت عارضیه آن دور میشود پس بارد میشود و سرد میشود و بدن را سرد میسازد - ولا یدخل الحمام من به ورم او
تفرق اتصال او حمی عفنیة لم تنضج بادتها - و شخصیکه در بدن او ورم یا تفرق اتصال یا حمی خلطیه که هنوز ماده آن نضج نیافته باشد در حمام
داخل نشود و قد تستعمل الحمام عقیب الغذاء فیسمن - وگاهی پس از خوردن غذا حمام کرده شود پس بدن را فربه میکند و لکن یخاف منه
السدد و لاکن پس از غذا حمام کردن ازان خوف سده افتادن ست فلیحترز منها بالسکنجبین الساذج او البزوری بحسب الامزجة - پس باید که احتراز
از سده بسکنجبین ساده یا بزوری موافق مزاج کرده شود یعنی بنوشیدن سکنجبین سده بکشایند اگر سده افتاده باشد - و قد یفعل عقیب
الحمام فیسمن باعتدال مع امن من السدد - وگاهی پس از حمام کردن غذا خورده شود پس آن حمام بدن را باعتدال فربه میکند و جهت
آنکه از سده امان میدهد و کذالک استعمال الحمام بعد الهضم - و همچنین پس از هضم اول حمام کردن بدن را باعتدال فربه میکند و از سده
امن میدهد و قد یستعمل الحمام علی الخلاء فیهزل و یجفف - وگاهی حمام بر خلاء معده استعمال کرده شود پس بدن خشک و لاغر گردد و تحلیل
الریاضة ینبغی له ان یستکثر من الحمام المعرق - و شخصیکه ریاضت کم کند او را لایق ست که حمام عرق آور زیاده کند - والاغتسال
بالماء البارد یقوی البدن و ینشطه و یجمع القوی و یقوی - و غسل کردن باب سرد بدن را خوش و قوی میکند و قوی بدنی را قوی و جمع
میسازد - وانما یستعمل وقت الظهیرة فی الصیف لمن هو حار المزاج معتدل اللحم شاب - و این ست که گرم مزاج و معتدل اللحم و جوان
باب سرد در موسم گرما وقت نیم روز غسل کند - و یمنع منه الصبی والشیخ و من به اسهال او تخمة او نزلة - و کودک و پیر کسیکه با اسهال یا بد
هضمی و یا نزله باشد از غسل کردن باب سرد منع کرده شود والتخمة کحطمة هی ان یفسد الطعام فی المعدة و یستحیل الی کیفیة غیر صالحة
والاغتسال بمیاه الحمات والکبریتیة منها تحلل الفضول و ینفع من الفالج والرعشة والتشنج و تزیل الحکة والجرب - و غسل کردن باب
چشمه های گرم و معدنی و گوگرد ازان قبیل ست که فضول بدنی را تحلیل میکند - و فالج و رعشه و تشنج و خارش و خشک و تر را دور کند
و ینفع من عرق النساء و اوجاع الورک و عرق النساء درد سرین الفخذ میسازد یعنی بدانکه استحمام ضروری ست خصوصًا در بلاد باره

غسل بآب سرد

جهت تحلیل و ترقیق مواد و تعریق و ادرار و ترطیب و تجفیف و تسخین و غیره و بهترین حمام آنست که قدیم البنا و وسیع الفضا و کثیر الاضواء
و سقف آن مرتفع و مستحکم و آب آن شیرین و هوای آن طیب و سه بیت داشته باشد بیت اول آن نسبت به بیت دوم در گرمی کمتر یعنی معتدل
و مرطب است و بیت دوم آن گرم و تر یعنی مسخن و مرطب و بیت سوم آن گرم و خشک است و در هر بیت گرمی آب مناسب آن بیت می باید
که استعمال کنند نه آنکه در بیت حار آب بسیار سرد و در بیت بارد آب بسیار گرم که این باعث ضرر عظیم و حدوث اقشعرار بدن میشود و باید
که هوای آن در گرمی و سردی و اعتدال بحسب واردین مستحمین مختلف میباشد بجهت آنکه مقصود بالذات از حمام تفتیح مسام و تعریق است زیرا که حمام
مسخن بالذات است بسبب هوای خود و مرطب بالعرض است بسبب آب خود و حاصل از دخول آن دو فایده است یکی تسخین و دیگری
ترطیب پس کسی را که تسخین و تعریق مطلوب باشد برای او هوا مطلوب است و استعمال آب کمتر و کسی را که ترطیب مطلوب باشد استعمال
آب زیاده کند و وقت استحمام آنگاه بود که غذا هضم شده باشد و بتدریج اندرون حمام روند یعنی اول در خانه اول درنگ کنند پس در
خانه دوم پس در خانه سوم سکونت ورزند و همچنان بتدریج از حمام بیرون آیند تا هوای خارجیه اثر نکند و چون بحمام در آیند نخست باید که
باستفراغ گرایند چه بعد استحمام باین امر پرداختن باعث ملال و ضعف طبع است و حلق ابط در حالت قیام نشاید کرد که بعضی اوقات
غشی آید خاصه اگر حلق بنوره باشد و حلق عانه بپاکی قبل از حمام مثیر شهوت باه و معظم قضیب است و حک رجل بکهربا بعد حمام مزیل صداع
و جمیع امراض سر است پس اگر شخصی رقیق الجلد و رقیق المواد بود حک رجل وقت دخول حمام باید کرد و تغلیظ الجلد و تکثیف المواد
را حک بآخر یا قریب بخروج اولی است و اگر قبل از این شخصی مبتلا بمرض متعدیه غسل در حمام کرده باشد تا آب جدید بر جای نریزند
و آن لنگ را بشویند آنجا ننشینند و بدستور کیسه دلاکان بر بدن نمالند چه آن کیسه بسا باشد که از اثر بدن ذی فساد متکیف باشد
و اشیاء مزیل الوسخ که در استحمام مستعمل میشوند آرد جو و آرد نخود و سبوس است زیرا که ازاله وسخ اسرع النفع است و برگ سدر در آب غسل
انداخته بدن را مالیدن در قلع وسخ قوی تر است و مطول و مقوی و ملین و مانع سقوط شعر است و بر خلو معده استحمام کردن هزال و جفاف
آرد و مرطوبی مزاجان چنین مناسب است و در عقب حمام غذا خوردن مسمن بدن است و در عقب غذا حمام کردن نیز مسمن بدن است
لکن محدث سده است و کسیکه اورام یا تفرق الاتصال یا حمی عفنیه که نضج نایافته باشد دارد او را حمام کردن منع است اما اگر نضج یافته باشد
یا حمی غیر عفنیه باشد مانند حمی یومیه و حمی دقیه بود مانعی نیست و قلیل الریاضت را سزاوار است که استکثار بحمام معرق نماید و اغتسال بآب چشمه طبیعی
گرم مانند کبریت و ملح و بوره و غیره محلل فضول است و فالج و رعشه و تشنج و حکه و جرب و عرق النسا و اوجاع مفاصل و ورک و امثال
اینها را جهت لطافت و نفوذ آن بسوی تلیین و تحلیل مفید است و اغتسال بآب بارد حار مزاجان را باعث تقویت بدن و انتعاش ارواح و قوی
بدنیه و حرارت غریزیه و باعث صلابت اعضا است و باید که غسل را بآب سرد در وقت ظهر تابستان و در وقت شدت گرما کنند و در غسل
بآب سرد چند شرط ملحوظ باید داشت اول آنکه جوان صحیح المزاج معتدل اللحم باشد دوم آنکه از تخمه و سهر و نوازل و قی و اسهال سالم باشد
که ایشان را غسل بآب سرد ممنوع است سوم آنکه معده و کبد او ضعیف نباشد که غسل بآب سرد ایشان را در فساد عظیم از اسهال و غیره
می اندازد چهارم آنکه طعام هضم شده بود و اگر هضم نایافته باشد چند فساد آرد پنجم آنکه جماع و ریاضت قوی نکرده باشد ششم آنکه صبی

وپیر نباشد کہ اینہا از اباب سر و غسل کردن بسیار مضر ست فی الجماع قول دوم ثابت ست در بیان تدبیر جماع افضله ما وقع بعد الهضم -
و بہترین وقت جماع آنست کہ پس از ہضم اول واقع شود و عند اعتدال البدن فی حرہ و بردہ و یبوستہ و رطوبتہ و خلائیہ و امتلائیہ - نزدیک
اعتدال بدن در حرارت و برودت و یبوست و رطوبت و خلا و امتلا بدن - فان وقع خطاء فضررہ عند امتلاء البدن و حرارتہ و رطوبتہ اسہل
عند خلائیہ و برودتہ و یبوستہ - پس اگر بسبب وقوع جماع درین اوقات مذکورہ بالا خطا واقع شود پس ضرر او نزدیک امتلاء بدن و گرمی
و تری آن اسہل انفع ہست بہ نسبت وقوع آن نزد خلا و سردی و خشکی بدن - و انما ینبغی ان یجامع اذا قویت الشہوۃ و حصل الانتشا -
التام الذی لیس عن تکلف و لا فکر فی مستحسن و لا نظر الیہ - و حافظ صحت را لائق ست کہ ہر گاہ خواہش جماع قوی شود و انتشار
تمام حاصل شود و آن انتشار نہ از تکلف و خیال کردن بزنان خوبصورت و دیدن معشوقان خوش رو پیدا شدہ باشد جماع کند
بل انما حاجۃ کثرۃ المنی و شدۃ الشبق - بلکہ ہمین ست لائق کہ خواہش جماع از زیادتی منی و تیزی شہوۃ جماع جوش دہد - و ان یحصل عقیبہ
الخفۃ و النوم و النشاط - آنکہ پس از جماع سبکی بدن و خواب و شادمانی حاصل شود - و الجماع المعتدل ینعش الحرارۃ الغریزیۃ و یہی
البدن للاغتذاء و یفرح و یحلم الغضب و یزیل الفکر الردی و الوسواس السوداوی و ینفع اکثر الامراض السوداویۃ و البلغمیۃ - و جماع
معتدل حرارت غریزی را برانگیزد و بدن را برای غذا گرفتن تیار میکند و خوشی آرد و غصہ را می شکند و فکر زبون و مردی و وسواس سوداوی
را دور کند و اکثر بیماریہای سوداوی و بلغمی را نفع میرساند و ربما وقع تارک الجماع فی امراض مثل الدوار و ظلمۃ البصر و ثقل البدن و ورم فی
الخصیۃ و الحالب - و بسا اوقات شخصی کہ جماع را ترک میکند بیمار ہا مثل دوار و ضعف البصر و گرانی بدن و آماس خصیہ و کش
ران می افتد - و اذا عاد الیہ بر المسہ عنہ - و ہر گاہ شخص مذکور طرف جماع باز گردید بحالی تمام صحت یابد و الافراط فی الجماع یسقط القوۃ و یضر العصب
و جماع زیادہ کردن قوی بدنی را دور کند و پی را ضرر رساند فیوقع فی الرعشۃ و الفالج و التشنج و یضعف البصر جدا - و ضعف عصب در
رعشہ و فالج و تشنج اندازد و قوت بینائی را بدرجہ غایت ضعیف کند و جماع الغلمان اقل استفراغا للمنی فیکون اضعافہ و ضررہ اقل - و در
جماع غلمان منی کم خارج میشود پس بدین جہت ضرر و ضعف آن کمتر میباشد لکن یحوج الی حرکات متعبۃ - لکن درین جماع طرف حرکات
تعب آور محتاج باشد لکن غیر طبعی بسبب بودن جماع آن غیر طبعی - و یجتنب جماع العجوز و الصغیرۃ جدا و الحائض و التی لم یجامع فی مدت طویلۃ
و المریضۃ و القبیحۃ المنظر و البکر فکل ذالک یضعف بخاصیتہ و حافظ صحت را باید کہ از جماع زن پیر و خورد و نہایت و حائض و آنکہ
مدت دراز جماع نکردہ باشد و بیمار و بد شکل و باکرہ پرہیز کند زیرا کہ ہمہ این زنان خواہش جماع را بخاصیت خود ضعیف میکنند چنانچہ
چنانچہ حکیم یوسف گوید جماع با پنج کس ممنوع باشد - با نگر و دگر دانیشان مرد ہشیار - یکی زانہا زن پیر ست دیگر صغیرہ و حائض و
بد شکل بیمار ہا و جماع المحبوب یسیر ثقلہ انعافہ مع کثرۃ استفراغہ المنی - و جماع معشوق سرور آرد و شادمان کند و با وجود کثرت استفراغ
منی ضعف آن کم نمایان باشد چنانچہ حکیم یوسف میفرماید باشاہد سروقد و گلرخ ہا صحبت چو باعتدال باشد و احوال بدن بسا شگفتہ
در مرتبہ کمال باشد و تازہ - اشکال الجماع ان تعلو المراۃ الرجل وہو مستلق علی ظہرہ لعسر خروج المنی و ربما بقی فی الذکر بقیۃ فیعفن فیکا اسلہا
الی الذکر طوبات من الفرج و افضل اشکالہ ان یعلو الرجل المراۃ و قد تحرکہا بعد الملاعبۃ التامۃ و عند غلبۃ الشہوۃ

العانة ثم حک الفرج فاذا تغيرت عينيها وعظمت نفسها والتفت التزام الرجل اوليج الذکر وصب المني لينتعاضد المنيان وذلک هو الحيل

هذه العبارت غنى عن الترجمة والشرح ومما يعين على الجماع رؤية المجامعة والنظر الى تسافد الحيوانات وقراءة الکتب المصنفة في الباه

وحکايات الاقويا من المجامعين واستماع الرقيق من اصوات النساء - وجماع کسان وبدن و ورجفتن حيوانات لذا کردن وکتابهائے

که در بيان احوال واشکال جماع وقوت باه تصنيف شده اند خواندن وحکايت هاى که در جماع کردن قويترين از ديگران اند وشنيدن

آواز لطيف زنان باريک آواز استماع کردن ازان قبيل هست که بر قوت جماعيه مدد ميکند - حلق العانة يهيج الشهوة وستردن موى

عانه خواهش جماع را بجوش وهيجان ميدهد - واطالة العهد بترک الجماع منسية للنفس - وترک جماع وقت دراز گذاشتن

مدت مديد جماع نکردن فراموش کننده نفس هست پس نفس وطبيعت از توليد منى باز مانده - والاستمنا باليد يوجب الغم ويضعف

الانتشار والشهوة واستمنا باليد غم را پيدا ميکند وانتشار وخيزش وخواهش وقوت جماع را ضعيف ميکند اکنون تفصيل اين

اجمال بيان کرده ميشود پس بدانکه افضل اوقات جماع بعد هضم اول وشروع هضم دوم هست که تخمينا از تناول غذا و شش

وساعت نيم نيز گذشته باشد - ونزد اعتدال مزاج بدن در حرارت و رطوبت و برودت و يبوست ونزد شهوة صادقة وامتلاء

اوعية منويه وسلامتى قوى بدنيه هست يعنى آلت انتشار تام پذيرفته باشد بلا باعث خارجيه وافضل فصول فصل ربيع است

وهواى معتدل   ولپوشيده نماند که جماع با معشوق افضل از ترياق فاروق هست کما قال الايلاقي الجماع جماع المعشوق

اذا کان باعتدال ينعش الحرارة الغريزية واعتداله ان يکون بين الجماعين ثلثة ايام لان الغذاء لا يصير منيا في اقل من

ثلثة ايام - وقال الاسرائيلي اذا کان المرء بين البلوغ وبين اثنين وعشرين سنة يحتمله الاکثار من الباه ولکنه يکره له الافراط فيه

لانه يسرع في خروج اللحية قبل اوانها ويحشوها من الوجه مکانا کثيرا ويهزل البدن واما کان بين اثنين وعشرين وبين ثلثين

سنة فيجامع في کل اسبوع بين ثلثة مرات في ثمانية بينما عبين الا ان يکون الجماع مع المعشوق فان الاکثار من الجماع المعشوق انفع شيء من زيادة الفرق

مالم يجد من علامات الشبع ما بين الاربعين الى خمسين فلا يصلح له اکثر من مرتين في ثلثة ايام واما بين الخمسين وستين فانه

يحتمل في کل اربعة ايام او خمسة ايام مرة ومن کان بين ستين وسبعين ففي کل شهر ثلثة او اربع مرة ومن کان بين سبعين جاز له في الشهر مرة او مرتين بحسب قوته

ومن کان بين سبعين وثمانين فيجوز له في السنة مرة او مرتين وان کان قوته قوية وشهوته موجودة جاز له ذلک في کل شهرين مرة ومن

وصل الى الثمانين فلا يصل بالجماع اصلا قال جالينوس المشايخ وذو الابدان الضعيفة يجب ان يحذروا کل الحذر لانه الغذاء

المهلک وقال النبي جيزک ولو زعينک وحمرة خديک وقوت عضديک ومخ ساقيک والامر لک - وچون کسے قوى المزاج وعادى

بجماع باشد ودفعة ترک نمايد بسا هست که در امراض مانند دوار وظلمت بصر وثقل بدن و ورم خصيه و ورم حالب افتد

علاج آن اعاده بسوى آنست که چون اعاده نمايد بزودى زايل گردد وافراط در جماع باعث سقوط قوت وضعف دماغ و

وعصب وحدوث امراض عصبانى مانند رعشه وفالج وتشنج وضعف بصر وضعف قلب وامراض قلبيه چون خفقان وتوحش

وضعف کبد وامراض کبديه وضعف معده وقوت هاضمه وضعف ساير قوى حادث گردد وبايد دانست که [illegible] از جماع

باچندکس واجب ولازم آمد. یکی ازان جماع باغلمان ست اگرچه استفراغ منی دران کمتر ست واضرار واضعاف برای کسانیکه افراط
در جماع آنها مینماید کمتر میشود ولاکن چون محتاج بسوی حرکات متعبه ست ونیز استفراغ غیر طبعی ست وشرعاً وطباً ممنوع وصاحب آن
مستحق حد شرع ست ونیز ضعف باه اخیر این امر میشود ازین جهت ناجایز ست دوم جماع باعجوزه ست بسبب قلت التذاذ و
کثرت فضول وبرودت مکان سوم جماع بازن صغیره نابالغه ست بسبب کثرت اضطراب وتشویش وعدم میل بجماع چارم جماع
بازن حایض ست بسبب تنفر نفوس وقذارت مکان پنجم جماع بازنیکه عادی بجماع نباشد ومدتی ترک بالمرکرده باشد بسبب کثرت
اجتماع فضول مختلفه متعفنه در رحم ششم جماع باقبیح منظر ست هفتم جماع بازن بیمار ست پس جماع بمحبوب مرغوب باکمال شوق ورغبت
باوجود کثرت استفراغ منی باعث فرح وسرور وقلت ضعف ست واستمنا بالید موجب غم وضعف انتشار وضعف قوت ولاغری
بیخ الت ست لهذا در شرع شریف صاحب آن مستحق زجر وحد ست ومدتی ترک جماع باعث فراموشی نفس ناطقه وعدم اهتمام
طبیعت بتولید منی ست ونزاشیدن عانه بموسی مهیج باه ست ولواطت بازن باآنکه در شرع منهی ست در حکمت نیز ممنوع
ست ودر تجربه رسیده هرکه بازوجه خود لواطت کند خاصه در هنگام حمل اغلب ست که فرزند او بعلت مشابخه مبتلا گردد وجماع
عقب تخمه وبعد از استفراغ قوی وبیخوابی وریاضت واعیاء ورنج وغم مفرط نشاید کرد که از کثرت تحلیل غشی وضعف آرد وکسانیکه
یابس المزاج یا قلب یا معده یا احشا یا اعصاب او ضعیف باشند جماع دیرامی شاید وایضاً در مستی وخمار ودر گرمای گرم ودر سرمای
سرد اجتناب واجب ست وپس از جماع آب سرد وشربت سرد نوشیدن وبآب سرد غسل کردن نشاید که استرخا ورعشه واستسقا
آرد وهم از هوای سرد خویش را محفوظ دارد واگر در حالت جماع سرما در پشت پدید آید یا لرزه ویک این کار لرزه در اعضا افتد و
یا از اندام ها بوی پدید آید نشان اجتماع اخلاط فاسده ست درینصورت احتراز از جماع واجب ست وتنقیه اخلاط لازم وهرکه
بعد جماع لقمه چند چرب وشیرین تناول نماید ضرر ضعف جماع باو نرسد. مداومت شرب شیر دوشیده گاو بستور مبقی قوت ست وکذا مغز بادام
مقشر بشماره عدد دو دو توله نبات سفید بعد جماع خوردن مثبت قوت ست ونخود قدری در شیر تر کرده صباح آنرا مقشر کرده حسب
برداشت با ضمه دو سه توله خوردن شیر دوی باقدری عسل آمیخته یا قند آمیخته نوشیدن مقوی باه با یوسین وحافظ وستادن قو
معمر بین ست - تدبیر الفصول فصل دربیان تدبیر فصل چارگانه یعنی ربیع وخریف وصیف وشتا ست ویلیق الربیع بالفصد
وحافظ صحت ربیع الفصد یا ثبات کنند یعنی اولش فصد کنند والاستفراغ بالقی - ویخرج مواد باقیه شیادرفت کند - واستعمال المطفیات
ومسکنات المواد - وباستعمال کردن اشیا مطفی وساکن کننده مواد مثل ربها انار وغیره مبادرت کند - ویجتنب المسخنات کالاغذیه
اشیای گرم کننده پرهیز واجتناب کند کالحرکة المفرطة والجماع ومسخنات مثل حرکت مفرط وجماع والشراب القوی وتقلیل الغذاء
واجتناب کند از نوشیدن شراب تیز وقوی وغذا کم خورد یعنی غذائیکه در دی غذائیه بسیار بود کم خورد - ویکثر الشراب الممزوج
وشرابیکه با آب آمیخته باشد بسیار نوشد ویلبس فیه السنجاب ودر ابتدا ربیع سنجاب پوشد سنجاب جانوریست که از پوست او پوستین
سازند والمضربات الخفیفة ودر ابتدای آن مضربات خفیفه پوشد مضربات را در هندی دولاهی گویند که بانکه پنبه انداخته

تدبیر فصل الربیع

پرکرده باشد - ویلزم فی الصیف الهدوء والدعة - و در موسم گرما آرام و آسایش اختیار کند ویلزم الظل و سایه را لازم گیرد و بیاید
تشنه نشود - والاغذیة الباردة القامعة للصفراء اللطیفة كالرمانیة - و در گرما غذاهای سرد و لطیف که صفرا را از بیخ بر میکند مثل رمانیه
لازم گیرد - ویهجر کل ما یسخن ویجفف و از تمام چیزهایی که بدن را گرم و خشک میکند هجرت و نفرت کند وینقص من الاغذیة - و در گرما غذا
کم کند ویکثر من الفواكه الرطبة كالاجاص والبطیخ الرقی والخیار - و در گرما از اقسام میوه هایی تر مثل آلو بخارا و تربوز و خیار زیاده خورد
ویلبس فیه الكتان العتیق - و در گرما جامه کتان کهنه بپوشد و کتان هندی السی گویند ویجتنب فی الخریف کل ما یجفف - و در موسم
خریف از همه آن چیزی که بدن را خشک کند پرهیز کند وكثرة الجماع و از کثرت جماع پرهیز کند - والاغتسال بالماء البارد و شربه - و از غسل
کردن بآب سرد و از نوشیدن آن پرهیز کند وكشف الراس والاستكثار من الفواكه الرطبة - و از برهنه کردن سر صبح و شام و زیاده
خوردن میوه های تر در خریف پرهیز کند - واما القیء فیجلب الحمی - ولکن قی کردن در خریف تپ را پیدا میکند - ویجتنب من برد الغدوات
وحر الظهائر - و در خریف از سردی پگاه هایی پوشیدن دثار اجتناب کند و در مکان سرد نشستن از گرمی نیمروز پناه جوید و غدوات
جمع غدوه است و غدوه بمعنی فجر است و ظهائر جمع ظهیره است و ظهیره گرمای سخت را گویند و بعضی زوال را خوانند - ثم الشتاء یستقبل
الشتاء بالدثار ولبس القبب - و دثار را پوشیدن جامه زبر و قبب استقبال کند و قبب بتحریک قاقم است و قاقم بضم قاف دوم
جانوریست که پوستش بغایت سفید و ملایم باشد و از آن پوستین میسازند والنیفق - به پوشیدن نیفق استقبال کند و نیفق معرب نیفه
است و آن پوستینیکه از پوست حوالی ناف روباه میسازند و آن بغایت نرم و لطیف میباشد و بعضی میگویند که پوستینیکه از پوست
شکم روباه سازند آن را نیفه گویند - واما الحواصل والدلق فمخطران ولکن پوشیدن حواصل و دلق لبس این هر دو در گرمی زیاده اند و حواصل
بفتح اول و کسر صاد مهمله مرغیست سفید که اکثر بر کناره آبها نشیند و چون حوصله یعنی پوته بغایت کلان دارد بر واحد اطلاق جمع کردند چه در حقیقت
حواصل جمع حوصله است و دلق بفتحتین معرب دله که گربه صحرائیست از پوست آن پوستین سازند - ولا یحتملها الا المبرود والمرطوب - و برداشت پوشیدن
حواصل و دلق سرد مزاج میکند و صاحب نفیسی بخلاف خیال مصنف خیال میکند - تامل - ویلزم الاغذیة القویة الغلیظة كالهریسة
و در موسم سرما غذا غلیظ و قوی الهضم مثل هریسه خوردن لازم گیرد - والاستكثار من اللحوم - و بخوردن گوشت در شتا زیادتی کند - واستعمال الملطفات
كالرشاد والابزار الحارة والشراب القوی و در موسم سرما اغذیه لطیف کننده مواد مثل رشاد که خردل است و مصالح گرم و شراب نیز استعمال کند
ولا قیء فیه لضعف - و قی کردن در موسم سرما بدن و قوی را ضعیف میکند والحركات القویة الخفیفة فیه نافعة - و در سرما حرکت های قوی و سخت
مفید است تفصیل این اجمال اینست یعنی در فصل ربیع مواد یکه در زمستان فشرده میباشند بحرکت آیند و منبسط شوند تدبیر آنست که آن مواد
را کم نماید بتقلیل غذا یا بتلطیف غذا یا باستفراغ مثل قی یا اسهال یا بالفصد بسبب عادت و غلبه اخلاط و از کثرت اکل لحوم و حلاوی و شراب
و استحکام حرکات و از مسخنات شدید اجتناب ورزند و در فصل صیف ریاضت معتدله محمود است و جامه نرم و لطیف قلیل السخان بپوشند و از
اشربه مثل شراب حماض و لیمو و صندل و ریباس و سکنجبین اقتصار ورزند و از اغذیه اشیاء که به سماقیه و رمانیه و اسفاناخیه و خیره و بقول اکتفا باید و
مناسب است و از برودت هوا صبح و شب بغایت بپوشند که این هوا بدن را فربه کند و در فصل خریف با اسهال قوی و رفاهیت مشغول باید بود و در موسم شتاء

قریب بآب روان که از غبار و بخار و دخان دور باشد مسکن سازند و از حرکات عنیفه و خواب روز و از کثرت مجامعت و از ماکول و مشروب کثیر و از
اشیای سخته اجتناب ورزند و اغذیه و اشربه و فواکه آنچه مرطب و مبرد باشند خورند و جامه کتان یا ململ پوشند و اگر حاجت داعی باشد
استفراغ لایق نمایند و در فصل خریف از گرمای نیمروز و از سرمای شب و صبح خود را نگهدارند و از خواب نیمروز و از مجامعت و از کثرت اکل طعام حار و خوردن
فواکه و قیئ که در آن زمان بهم رسند و از شراب احتراز ورزند و اگر بدن ممتلی باشد در ابتدای خریف باستفراغ لایق و در وسط آن استفراغ بمسهل باید کرد
و اما اسهال بادویه غیر قویه باید کرد و اغذیه در این فصل مرطب که میل بحرارت داشته باشد بخورند و غسل بآب سرد نباید کرد و اگر در این فصل باران
بسیار بارد و باعث امن از شر اوست و در فصل شتا خود را از جامه های صوفیه و پشمینه و یا پنبه دار اکثر پوشیده دارند و کثرت اغذیه لحمیه و حرکات
قویه و ریاضات شدیده و قویه و شرب شراب و کثرت حمام سخن در این فصل نافع است و اگر حاجت افتد و بدن ممتلی باشد اسهال از قی و فصد
بهتر است مگر در وبا نعوذ بالله منها که هوا از مجری طبعی بگردد و بیشتر هوای وبائی کسی را اثر کند که کثیر الجماع ضعیف القوی و مفتوح المسام و ممتلی
البدن از اخلاط باشد و بدترین وبا آنست که از اجتماع اسباب سماوی و ارضی معاً باشد و قویترین دلایل بر بودن وبا از اسباب سماویه آنست
که فصول سال بر مجرای طبعی خود نباشند و مذنب ستاره های دنباله دار نمایان باشند و هوا گاهی غبارآلود و گاهی صاف و باران کمتر و ابر دایم
باشد و واضح ترین دلایل اسباب ارضیه آنست که در نواحی بلاد معرکه عظیم افتاده و عفونت کثیر پدید آید و جانوران خصوص موش و لقلق از آنجا
بگریزند و یا بمیرند و غله و بقولات آن فصل زیان دیده بخلاف غله فصل سابق و تدبیرش آنست که تقلیل اغذیه و رطوبات و تقلیل غذا و
استعمال مجففات مثل پودینه و انار دانه و غیره نمایند و اصلاح هوا و مسکن بریاحین معطره و فواکه معطره مثل سیب و ترنج و بهی و لیمون و
مشمومات نفیسه مثل عطر و صندل و کافور و عنبر و مشک و زعفران و یا بخورات مثل عود و قسط و قرنفل و لادن و اشنه و سعد و اذخر و بیخ سنبل
انار و مورد و سماروس نمایند و در خود بیشتر نگهدارند و از اشربه شراب حماض و لیمو و ریباس و صندل و از اغذیه اچارها و اشیاء ترش با مصطکی
اکتفا کنند و از اکل لحوم و شراب مطلقاً احتراز واجب شناسند و از قی و فصد و حجامت و ریاضت و استحمام نیز اجتناب شناسند و در موضع کثیر
الهوا ساکن نشوند و قطعاً توهم را بخود راه ندهند و مرّ و زعفران و صبر بکوبند و با عسل قرص سازند و یا دلو یکدرم بخورند و عرق تیمر و جواهر
مهره در این باب مفید است و افزودن اشیاء استعمال روغن گاو است لیکن بوسا اکلاً و تدهیناً فائده شود و لاغرین در این ایام بالخاصیت نفع
عظیم دارد و انفع اشیاء در امان ماندن از آفات وبا تریاق فاروق و مثرودیطوس و تریاق الطین و حب وارشفالی و فادزهر معدنی و حیوانی و خاویا
رومی و شربت کادی و مفرحات یاقوتیه که دل را تقویت بخشد تناول نمایند. و پوشیده نماند که باتی علیه الغفران کتاب خود را از بیان تدبیر
حوامل و امراض اطفال خالی داشته بود بیان تدابیر آن ضروریست بنا علیه شمه از آن بیان کرده میشود تا که کتاب ... فایده خالی نماند
بدانکه زنان حامله را واجب است که اجتناب از فصد و حجامت و اسهال و قی و از کثرت جماع خصوص در اوایل و اواخر حمل و از تناول بسیر که و
اشیاء مزلقه و مرخیه چون بنفشه و خطمی و خبازی و از حرکات متعبه و ریاضات شاقه و از جوع و امتلاء و تخمه ... واجب دانند و از داشتن
اشیاء ثقیله و دویدن و از نشاسیدن آب بسیار سرد و یخ و برف و از اشیاء حاده حریفه و از برداشتن بارسنگین بپشت و شکم و پهلو و از اصوات
مفرح و محرک جنین که باعث اسقاط آن حرکت باشد و از ارتکاب آن حوامل ممنوع است تدبیر بعض امراض الحقه حوامل و علاج آن چون

تدبیر وبا

بیان تدبیر حوامل و مرضعه و اطفال

حوامل را از ابتدای حمل تا ماه چهارم و بعضی را تا آخر حمل غثیان و تهوع و قی و دوار سر پیدا میشود خصوص در اوایل حمل بسبب حبس مواد
در رحم ایشان و صعود ابخره از آنها بدماغ و قلب و معده پس اگر غثیان شدت نماید قبل از طعام خوردن بشبت و تخم ترب و آب گرم
قی فرمایند بشرطیکه قی باسانی آید و الا سکنجبین دهند و اگر بعد طعام خوردن غثیان باقی عارض گردد چیزی از ادویه عطره قابضه مانند سفرجل
مشوی که در آن قدری عود هندی داخل نموده باشند تناول نمایند یا جوارش عود یا دواء المسک که در آن مروارید سوده محلول بود
و اضمده مقوی معده بر معده ضماد نمایند و یا حب الرمان با برگ نعناع سوده حب ساخته در دهان نگهدارند و دایم دست و پا را آهسته بمالند
و مشی برفق و سواری خفیفه جهت تحلیل و تقلیل اخلاط و جذب آن بسوی خلاف مسکنات غثیان و قی اند و چون در پشت و کمر و
پهلو و شکم و دست و پا و غیره اماس عارض شود علاج مطلقا نفرمایند و از حرکات مزعجه و ثبات اجتناب نمایند و چون خفقان و غشی حوامل
عارض گردد مطبوخ گاوزبان و قلیلی دارچینی که نیم گرم بود بنوشانند چند جرعه و ریاضت معتدله نیز فرمایند و اگر ازین تدبیر زایل نگردد
بمعالجه قلب پردازند و چون خون بطور حیض در حالت حمل ظاهر گردد قرص کهربا و انجبار مجرب است و گلنار و پوست انار و انجیر خشک
و هلیله در آب و سرکه جوشانیده آبزن نمایند و ثفل این مطبوخ نرم سوده بر عانه او بمالند و چون تمدد و کشیدگی در شکم و عضلات و پشت
زن حامله پدید گردد این مواضع را بروغن گل بقوت بمالند و الیشک بز و آرد جو تا نیم پخته و در پارچه کرباسی پیچیده بتدریج عضلات را بآن تکمید
سازند و چون ریح در معده و امعاء ایشان پیچیده حرکت نماید معجون کمونی و سفوف زیره و بادیان و دانه هیل کوبیده بالای طعام تناول
نمایند و حرکت معتدله فرمایند و چون ورم بر پشت پای زن حامله ظاهر گردد احتیاج بتدبیر نیست در اواخر حمل بعد از وضع حمل
خود بخود زایل گردد و چون شدت نماید حضض با آب کرنب و صبر و فوفل و صندل با آب عنب الثعلب طلا نمایند یا روغن گل با سرکه
یا نمک یا سرکه طلا نمایند و چون اشتهای فاسده و خواهش تناول اشیاء ردیه بهم رسد اکثر چنین خود بخود زایل گردد و اگر افراط نماید گلقند با
سفوف رازیانه سرشته با سکنجبین تناول نمایند و رب حصرم یا حصرم و سیب و بهی و فواکه حامضه لعوق نمایند و از سرکه اجتناب نمایند در همه
اوقات حمل و اگر خواهش گل خوردن غالب باشد بحدیکه ضبط خود نتواند نمود باید که بشانسند با شیاء حریفه و مره مانند فلفل و خردل و
اندک ملح سرشته اقراص ساخته خشک نموده بجای گل اندک اندک تناول نمایند که در سقوط خواهش ردیه موثر و در آوردن اشتهای صادق
سریع الاثر و چون زنان حامله را سقوط اشتها عارض شود باید که ریاضت قلیله و مشی برفق و ترک روغن و شیرینی خصوص شدید الحلاوت
مناسب است و ضماد معده بسفرجل و سنبل الطیب و قصب الذریره و جوارش خراسانی با شراب ریحانی و یا با عرق دارچینی فرمایند که باعث
افاقه شهوه است و هر دوا مقوی معده که با حرارت لطیفه و قوت قابضه باشد استعمال نمایند و چون خارش اندرون یا بیرون فرج ایشان
ظاهر گردد گل سرشوی که گل سفید و چرب است که بهندی گاچنی گویند با لعاب خطمی سوده یا با دوغ سایده و یا آب برگ عنب الثعلب و یا
با آب برگ کاسنی یا با آب خربوزه حل نموده بظاهر و باطن فرج ضماد نمایند اغلب که ازین تدبیر حکه زایل گردد و چون ماه نهم شروع شود
باید که حامله را هر روز وقت صبح ناشتا سه درم روغن بادام شیرین بخورانند و این در صورتی است که یبس بسیار بر مزاج آن غالب باشد
و با سفوف شیر بادام یا مطبوخ در این ماه هر روز بحسب تحمل طبیعت نوشیدن همان عمل نماید و بدستور آب گوشت مرغ ناشتا نوشند

همان اثر بخشند و از چیزهای ترش و قابض و غلیظ پرهیز نمایند چون وقت قریب بوضع حمل رسد شوربای گوشت با روغن بادام یا با روغن زرد
آمیخته بنوشانند و مشی برفق نمایند و استحمام بسیار مفید است و آبزن که دران کرنب و حلبه و شبت و تخم کرنب و تخم کتان جوشانیده باشند
نمایند و چون از آبزن برآیند روغن شبت و بابونه و کنجد بر شکم و پشت بمالند و اغذیه چرب و حلوای چرب و قندی با روغن بادام تناول نمایند
و اگر زائیدن توقف افتد سنگ مقناطیس که بقدر هفت توله باشد بران او ببندند مقابل فرج و قشر که درمیان مغز فلوس باشد بقدر
چار توله در عرق گلاب مطبوخ ساخته و نبات انداخته بنوشانند و زعفران بروغن بادام یا کنجد حل کرده در فرج بمالند و [illegible]
و هند و چون عطسه آمدن گیرد قوت او یا اندرون کشند این همه ادویه مسهل الولادت اند ادویه دیگر مسهل الولادت در قرابادینات
مرقوم اند از انجا یاد گیرند ـ بیان تدبیر اطفال هنگام ولادت تا وقت نهوض باید که وقت وضع حمل محافظت طفل نمایند که عضوی
از اعضای او بدرد نرود و شکسته یا خمیده نگردد و سردی و گرمی بسیار باو نرسد و ناف آنرا یعنی روده مانند چیزیکه بناف او پیوسته با
تا بمشیمه و بمشیمه اتصال دارد نیکو ببرند باین صورت که بدو انگشت یعنی ابهام و سبابه گرفته بدست چپ موضع اتصال ناف را
و بدست راست آن روده را بطرف مشیمه باهستگی بمالند و بکشند تا هر چه در جوف آنست از خلط و ریح بجانب مشیمه مندفع گردد و مطلقا
دران نمانند پس بریسمانی که نرم تافته باشند و بروغن بادام اندک نرم و چرب ساخته باشند بفاصله یکشبر و یا کمتر از ان گرهی زنند و از موضع
ربط چهار انگشت مضموم گذاشته گره دویم دهند و از موضع ربط اول دو سه انگشت گذاشته بتیغ و یا مقراض تند قطع نمایند و بعد از قطع
پارچه کرباس بروغن کنجد آلوده بران اندازند و گاهی گاهی روغن چراغ بر موضع ربط نیم گرم چکانند تا زود خشک شده جدا گردد و زرد
چوبه و مرهم الاخوین و انزروت و اشنه و زیره و مرکی مکه مساوی نرم کوفته بیخته بر موضع قطع روده بپاشند قبل و بعد غسل و طریق غسل طفل
آنست که قدری نمک طعام نرم سوده بر تمام بدن طفل بمالند سوای چشم و دهان و گوش بعد از ان در ظرف کشاده آنرا با آب نیم گرم غسل
نمایند و در وقت غسل احتیاط نمایند که آب در گوش و چشم و بینی او نرود و یا آنکه او را نمک باریک در آب نیم گرم حل کرده بدن او را بشویند
و بعد آن بآب خالص نیم گرم و بعد از ان بپارچه نرم بدن او را خشک نمایند و در خرقه های نرم و گرم بپیچند که حرارت با بدن او چون حرارت جسم رسد
نه زیاده نه کمتر از ان و اگر بر بدن طفل وسخ و چرک و رطوبت بسیار ظاهر گردد و علامت آن ضعف بشره آنست درین صورت باید که با نمک
آب مکرر بدن او بشویند و بعد ان بآب شیرین نیم گرم و باید که قابله حین غسل سینه طفل را بر ذراع دست چپ خود بگذارد که شکم او از دست
دایه جدا باشد و بدست راست تمام اعضا دست و پای طفل را بتدریج بمالد و بشوید و دست و پای او را بعد از خشک شدن بجهات مختلفه
بملایمت و همواری بکشد مثلاً دست پای او را یکبار بطرف پشت برد چنانچه هر دو کف دست او به نهایت کمر او برسد و بار دیگر دستهای او را
بعقب سر او برده یکجا و دیگر هر دو دست او یعنی دست یمین او را بجانب شمال و دست یسار او را بطرف جنوب هر دو پاهای آنرا راست
بکشد و با فخذ او دو سه نماید و قدم های او را بسرین او برساند و مکرر چنین کنند لیکن باید که با کمال رفق و ملایمت باشد که اصلا
اذیتی و آسیبی نرسد و انگشت خنصر خود را قابله چرب ساخته حلقوم و القه آنرا باز کند و اندکی کشاده نماید و همچنین منفذ غایط و سر حشفه آنرا
بدست بمالد بملایمت و بر شکم و مثانه او دست بکشد تا فضول که در شکم و بول که در مثانه آن مجتمع است برآید چشم های او را بخرقه [illegible]

تدبیر اطفال وقت ولادت

نرم نگه بمالند تا ریم و چرک آن دور گردد بنحوی که اذیت بدو نرسد و چون ناف خشک گشته خود بخود جدا شده بیفتد باید که اشیا مجففه نرم سوده
بر ناف او بسوده نمایند مانند رماد صدف و رماد ساق گوساله و رصاص محرق هر یک از اینها که بهم رسد مفرداً یا مجموعاً بپاشند و برای محافظت
طفل از سرما و گرما و سایر واردات خارجیه و درستی هیأت و شکل اعضای طفل بهتر از تقمیط نیست تا مدت سه چهار ماه تا اعضای آن مستحکم گردد
و نیز در تقمیط و داشتن طفل و جنبانیدن و شیر خورانیدن آسان است که آسیبی به طفل نمی رسد و لیکن باید که در پیچیدن اعضای طفل که عبارت
از تقمیط است اعضا را مثل دست و پای او را بنرمی و ملایمت بمالند و راست به هیأت طبعی نموده در قنداق بپیچند و صورت و پیشانی او را باز گذارند و بر پیشانی
که بر آن بپیچند باید که اندک عریض باشد و بسیار تنگ نپیچند که مطلقاً در آن حرکت نتواند نمود و بر شکم او نسبت بدیگر اندام ملایم بپیچند زیرا که بر بطن
اثاث مطلوب است و باید که در روزی دو مرتبه و در شبی یکمرتبه باز نمایند و بدن او را خوب ملاحظه نمایند که آسیبی و خشکی بهم نرسانیده و اندکی
هوای تابستان بر سد و باز بدستور سابق بدن او را مالیده دستها و پاهای او را راست متصل بهم کشیده و دستهای او را به پهلوی او دراز کشیده در قنداق
بپیچند و چون در تقمیط در آورند اول طفل را از بول و براز پاک سازند پس در قنداق گیرند و اگر اتفاقاً قنداق با بول و براز تر گردد زود
بکشایند و تبدیل نمایند و نیز بستر او را پاکیزه و نیکو بشویند و محافظت نمایند که برودت باد بدو نرسد و طفل را در مکانی دارند که در روشنی و ظلمت
معتدل باشد بلکه مایل بتاریکی باشد و از اصوات قویه آن را نیز محافظت نمایند و نگذارند که بطرف بالای سر خود یا به پهلو نظر قوی نماید و یا بر روشنی چراغ و غیر
آن که یکبارگی دلیسار و سخت و بالا داشته باشد بی اختیار نظر خود را بتحدیق بدان طرف نگاه دارد که چون اعصاب و عضلات چشم او نرم است
خوف حول است و تا چهار روز هر روز یکمرتبه او را غسل دهند و بمالند بدن او را تا ازالۀ وسخ و چرک و عرق از بدن او گردد که این تدبیر خیلی مفید
تاثیر تام و لیکن اما در سرما بعضی اطفال ... غسل دادن یکبار در هفته کافی است ... و قوت و ضعف طفل ...
بسبب پیچیدن در قنداق ... اعضای او ... آسیبی ... تا کامل ... گردن ... آب
خاطره ... طفل ... بمالند ... خوش ... حرکت ... آید لیکن بعد شیر خوردن
حرکت قویه در ... آن جایز نیست و چون پس گوش و کشاله ران و زیر بغل او بسبب ... تعفن پیدا کند
باید که برگ مورد و گل سفید سبوطی نرم سوده بپاشند ... یعنی سرما گل سفید کافی است. بیان تدبیر رضاع اطفال و شیر دادن
مرضعه و پرهیز آن. باید دانست که در هنگام ولادت طفل شیر نباید خورانید بلکه اقلاً تا شش ساعت کامل نگذرد و تا گریه و حرکت نکند
دست و پا که علامت صدق طلب است نباید داد و اگر در این مدت گریه و حرکت نکند هر چند از وقت ولادت دیر گذشته باشد بهتر است
و چون خواهند شیر باو بخورانند اول قدری عسل بخورانند تا تنقیه و جلای معده نماید و قبل از ارضاع اول ... طفل با انگشت شهادت
که با عسل و یا بشیرینی دیگر آلوده باشد بمالند پس شیر بخورانند و بتجربه معلوم شده که کام طفل را اول بهر چیز ... مالند مدت العمر از آن
متنفر نگردد و چون خواهند که شیر طفل دهند دایه شیر خود را ... باید ... اول شیر ...
... زیاده نمایند و بهترین شیر اطفال را شیر مادر انها است حتی که بتجربه رسیده که اگر طفل پستان مادر خود ...
باشد بلکه اکثر اذیت طفل از آن سبب ... زیرا که در شیر مادر نسبت بطفل تقویت عظیم است و باعث فربهی ... اگر شیر

مادر بسببی متغیر شده باشد مرضعه دیگر اختیار کند - اما مرضعه این نه شرط داشته باشد اول آنکه جوان باشد یعنی از بیست سال کم
و از چهل سال زیاده نباشد بلکه در بین این هر دو بهتر و شیر آن موصوف بصفات ثلثه باشد یعنی قوام و لون آن معتدل
بود و بد بو نباشد دوم آنکه معتدل السحنه والجثه باشد نه بسیار فربه و نه بسیار لاغر بلکه متوسط میان این و آن بود و لون آن
نیکو بود زیرا که خوبی رنگ تابع اعتدال مزاج است قوی العنق و وسیع الصدر بود زیرا که این هر دو دلیل قوت دل و دماغ است و عضلات بدن او عظیم و
لحیم بدن او صلب باشد سوم آنکه صالح الثدی یعنی پستان او در عظم و صغر و صلابت و لینت معتدل و مجتمع باشد چهارم شیر او معتدل القوام و معتدل
المقدار و سفید رنگ شیرین طعم و متشابهة الاجزا و قلیل الرغوة و غیر کریهة الرائحة باشد پنجم آنکه وضع حمل مرضعه مدت نه ماهه باشد که مدت
طبعی حمل است و تولد فرزند او بی اذیت و بی آفت بوده باشد ششم آنکه مرضعه که شیر میدهد پسر زائیده باشد و یا اکثر عادت او زائیدن پسر باشد
اگرچه بالفعل دختر زائیده باشد و بعضی اطبا گفته اند که شیر پسری جهت دختر و شیر دختری جهت پسر بهتر است جهت تعادل مزاج هفتم آنکه مابین
وضع حمل مرضعه و مابین ارضاع آن مدت متوسط گذشته باشد یعنی نه بعید العهد بود و نه بسیار قریب العهد و آن قریب العهد از چهل روز کمتر و مدت بعید العهد
هفت ماه است بلکه زمان متوسط نیکو است هشتم آنکه باید که مرضعه در هنگام ارضاع از هرچه که باعث فساد لبن است پرهیز نماید چنانچه جماع که مفسد شیر است
و فساد شیر در طفل صغیر محدث آفات کثیر است و اگر مرضعه حمل داشته باشد نیز ضرر عظیم احداث کند و اعراض نفسانیه و ماکولات و مشروبات غیر مناسبه
نیز از مغیرات شیر اند نهم آنکه با وجود شرایط مذکوره حسن الخلق نیکو سیرت و افعال پسندیده و عفیفه و نیکو طینت باشد لیکن شبهه نماند که بیان اصلاح
شیر غیر صالح اینجا ضرور نیست تا علیحده بیان کرده میشود مثلاً هرگاه شیر غلیظ و کریهة الرائحة باشد اصلاح او آنست که مرضعه را سکنجبین بزوری
یا با ملطفات مانند فوتنج و زوفا و حاشا و صعتر جبلی طبخ نموده باشند بخورانند و تلطیف تدبیر نیز فرمایند و در بعضی امزجه قلیلی خل در طعام او داخل
کردن باکی نیست و در هر هفته یک مرتبه او را قی فرمایند با سکنجبین و آب گرم و غسل بآب گرم و ریاضت معتدله و تناول اغذیه لطیفه طیبة الرائحة
در دفع فساد آنچه لبن نفع تمام دارد و هرگاه شیر مرضعه مثلاً رقیق باشد او را از ریاضت باز دارند و سکون و خواب بسیار کردن مفید و هرگاه مزاج مرضعه
حار باشد باید که قبل از تناول غذا شیر طفل ندهند و مرضعه را سکنجبین با عرق های مناسبه بیاشامانند و چون فساد شیر بسبب برودت باشد
اغذیه باروده سخنه استعمال نمایند و از مبردات احتراز ورزند و اگر شیر قلیل بود ملاحظه نمایند که بسبب قلت حرارت است یا برودت اگر حرارت است
نظر کنند که حرارت در تمام بدن است یا در پستان فقط اگر حرارت در تمام بدن باشد بحسب آن تبرید و تنقیه نمایند و اگر فقط در پستان است که بلمس معلوم
میشود آنرا تبرید باضمده و طلیه بارده و شراب صندل و خیار کافی است و بهترین اغذیه جهت سوء المزاج حار کشک الشعیر و اسفاناخ و ماش
مقشر و برنج و امثال اینها است و اگر قلت لبن بسبب برودت یا از سده و یا از ضعف قوت جاذبه پستان بود باید که اغذیه آن لذیذ و مایل
بحرارت باشد چنانچه خوردن زردک و شیر برنج و آش نخود [illegible] آن در اغذیه آن و اگر از این تسکین حاصل نشود وضع محاجم ناری بر زیر
پستان مفید و اگر قلت لبن بسبب قلت تناول غذا باشد حسو از شعیر و نخاله گندم و حبوب و لبوب ساخته بخورانند و تقویت غذا
[illegible] مناسبه فرمایند و در اغذیه آن [illegible] از زیره و شبت و شونیز داخل کردن لازم دارند و خوردن پستان میش شیردار و یا بریخته با ادویه
مناسبه [illegible] سکنجبین [illegible] پاچه ماهی تازه یا نمک سوده با شبت بسیار مفید است و ابن [illegible] او و به جهت [illegible] شیر [illegible] النفع است

دربیان مدت رضاع

دربیان پرورش اطفال

صفت آن تخم شبت سه اوقیه تخم خندقوقی یعنی تخم لبلاب پا تخم گندنا نکد یکوقیه بذر رطبه بذر رجله نکد دواقیه کوفته بیخته بعصاره رازیانه و عسل و روغن
بسرشند وبقدر ضرورت بدهند وهمچنین خوابانیدن اکثر جسم او مالیدن بدن بروغن ورتکثیر لبن از تمام دارد وهرگاه فساد لبن بسبب کثرت
و تراکم انبا شد که کثیف و غلیظ گشته تدبیر آن تنقیص آن بتقلیل غذا و تناول اغذیه قلیل الغذا و تضمید کمون و سکر و هلک احمر یا عدس
مطبوخ سرشته بر سینه و پستان بالند و آشامیدن آب شور مفید است — دربیان مدت رضاع طفل طبیعی و اختیار طعام آن — باید دانست
که مدت طبعی رضاع دوسال است پس در شروع سال سیوم از شیر باز دارند اگر مانعی نبود و قبل از فطام هرگاه طفل را خواهش تناول غیر
شیر پدید آید از اغذیه مناسبه اندک اندک بدهند و نخست چیزیکه دربنوقت توان داد نان است که مرضعه بخاید بعده به پستر نان و عسل آمیخته
یا بشیر آمیخته و هرگاه غذا دادن شروع نمایند آب نیز دهند خاصه در ایام گرما تا طفل نیز بآب مایل باشد و اصلا تقصیر در آب دادن نکنند که باعث
امتلا همیگردد و علامت امتلا انتفاخ بطن و بیاض بول است باید که درینحالت هیچ چیزی را ندهند و به تنویم کوشند تا گرانی دور شود و هرچند
زمانه فطام نزدیک شود در شیر تقلیل نمایند و در غذا تکثیر و شبها از خواب بیدار نمایند و به تکلیف شیر دهند تا باعث تنفر شود و در زمانه طعام و آغاز
خوردن تا حاجت بشیر کمتر افتد و بعد فطام نیکوترین اشیا شیر برنج است و هریسه و گوشت نرم و بهر اشتغال او از نان و شکر بلوطها سازند
خرما مانند و گاه گاه یکان عدد بدست او بدهند و کذا از لعبت ها و شغل ها هرچه موجب فراموشی از شیر بود بکار همی برند و بهترین موسم فطام
بهار است و پائیز چه در صیف خوف اسهال است و در شتا خوف ضعف هضم و اگر بنا بر ضرورت در گرما اتفاق افتد واجب است که اشیا مسکن
العطش که میل بقبض داشته باشد خنک کرده همیشه بدهند چون دوغ شیرین و تر فه لو داده و از اغذیه پلاو خشکه و ماست و نان و مانند آن
مناسب است و از چرب بسیار پرهیز ند و مثل تارک سر حنا بندند یک روز میان فاصله داده و نشاسته و سرکه و گلاب حل کرده بران محل طلا
کردن جهت تسکین عطش اطفال بغایت نفع دارد اما از آنکه استعمال سرکه بر یافوخ اطفال خالی از ضرر نیست تا ضرورتی قوی نباشد
بکار نبرند و شب احنا بر دست و پا بستن و میانه روز دوغ گاوی سرد کرده در ان نشاندن و تن بدان شستن مفید و اگر در سرما بالضرورت از
شیر طفل را باز دارند باید که اغذیه حاره بالفعل خورانند و از آب سرد سخت پرهیزند و بدن را گرم دارند و دوا و غذا که مناسبه وقت بکار برند
— بیان تدبیر پرورش اطفال هرگاه طفل قادر بر نشستن و جنبیدن شود باید که بر فرش صاف هموار نشانند تا از خشونت ارض ایذا
نیابد و احتیاط نمایند تا از بلندی بر نلغزد و هرچه تیز و نوکدار باشد از وی دور دارند و تا که خود سبیل القعود وحشی نکنند به تکلف بدان
امر نگمارند که مضرت است و دوام در تهذیب اخلاق کوشند و بلطف و رفق و رضاجوی باشند تا پیوسته خوشنود باشد که بدترین چیزها براحی
تالغ نمو اطفال غم و غصه است و باید که نزد او فحش و دشنام نگویند و غیر از کلمات نیک تلقین نه نمایند زیرا که هرچه دربنوقت عادت
منتقش گردد زوال او متعسر است و هرگاه طفل بسخن در آید باید که بیخ زبان با نگشت بمالیده باشند که معین بر فصاحت است
و هرگاه اقتدار بر دویدن باشد بر زمین نرم اجازت دهند که بدو بر سبیل اعتدال و بلعب ها که باعث ایذا نبود رخصت فرمایند
که لعب اطفال را ریاضت نفس است و هرگاه قابل تعلیم شود و آن اکثر بعد چهار سال و چهار ماه و چهار روز است بمودب سپارند و در آن
نیز رفق و تدریج مرعی دارند تا موجب ملال نگردد و چون مزاج ایشان در غایت نزاکت میباشد پس در معالجه ایشان احتیاط تمام روا

بیان امراض اطفال ـ ریح الصبیان

شناسند و از هرچه قوی الاثر بود که بر طبع ایشان تکلف و عنف آید احتراز نمایند و به تدبیر هرچه شدید الحرارت یا شدید البرودت بود و مکیفات قویه
مرضعات و لبنیات و کاهو اجتناب کلی واجب است و چون مزاج اطفال رطب مایل بحرارت است حفظ صحت با غذیه و ادویه رطبه که مایل
بحرارت باشد بمشاکلة نمایند و اصلاً چیزی که گرم و خشک باشد ندهند مگر بعارضه مانند علاج مرضعه را حفظ حال طفل بیشتر که تدارک الطفل بعلاج
بعلاج مرضعه فافهم الکنون چند امراض که عروض آن با طفال بیشتر است و اطبا تاثیر ادویه مجربه اکثر بر آن ضبط کرده اند ذکر میکنیم ریح الصبیان
مرضی است که دفعة واقع میشود و طفل بیهوش می افتد و دست و پا هاش پیچیده کف بدهان می آید و این مرض نزد بعضی غیر صرع است بلکه بیش
ریح غلیظ است که اندر سر مجتمع شده قحف را منتفخ می سازد و بعضی گویند که شیرین و در روز کشاده شوند علاج نزد ورود این حالت دست و پا را نرم
نگیرند و کف ها همی مالند و چیزی خوش ونگذارند که اضطراب کند و بازو ها و پا ها را محکم بندند پس اگر بزودی افاقت افتاد فهو المراد و اگر بطالت
کشید یا متواتر گردید نظر کنند که آثار کدام خلط غالب است مطابق وی تدبیر نمایند مثلاً اگر آثار صفرا پیدا بود و تب محرقه باشد تبرید و ترطیب
کوشند و بهترین مرطبات دوشیدن شیر بر تارک سر و لته بدان آلوده بر آن گذاشتن خاصه شیر مادر او لبوب سفید و کدو تراشیده بر سر نهادن
و بشیاف نرم و بتشرب منقر فلوس و دیگر ملینات طبع بکشایند اگر قبض بود و جهت ازالهٔ تشنج روغن گل یا مسکه یا پیه گرم مخلوط کنند و بر
بدن مالند هم وقت مرض و هم بعد آن و اگر علامات بلغم ظاهر شوند به تسخین سعی نمایند و چون این مرض از بلغم بیشتر افتد علاج آن مفصل نویسند
کمون با هم سحق کنند یا حب اند رشیر مادر حل کرده و جور رسانند و بعضاً اشیاف و مشروبات که مخرج بلغم رقیق بود و طبع نرم نمایند و آنچه ادویه
بالخاصیت نفع رسانند خواه این مرض با حرارت باشد خواه بی حرارت این اند فاد زهر حیوانی در شیر یا در دماغ بسایند و قدری بخورانند و در اطراف
و وضع محاجم بر ساقین و مالیدن چند روز روغن گوش و در صفحه بینی و رگ های دست و پا سفید است و مالیدن آب گرم بر کف پا نفع
تمام دارد و کذا اخرول سحق کرده بر کف پا مالیدن سود مند یا پیش از جدوار نیم انگشت تا دانگی در آب حل کرده دادن بالخاصیت مفید و طراق
آن در اسهال صبیان گفته شود و تجربه رسیده که چند طفل را ریح الصبیان از سه چهار نوبت هم تجاوز کرده بود قطعه از مرجان با آتش
سرخ کرده میان دو ابروی او داغ دادند بسوزش آن فوراً افاقت افتاده باز عود نکرد و بعضی بهر پشک گوسفند و جز آن نیز داغ میکنند و سود
میدهد لیکن هر گاه دو سه روز مریض بهمین مرض مبتلا مانده باشد و سرخی چشم که در گشته نفع منقطع شده در چنین وقت تغیب بداغ مناسب نیست
پوشیده نماند که معالجه مرضعه بهر حال واجب دانند و طفل را از هرچه محرک این مرض است دور دارند چون سماع آواز قوی و دیدن چیزی براق
و آب روان و برآمدن به بلندی و داشتن در مهب باد و امثال آن و گوشت گاو و اسپ و مانند آن و هرچه بخار انگیز بود چون کرفس و
امثال آن و لبو را نخورانند و از جماع باز دارند پس اگر گریه بی سبب و بغیر وضع معهود تنفس و امثال آن طفل را پیدا شود عنایت تمام بمحافظت
او نمایند و قبض طبع روا ندارند بالکلیه عطسه متواتره و آن مرضی است که ورم گرم در نواحی دماغ افتد اکثر و هم از تب حرارت پیدا باشد علاجش تبرید
دماغ با طلیه بارده و بمغز تخم عصاره با روغن تا مو افتد کنند و بهترین عصاره آب کدو و آب برگ گشنیز و آب عنب الثعلب است و بهترین ادویه
روغن بنفشه و روغن کدو و مانند آن و اگر این مرض از جهت برودت بود لقدم ملاقات برد و فقدان آثار سه گرمی علاجش باد و بادیان
بسایند و پارچه تر نمایند و در نهاده در بینی دمند زود نفع دهد و ایضاً آلی که از گرده گوسفند و جلیس کباب کرده چکانند چند قطره نیم گرم

عطسه متواتره

عطاس

بچینی چکانند که مفید است و ایضاً زعفران و قند اندکی گرفته و باهم کوفته بجوز کنند و بینی بران گذارند که عطسه مفرط باید و اعطاس نفع خوب که عطش مفرط
لازم وی است جهت بینی نام بخور کنند و اذا که تارک سر وی فرو می نشیند نزول الیافوخ هم می نامند بالجمله وی عبارت است از ورم گرم که در نشای
دماغ هم می افتد و علامتش آنست که تارک سر از انجا که نرم معلوم میشود فرو نشیند و هر چند آب می نوشد سیر نگردد و باشد که دو افتا چشم و حلق هم
بستا کشد و رنگ روی زرد و اکثر بدن زرد شود از غلبه صفرا و بسیار باشد که قبل از حدوث او بشود در سر ظاهر نماید علاج ذی تبرید و ترطیب دماغ
کوشند و این چنان باشد که بر تارک سر آب کدو و خیار و آب برگ عنب الثعلب و آب برگ خرفه و آب کشنیز تر و روغن گل و اندکی سرکه آمیخته بر تارک
نهند و سفیدی بیضه مع روغن گل یا نشاسته مع قلیلی سرکه و روغن گل یا آب عنب الثعلب مع روغن گل بنفشه یا خیارزه کوفته بر تارک
گذاشتن مفید است ایضاً برگ خرفه کوفته تنها یا مع روغن گل از تمام دل و هر مرهم بر سر گذارند باید که خشک شدن نه دهند و مبدل هم کنند
ساعت بعد ساعت و شیره خرفه تنها یا القدر سی طباشیر طفل را خورانیدن و تن او را بروغن گل بخانه یا آب تره لو ریا بطیخ اشنر حار شست و حار
گندست و پای بستن و اطراف در آب سرد داشتن سود مند و غذا طفل مرضعه همه سرد و مرطب دماغ باید ساخت و دیگر تدابیر مناسبه از انجه
در بیان سام گرم بزرگان مقرر است توان بکار بست و ماء الشعیر بسیار نیک است و باید دانست که اسهال درین مرض خوب نیست پس اگر اسهال
بود طباشیر و خرفه بریان کرده بطفل دهند و مرضعه را آب سویق الشعیر و امثال آن هر چه در وی قبض بود خورانند تا نه دسته شود و ایضا مرضعه را

اجتماع الماء فی الراس

از انجه باز دارند بلکه تقلیل غذا فرمایند که این معنی باعث حبس اسهال طفل است — اجتماع الماء فی الراس و این علتی است که جمع شوند رطوبات
مائیه در عضو و عام است که خارج قحف جمع گردند یا تحت قحف یا داخل قحف و بالای غشا صلب گردند — علامت قسم اول آنکه جلد برآمده نماید و چون
انگشت نهاده غمز کنند منفع گردد و اگر درین حالت افتتاح افواه عروق سو جنجه بکا و سهر لازم میباشد خصوصیت و دراول علاج تدارک کنند که
کثیر المقدار است یا قلیل و محصور در یک محل است یا غیر محصور پس اگر کثیر المقدار یا نا محصور باشد بعد اول منفع نشود باید که بجا لجاد
نبردارند که نذارک او ضرر دارد و آنچه قلیل المقدار و محصور در یک محل باشد علاج او هم درین جست یکی آنکه محللات خفیفه ضماد نمایند و بالای اقلیم
اسرب بندند دوم آنکه شق نمایند تا رطوبت بدر آید بعده بربندند تا التیام پذیرد و شراب و غذیت همی رسانند اندک اندک پس نزر باطاکیا بندد اگر قرابه آمده
باشد فهو المراد و الا مرهم و عمل علاج نمایند یا بخیاطت و اگر در بیاض لحم تسهیل افتد گوشت آنجا قدری بخراشند تا خون آلوده شود که درین تدبیر
گوشت نو می براید و علامت قسم دوم آنکه تغمیض چشم متعسر بلکه غیر ممکن بود چشمها دایم تر باشند و اشک جاری و مانند بدن بسر لیبی ثقیل و باید

تشنج

پس از بینی امر را علاج گذارند که عقد الله بوید و در تحلیل بیشود و در اکثر تشنج در آن حینه گونه است یکی از بینی یا امتلا علامتش آنست که عقب سهال یا استفراغ
بپدید آید و خاصه او سبب که اندک اندک حادث شود علاجش روغن بادام و بنفشه و جز آن نیم گرم بر فقط یا شرح کند اعضا بر سر و فقار ظهر مواده
بالنسبه من حیث التغیر و تمام بدن خصوصاً مفاصل بدان چرب دارند و در محلی که هوائی او در گرمی و تری مایل بود باشند و مرضعه را چیزها می کنند
تر خورانند و طفل را نیز اگر خورنده باشد و اینجا کسه و رتب و استفراغ باقی یا شدت اکسیر هر چه مناسب وقت باشد و بسبب امتلا بیدا شده که تشنج
اگر از فصد یا فقط و تب باقی باشد مهلک است و اکثر و آنکه از قبض طبع و بحرانی دیگر هم سر طرا فتد علامتش حلول طبیعت است بغیر از انجه نرم و حمیات و غیره
آنچه در سهر گفته آید لعمل آسند و بر انی گر جلیه ابی اسکات بخلاف و بنا گر بکار برند و اگر ضرورت آید مرضعه را قدری مخدر دهند بلکه طفل را نیز تا انه

گریه بازماند تدبیر نکا علیحده گفته آید و بهر ازاله تشنج تدبیرین سودمن لازم دانند دوم آنکه از غلبه رطوبت افتد علامتش تقدم وجود اسباب مرطبه و اسباب
رطوبت ظاهر بود علاج وی به تجفیف مزاج طفل کوشیدن و آنچنان باشد که نشیاف گرم مکرر طبیخ بکشایند و روغنهای گرم و خشک چون زیت
و روغن قسط و سیداب حیا مانند آن بمالند و مرضعه را بجای آب ماء العسل نوشانند و نان بعسل یا نخود آب پر مصالحه و چوزه مرغ و مانند آن غذا کرده
نمایند سوم آنکه از وجع و ورم که هنگام برآمدن دندان می افتد علامتش وجود سبب است علاجش به تسهیل نبات اسنان کوشیدن و تدارک ورم نمودن
بدانچه در ورم لثه باید و ازاله تشنج تدبیرین امعان کردن و تشنج که وقت رویدن اسنان افتد اکثر امتلائی بود و بیشتر آن گاهی بود بیشتر هنگام اسهال
مفرط یا محرقه عارض شود چهارم آنکه از ضعف و فساد هضم افتد و این قسم طفل شیر آبادان بیشتر حادث گردد و لکثرت فضول و ضعف اعصاب
علاجش تجویز غذا مرضعه و طفل است و جوارش مقویه معده بیرون دادن و روغن ابرسا یا روغن حنا یا روغن خیری مالیدن و دیگر تدابیر همانست
که در تشنج رطب گذشت پنجم آنکه بسبب اضطراب و حرکت عنیفه یا بواسطه سقطه گوفتن و التوای در عصب افتد سلامتی بسیار به آنکه و ایج و تشنج است
علامتش حدوث تشنج متصل بسبب است علاجش باصلاح حال عضو ماوف کوشیدن یا ضماد و مقویه مرطبه و دلک دلطیل - گزازه آن تشنجی است
که ابتدا آن کند از عضلات ترقوه و منتهد و سار و آن از اسوی قدام یا خلف یا یمین یا یسار و بعضی اطلاق میکنند گزاز بر هر تشنج یا بجهت تدبیر آن از
مبحث تشنج بگیرند حسب سبب خناقهم کثرة البکاء و السهر - پوشیده نماند که گریه بسیار بیخوابی مفرط چند گونه است یکی آنکه بسبب درد گوش یا درد
اسهال یا درد چشم و جز آن باشد و تدبیرش معالجه عضو ماوف است چنانچه بیاید دوم آنکه بسبب اورام دماغ باشد و تدبیرش گذشت سوم
آنکه بسبب فساد شیر و معده باشد علامتش آنست شیر که بقی آید فاسد باشد و فی الفور بدتر جوع مفید آید علاجش اصلاح شیر مرضعه و
تقویت معده کوشیدن بعد تنقیه تدابیر اصلاح شیر گذشت و بهتر آنکه چند طفل را دادن سوزش چهارم آنکه بسبب الم و کوفت و سختی بستر
غندق باشد تدبیرش تلیین بدن بشیر و غسل بآب گرم خالصه که زرد چوبه در آن جوشانیده باشند گفته پنجم آنکه بسبب سوء مزاج دماغ
و فساد روح نفسانی باشد و این مقدمه صرع بود علامتش آنکه در اوایل ماه بیشتر افتد علاجش آنکه چند بیدستر بیاشند و اگر قدری بیخ بنجنگشت
هم نیکو بود و دیگر تدابیر همانست که در بیخ الهیان گذشت اکنون چند تدابیر منومه و مسکنه او جاع که جامع النفع اند ذکر کنیم باید دانست
که در ابتدا طفل را جنبانیدن جلیل الاثر است و اشتغال بلعب و مانند آن نهایت مفید است اگر بعض بود بشکاف ملایم بزم کردن
تاخیر طلسباب باشد که سبب تر رسانیدن تعرض تمیز نیابد تا سم حسیه را بتر رسانیدن بنوعی شدید نباشد که موجب آفت دیگر میشود و اگر این
تدبیر کفایت نکند تخم خشخاش و تخم کاهو و پوستها بر آن کرده در کیسه کرده پیوسته طفل را بیویانند و زیر بالین نهاده و دار دست خشخاش
و روغن کاهو بر صدغین و پیشانی و مهره و بهره بمالند و اگر قدری از خواستن قدری کو کنار در آب تر کرده و تخم و با شنات جلی
ساخته بر سر او بیندند و اگر طفل را بخوردن بی و بسبب آن بیدار شود پیوسته شیر و تخم خشخاش اند بطعام خورانیدن خواب می آید و اگر این تدبیر
منفعت ندهد بپرآید این و دیند که قوی العمل است و نیز نسیم و سکین او جاع اطفال صندل سفید چوب نیم تخم خشخاش سفید و سیاه -
انقال بذر الخس نیم سیر اکحل الفیلسوفی برنگ آرد بیخ اول گردد و آنچه ارزم کرده شده و هم آمیخته و حبها سازند شکل اندازند نقد بیکی
و از آن طفل را بخوراند و اگر آنچه خواسته که این دوا نهایت قوت و تخدیر باشد باید که افیون قدر ثانیه جزو یکی دوا را آنان هم کمتر بیفزاید بغایت

فزع فی النوم

... [illegible] ... سبب خواب فساد روح نفسانی باشد گاه است سبب ریح الصبیان ... [illegible] ... فزع فی النوم

... [illegible] ... بیداری ... [illegible] ...

... [illegible] ... طفل ... [illegible] ...

... [illegible] ... استخوان سر طفل ... نبات ... [illegible] ... شیر خشک بریان کرده ... نبات ...

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

... [illegible] ... سیلان الرطوبة من الاذن ... [illegible] ...

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

ور دماغ زیاده گردد و بسبب کثرت درد بیالاید بلی آنکه جراحت در گوش باشد علاجش تقلیل رطوبت کنند و قطعه از صوف گیرند و در عسل و خمر که قدری از شب یا زعفران یا
شیرانظردن در ان آمیخته باشند بیالایند و در گوش می نهند و باشد که قدری از زعفران در شراب عفص حل کنند و قطعه صوف در ان آغشته در گوش نهند کفایت کند
و اگر رطوبت کمتر باشد احسن آنکه متعرض نشوند که اکثر آفات بدان از دماغ باز میماند و بعد بلوغ خود بخود زوال میگیرد و بی علاج و اگر رطوبت بیشتر آید یا خوف
انتفاخ العین ۲
قرح بود تدارک آن توان کرد انتفاخ العین یعنی برآمدن چشم و این غیر ورم است علاجش آنکه حضض بشیر حل کرده طلا نمایند پستر طبیخ بابونه و آب بادروج بشویند و [?]
بیخ و این رمد عظیم است که بعضی بیم باید حتی که چشم تواند کشود و بیشتر صبیان را عارض میشود علاج ارسال علق بر بناگوش اثر کلی دارد و تلیین طبیع النفع و این ضماد
مجرب است حضض زعفران دو باشه با برنگ حضض کتهه گلابی افیون شب یمانی یکچار باشه افیون وقت شگفتن شب بالاتش انداز ند پس باریک کرده بدانند
ورم [?] ۲
و باقی ادویه شب در آب خیسانیده صباح صاف نموده شب را در ان حل نمایند و بر آتش نرم سرگین خر بزند چون غلیظ گردد در ظرف چینی نگهدارند و وقت
حاجت یکبار بر پلکها مالند و حنا با آب خمیر کرده و قرص ساخته شب بر مقعد طفل بستن و طلا افیون و زعفران و گل سرخ بر چشم کردن و با انزروت و زعفران با لبن
رمد ۱
النسا سوده بر چشم ضماد کردن نیز مفید رمد عبارت است از ورم ملتحمه علاجش آنست که تا ممکن هیچ دوا در چشم نرسانند و غذای مرضعه و طفل اگر خورنده باشد از
تبرید کاهو و پالک و آنچه چرب باشد سازند و اگر چشم بسیار با هم چسپیده باشد با شیر مرضعه و غیر آن بر پنبه آلوده و تر کرده برنهند و شیر دختر بهتر از شیر پسر بود و پنبه کهنه گرما
داده گرما گرم بر پشت چشم بستن در وجع و ورم پلکها بغایت مفید و کذا بول گرما گرم شستن عظیم الاثر و بعد سه روز زیره و مغز حبه برابر با هم نیکو سحق کرده با آب
دهن بر کف دست نهاده بیک با هم بمالند تا هم چو مرهم شود بر روی پنبه نهند و شیر بر آن دوشیده بر پشت چشم نهند شبها و روزها در درد و ورم بر چشم چسپیدگی را
فائده کثیر میدهد خاصه در سرما و در رمد بیجی اگر بدین تدبیر زایل نشود حسب غلبه خلط تنقیه توان کرد و در رمد دموی بر نقرقه گوش زلو چسپانیدن و قدری
خون گرفتن جلیل الاثر است و حضض در شیر سائیده درون و برون چشم طلا کردن در شبانروز دو سه بار بغایت نافع و بی مضرت بود و در [?] از تمام
دواء چشم نام را بهندی چاکسو گویند در سرگین خر پزند قدری آب انداخته بعده برآورده تقشیر کنند و مغز وی بگیرند و حصه از نبات و مامیران یک حصه جمله
مانند سرمه بسایند و بچشم پاشند و انزروت بشیر پرورده بعوض مامیران نمایند شاید و بعضی زنان بعد پاشیدن این دارو در چشم پنبه بروغن آلوده بر سفال
پر آب نهاده باشند و سرد شده باشد بر چشم گذارند و بالای وی ترین گل پاک که آب سرشته باشد و نهند و بعضی ابتدا نهند و اثر نکند الا انتها [?]
بیاض الاحداق ۲
هیچ دوا قوی بچشم نرسانند و بطور سرچه درد ترشی بود بچشم اطفال نباید انداخت که خوف آفت است بیاض الاحداق یعنی سفید شدن سیاهی چشم و این بسبب گریه بکا
رطوبت طبیعیه تحلیل رود و لون او بسفیدی گراید علاجش آنست که با آب عنب الثعلب در چشم می کشند شبانروزی چند نوبت تا ممکن از گریه نگهدارند و سر و رو اندر
سلاق ۲
صمغ عربی با چهار چند او نبات با هم سوده بچشم کشند بیاض بر دارد خواه اگر سببش کثرت بکا نبود بلکه امری دیگر بود که بیاض رگان چشم کورست سلاق یعنی سطبر شدن پلک
و این نیز بسبب بکا عارض میشود و علاجش هم بچشم آب عنب الثعلب کشیدن و پنبه آلوده بر پلک گذاشتن و آنچه از کثرت گریه بود هر صباح بول گرم بچشم بشویند
حول ۲
و بعده آب عنب الثعلب کشند حول عبارت است از میلان چشم بجانبی یعنی دو حالت اوست که یک چیز دو نماید و حدوث او در اطفال یا بعد صرع بود و یا از اضطجاع او در حالت
شیر بالین یک پهلو زمانی طویل و نگریستن او بیک جانب تا دیر یا از آواز بلند و مانند آن که دفعة طفل را بحرکت آرد به همان سمت تا دیر ناظر ماند علاج بزودی تدارک کنند تا
محکم نشود یعنی در عضلات چشم و این چنان باشد که چیزی سرخ بر گوشه چشم که مخالف جهت میل است آویزند تا کودک بالطبع بر آن دیده سرخی که مطلوب [?] است چشم اندر طرف مائل
بطرف دیگر آنکه برقعه بر رو او پوشند و محاذی حدقه بر برقعه را شکاف نمایند و در محاذات آن چراغ افروزند تا بنا بر نگریستن به تکلف چشم باصلاح آید چنانچه روسته

التصاق الجفن

ملقو بواسطه نظر گردان و تنبیه چیني صلاح میگیرد و باید که دایه را اغذیه لطیفه دهند و در حول صرعی اغذیه منجره و جماع زیاد کار نفرمایند و افهم التصاق الجفن

یعنی چسپیدن پلک چشم و وی چون زیاده از عادت بیهوده خواب سقر اطفال است بود مقدمه رمد باشد علاجش آنست که بصباح بول

گرم او چشم را بشویند و کحل اصفهانی کشند و بر حوالی چشم از خارج توتیای شسته مسحوق خشک بمالند و از گرد و غبار و بوی بغل و بوی جوز

تر و بوی خربوزه و شمامه نگاه دارند و اگر دو ده چوب گز در چشم کشند تا آب از چشم و بینی بیالاید مفید آید - زرقة العين یعنی کبودی چشم

زرقة العين

و وی اگر موروثی بود لا علاج اله و الا علاجش آنست که در مدت چله طفل را هر هفته چند نوبت مشک و زعفران مساوی با هم نیکو سحق کرده

میل بچشم کشند و اگر بشیر مادر سرشته کشند می شاید و از موم شیاف نوچک سازند و بر سحیقه مشک و زعفران گردانیده در هر هفته دو مرتبه

استعمال میکرده باشند مفید آید و بعد چله اگر زایل نشده باشد بگذارند که بتدریج خود بخود زایل میشود و بسیار بود که کبودی کم باشد و جوان بزرگ شود

زوال گیرد و باشد که اگر علاج نکنند همچنان بماند و هرگاه بصلاح قوی نزد حاجت افتد و باد چله علاج نیافته باشد باید صدف بسوزند و بروغن زیت

سحق کنند و نیز نارک سر انجا که نرم است بمالند و مکرر همیکنند نافع بود و عنب الثعلب عصاره و پوست انار شیرین اندک بکشند سود دهد

بشرط مداومت مع المهلت و بدستور مداومت سرمه و گلاب زعفران و مشک سحق کرده سود دارد و گویند اگر میل بحنظل تر فرو برند و چند نوبت

در چشم کشند نفع عظیم بخشد اما میل چون در حنظل فرو برند و برون آرند باید که دست بران بگردانند تا تخم و درشتی که بر و مانده باشد دفع

شود پس در چشم کشند و این کحل اثر تمام دارد و حس سرمه اصفهانی شسته درهم زعفران مروارید ناسفته هر یک یک دانگ دوده چراغ

احتباس الشيء في مجرى الانف

زیت دو درهم جمله باریک سحق کرده هر هفته چند نوبت بکشند - احتباس الشیئ فی مجری الانف بسیار باشد که بوقت غذا خوردن

سرفه یا عطسه آید یا حرکتی دیگر اتفاق افتد و بدان سبب چیزے در دهان که باشد براه بینی در جهد همانجا بماند و طفل نتواند

دفع کرد و اگر طفل قادر بر تکلم نیست از بیان آن نیز قاصر بود پس آنجا دغدغه می کند و متعفن همیگردد و بخار او دماغ را رایحه رساند و بدین سبب

همواره متوحش باشد و بدخوئی و بی دلی کند و نعدا و غیره نیکو میل نکند و زردی رنگ و ضعف و بیخوابی و نحافت پدید آید و باشد

که از وحشت آن تپ لازم آید و نیاید ابتعض آن طرف بے نزله و دست هر ساعت بدانجانب بردن و مالیدن گواهی دهد علاجش

آنست که بینی او را از درون و بیرون تمام چرب کنند و در روغن قدرے موم نیز داخل سازند تا زود خشک نشود و وقت خفتن

طفل را بر پشت خوابانند و چند قطره روغن در بینی چکانند و بعده در وقت بیداری چیزے بو یانند تا عطسه آید و آن چیز بیرون افتد

و اگر بدین تدبیر دفع نشود او را بر پشت خوابانند و دهن او را بدست محکم گیرند و دهان خود را بر منفذ مسدود نهاده سخت بدمند و متعاقب

آن پیپے هم در منفذ مخالف سخت تر بدمند تا بزور نفس طفل و باد دمنده آنچه باشد بیرون آید و باشد که بعد تدبیر الف و تلیین منفذ

منفذے را که مفتوح است بگیرند تا دهان بکشاید پس در منفذ مسدود نیکو بدمند تا آنچیز براه گلو باز گردد و اکثر دیده شده که اطفال بهمین

علت تپ پیدا کرده بودند و علاج نفع به تپ نمیکرد و بعد تحقیق سبب چون تدبیر کور پرداختند از بینی ایشان برنج یا نخود یا

دانه انار متعفن شده بیرون آمد و تپ منقرب زایل گشت و هرگاه از خارج در بینی طفل چیزے آمده باشد اگر آنچیز مرئی بود

برآمدنش بدستکاری ممکن باشد بلا تمهل باید برآورد و دیگر تدابیر مسطور هر کدام که مناسب باشد توان کار بست

وهرگاه سبب بستن بینی خشک شدن خلطے بود شیر تسعیط کنند و پیوسته بینی پاک نمایند بهیچ مناسب - قلاع باید دانست که قروح صغارکه در غشاء فم ولسان واقع شود آنچه بے عفونت بود قلاع گویند واگر با عفونت باشد آکله نامند وارد افروح مذکور قمی است یعنے سیاه ودی در اکثر قاتل میباشد واسلم قروح سفید است وسرخ وقلاع زرد بینهما است بالجمله از لون وے استدلال توان کرد بر نوعیت خلط پس حسب الخلط به تعدیل مزاج مرضعه وطفل کوشند وهرچه در قلاع بزرگان گفته اند از ان سیکه ملایم باشد

قلاع

در نیجا بکار برند واین اشیا قلاع اطفال را نفع وارد صفت بنفشه تنها باریک ساخته بپاشند واگر قلیلے گلسرخ نیز داخل سازند بهتر باشد ودیگر مینی اند کے زعفران درین هم باید افزود وخرنوب فقط همین عمل دارد وعصاره حمص وعنب الثعلب فرفخ بالیدن در دهان رو چند بار قلاع دموی وصفراوی وسوداوی را نفع دارد واگر قوی تر مطلوب باشد اصل السوس تنکار مسحوق ذرور سازند واین ذرور بثورلثه وقلاع راکه قوی باشد سوددارد خاصه بلغمیه را صفت مرعفص قشور کندر هر سه برابر بسیار باریک سائیده بعسل آمیزند ومالند وبسیار باشد که رب توت حامض کفایت کند خصوص دموی وصفراوی را وشستن دهان بشراب عسل یا بماء العسل وبعده مخففات مذکوره بکار بستن زود از مید هد وهرگاه به تدبیر قوی تر حاجت افتد آنیه او بعمل آرند - صفت عروق الصفر اقشور رمان جلنار سماق هر واحد شش درم عفص چار درم شب یمانی دو درم همه را باریک ساخته بدارند وبپاشند وبسیار باشد که در قلاع خفیف آنچه بریان کرده چنین خواب بپاشند و ترنجبین سوده بدستور جلیل الاثر است دباشد که چون شب ترنجبین بپاشند وقت صبح نقع بین ظاهر شود وهرگاه از ادویه نفع پدید نیاید وقلاع دمویه بود زلو چسپانند وحجامت کنند وخون حسب حاجت گیرند - ریح لثه بسیار باشد

ریح نوامیر

که بوقت بروز دندان بسبب توجه ماده گرم یا در وقت دیگر بسبب انصباب بلغم مالح از دماغ بدان تندی پدید آید ودرد کند علاجش آنست که بموم وروغن تکمید کنند اورام لثه پوشیده نماند که وقت روئیدن دندان مقرراست که در نبت آنها ورم پدید آید هرگاه ورم

اورام لثه

ظاهر شود انگشت بدان نهاده غمز کنند برفق وتمریخ نمایند بعسل که مضروب بود بروغن بابونه یا بعسل که ممزوج بود بعلاک البطم وایضاً تنطیل نمایند بر سر بطبیخ بابونه وشبت وقطعاً ادویه رادعه بریں اورام ننهند وتدبیر تسهیل انبات اسنان حسب حاجت بعمل آرند

مایسهل نبات الاسنان

مایسهل انبات الاسنان باید که طفل را از خائیدن اشیا صلب منع نمایند ومسکه ومغز ساق گاو بر لثه مالند وکذا شیر سگ مدوجیل دندان مالیدن بالخاصیت اثر تمام دارد وکذا عسل مالیدن واگر درد قوی باشد وطفل اضطراب کند شیره عنب الثعلب بروغن گل آمیخته بموضع روئیدن دندان مالیدن در دفع درد مفید - ورم الحلق باید دانست که بین مری ودهان بسیار باشد که ورم عارض شود وچیزے فرو بردن خیلے دشوار گردد وگاه باشد که این ورم ممتد شود بسوئے عضلہ مهرها سے پس گردن علاجش تلیین طبع بشیافات مناسبه بیشتر برب توت ومانند آن لعوقاً وغرغرة استعمال کردن است - اورام لوزتین این

ورم الحلق

ورم بیشتر از بلغم افتد وگاہے از حرارت دماغی بر سبیل نزله بر لوزتین که پاره گوشت است در جنبین اصل زبان بهر نیز علاج آنچه از بلغم بود همچه در ورم الحلق گفته شد بکار برند ومرضعه را از چیزهای بلغم افزا پرهیز فرمایند وباید که انگشت بعسل آلایند وورد سکے شب سوده گرد انند وبران بمالند تا لعاب بسیار بر آید که عظیم النفع است ودانجا که ماده قویه بود نه ضرورانگشت بران نهاده

اورام لوزتین

استرخاء اللهات

سعال

سر انجا که نرم ست اطلا کنند بر تارک سرد چیزے سرد بود و اگر از حرارت بود تدبیر کامل است تا اخلاط دفع شوند و آنرا اطریفل قانیدن بزور کردن
تا حرارت که علت سیلان رطوبت است زایل شود و بهترین اشیا جراده کدو و خیار است خواه اگر با قدری سرکه ممزوج بود و برگ حنا
و برگ کاسنی تر بدستور و کشنیز سبز و عنب الثعلب تازه کذالک - استرخاء اللهات یعنی سست شدن و آویختن ملازه و گاه باشد که حبوب
سبز و گرم دو علاجش بر داشتن لهات است بچیزیکه اسهل باشد و این چنان باشد که شب یمانی باریک سائیده بعسل آمیزند و بر لهات
بمالند و بازو بسرکه سوده بر تارک سر طلا نمایند یا نشاسته بسرکه یا گل ملتانی بسرکه - سعال - باید دانست که سرفه چند گونه باشد یکی
آنکه بسبب رفتن دخان بود در حلق علاجش نبات و شکر و ترنجبین و عسل هر کدام که مناسب وقت دانند بدهند و بسیا باشد که شیر مرضعه
فقط کفایت کند - دوم آنکه از رفتن گرد و غبار بود در حلق علاجش حلق و سینه بروغنهاے چرب نمایند و اغذیه چرب بخورانند و شیر
فرمایند سوم آنکه از یبس و خشونت قصبه ریه بود علامتش سرفه خشک است بے اخلاط و دود و غبار علاجش تدهین حلق و سینه بموم
روغن و لعاب بهیدانه به نبات شیرین کرده خورانیدن و بدستور هر چه مرطب است دوا و غذا بکار برند طفل و مرضعه را چهارم آنکه از کثرت
رطوبت افتد و این قسم اطفال را بیشتر و در اکثر مع الزکام باشد لهذا اطبا در امراض صبیان همین نوع سرفه را ذکر میکنند پس زکام را بادی بیکجا
بیان مینمایند علامتش نزول رطوبت از دماغ و بینی اگر مع الزکام بود و سائر آثار رطوبت ظاهر بودن علاج اگر سعال بے نزله و زکام
است جهت نضج ماده طبیخ بنفشه و عناب و اصل السوس و گاو زبان و پرسیاوشان و زوفا و مویز دهند و سه روز بعده در همین طبیخ
مغز فلوس خیار شنبر نیز داخل سازند اگر طبع قبض بود و یا برگ سنا یا دویه مذکوره توان داد و سینه را بقیروطی که از موم و روغن بادام
ساخته باشند چرب سازند و قدرے پشم نرم گوسفند بگیرند و بر دود چوب گز نیک بدارند تا کما ینبغی از اثر دود دوا متاثر شود پس آن پشم
را بسینه نهند و پیوسته بسته دارند و شبانروزے دو بار پشم را دود چوب مذکور همی دهند و بنهند و سحرگاه بیجانه گرم دارند تا هواے خنک
بقصبه ریه نرسد و از تکلم منع نمایند و چند بیدستر با آب سائیده بر بناگوش و شقیقه و کف دست و پا بمالند و بویانند و آب سرد اصلاً ندهند
بلکه عسل در آب آمیزند و بنوشانند و اگر بدین تدبیر کفایت نکند آب تازه که بارد بالفعل نباشد توان داد و گاه گاه انگشت بعسل
و ابابح آلوده بر بن زبان مالند تا قے کنند خاصه آنجا که بسبب سرفه نزله باشد و این دوا بسر صبیان نفع دارد و صفت آن صمغ عربی
کتیرا بهیدانه رب السوس فانید بکدبقدر حاجت گرفته کوفته بیخته حبوب سازند بشیر حل کرده بدهند و لعاب تخم کتان با عسل
یا قند بغایت نیکو است و شربت زوفا لیسانیدن بدستور دانید خیلے نافع - صفت حب سفید که در میان سیاهی چشم
گوسفند باشد گیرند و خشک سازند و با نبات سحق نمایند و در شیر مادر حل کرده ناشته بدهند یک حب یا دو حب و مرکی اگر بقدر
باقلا وقت خواب دو سه دفع بلع کنانند و سحرگاه حلواے مغز بادام و یا حلواے مغز جوز هندی خورانند سرفه مزمن را نیز دو دفع
کنند و آب پیاز پخته یک قاشق هر صباح ناشته دادن و سینه را چرب داشتن و پشم بدود گز گرم ساخته بستن اکثر نفع میدهد
و بهترین غذا اش و برنج با شیر بادام دادن و پلاو خشکه و کباب مرغ و نان و حلواے مغزی و امثال آن و هر گاه با نزله و زکام
باشد باید که آب گرم بر سر او بسیار ریزند و وقت شب سر او پوشیده دارند و هنگام سحر حلواے مغز بادام عسلی دهند و دیگر تدابیر

همانست که ذکر شد و در سرفهٔ بلغمی که مع الحرارت بود انیسون و بسیار نیک است صفت اصل السوس بهیدانه مکوک عناب گل بنفشه
گل گاوزبان هر یک بقدر حاجت گرفته مطبوخ ساخته بدهند و هرگاه تلیین مطلوب شود اگر شیرخشت یا ترنجبین خوب بهم رسد گاهی
مغز فلوس باید داد و دیگر مسهل گرم نتوان داد که مضر است بسیار ذبحه یعنی ورم شش و این اطفال را بیشتر افتد اگر علاج باصواب ۹۰
نیابد اکثر بهلاکت میکشد و نشان وی آنست که سرفه و تنگی نفس پیدا بود و هنگام تنفس زیر قبرغه مغاک همی افتد و این دو نوع
است یکی از ماده گرم افتد و تپ محرقه شدید لازم وی است علاجش تلیین طبع بعناب و گل بنفشه و عنب الثعلب و مغز فلوس و شیرخشت و
امثال آن بے انتظار نضج دهند و بعده هر چه در سرفه گذشت حسب حاجت توان داد و بسبب قوت نفع تمام دارد و اشیاء مطفی الدم
و قامع الصفرا حسب تقاضای مرض بکار برند و بشیاف لینه طبع نرم دارند و عرق بادیان و ترنجبین در ترکیب نفع بین دارد و اگر از نزله باشد آب گرم
بر سر تعطیل کنند تا ماده را از انصباب باز دارد و دوم آنکه از ماده بلغم افتد و تپ نرم درین بیشتر باشد علاجش آنکه در سعال رطوبی گذشت مگر آنکه
هر چه یابس و ذی خشونت باشد درین اصلا نتوان داد لرعایة الورم. و این حب مفید صفت آن بالنگنی یک ماشه بول لاکه دو ماشه قند سیاه
چهار ماشه کوفته مقدار ماش حبوب سازند شربت یک حبه و حجر البقر بقدر دانه جاورس با شیر مادر حل کرده دادن و یا خون خرگوش یا پنبه خشک
شده باشد بقدر دانه جاورس در شیر مادر حل نموده خورانیدن مجرب است و صبر زرد و تنکار بریان بالسویه بقند سیاه حبوب بقدر
ماش ساخته یک حب خورانیدن مجرب است. سوء تنفس آن عبارت است از تنفسے که بر مجری طبعی نباشد و اسباب او بسیار اند لیکن آنچه
در اطفال بیشتر احداث میکند نزول بلغم است از سر بر سینه و این مرض ضعیف الصدر را اکثر افتد علاجش همانست که در سعال رطوبی
گذشت و انگشت بیخ هائے گوش و بیخ زبان را بزیت مالیدن و قے کنانیدن بکبس لسان و آب گرم در دهان چکانیدن و قدرے
تخم کتان مسحوق بعسل سرشته لیسانیدن نفع تمام دارد گاه باشد که ماده بلغم از حرارت تپ یا حرارت تدابیر منجمد خشک شود در سینه و شش و
بدان سبب نفس از مجری طبعی سخت متغیر میشود و طفل دهان خود از غایت عسر قبول هوا همی کشاید پس تدبیر کامل درین وقت آنست که
از ضعف و بیتابی طفل نترسند و آنرا برهنه سازند و در محل محفوظ از باد نگاه دارند و آب گرم بر سینه او تعطیل همیکنند زمانی شایسته پس
تنشیف نمایند بمنشفه و پارچه ها بپوشند و قیروطی مناسب بمالند و همچنان در شبانه روزے سه چهار بار این تعطیل تکرار همیکنند نفع تمام میدهد
و از اول بار فوراً تخفیف در تنفس ظاهر میشود و پس اگر در آب نطول گل خطمی بنفشه و بابونه وغیره نیز جوشانیده باشد بهتر است. خرخرة الطفل
فی النوم یعنی آواز بلند که از سینه در خواب اطفال را پدید آید بسبب او کثرت رطوبات علاجش ماء العسل گرم قطره قطره بنوشانند
و تخم کتان کوفته بیخته و بعسل سرشته اندک اندک بلیسانند و زیره سیاه را کوفته بیخته بعسل آمیخته دادن همان عمل میکند و باید که
اصلاح شیر نیز نمایند و شکم سیر شیر ننوشانند غذا بدستور بعد گرسنگی تمام میداده باشند و از هوا سرد و آب سرد احتراز نمایند
و بن گوشها بزیت گرم کرده چرب دارند و حلق و سینه را نیز و اگر بجهت قے آورند که گریه کند بسیار سودمند و بدانند که گریه در ابتدای این
علت مضرت دارد و گرفتن نبات در دهان و گاه حلوا مغز بادام علی الریق دادن نفع دارد و بسیار باشد که بلعق تخم کتان و عسل و
خوردن طعام نرم و چرب داشتن سینه و حلق این مرض زائل شود و بتدبیر دیگر احتیاج نیفتد گاه باشد که اطفال خصوصاً صغیر جثه و

سوء تنفس

خرخرة الطفل

امثال آن چیزے چرب بخورند وعقب آن فوراً آب سرد مینوشند ودر محل گرم بخوابند واین علت مبتلا گردند بهترین تدبیرش
رب شهتوت خورانیدن است تا چند روز ودیگر امور که مذکور شد محافظت نمودن وگاه باشد که باین علت مقدمه سریع بود وچون
چنین باشد چند بید ستر سائیده بر بینی وگوش وکف دست وپا وشقیقه او بمالند واندکے بخورانند ودر غذا احتیاط نمایند وهر چه مصلح

هچکی

مفید وبخره نافع بود استعمال نمایند. فواق یعنی هچکی اگر احیاناً میشود محتاج بدوا نیست واگر ایذا میدهد تدارک باید کرد علاجش
جوز هندی با شکر سائیده بدهند وچند بید ستر در آب حل کرده قدرے خورانیدن نفع دارد وچند در سرکه وگلاب حل کرده دادن فواق
قوی دفع میکند وآب پودینه مع شکر دادن مجرب است واگر رشته تاری از لباس طفل مرضعه بگیرد وبآب دهان تر کرده بر سر وپیشانی
او چسپانند فواق هایچه فوراً ساکن میشود وایقاع غفلت وتحیر از امور مخوفه ومحزنه وملهیه کثیر النفع وآنچه از اشیاء تیز وخشک افتد

قی

بآب ولعاب ها فرو ایستد وفواق یعنی اطفال را کمتر افتد واگر افتد مهلک بود. قی مفرط وآن سه گونه است یکی آنکه از کثرت تشرب
لبن بود کما هو عادة النسوان الجهلة علاجش منع از آن نمودن وبدام این امر ملحوظ دارند دوم آنکه از ازدیاد رطوبت بلغمیه بود و
نشان او خروج بلغم است در قے علاجش نیم دانگ قرنفل سوده تنها یا در آب سیب شیرین یا در آب بهی شیرین وادلست واز
حوالس قے آنچه ضعیف است بر معده ضماد کردن چون گل سرخ وقرنفل وعود وهلیله وامثال آن باریک سائیده وبآب یا بشراب
سرشته ضماد کنند دانید وانفع دارد پوست بیرون پسته سائیده بآب بهی یا سیب بدهند واگر پودینه دشتی کوفته اندر شراب النعناع ومثبد
زده قی بدهند واگر عود وصندل وگلاب سائیده دادن نفع دهد سوم آنکه از انصباب صفرا بود بر معده نشان او خروج صفرا است
در قے ودیگر آثار حرارت ظاهر بودن علاجش تناول حموضات مقویه معدیه چون رب بهی ترش ورب غوره وآب ریباس شربت
زرشک این دو انفع دارد صفت آن آب پودینه آب انار شیرین یکجا کرده در ظرف نقره جوشانند اندکے نبات آمیخته وچون بنصف
بماند فرو آرند وقدرے همی دهند وفاذ زهر حیوانی نیم دانگ گل ارمنی دو دانگ در آب بهی یا سیب یا امرود یا دوغ یا شراب نعناع
دادن قے وغثیان مفرط را نفع دارد وجوارش فواکه وشراب مصطگی وسکنجبین اثر کند وهر گاه اطفال شیرخواره را دادن اتفاق
حموضات افتد باید که در آن وقت دهند که معده از شیر پاک باشد وبعد خورانیدن حموضات نیز تا یک ساعت بلکه زیاده نگذرد

ضعف المعده

شیر نشاید داد. ضعف المعده نشان او چشا حامض وثقل معده وسوء هضم بلا امتلاء وبیضه وقلت اشتها علاجش اصلاح شیر است
موافق سبب وبرائے تقویت آب بهی معه قلیلی قرنفل ومسک دے قدرے بلیه سرشته دادن ومے سوسن بگلاب سرشته یا آب آس
تنها بر معده یا روغن مصطگی فقط تدهین نمودن نفع دارد دو نوشدارو در شیر یا در گلاب حل کرده صبح وشام دادن اثر تمام دارد وسفوف
ارسطو بغایت موثر خواصه بآب بهی وپوست اندرون سنگدان خروس خشک ساخته کوفته بیخته به نبات آمیخته بقدر حاجت دادن

تجبن اللبن فی المعده

مجرب است وقرنفل درست در گلاب جوشانیده وبگلاب شیرین ساخته ناشته خورانیدن عظیم النفع واحتراز از حیات ومضغها ومزلقات
چون آلو زرد وآلو ونیز بوز ولعابات وامثال آن لازم است هم مرضعه وهم طفل را وتجدید هضم باستعمال اغذیه لطیفه چون گوشت طیور وامثال
آن ضرور. تجبن اللبن فی المعده یعنی بستن شیر اندر معده نشان او نفخ شکم وغشی وتنگی نفس وعرق سرد باشد که بواسطه عفونت تپ

آید و باشد که لرزه قوی عارض شود نوعیکه حرارت را از ظاهر بسوی دل باز گرداند این علامت ردی است علاجش جهت تذویب
شیر منجمد شبت و پودینه بجوشانند و در طبیخ او سکنجبین آمیزند و گرم گرم بقدر حاجت بنوشانند و سرکه تنها یا با آب آمیخته دادن نیز کافی
است و پنیرمایه خاصه خرگوش اگر بابت لنگو یا با آب برنجاسف دهند بغایت نفع دارد و خسکدانه همین عمل دارد و پودینه خشک سریع الاثر
در تذویب آب خاکستر چوب بید الخبیر که تنج نوبت در صافتیه وی مبالغه کرده باشد دادن عظیم النفع و هرگاه شیر بسته بتدابیر مذکوره
آب نشود احسن آنکه قی فرمایند و اگر قی نیاید تلیین نمایند چه بقاء شیر مذکور در بدن محمود نیست و بعده تا دیر غذا ندهند و بهتر آنست
که عوض شیر مادر و دایه شیر شتر یا گاو یا بز نوشانند تا چند روز خاصیت شیر بز در تذویب شیر و خون بسته قوی تر است حتی که
خون افسرده فی العروق را نداب میسازد و خصوص که مقرون بالمراعات این علف باشد سداب و قیسوم و برگ حماض و گاه گاه تریاق
فاروق خورانند طفل را و هم دایه را و شیر بقاریقون اندک اندک نوشانند و گاه بگیر باشند و شکم پوشیده دارند و مرضعه را از هرچه مفسد و مغلظ خون است
باز دارند و پوشیده نماند همچنانکه شیر در معده می بندد خون نیز از موضع منشق بر معده ریزد و بسته شود و تدبیرش همانست که در تجبن اللبن
گذشت و علاماتش بدستور مذکور. هیضه و وی آنست که قی و اسهال مفرط دفعتہ پدید آید و این مرض اطفال را بیشتر از کثرت شرب
شیر افتد و علت مذکور هرچند ذی خطر است ولیکن از افراط اسهال و شدت ضعف و سقوط نبض و ظهور تشنج درین مرض چندان
مخوف نیست خصوص در صبیان پس معالج باید که دلیر باشد تا از شدت اعراض هوش خود گم نماید علاجش تا که ماده در حرکت است
زنهار بند نکنند و قطعاً شیر و هرچه از قسم غذا است ندهند مگر وقت ضرورت و مهما امکن در تنویم کوشند و اصلاً حرکت ندهند
و تریاق فاروق قدرے بمرضعه توان داد و طفل نیز بشرطیکه حرارت نباشد و بهترین ادویه آنچه بتجربه رسیده خورانیدن خبه است
که سنگ شود نموده در آب جوش داده قدرے بمرضعه باید داد پس اگر صفرا غالب باشد با عرق و یا آب برگ کاسنی
بدهند و چون قی شود بازش بخورانند سه چار دفعه تا آنکه قی باز ایستد و چون دانسته شد که نقاء تام حاصل گردید آن زمان خورانیدن فادزهر
معدنی با آب سوده یا طین مختوم یا جوارش دیگر که در باب حبس قی و اسهال مذکور است مفید و دیگر ادویه هیضه بکار برند. اسهال سه
قسم اند یکے بسبب روئیدن دندان باشد. علاجش چه حبس آن مبادرت نفرمایند مگر هنگامیکه بافراط باشد و بعد به بروز دندان و
در وقت افراط اسهال ادویه قابضه ضعیفه مانند فادزهر معدنی با آب سائیده و با شیره زیره سبز و تخم بارزیانه و دانه قاقله کبار و طباشیر
از هر یک قدرے نرم سوده و شیره گرفته بخورانند و اگر خون غالب باشد و حرارت نیز شیره تخم خرفه یا بارتنگ در آب جوش داده و شیره
زیره سبز یا برگ لوزسته ام غیلان اندکے و یک غنچه انار ناشگفته نرم سوده شیر گرفته با هفت قطعه خزف سنگ تاب نموده
و تا سه روز صبح ناشتا بنوشانند مجرب است و خورانیدن فادزهر حیوانی اندکے در آب برگ لسان الحمل و یا آب سیب و یا
بهی مجرب است و خورانیدن تخم ریحان و بارتنگ و بزرقطونا همه بریان کرده با اندکے آب نیز مجرب است و مغز دل قدرے
با اندکے نبات ترنج نموده با آب دادن مجرب است و اگر تپ باشد آنرا نیز باتخاصیت نافع و محلل ریاح و اگر تشنگی بافراط باشد
با شیره تخم خرفه بریان بخورانند و اگر اسهال دموی باشد برگ لسان الحمل را بکوبند و شیره آنرا بگیرند و خرفه با بدانات ترنموده بر مینوالات

ہیضہ

اسہال

نبند و پنیر تازه بی نمک خوردن و گل ارمنی یا صمغ عربی بریان کرده با زرده بیضه نیم برشت سودمند و نان که از آرد گندم
و قدری بلوط ساخته باشند مفید و زیره و انیسون و تخم کرفس و تخم گل در کیسه کرده و گرم نموده و شکم و تشنگاه او را تکمید کردن نافع
و تحلیل ریاح هم میکند و زیره و تخم مورد و عود هندی هر سه را نرم سوده با گلاب و قدری سرکه نیم گرم طلا بر معده کردن عظیم النفع
و اسهال که با تپ صفرا باشد شربت مورد هر روز دو وقت لیسانیدن سخت نافع و از فواکه امرود خشک و سیب و بهی
و سنجد عظیم الاثر است دوم آنکه اسهال به سبب شیر باز گرفتن پدید آید تدبیرش آنکه اعاده شیر نمایند و بعد از یکماه باز گیرند
و اگر با وجود اعاده شیر اسهال باقی باشد هر شب یکدرم خشخاش بدهند و اگر ازین تدبیر فائده مرتب نشود به تدابیر سهل
القبض که مذکور گشته رجوع نمایند سوم آنکه بسبب سده کبد یا ماساریقا عارض گردد و این قسم اسهال اطفال بسبب
بسیار خوردن و تداخل غذا و عدم احتیاط عارض گردد علاجش به تقویت و تفتیح کبد و معده کوشند و از قابضات پرهیز نمایند
و مربای هلیله و عرق رازیانه و نوشدارو گاه گاه خورانیدن و عند الضرورت آنچه در قسم اول ذکر یافت میتوان استعمال نمود فافهم

اعتقال البطن

اعتقال البطن یعنی قبض طبیعت سبب آن غلبه رطوبات که مضعف قوی اند عارض میگردد و یا عدم انصباب صفرا علاجش روغن
زیت تنها یا آب گرم ممزوج نموده بر شکم او بمالند و دست آهسته بران کشند از جانب معده بسمت ناف فرود آرند و اگر این تمریخ فائده
نبخشد حمولات بکار برند و بهترین حمولات ذیل الفار است که همچنان درست بردارند و صابون تراشیده تیر و شافه از شکر طبرزد نیز و از
صابون و شکر سرخ بقدر درم باهم ممزوج نموده شافه ساخته مفید و بدستور چون از عسل معقود شافه ساخته بر داشتن و اگر قبض با تپ بود
این دوا سودمند بنفشه کوفته و بیخته با شکر سرشته شافه سازند و اگر مفید نیفتد گل بنفشه سه درم گل خطمی دو درم برگ سنا پنج درم نمک
یکدرم شکر سرخ هفت درم مغز فلوس خیار شنبر هفت درم کوفته بیخته شیاف سازند و بردارند سریع الحل است و اگر مغز فلوس خیار شنبر
هفت درم کوفته بیخته بگلاب حل کرده نیم گرم بر شکم آن ضماد نمایند مفید و چون از شافه و تمریخ قبض نکشاید و یا در استعمال آن مانعی باشد
به مشروبات تلیین بطن توان نمود و بحسب حاجت و مزاج

مغص

مغص آن پیچش روده است خواه با قبض بود خواه با اسهال بود علامتش
آنکه طفل بگرید و خود را پیچد و این بیشتر از نفخ بود علاجش تکمید رطب است و یا نانخواه سائیده با سفیده بیضه مرغ سرشته گرم نموده
بر شکمش طلا نمایند یا رازیانه را چو مسحوق یا انیسون و مصطگی ممزوج ضماد کردن مفید و بهترین تدابیر آنست که مرضعه شکم او را بزبان
خود بلیسد سه بار و هر مرتبه از ناف تا سر معده و بعد هر لیسیدن مرضعه آب دهان خود بیندازد و نیز طفل را بر شکم مرضعه و یا بر ران او بخوابانند
بنحویکه شکم طفل بر شکم مرضعه و یا بر ران او ملتصق گردد و آهسته آهسته طفل را بجنبانند و اعضا و پشت او را بروغن گل یا بروغن زیت بمالند
و خورانیدن اندکی عنبر اشهب تنها فوراً مسکن آنست و اگر مغص با قبض شدید باشد و دوا فایده ندهد به شیافات مناسبه که در اعتقال
بطن ذکر یافت طبع بگشایند و اگر درد قوی بود قدری افیون در روغن گل حل نمایند و بر مقعد او بمالند که در تسکین وجع
و اخراج ریح بی عدیل است و جوز بوا محرق و برگ سرو خشک کرده و نانخواه محرق و برگ سداب و تخم بلیون و انجدان محرق و
مازریون مساوی الوزن گرفته در آب جوشش دهند و چون اندکی بماند ضماد نمایند و برابر آن روغن کنجد داخل کرده باز

جوشش دهند تا روغن بماند قدری ازین گرفته بر شکم و مقعد طفل بمالند ریاح بسیار مندفع گردد حتی که ضبط آن مشکل گردد و کبیر السن را نیز
این روغن مفید و گاه باشد که بسبب مقتضی سوء مزاج حار یا شدید یا ریاح که از ماده حار تولد یافته درینصورت خرقه را بآب سرد و تر کرده بر

نتوء السره

شکم او بنهند و یا صندل سفید بگلاب سوده و پانچ سیر کرده طلا نمایند و ازاله سوء مزاج حار مرضعه و طفل نمایند نتوء السره
یعنی بلند شدن ناف طفل و آن بر دو نوع است اول آنکه از روز ولادت یا قریب بآن بهم رسد بسبب سوء تدبیر که بناف رسد
و این را در بهای ایام اصلاح توان نمود از ربط و غیر آن دوم آنکه بسبب اجتماع ریح بود علامتش وقت جوع و تناول اشیاء کاسره ریاح
تخفیف یابد و بعد تناول زیاده گردد و علاجش استعمال اشیا مکسر ریاح اکلاً و طلاءً و بستن کیسه پر از رازیانه و یا کمون و نانخواه
مفید و یا بسبب اجتماع رطوبت بلغمیه بود علامتش آنست که ملمس نرم باشد و کبر و صلابت بهم نرساند و بهترین ادویه محلله
سعد آر و جو سرگین گاو یا پشکل گوسفند بهم آمیخته ضماد سازند یا بسبب انشقاق صفاق این محل افتد علاجش تثقیل اسرب
و یا خریطه که اسرب سوهان نموده یا سرمه سحوق پر نموده بر روی آن گذارند و پارچه بر بندند که همانجا بسته باشد تا مدتی
که زایل گردد و آنچه در فتق مراق بطن گفته میشود بعمل آرند و یا بسبب روئیدن گوشت زاید در ناف زیر پوست بود علاجش
متعرض آن نباید شد بهر آنکه محتاج بقطع است و دران خطر عظیم است و یا بسبب انفتاح عروق و اجتماع خون دران

ورم السره

موضع حادث شود و علاجش زلو چسپانند و بعد ازان ادویه ستره خون ضماد نمایند ورم السره علاجش ابو خلسا و علک البطم
در روغن کنجد مخلوط کرده اند که بجوشانند بر ناف نیز بمالند و اگر مرداسنگ و در دواء مالیدن اندازند بهتر باشد و اسفیداج را

تقیح السره

بآب عنب الثعلب و یا بآب کشنیز سائیده بر نواح ناف متورم ضماد نمایند تقیح السره یعنی ناف پخته گردد و حوالی آن سرخ
شود و علاجش استعمال ذرورات مجففه بر ناف مانند مرداسنگ محرق مغسول و اسپغول و سنگ جراحت طین ارمنی و دم الاخوین
و کات هندی سفید و غبار آسیا مفرداً و مجموعاً نرم سوده بچکانند پاشند و بر حوالی آن صندل سرخ و جدوار و حضض بآب کشنیز
سبز سوده جهت اندمال جراحت ناف مالیدن مفید و اگر ازین تدبیر زایل نگردد و طفل از دو ماه متجاوز نموده باشد بر حوالی ناف
او دو عدد زلو کوچک چسپانند و قدرے خون بگیرند و بعده ذرور مذکور استعمال نمایند و لیکن تا ضرورت قوی داعی
نگردد متوجه ارسال زلو بر شکم نگردند و سرب سوده با روغن گل بر ناف او مالیدن و بستن قطعه اسرب مدور تا یکدو هفته

فتق و قیله

بسیار نافع است فتق و قیله باید دانست که حجب بطن سه اند یکی جلد شکم که آنرا مراق گویند بفتح میم و تشدید راء
مهمله دوم صفاق و او عصبی است بیار یطون و این غشا زیر جلد است و همگی بر تمام شکم محیط و در اربیتین منضم گشته فرود آمده
و باز منبسط شده بر خصیتین محتوی گشته سوم ثرب و آن عصبی است غلیظ شحمی که ملاصق احشا است پوشیده نماند که فتق در اصطلاح
اطبا بر دو معنی اطلاق یابد یکی آنکه آن دو مجری که بالای انثیین در کشاله ران واقع اند متسع شوند و از ما فوق او چیزی در کیس انثیین نازل شود و
و این نوع صبیان را بیشتر افتد لکثرت رطوبتهم این را قیل نامند و آنچه نازل میشود یا بادست یا آب یا ثرب فقط یا مع امعا یا امعا
تنها اما نزول امعا تنها ممتنع نتوانند شد مگر وقتیکه ثرب بشگافد و بحسب جسم نازل فتق را بدان منسوب سازند چون فتق ریحی و ثربی و مائی

ومعانی دوم آنکه صفاق پاریده شود و فتق لغوی همین است پس اگر صفاق در حوالی ناف بشگافد و پوست شکم سالم ماند پس ثرب یا
روده از انجا بالا گراید آنرا فتق مراق البطن گویند و اگر پیغوله ران افتد و در خصیه نازل شود آنرا فتق الاربیه خوانند و این هر دو نوع زنان را
بیشتر افتد و اگر در خصیه نازل گردد قیل خوانند چه قیل عبارت است از نزول جسمی در کیس انثیین خواه بنا بر اتساع مجرین مذکورین باشد
خواه بنا بر انشقاق صفاق این محل علاج در قیل آنچه نازل شده بخصیه بود آنرا بالا فرستند بدلک ملایم بعده ادویه قابضه ضماد کنند
یا بر طلا نمایند بعده کیسه سه گوشه باندازه کشران دوزند و در وی زیره و بادیان کوفته پر کنند تا مستحکم شود و بر سر هر گوشه او بند آویزند و کیسه انجا نهاده
بهر وجه که الیق بود و چسپان باشد بر بندند بندها او چنین بستن مریض را بر پشت باز خوابانند و آنجا که فتق ریحی بود از شیاء بادی اجتناب کردن و
اشیاء بادشکن بکار بستن مرضعه و طفل را واجب است و در فتق البطن و فتق الاربیه باید که ناخواه را بسایند و بسفیده بیضه آمیخته بر نهند و اگر
قوی تر خواهند ادویه مشدده بکار برند و کیسه که از بادیان و زیره مسحوق مملو بود بر بندند و بسیار باشد که همین کیسه تنها کفایت کند و ملاک امر در علاج
این مرض از بکا شدید و حرکت قوی باز داشتن خواصه در اثنا وضع دوا کیسه تا ممکن باشد از حرکت باز دارند و بدانند که این علت در اطفال بدو
به بشود و اگر نهل را بشیاف صفت ضماد نافع معطلگی از روت کند رجوز السرو برگ السرو اقاقیا دم الاخوین گلنار مر مکی شب یمانی اهل صبر حضض
جمله ادویه یا سیر چه بهم سد کوفته بیخته بسریشم ماهی که در شیر و عنب الثعلب گداخته باشند آمیخته در لته نهاده بر محل مقصود بگذارند ضماد دیگر که جمیع اقسام
فتق را مفید صفت آن گلنار برگ سورد مازو صبر مر کندر جوز السرو قرنفل اهل کوفته بیخته بسریشم ماهی سرشته استعمال نمایند و سرگین

ادره

موشش از شیر سائیده بر زهار و خصیه علی الدوام طلا کردن نفع تمام دارد زحیر و آن حرکت روده مستقیم که ملاصق بمقعد است و خواصه
اوست که آدمی بهر اندک مدت محتاج به تبرز همی شود و بر نیاید از وی مگر رطوبت لزج قلیل المقدار لهذا این را علت الدجاجه نیز گویند و اکثر وقوع
او در صبیان از اصابت برودت باسافل ایشان میباشد یا از صفرا چنانچه در اسهال حادث پدید آید علاج در اصابت برودت حرف و کمون
مساوی بکوبند و بیزند و بروغن گاو کهنه بسرشند و بقدر حاجت بآب سرد دهند و تکمید یا بس که از کاورس یا از خاکستر گرم یا از خاکستر پشک
گو سفند یا شد بر مقعد نمایند یا طفل را بران نشانند و نشستن بر آجر تافته که لته بران افگنده باشند همین عمل کند و لیکن باید که گرمی باعتدال باشد
تا سستی دل نیارد و حمول دانه سیر نیز مفید و در زحیر که از گرمی بود برور بارده دهند و اگر طبع بفراغت نیامده باشد تلیین نمایند و مبادرت در
حبس قطعا نکنند تا صدق و کذب حیر متیقن شود و بدانند که گلقند بلعابهای موافقه آمیخته مرضعه و طفل را خورانیدن من حیث التقویة و
الازلاق و التبرید نفع تمام دارد و ایضاً زرده بیضه مرغ بروغن گل مخلوط نموده و نیم گرم نموده بمقعد لیتن در ازاله ورم و کوفت مقعد طفل

تولید الدیدان فی الامعا

عجیب الاثر بقید طتکرار و غذا هر چه در اسهال گذشت باید داد و عند اراده قبض حسب مراعات مزاج تولد الدیدان فی الامعا پیدایش کرم در
امعا بیشتر از ماده بلغم تکون می یابد و آن چار قسم است یکی دراز که مسمی است بحیات و انقسیم در امعا علیا حادث میشود و باشد که یک ذراع
بود در طول او دوم آنکه مشابه بود بتخم کدو لهذا آنرا حب القرع نامند و سلسله مانند یکی عقب دیگری پیوسته باشد سوم آنکه مسمی است بحیات
چهارم آنکه خورد و مشابه کرم که در سرکه می افتد باشد تولد او در معا مستقیم بود و اکثر حوالی سفره پیخورد علاج در حیات در سند و در شیر آمیخته
بدهند و افسنتین و بیخ کابلی و مرارة البقر و شحم حنظل بر شکم ضماد نمایند و علاج در حب القرع و دود مشابه براس عروق الصفر از هر یک

جزوی و شکر برابر ہمہ بقدر حاجت ہمراہ آب بدہند و حنا و موم بہم سرشتہ شیاف سازند و در مقعد طفل بدارند و پس از لحظہ مقعد او را مقابل چراغ بدارند و کنارہائش ہمی کشایند بخارند بانگشت و ہر کرمیکہ ظاہر شود بگیرند و بدانند کہ زیت الانفاق در اخراج سایر اقسام دود سود دارد بخورند یا بمقعد بمالند و از اغذیہ بلغم افزا مرضعہ و طفل را اجتناب فرمایند و موم بروغن گل بآورند و غن گاو و قفط گداختہ برون و درون مقعد چرب دارند کہ منع خوردن کرم و خاریدن آن محل میکنند و نارجیل معہ شکر خورانیدن بالخاصیت نفع دارد خروج المقعد خصوصاً بعد اسہال و زحیر اکثر عارض میشود و علاجش قشور رمان و آس رطب و جفت بلوط و غنچہ گل سرخ و قرن ایل محرق و قرطاس شب یمانی و ظلف المعز و جلنار و عفص جملہ برابر بگیرند و در آب بسیار بپزند تا قوت ادویہ در آب برآید پس طفل را در آن نشانند و باشد کہ طبیخ نیم گرم باشد تا اثر بیشتر کند اگر ہم غربال کہنہ بسوزند و با یک ساختہ بر آن محل پاشند مکرر نفع کلی دہد و اگر طفل قوی ہوش بود و او را چون بر نہند لقمہ بایند تا بر سبیل جذب عضو مخصوص اندکشید و الا با عانت بدارند و آنجا کہ بسبب ورم و جز آن ادخال متعسر بود نخست بموم روغن مناسب آنرا چرب نمایند و خروج مقعد با ورم را سفر فلوس خیار شنبر در آب عنب الثعلب حل کردہ ضماد نمودن نہایت نافع حرقۃ البول یعنی سوزش بول حین برآمدن او علاجش آب تربوز نقبہ شیرین کردہ بنوشند و در آب تربوز طفل را بنشانند و از ہر چہ گرمی افزاید پرہیز اند مرضعہ و طفل را و ایضاً عنب الثعلب رسیدہ نرم کردہ بر زیر بار روز کردہ خصیہ طلا کردن و دوغ گاوی نوشانیدن نفع کثیر دارد و اگر حاجت قوی تر بود کشنیز خشک در آب تر کنند و تخم کاہو را بدین آب شیر کشیدہ دادن عظیم النفع و آنجا کہ حرقت از تپ بود تدبیرش تنقیہ و تعدیل صفرا بمعالجہ تپ کوشیدن است البول فی الفراش یعنی در جامہ خواب شاشیدن سببش سردی مزاج و سستی مثانہ بود و علاجش کندر سعد خولنجان جفت بلوط حب الآس گلنار جملہ گرفتہ بیختہ سفوف سازند و موافق حاجت بدہند و مشک و جند بیدستر بروغن سوسن و بان و غیرہ یار کردہ بر مثانہ بمالند و از مصطگی و شاہ بلوط و سعد و ہلیلہ سیاہ و قند کہ برابر ہمہ بود سفوف ساختہ اند کہ دادن اثر کلی دہد و اینہ و اسود وارد ذریرہ کندر حب الآس مکندل عسل چل مثقال معجون سازند و اند کہ بدہند و جوز بوا بقدر سہ داہم دادن و کذا مرمکی ربع درم ہر صباح با شراب دادن و ایضاً نانی کہ در خمیر او قدری زبل کبوتر مخفی کردہ پختہ و ہمیان جوز و نارجیل با شکر خورانیدن و کذا شہدانہ اند کے استعمال کردن ہر یکے نفع کثیر دارد و نیکوترین حیل آنست کہ اثنای خواب چند نوبت بیدار کنند بہ تکلیف بول کنانند و شبانگاہ آب و طعام ندہند و از ہر چہ کہ سرد تر باشد منع نمایند و گلقند عسلی مدام خورانند و قلیہ خشک و مطنجن و کباب غذا نمایند و بسیار باشد کہ ہیچ علاج سود ندہد و بعد بلوغ خود بخود زایل گردد عسر البول یعنی بدشواری آمدن بول و این دو قسم است اول بسبب سنگ و ریگ گردہ یا مثانہ پدید آید و سنگ مثانہ کودکان ذکور اکثر افتد بخلاف اناث و فرق در میان ریگ کلوی و مثانی آنست کہ چون سنگ و ریگ در کلیہ بود ثقل و تمدد در قطن بود و نخست بول کدر مایل بسرخی یا زردی و غلظت آمدہ بعدہ صاف گردد و ریگ نیز برنگ سرخ یا زرد باشد و چون سنگ و ریگ در مثانہ بود اول ہیچ را فرہار انجار دو بعدہ باندک زمان بول سفید و رقیق ظہور کند و بعدہ غلیظ شود و پوشیدہ نماند کہ عسر البول و درد مثانہ انگاہ پدید آید کہ سنگ در عنق او افتد علاج جہت تلیین مجاری و تسکین وجع خسک و بابونہ و خطمی و شبت و کرفس و کرنب و پرسیاوشان و قرطم نیم کوفتہ و حلبہ و برگ اسبغول و خرفہ و بنفشہ و برگ کنجد و برگ خبازی و تخم خطمی و برگ و بیخ شاخ خار خسک ہر چہار نیم دست دہد در آب بسیار بجوشانند و بیمار را در آن نشانند بوجہیکہ آب تا کمر باشد و باید کہ آب نیم گرم

خروج المقعد

حرقۃ البول

عسر البول

بود و شبانروزی دو سه بار این عمل کنند چون آب سرد شود طفل را بر آرند و بدن را بنشفه خشک سازند و دو غنهای مفتت الحصات

بکلوی بکمر و در مثانی بر عانه چون روغن عقرب و روغن خسک و روغن بابونه بمالند و تقطیر این روغن‌ها در احلیل و حمول آنها

بمقعد مثانی را نفع دارد و تشرب مدرات هر دو را بعد تنقیه مفید و مدرات آنوقت دهند که مریض در آبزن باشد و آنجا که سبب عسر البول

سنگ مثانه بود نیکوترین حیل آنست که بیمار را بر پشت خوابانند و سر و پای او را بر دارند و عانه را بمالند از اسفل با علا تا سنگ که در

عنق مثانه بند شده است و حبس بول کرده در جوف مثانه افتد و مجری بگشاید و بول بفراغت آید و هرگاه سنگ در قضیب بند

شده باشد و از عُسر محسوس بیشود و باید که قضیب را در آب گرم نهند و لعابهائی مناسبه و روغن‌ها موافقه در احلیل چکانند و

آهسته آهسته آلت را بدست بمالند بطرف قدام تا که سنگ مستخرج شود و اگر درین هنگام درد غلبه کند و به تخدیر حاجت آید فلونیا یا

برشعثا یا تریاق کهنه مفید و اگر نفع نه دهد بجراح رجوع نمایند صفت ادویه مدره که گرم اند تخم کرفس و بادیان و انیسون و تخم جلیپان

و شونیز و ادویه مدره که سرد اند تخم خیارین و خسک بند و انه و تخم کدو و کاکنج و ادویه مدره که معتدل اند پرسیاوشان تخم خربوزه و قوه است

هرچه مناسب مزاج دانند بدهند لیکن مدرات گاه گاه دهند که دوام او ضرر دارد و بهتر آنست که بعد تلیین شکم دهند و بهترین ملینات

که حصات را نفع دارد سپستان انجیر اصل السوس خطمی بقدر حاجت گرفته جوشش داده و صاف کرده مغز فلوس و ترنجبین انداخته و مالیده

و بکر رصاف نموده بدهند و بدانند که مطبوخ خطا تلیف جهت دفع حصات و عسر بول بغایت مجرب است بگیرند بابونه را بجوش کنند

و بال و پر او دور نمایند و با آب کرفس و روغن بادام پزند و کشنیز و دارچینی و خولنجان نیز اندازند و طبیخ او بدهند که بعد تنقیه فایده تمام کنند

و ملاک امر درین باب تلطیف غذا و تجوید هضم و تقویت معده است و ریا و عقرب و ریا و ارنب آبگینه بمبالغه سائیده و معجون

بدالله و معجون حجر الیهود و شیره مغز تخم خربوزه و خیارین دادن بغایت موثر و هم آنکه ورم کلیه یا مثانه یا حمو و خون در مثانه یا ریح المثانه

یا سده که از غلظ و لزج و مجری بول افتد یا خلط حاد که بر مثانه ریزد و یا جز آن که در امراض خاصه مفصل خواهم گفت انشاالله علامت و

علاج حسب سبب تفحص نموده نمایند الحمیات پوشیده نماند که حمی یومیه چون در اطفال کم افتد و دق بسیار کمتر واقع شود و در تپ محرقه

تپ دموی اطفال

غلطیه اقتصار نموده شد حمی دمویه عام است که از تعفن دم بود یا از جوشش خون علامتش آنست که تپ لازم و عروق ممتلی و رنگ

بدن و چشم سرخ و عرق نیاید علاجش با دویه اشربه مطفی الدم و قامع الحرارت تعدیل نمایند پس طفل اگر از شش ماه تجاوز نموده باشد روز

سوم یا چهارم پس گوش او را نشتر زنند و خون قدری بگیرند یا ارسال علق درینجا نمایند که جهت ازاله غشی و ضعف ایسر نافع است و

و آب عناب جوشانیده و صاف نموده و خشک کرده در شبانروز سه کرات نوشانیدن در ازاله تپ مطبقه و حصبه کثیر الاثر است

و تعریق درین تپها بسیار سود مند تدبیرش آنست که نی تازه و تر را بکوبند و عصاره او را در میان سر و کف پا او تنها بیند و ترب او را با پارچه

هاشی گرم دارند عرق و افر خواهد آمد و اگر نی تر بهم نرسد آبگرم در ظرفی نهاده پس پشت او داشتن و در آبگرم ترب او پوشانیدن نیز عرق

می آرد و هرگاه عرق آید تا که مقصود بر آوردن باشد نشف بپارچه نمی کنند چون خواهند که بند شود نشف موقوف سازند و پارچه‌ها

از بدن دور کنند عرق باز ایستد و اگر درین تپ صداع نیز یار بود پاشویه کنند و شیافهای نرم طبع بکشایند اگر قبض بود و هم

وطلا و مناسب بکار برند **حمی صفراویه** علامتش صفرت لون بدن وزبان وشدت بول وگرمی وغیره علاج اگر طبع قبض بود بشیاف
نرم متحمل سازند وشیاف صابون یا مغز تربد با یک ساشیده برکف دست وپا و تا رگ سر ضماد نمودن حرارت قوی فرو می نشاند واگر به
تفریق حاجت آید در حمی دموی گذشت وصباح با شوربه اگر کفایت نکند شیر مادر طلب تدارک نمایند وچون معده از شیر خالی بود
قدری سکنجبین دهند واگر حرارت قوی بود تقدیر ربع حبه کافور دهند وبدان ضرورت مضر است وملاک امر تدبیر دایه است علاج
دایه که در حمی صفراویه بزرگان مرقوم است نمایند **حمی بلغمیه** علامتش آنست که تهیج وجه وضعف معده باید بود وتشنگی کمتر مگر آنکه از بلغم
شوریه بود وخواص وسیه است که هر روز یک بار دهد علاج هر صباح مرضعه را طبیخ کاسنی وبادیان واصل السوس وگلقند بدهند وطفل را
قدری شیر بادیان هر چه مرتی وضعف معده باشد بپزانند وآب سرد کمتر دهند ولیاد دهان که در سنه بی عمائد ان گویند مطبوخ یا نقوع
ساخته دایه وطفل هر دو را بعد هر روز دو سه هفته نفع تمام دارد وباید نضج ماده اگر مرضعه را مسهل دهند انتظار اشکال آن می شاید ودیگر
تدابیر دایه وبچه که در تپ مرکب بیان خواهد یافت در این هم چه ایران النسب وانند بکار برند **حمی سوداویه** این تپ اطفال را کمتر افتد
وخاصه این تپ ربع بود که دو روز میان آید علاج جهت نضج ماده دایه را طبیخ بادیان وبیخ اصل السوس وپستان با گلقند همی دهند وغذا نخود
آب سازند وبعد چهل روز بجهت حصول نضج مسهل خورانند وتنقیه نمایند پس وچون این تپ دیر پا است ملاک امر در دیگر مراعات نضج
است مع رعایت قوت ودوا الحاحیت بعد چهل روز بمرضعه دادن نفعدار ودیه دستور او وبچه که جهت ربع میدهند ولپوشیده نماند
تا که از دادن دوا به مرضعه کار براید باطفال نشاید داد **حمی مرکبه** اقسام این تپ بسیار اند وقاعده کلیه در علاج این تپ آنست علامت
هر کدام خلط که غالب باشد در ترکیب دوا یک مخصوص بغالب بود مرعی دارند وآنچه از مرکبات کثیر الوقوع بود غب غیر خالص وشطر الغب
است وهر دو واحد اند باندک تفاوت چنانچه بیان خواهد یافت اکنون چند دوا که برای تپ مرکب از صفرا وبلغم نافع اند ذکر کرده میشوند و
حسب غلبه هر خلط هر یک را که مناسب دانند استعمال نمایند واصول تدبیر نضج وتنقیه وپرهیز همچو است که در بیماری هر یک ذکر یافت
وسکنجبین اصولی کثیر النفع وترس ورحید دستور وشربت دینار بسیار باشد که قبل از نوبت انکی ما العسل وگلاب بخورانند نفع تمام بخشد
ودر ابتدای لرزه منع از اشامیدن آب سرد ضرر است ونیز قبل از نوبت بچند ساعت انگشت چند سکنجبین لیق فرمودن لرزه تپ
کهنه را اکثر امر سودمند است وعسل با نخود مسحوق سکنجبین واگر صعتر نرم سوده با هم وزن آن مسحوق نان خشک بیامیزند ومقدار نخود حبها
سازند وبعد از طعام یک حب طفل را بخورانند مفید است ونیز در حمی نائبه بلغمیه بعد گذشتن چهل روز قبل از نوبت بچند ساعت مقدار نخود
چند پیه سنگ خورانیدن نفع عظیم بخشد وجوز بوا قدری با عسل شسته پیش از نوبت خورانیدن وازآب باز داشتن سریع الاثر منع لرزه ولیکن
مکرر باید استعمال نمود وآنرا دو سه نوبت وسفوف سرگین پشه قدری یکبیر در شوربه خورانیدن تا سه نوبت در جهت تپ [illegible] مفید ملاک امر
در حمیات مزمنه تقویت معده است وطفلیکه غذا میخورد وشیر میخورد اشاید اگر [illegible] انداز گوشت دیگر باز دارند الا هر چه خواهش نماید
وشدید المضرت نباشد توان داد زیرا که تدبیر اطفال در امر تغذیه برخلاف تدبیر بزرگان است پس رعایت طبیعت بسیار خصوصا طفل را
در خورانیدن اطعمه متلون واجب است الا بتقلیل پس تکثیر آن اصلا نباید زیست که موجب امتلاء وتخمه وسیه امراض کثیره گردد **حصبه وجدری** وحصبه

وجدری و حمیقا بدانند که حصبه بفتح حاء مهمله بثورهٔ سرخ متفرقه که بمقدار گاورس می بود و نزد قرب ظهور او نخست ورم گرد احمر خفیف اللحم شبیه به
قرص براغیث پدید می آید و بعده همانجا بثور ظهور میکند و ماده او خون صفراویست و خاصه ویست که پخته نمیشود و ریم نمیکند بلکه عند الابراء
خشک ریشه از وی میخیزد و لازم اوست که نخست تپ پدید آید و پس ازان حصبه ظهور نماید و جدری بضم جیم بثوریست که بمقدار عدس
بلکه کلان تر ازان میباشد و پخته میشود و ریم میکند و بپارسی آبله خوانند و تقدم تپ درین لازم و علامت تپ حصبه و جدری درد پشت و
خارش بینی و سیلان اشک و سرخی چشم و صداع و ثقل همه بدن و در خواب ترسیدن و در جلد سوزش و خلش دایم یافتن و باشند که بعضے
را سرفه و درد گلو و تنگی نفس و گرفتگی آواز نیز عارض میشود و هرگاه تپ بدین قسم ظاهر شود حکم باید کرد که حصبه یا جدری پدید آید خاصه در موسم
ظهور آن و فرق در حصبه و جدری آنست که تپ حصبه گرم تر و تیز تر از تپ جدری میباشد و درد پشت در وے کمتر و قلق بیشتر و ایضاً حصبه
اکثر دفعة بروز میکند و آبله اگر زود برآید در سه روز و الا در یک هفته و حصبه پست تر جدری رداءت دارد و خواصه اگر سیاه و صلب کبود و بنفسجی
باشد و دیر برآید و غشی اندر و مضطر آرد قاتل باشد و کذا الک آنچه دفعة غایب شود پس خفی افتد و بدستور آبله که بپهلو دارد و بهم پیوسته و کثیر المقدار
باشد خصوصاً زنگار سبز یا سیاه و بنفسجی بود و بر سینه و شکم بسیار آید و بطی البروز و بطی النضج بود پرخطر باشد و کذا اگر خون از جدری ترشح کند یا نخست
آبله برآید پس تپ گیرد و سخت بد باشد و همچنان اگر بعد برآمدن آبله تپ فرو ننشیند نیک نباشد و اسلم ترین علامات در آبله و حصبه آنست که نفس
بر جا بود و شعور بر حال و میل غذا و آب برقرار علاج هرگاه دریابند که حمی حصبه و جدری است و هنوز آثار بثور بر جلد ظهور نکرده باشد و خون آورند
بوضع محاجم یا بارسال علق پس اگر حمی حصبه باشد خون کمتر گیرند اگر حمی جدری بود بیشتر و الحق تر آنکه در تپ حصبه که سخت گرم بود و دهان تلخ و
چشم زرد و بول ناری نخست قدری [illegible] اکتفا کنند بملینات بشرطیکه طبع نرم نبود و بعده بتسکین مشغول شوند و اخراج خون موقوف دارند که
درین حالت ضرر دارد اما هرگاه از آثار بثور بر تن ظهور کند احتراز از ملینات و مبردات و مغلظات واجب است و سزاوار آنکه اخراج خون درین
حالت هم نشاید کرد مگر آنکه جدری باشد و خون بنهایت غالب بود و می تواند که قدری خون بگیرند با وجود بروز بثورات و تجربه رسیده که چون در وقت
حب جوب حاجت خون گرفته شد بسکی بثرت پدید آید و مرض بعافیت بانجام رسید و ایضاً واجب است که نزد نمودار شدن بثور تن بیمار
بچادر نرم و گرم بپوشند و هوای خانه معتدل سازند تا مسام بگشاید و عرق خفیف آید و بثور بسهولت برون آیند و آب سرد جرعه جرعه
همی دهند و صندل و کافور بویانند تا قوت دهد دل و دماغ را و یاری دهد طبع را باخراج ماده بسوے ظاهر و هرگاه معلوم نمایند که
ماده غلیظ است یا مسام بند اند باید که تلطیف ماده و تفتیح مسام نمایند امانشان غلظت ماده آنست که بثور بر سینه و نواحی آن بیشتر برآیند
و دیگر جا کمتر و چارم روز گذشته باشد که هنوز بتمامه ظهور نکرده باشد و نشان بستگی مسام آنست که جلد خشن بود و عرق کمتر آید با جمله تدبیر تلطیف
و تفتیح مسام چنان باشد که بر حال مریض نظر کنند که حرارت او بکدام درجه است بحسب آن معالجه نمایند مثلاً اگر نبض و نفس بر حال بود و عطش و
حرارت زاید و درد بالین بسیار نباشد و زبان سیاه نگشته باید که هوای خانه با آن بحرارت سازند و آب سرد ندهند و چیزی سرد ننویانند
و تشربهٔ آب تازه مقرر نمایند و گاه گاه آب گرم سیاده باشد یا آب بادیان ترو اسپند اسود دار و حب الکا مغسول چهار درهم عدس مقشر
هفت درهم کتیرا سه درهم حلبه با هر قدر که مناسب دانند در آب بجوشانند تا خوب جوشیده شود و چون نیم آید صاف نمایند و بنوشند و چند دفعه و اگر درین

علاج حصبه و جدری

مطبوخ دو درم گلسرخ و هفت دانه انجیر و دوازده دانه بادیان و ده دانه مویز منقی تخم او سپستان بهتر باشد و بدستور اگر انجیر فقط بجوشانند و در آن قدری
زعفران در آن آمیزند و بنوشانند نفع تمام بخشد و ایضاً آب گرم نزد بیمار داشتن و رواه سفت بالا گرفته تا بخار او ببدن رسد جهت تسریع
بثور و تفتیح مسام کثیر الاثر لیکن باید که سر او از رواه بیرون دارند تا بخار او بدماغ نرود و قلق نیارد و اگر ضیق نفس و تغیر بود و غشی و حرارت
مفرط و سیاهی زبان پیدا باشد زنهار چنین حارث نباید داد و بهمان تدبیر که مذکور شد لازم باید بود یعنی تن بجامه گرم داشتن و آب سرد و ادویه
و اشیای سرد بو یانیدن و در این حالت جهت تفتیح مسام غیر از تبخیر آب گرم هیچ کار نیست آن هم بنوعیکه بلواسطه خفگی نیارد بلکه هرگاه در این غشیان
حرارت مفرط باشد و پوشیدن بجامه ضعف و غشی و کرب آرد باید که هوای خانه خشک کنند و طیوبات بارده بویانند و برابر انف سرد و صحن بنهند
تا ترویح دهد و لیکن تن پوشیده دارند با اعتدال تا سردی هوا بظاهر تن نرسد مگر وقتیکه انتصام رواه بارده و بحران کفایت نکند و تسکین و
افتقار شدید بود به تبرید قلب که در این صورت رواست که گاه گاه جامه او از جا بیگاه سینه و دل دور کنند تا راحت یابد اما احتیاط نمایند تا خنکی هوا چند
بدان موضع نرسد و گذشتگی هرگاه آبله برآمده باشد و تا سه نیم حرارت اندرون کمتر نشود و زبان سیاه بود از همه حالات تن گرم داشتن خطائی
عظیم است و هرگاه غشی افتد همگی عنایت به تقویت دل نمایند و به دیگر عوارض نظر ندارند و ایضاً بعد آنکه آبله بتمامه برآمده باشد تسریع […]
سر و حسب حاجت بدهند لینت و قبض طبیعت ملحوظ داشته که اصلاً در این وقت طبع را جنبش ندهند باستعمال مسهلات و اگر طبع خود بخود منجذب شود […]
نفرمایند خاصه اگر اجابت فرصت پیدا شود و بدانند که اسهال در آخر حصبه خطر عظیم دارد […] از قسم چیزهای قابض مقوی چون قرص طباشیر قابض
و ربسیب و مانند آن و ایضاً هرگاه رعاف افتد تا خون فقط نیاید منع او نشاید مگر وقتیکه خوف ضعف شود و اگر چه خون سیاه باشد و بدستور هر عارضه
که در این مرض طاری شود چون سرفه شدید و مانند آن تدارک هر یک بنوعیکه اصل علت […] موافق باشد توان کرد و هرگاه بثور بزرگ شده و باز
مخفی گردد دلیل بدی بود در این وقت واجب است که طبع را یاری دهند برابر آنچه مذکور شد و شیره بادیان تریاق خشک و شیره تخم
کرفس تریاق خشک تنها یا […] کرده خورانیدن نفع تمام دارد و نگاهداشتن بسوی محافظت چشم و بینی و حلق و گوش و مشش و بند گاه لازم است بدین صورت
یعنی محافظت چشم آنست که سماق در گلاب تر کنند و ضماد نموده قدری کافور در او افزوده شبانروز چند کرت چشم چکانند و آب کشنیز و آب تخم انار دانه و
گلاب سائیده تقطیر کردن همین عمل دارد و اگر آبله در چشم آمده باشد کافور در گلاب حل نمایند و بچکانند و اگر سرمه اصفهانی و کافور با گشنیز […]
و هر لحظه بچشم چکانند سرخی چشم و بثور را که بر قرنیه ظاهر شده باشد نفع دهد و هرگاه چشم از شدت استلا سیل تجویز کنند و برادان خواهد باید که ادویه
مذکوره انداخته فاده بر آن نهند و تخته اسرب بر آن گذارند باندازه چشم و بعصابه بربندند تا چشم را فرو نشانده دارد و اگر طفل خفگی کند
بگشایند گاه گاه و باز ببندند اما محافظت انف یعنی درون بینی آنست که سرکه با گلاب آمیخته هر لحظه چند قطره در بینی چکانند یا روغن گل
یا روغن مورد بقدر کافور آمیخته چکانند همین عمل دارد و دایم درون بینی بدان چرب نمایند و محافظت حلق آنست که بمجرد ظهور آبله فرمایند
بیمار را که انار مع دانه او بخاید ساعت بعد ساعت و آب او بلع می کند و تغرغر بطبیخ سماق و گلسرخ و عدس مقشر که در گلاب مطبوخ
کرده باشند نفع دارد و کذا غرغره بآب شیر خشت […] خواص که گلاب بادیان بود و همچنین غرغره بآب برگ انار و رب شهتوت سود مند و محافظت
مشش آنست که چون آبله پدید آید در سینه و آواز درست باشد نظر کنند که حرارت و قوت باقی و معدلک طبع نرم است باقی اگر حرارت

محافظت اعضاء از آبله

قوی بود و لینت طبع نباشد لعاب اسپغول و بهدانه و قند در دهن یا دوام جرعه جرعه فرو برند یا بلیسانند تا مرور او کمتر باشد و بادام کوفته
در دهان دارند یا این لعوق بلیسانند سوسن مغز تخم کدو شیرین دو جزو مغز بادام مقشر یک جزو کتیرا نصف جزو قند سه جزو ادویه را کوفته بلعاب اسپغول و یا
بهدانه سرشته و اگر با وجود حرارت طبع نرم بود بگیرند صمغ عربی مغز بادام مغز تخم خیار نشاسته هر یک را بریان سازند و نرم بکوبند و بلعاب اسپغول بریان
سرشته بلیسانند اما اگر حرارت قوی نبود و لینت طبع هم نباشد باید که مسکه تازه و شکر اندک اندک بلیسانند اما محافظت مفاصل آنست که صندل و
گل ارمنی و گلسرخ و اندکی کافور بگلاب بسایند و قدری سرکه برده ضماد کنند و بر مفاصل طلا نمایند و اگر بر مفاصل جراحتی بزرگ برآید زود بشگافند
تا ریم او برآید و بعده تدبیر اندمال جراحت نمایند اما محافظت امعا آنست که شراب سوق و قرص طباشیر و رب بهی بسیداوه باشند خواصه
وقتی که آبله در امعا اختصاص افتد زیراکه چون آبله از ظاهر تن برخیزد گاهی تنهه گاه میباشد که بقیه ماده با امعا ریزد پس درین وقت رعایت امعا ضرور است
تدبیر الحلق و الصدر بعضی مجدرین را خصوصا بعد از آنکه در جدری الصحه هر چه سر و بال بحنکی باشد مناسب است چون پست جو و پست عدس با آب انار
ترش و یا با آب غوره و اگر طبع خشک بود و در سینه و حلق درشتی باشد اما حرارت سخت عظیم نبود پست جو بجلاب دهند و اشیاء ترش منع نمایند و اینجا
که طبع نرم باشد و حرارت عظیم بود و سینه و حلق درشت پست جو را بکر بریان نمایند و یا قرص طباشیر قابض با آمیخته خورانند و اگر نرمی طبع مفرط بود و کشک
آب این کشک بان آبارد و آنه و تخم خشخاش که هر سه برابر باشند مرتب سازند و بدهند و اگر در حلق درشتی باشد و بخوابی مغز بادام و از کشک آب توقف دارند
و دیگر صنایع حسب وقائع موقوف بر رای طبیب است اما در جدری کثرت و شباهت تر باشد و صفرا سوخته هر چه باده دهند باید که سرد و تر
باشد چون کشک آب و مانند آن و در کشک آب حموضات مثل آب انار اگر سرخ شود و آب تربوز و آب خرفه و آب کدو و امثال آن مفید لیکن این اشیاء
ترشی شیوا در اول باید دانند که ترنجبین با بنفشه و آب لیمو حبه مفید است فائده هر گاه در فصل ظهور جدری حصبه شائع شود و اطفال را
که کم از ده ساله اند بوضع محاجم یا بارسال علق خون بگیرند و مرضعه را فصد و مسهل دهند و شیر و شیرینی و شراب و گوشت و بادنجان
و خرما و خربوزه و عسل و انجیر و انگور یعنی هر چه گرم و خون افزا و مهیج صفرا باشد از مرضعه و صبی منع بازدارند و از گشتن در آفتاب و نشستن نزد
آتش و دویدن و جز آن هر عملی که مسخن بود منع شدید باید کرد و با سی فواکه طبع اطفال ملائم باید داشت و استعمال شربت عناب و شربت
کیوره و سکنجبین و قرص کافور و سفوف طباشیر و امثال آن مفید و بهترین اغذیه بقولات بارده و حموضات است اصلاح داده و
غسل بآب سرد نافع و شیر اسپ مادی قدری نوشانیدن مانع بر شدن آبله در آن سال است و اگر برآید زیاده از چند عدد نباشد
از مجربات مکرر است و کذا چند دانه برنج که در شیر سگ ترکنند و در سایه خشک ساخته باشند خورانیدن نیز مجرب است
و بسیار باشد که چون آبله برآید مؤخر و خشک گردد و بعافیت انجامد پس خشک کردن حاجت نبود و گاه بود که بدین حاجت
نبود اما تدبیر ذکر کرده شود تدبیر نشانیدن آبله پس باید دانست که هر گاه آبله برآید و تب و اضطراب فرو نشسته گشته شود و تدبیر نشانیدن آبله
نبض و نفس بحال طبعی آمده باشد و دانسته شود که بدین حال نضج یافت باید که بابونه و اکلیل الملک و بنفشه و خطمی و سبوس گندم در آب
جوشانیده در ظرفی نهاده در زیر جامه بیمار بنشانند تا بخار لطیف او به بدن رسد و آبله اندمال شود که نضج و
و بعده تدبیر خشک کردن فرمایند و هر گاه با وجود ظهور آبله حرارت و اضطراب کم نشود و نبض و نفس بحال طبعی نباشد علامت خیر نبود و تدبیر خشک کردن آبله

هرگاه آبله تمام برآید و هفت روز بگذرد و تمام پخته باشد بنگرند آنچه بزرگ باشد بسوزن ندبشگافند بآهستگی و آب او بخرقه نرم بچینند و بعد
گلسرخ خشک یا برگ سورد یا برگ سوسن کوفته یا صندل یا چوب گز سوده در زیر دامن ه دیکنند اما در تابستان گل سرخ و مورد و
و صندل بتنجیر کردن بهتر و در زمستان برگ سوسن و چوب گز صواب تر و اگر موضعی ریش گردد گلسرخ و کندر و صبر و انزروت و دم الاخوین بسایند
و بر جراحت افشانند و اگر آبله بزرگ و بسیار آب باشد برگ گل سوده یا آرد برنج یا آرد جو در فراش اندازند و بیمار را بران خوابانند و اگر
پوست خراشیده شود برگ سوسن که تر باشد از شاخ جدا کنند و زیر فرش مریض بگسترند و برگ گل خشک و برگ مورد خشک باریک
سائیده بر فراش پاشند و کذا بر برگ نرم خوابانیدن در یک روز نفع بین می بخشد و اگر آبله دیر خشک شود و از نمک آب چاره نباشد
پس صواب آنست که عدس سرخ و برگ گل سرخ و چوب گز نرم کوفته در آب پزند پس دران آب نمک اندازند و پنبه پاکیزه نرم بدان تر
کنند و بر آبله می نهند تا آب نمک بدان رسد و زود خشک گردد و اگر حرارت در مزاج قوی بود قدری کافور و صندل سوده نیز اندازند در آب
مذکور و برگ بید و برگ زعفران و اسفیداج یعنی سفیده کاشغر و مرداسنگ باریک سائیده بپاشند و آبله را که ریش گردد مرهم کافوری به
توان کرد و اگر ریش در درون بینی بود همین مرهم کافوری استعمال توان کرد چون آبله خشک شود تدبیر ازاله خشک ریشه نماید تدبیر خشک
ریشه دور کردن هرگاه آبله خشک شود و خشک ریشه پیدا بنگرند که خشک ریشه چگونه است اگر خشک و باریک بود و زیر او هیچ تری نبود
باید که قطره روغن نیمگرم بران چکانند و بهترین روغن روغن کنجد است درین کار ولیکن بر آبله روی عوض او روغن پسته بکار برند که از
روغن کنجد داغ بماند و اگر خشک ریشه سطبر بود و زیر او رطوبتی باشد آنرا بآهستگی بردارند بی استعمال روغن و رطوبت از تحت او بچینند
و زیر او هیچ تری نباشد باید که قطره روغن نیمگرم بران چکانند تا زود بیفتد پس نظر کنند که عمق دارد یا نه اگر عمقی دارد ذرور صبر و سرو زرد و
چوب و مرداسنگ و اقلیمیا نقره و سفیده و سندهور بپاشند و اگر عمقی ندارد بجلد برابر بود شب یمانی و نمک باریک ساخته بران پاشند
و بگذارند تا دیگر بار خشک ریشه آرد آنرا نیز بآهستگی بردارند پس نظر کنند اگر تحت او همچنان رطوبت باشد همان سان که گذشت عمل آرند
و اگر رطوبت نبود بعلاج حاجت نباشد و هرگاه آبله بهشود و نشان او بماند پس جهت ازاله اثر جدری بیخ نی خشک و آرد باقلا و مغز
تخم خربوزه و برنج و نشاسته و مغز بادام و آرد جو هر یک مقداری نرم کوفته بسفیده تخم مرغ سرشته طلا نمایند و آنجاکه آثار آبله شبیه بثالیل
بود پیه بط و مرهم داخلیون ضماد نمایند حصبة حباب بزرگ سفید منتفر قهرست که از قلت اعداد توان شمرد و خواصه ولیست که بی تب بود
و فضل بر قرار و نفس قوی بود و او اسلم ترین انواع است آنرا باد آبله خوانند و می خود بخود زایل میشود و محتاج تدبیر نیست و اگر حسب الاحتیاج حرکات
شود آنچه در جدری مضبوط است سبکتر از ان استعمال نمایند بیان بثورات شری که بر تن طفل پدید آیند آنچه سیاه و قرحی باشند قتال باشند و آنچه سفید
و سرخ بود اسلم باشند و در اکثر خروج بثور سلیمه امن پدید آید آفات بسیار ازینجاست که مبادرت در علاج وی خواهند که مسر باشند منع کرده
اند اما هرگاه نشان نشر بگذرد و دفع مواد باطنیه کا حقه شده باشد تدارک لازم است بخلاف بثور مخوفه که قتال است مهلت در امر او نشاید داشت و
زود در تقویت اعضاء رئیسه و اصلاح عفونت بثور باید کوشید حسب حاجت. علاج نخست تنقیه مریض کنند و تعدیل خلط نمایند بغذا و دوا و
بثور سلیمه را بگذارند تا پخته شوند بعده بمجففات لطیفه تدارک نمایند تدریجا تا مقصود بلا ضرر حاصل آید و بهترین مجففات ...

تدبیر خشک ریشه

حصبة

بثورات ۱۰۴

آس و برگ درخت مصطکی و برگ طرفا امثال آن در آب بجوشانند و طفل را بدین آب غسل دهند هر روز یکبار و بعد غسل بدن را بنفشه
حریر خشک سازند و بروغن گل یا آس تدهین نمایند و اگر بثور متفرجه بود مرهم اسفیداج بکار برند و اگر قیح بیشتر بود و حاجت بجلا افتد بکار العسل
که قدری زنگار و دن درو می آمیخته باشند توان شست و اگر ازین هم قوی تر خواهند آب بوره نفط کافی ست لیکن بیشتر آمیخته بقرح رسانند و احیاناً
اگر بثر سعفه شود باستعمال اشیاء حاده یا خود بخود و انصباب ماده باید که در اغتسال بابی که در وی عدس و آس و عدس و برگ طرفا جوشانیده باشند
اقتصار نمایند و آنجا که غلبه خون هویدا باشد اخراج خون طفل بحجامت یا بعلق لازم شناسند و ابینه و انفع دارد صفت آن توتیا مرداسنگ
سفال آب خورده هر سه باریک ساخته بروغن گل یا روغن گز یا روغن سوسن آمیخته بر نهند و اگر چون بر جوشش بمالند از تفرح باز دارد
و استعمال او بر قروح نیز اصلاح بخشد صفت آن عناب را در روغن گاو بسوزانند و توتیا مغسول و دران آمیزند تا او بکیفیت شود پس
بکار برند و اگر جوشش را فرو نشانند و قروح را اصلاح تمام دهد صفت روغن سرگین خر سه روز بمالند و بعده استحمام نمایند و بدن را بآب اوقو
مذکور بشویند و اگر بثور و بگذرد هویدا میکنند باید که حنا با آب کاسنی و سرکه سرشته طلا نمایند و روغن زبل الحمار بکار فرمایند تا چند روز پیشیان کنند
تا که اثری از آن نماند و طریق ساختن روغن زبل الحمار این است که سرگین را نیم خشک در دست بیاسند و در حقره کوچک انگشت بنهند
و بالای آن سرگین را اندازند و بالای سرگین صحن کاسی و انگون در پوشند بنوعیکه لبهای او قدری از زمین برداشته بود و دود و دخان را ه
بر آید و اندک زمان عرق چرکین و غلیظ از ان زبل متقاطر شود و صحن خواهد نشست آنرا برداشته عرق مذکور بر گیرند و در ظرفی بدارند
و بجل آسند سعفه قروحی ست که در سر و روی می افتد گاه باشد که در جمیع بدن پدید آید عند بسا مات شود و انواع و اقسام ست اما آنچه
در اطفال کثیر الحدوث بود سعفه رطبه ست و آنرا شیر بچه گویند و از رو آب از ان می بر آید علاجش تنقیه مرضعه کنند بفصد و مسهل و
اصلاح غذا نمایند و از طفل نیز خون بگیرند حجامت و ارسال علق و تعدیل دم فرمایند یا شربه مناسبه و اگر پشت گوش طفل را چاک
کنند یا رگ پس گوش فصد نمایند و خون آنرا بر سعفه بمالند نهد نفع دهد و مرضعه را سفوف بلیله و انیسون و شکر بخورانند تا چند روز و اینها را
جهت سعفه مذکور مجرب ست صفت آن کمیله حنا مرداسنگ مازو پوست انار نر و چوبه جمله برابر بسایند و موم و روغن گل یا روغن کنجد
بگدازند و او ویه بدان بسرشند و سرکه انگوری اضافه نمایند و بهم بزنند و بکار برند هرگاه دوا بر سر نهند باید که نخست موی را بتراشند یا بمقراض
دور کنند بعده بکار برند و کذا اگر پوست بر قرحه باشد آن پوست نیز قطع باید کرد تا قرحه ظاهر شود و دوا که بسعفه نفع تمام دارد آرد نخود و
یک مشت توتیا بریان کرده باریک ساخته اندکی مهر و دار و جعفرات ترش آمیزند و کف مال کنند تا مانند خمیر شود پس بمالند و بعد یکپاس
بشویند در یک هفته اثر تمام میکند و حلق شعر یا قرض او نیز دریجا شرط ست نزدیک استعمال او بر سر [illegible] و غیره بسیار باشد که در
کش ران و بغل و بن گوش و جنب و گردن انگریا و چرک خراشی پدید آید و در کش ران بیشتر افتد بواسطه حدت بول علاج آس گلسرخ
و اصل السوس و سعد و آرد جو و آرد عدس منفرد و مجموع گرفته بغایت نرم بسایند و بپاشند و احسن آنست که نخست آن موضع را
بآب بشویند و بعده این اشیا را پراکنند و بسفور گل سرشوی فقط یا شبیدن خاک خفیفه را هم کنند و اگر بمرهم احتیاج افتد
مرهم مذکور بکار برند ثولول یعنی سه علاجش آنکه سرگین خشک آدمی بگذارند افروزند و ثولول را بر دود آن بدارند و این عمل مکرر

۱۰۹ نمایند که چند روز خشک شده بپزند و اگر ثالیل با ناخن برکنده شود و شیره برگ بید انجیر بر آن نهند دفع کند – قوبا و داد است علاجش
مالیدن لعاب دهان آدمی که ناهار باشد یا صابون نفع تمام میدهد و بدوائی قوی حاجت نمی افتد چون بعون الله سبحانه از بیان
تدبیر امراض اطفال فارغ شدم رجوع میکنم بتدبیر شبان و کهول و مشایخ در بیان تدبیر شبان چون مزاج اصلی ایشان جهة استکمال
قوت گرم و خشک است محتاج بتدابیر بسیار نیستند بلکه عمده تدابیر ایشان ریاضت و حرکت و تدبیر معاش و معاد و تحصیل کمال حال خود است
از اخلاق مرضیه و صفات ناپسندیده و عبادات و تدبیر حفظ صحت ایشان آنست که غذا و جمیع تدابیر ایشان سرد و تر باشد فقط – تدبیر کهول

تدبیر کهول

چون مزاج ایشان بارد یابس است باید که غذا و جمیع تدابیر ایشان حار رطب باشد و تنقیه دم نکنند خصوصاً به حجامت و ارسال علق زیرا که
بعد از شصت سال تولد خون کم میباشد لهذا خون گرفتن ایشان ممنوع است خصوصاً از اطراف مگر وقت غلبه خون پس در حق
ایشان بهترین تنقیه اسهال است اما بجهة اعتدال و همچنین سایر تدابیر مسخنه مرطبه که شدید السخونة والرطوبة نباشد و بهترین تدابیر
مر ایشان را اطالت نوم است و اهتمام نمودن و اغذیه و اشربه موافقه خوردن و طبع را دایم نرم داشتن گو باستعمال شیافه و حقنه باشد و ادرار
بول فرمودن هر چند بدرات باشد لک معتدل با تدهین و استعمال روایح طیبه فرمودن و اکثر دیر ریاضت و حرکت و مشی بودن هر چند
بر کوب و پیاده را جوحه بود و قلت جماع کردن و اگر احتمال طبیعت بود و ما ضمه کفایت کند روغن زرد نوشیدن و بند بیج افزودن خیلی نفع دارد

تدبیر مشایخ

تدبیر مشایخ چون مزاج ایشان مختلف میباشد بجهت آنکه اعضای اصلیه ایشان بارد یابس است و رطوبات بلغمیه در تجاویف اعضای ایشان
مجتمع میشود سزاوار آنکه ملاحظه نمایند بسوی اعراض ظاهره پس اگر غلبه برودت و یبوست باشد باید که اغذیه و جمیع تدابیر ایشان حار رطب بود
و اگر غلبه برودت و رطوبت بود باید که اغذیه و تمام تدابیر ایشان حار یابس بود ولیکن تکثیر غذا در ایشان مطلوب است و تقلیل ریاضت جهت توفیر
قوت و رطوبت ولیکن چون معده ایشان ضعیف میباشد واجب است که بتفاریق اندک اندک غذا تناول نمایند آن مقدار که هضم توانند
شد و از اغذیه چیزی اختیار نمایند که قلیل الکمیة و کثیر الکیفیة باشد زرده بیضه نیم برشت و آبگوشت و شیر و مانند این باو نان ایشان
جید الطبخ و معتدل الملح باشد بار دو هضم باید و بعد الانهضام انجیر بالین طبع باشد بخورند و این در صورتیست که طبیعت ایشان
قبض باشد والا احتیاج نیست و در روز اندک غذا خفیف معتدل تناول نمایند و در شب اگر اندکی زیاده تناول نمایند بلا کم بخور
و یا ثور مه و یا چلاو و یا قلیا یا با کبابات لحوم لطیفه خفیفه میباید زیرا که هضم و تحلیل در روز کمتر میباشد و در شب زیاده و ایشان را گرسنه
خوابیدن ممنوع است طبا و واجب است که از مولدات بلغم و سوداء از اشیای بسیار حاره حریفه مجففه اجتناب ورزند و خون مطلقا نگیرند مگر
نزد ضرورت شدیده آن هم قلیل و از اشیاء حامضه خصوصاً سرکه و مخللات و اگر احیاناً خورده شود دفع مضرت آنها با عسل و امثال آنها نمایند و تناول
شیر مشایخ کبیر السن را مضر است در صورتیکه بعد تناول آن در ناحیه بطن جوع و تمدد و حکه نیابند و استمرار نیکو یابد والا نباید موافق ترین
البان شیر بز و شیر الاغ است و شیر مطبوخ جهت ایشان بهتر از شیر خام است و بهترین طبخ این است که سه ربع شیر و یک ربع آب
ممزوج باشد با آتش ملایم بجوشانند تا یک ربع برود پس قدری نبات یا عسل داخل کرده بقدر ما انهضام بیاشامند و اگر بجهت تفتیح
قطع و تحصیل جهت تقلیل نفخ بذر اند سفید و اگر قبل از تناول طعام نوشیدن شیر اختیار نمایند اولی است تا اعانت بر تلیین

الجزء الثانی فی المعالجات المرضی

نابید و نوشیدن شیر با گاو مطبوخ قبل از طعام نیز مفید و نیکوترین تدابیر موسم تناول کاهو است با مصالح گرم و خشک و از خواکه مناسب بلغمیه که بعد از انهضام طعام تناول آن بحسب فصل و طبیعت انجیر است پس اگر مزاج گرم و فصل گرم بود انجیر تر با الو تناول کنند و اگر مزاج سرد یا فصل باشد بود انجیر خشک با ماء العسل پخته تناول نمایند و مغز حب القرطم که ... و انجیر خشک ده جزو گرفته مثل گردگان کرده خوردن ایشان را موافق ترین اشیا است و همچنین انجیر خشک با مغز گردگان تازه و شوربای اسفیداج که در شوربای مرغ و یا در مراق سلق و یا در مرق کرنب پخته باشد بالخاصیت جالی اخلاط و ملین طبع مشایخ است و باید آنچه جهت تلیین بطن ایشان خورانند قبل از طعام باید خورانید تا عمل آن کما حقه ظاهر گردد و نیز حقنه دهن که از روغن زیت یا کنجد و آب گرم بود جهت تلیین ایشان را بسیار نافع و از حقنه های حاده اجتناب لازم شناسند و هرگاه طبع مشایخ یکروز بفراغت اجابت نماید دیگر روز تلیین او را طبع ایشان باید دانست و لیکن چون از بیست زیاده بگذرد تدارک آن بملینات مذکوره باید کرد و هر هفته یکمرتبه و هر روز تجویز نیست و باید دانست که ریاضت در دلک جهت تقویه مشایخ مطلوب است امر طوب را زیاده مهزول را کمتر و بهترین مفتحات ایشان را خود بخود و فلافلی وامرود بیاست و چون سده بکشاید استحمام و تمریخ با دهان فرمایند و اغذیه رطبه مانند ماء اللحم بکار برند و کسانیکه معتاد بخمر اند اگر قدری شراب ... شراب ایشان داخل کرده یا شامند مامون میباشند از حدوث سده و شراب عسلی بیار موافق تر دانند من الحدوث سده است الکنون رجوع میکنیم

الجزء الثانی من الجزء العملی من الطب فی المعالجات المرضی بالقول کلی — و جزو دوم از جزو عملی علم طب ثابت است در بیان علاج بیماران بقاعده کلیه و معالجه بمعنی ازاله مرض است و در حقیقت جمع مریض است العلاج یتم باشیاء ثلثة و امر علاج بسه چیز تمام میشود یعنی بهر واحد من اجزای ثلثه امر علاج اختتام پذیر بود التدبیر یکی از ان ثلثه تدبیر است و الادویة دوم از ان ثلثه علاج با دویه است و اعمال الید و سوم از ان ثلثه دستکاری است و اعمال ید مثل اند جبر عظم مکسور و رد عضو مخلوع و بسط و قطع و کی و خیاطت و فصد و حجامت در اعمال ید داخل است تدبیر و التدبیر هو التصرف فی الاسباب الستة الضروریة و معنی تدبیر نزد اطبا تصرف کردن در اسباب سته ضروریه است و باید دانست که علاج بقی و اسهال و غیره در اجزای ثلثه داخل است و حکمه من جهة الکیفیة حکم الادویة و حکم تدبیر اندر کیفیت مانند حکم تاثیر ادویه است در تبرید و ترطیب و غیره و لکن للغذا من جملتها احکام مخصوصة ولکن بهر غذا از جمله تدبیر سته ضروریه حکمها است که بکیفیت آن مخصوص اند یعنی غذا گاهی کم و گاهی زیاده داده میشود و گاهی منع کرده میشود چنانچه بتفصیل گفته آید انه قد یمنع کما فی البحران و عند المنتهی لئلا تشتغل الطبیعة بهضمه عن دفع المرضی پس غذا گاهی منع کرده میشود چنانچه در بحران و منتهی مرض منع کرده میشود تا که طبیعت بسبب مشغول شدن بهضم غذا از دفع کردن مرض مشغول نگردد و از مقاومت با مرض باز نماند و لو بنت ببول ناتجا مدو عند القرب کذالک و همچنین نزد قرب نوبت تب غذا خوردن ممنوع است بباعثی که مذکور شد و لئلا یکثر الکرب بحرارت الطبیخ تا که بیقراری بگرمی طبخ غذا و حرارت حمی زیاده نشود و قد ینقص اما فی کیفیته و اکانت لمنة کثیرة کا یفضل لمن تشهوته و تهضمه قویان و فی بدنه اخلاط کثیرة و غذا گاهی ناقص کرده شود یا در کیفیت آن یعنی در تقدیر اگرچه مقدارا و کثیر بود چنانچه بچنین غذا داده شود بشخصی کا شتها طعام و با ضمه و قوی اند و در بدن او اخلاط صالح کثیره جمع اند و اخلاط ردیه یا اجتماع اخلاط ردیه است که بکثرت کمیته یملا المعده و یسد الشهوة پس غذا در چنین حالت بزیادتی مقدار خود معده را پر میکند و اشتهار را ساکن میکند و ...

المعدة و معده را در هضم کردن غذا مشغول میسازد و لقلة تغذیته لا یزید الاخلاط و بکمی غذائیت خود اخلاط را زیاده نمیکند و بدانکه این چنین غذا با دعیه
مذکوره بالا مثل البقول والفواکه - و اینچنین غذا مثل تره ها و میوه جات است و قد یعکس یعنی ینقص کمیته دون التغذیة - و گاهی عکس این
قاعده مذکوره بالا کرده شود یعنی تغذیه بغذا کم کرده شود و غذائیته کم کرده شود کالفصل بمن شهوته و هضمه ضعیفان و بدنه محتاج الی التغذیة فتقلل مقداره
یمکن هضمه و استمراده - چنانچه داده میشود اینچنین غذا آن شخصیکه اشتها و هضم او ضعیف است و بدن او طرف غذائیته بسبب نبودن اخلاط صالحه
غاذیه محتاج باشد پس بسبب قلت مقدار غذا هضم و استمرار آن ممکن باشد - و بکثرة تغذیته لیقوی و لیغذی - و بسبب زیادتی غذائیته بدل ما
قوت میده بوده غذا میرساند مثل صفرت بیضه نیم برشت و امراق لحوم و قد ینقص الغذا کما و کیفا کما اذا اجتمع مع ضعف الهضم والشهوة امتلاء
بدنی - و گاهی غذا از روی غذائیته و غذا کم کرده میشود چنانچه وقتیکه با ضعف اشتها و هضم امتلاء بدنی جمع باشد یعنی در وقت اجتماع
امتلاء و ضعف هضم تنقیص غذا کما و کیفا مناسب است و قد یکثر الغذا کما و کیفا کالفصل لمن یراد تهیئته للریاضة القویة - و غذا کما از روی مقدار
و غذائیته زیاده کرده میشود و خورانیده شود شخصی که برای ریاضت قویه اراده کند مثل لحوم عجول و غیره که بسرعت تحلیل نگردد و ایضا یؤثر
الغذا اللطیف السریع النفوذ - و نیز گاهی غذا لطیف سریع النفوذ اختیار کرده میشود اذا لم تف القوة والمدة بهضم البطی النفوذ - و غذا لطیف وقتی
اختیار کرده شود که قوت هضمی در وقت نوبت مرض بهضم کردن غذا البطی النفوذ وفا نکند مثل شراب و غیره و معنی غذا لطیف گذشت - و نیز غذاه
بعد غذا غلیظ لئلا ینهضم فلا یجد مسلکا فیفسد و یفسد و مریض پس از خوردن غذا غلیظ غذا لطیف سریع النفوذ را نخورد و ازان پرهیزد اگر غذا لطیف
هضم نشود و اگر هضم گردد گذر نیابد بدین جهت خود خراب گردد و دیگر را فاسد سازد - و قد یؤثر الغذا الغلیظ کما یفعل لمن یراد تغلیظ عضو سخیف بعینه
او لی سببه - و گاهی غذا غلیظ اختیار کرده میشود چنانچه خورانیده میشود شخصیکه سست و لاغر کردن جسم عضو از اعضا اراده میکنند که العضو را
اندک سببی حس عضو بد میآید مثل صداع حس ذکاوی دماغی ما غذای غلیظ خون و روح غلیظ متولد شده حس عضو را کند کند - و نیز غذاه
عند خوف السهرة - و مریض از خوردن غذا غلیظ نزدیک خوف سهر افتادن پرهیز کند - والغذا ان کان صدیق القوة فهو عدو الصداقة
المرض الذی هو عدوها و غذا اگرچه دوست و صدیق قوت است زیراکه قوت از غذا حاصل میشود لکن در اصل دشمن است بسبب دوستی کردن
بمرض که عدو قوت است که مرض را تقویت میدهد و صدیق العدو عدو - فلا یستعمل منه فی المرض الا لابد منه فی التقویة - پس بدین وجه مذکوره
بالا مریض را لازم است که در حالت مرض غذا را استعمال نکند مگر آن قدر که برای تقویت قوت از خوردن غذا ضروری باشد - کلما کان منتهی المرض
اطول کانت الحاجة الی قوة تحمل المصارعات الکثیرة اکثر فلهذا کانت عنایتنا بالقوة فی الامراض المزمنة اکثر - و وقتیکه انتهای مرض دراز
بود در ان وقت حاجت در قوت تحمل و برداشتن مصارعات کثیره کند زیاده باشد پس بدین باعث مهربانی ما در تقویت قوت در بیماری های
مزمنه زیاده باشد تا که طبیعت با مرض با حسن وجوه مقابله کند - و کلما قرب المنتهی لطفنا الغذا لتقف بها سالمة - و هرگاه منتهی مرض نزدیک باشد
کم کنیم غذا را از روی اعتماد کردن بر آنکه قوت از غذای اول حاصل است - و تخفیفا علی القوة وقت جهادها - و از روی سبکی و خفت بر طبیعت
وقت جنگ کردن طبیعت با مرض یعنی از نا خوردن غذا طبیعت سبک باشد بر مرض غالب آید - والامراض التی منتهاها فی الرابع و ما دونه فالظاهر
بقاء القوة فی هذه المدة اللطیفة - و بیماری های که انتهای آنها در روز چهارم و یا کم از چهارم بود باقی ماندن قوت در وقت قلیل ظاهر است - فلا حاجة فیها

الی التغذیة پس درین حالت طرف غذا حاجت نباشد بلکه بر آب و سکنجبین اختصار باید کرد و نذر بذا اعملت القوة و غذا دادن با تدبیر لطیف نمودن
وقتی جایز است که این را طبیعت برداشت کند و بدفع کردن مرض قادر باشد و الا فلو ضعفت ولو فی البحران وجب الغذاء و اگر طبیعت ضعیف بود و بر دفع
مرض قادر نباشد اگرچه در حالت بحران بود غذا دادن واجب است یعنی درین وقت بقدر احتیاج غذا باید داد و مطلقاً منع نکند و قوله وجب الغذا
جزاء لقوله لو ضعفت و وجه الوجوب ان دافع المرض باذنه تعالی هو القوة فاذا سقطت القوة فلا نفع فی العلاج فمراعات القوة من اهم المهمات فاذا
یغذی ربما یقدم الطبیعة علی الاهم فیهضم الغذا لیحصل قوت فیغلب الطبیعة بتلک القوة علی مرض وتقهره - و اما العلاج بالدواء فله قوانین
ثلثة - ولکن علاج بدوا پس آن را سه قانون است - احدها اختیار کیفیته - و یکی از آن ثلثة اختیار کردن کیفیت دوا است و ذلک بعد معرفة
نوع المرض - و اختیار کیفیت دوا بعد معرفت نوع مرض است یعنی حار است یا بارد یا دیگر است بلیاقت بعلاجه بضده تا علاج مرض بضد کرده
شود زیرا که تا نوع کیفیت مرض معلوم نگردد اختیار دوا که علاج بالضد است ممکن نمی شود و هر گاه از نوع مرض آگاه شد علی سبیل مراد از کیفیت اینجا
امری است که شامل هر دو کیفیات اولی باشد مانند حرارت و برودت و رطوبت و یبوست و کیفیات ثانویه که حادث از مزاج باشد مانند تفتیح و تقطیع
و تلیین و غیره و کیفیات ثالثه حادث از کیفیات ثانیه مانند تفتیت حصاة که حادث میگردد از تقطیع اخلاط غلیظه بجهت آنکه علاج بدوا گاه بکیفیة
دوا گاه بکیفیت ثانیه مرکبه امتزاجیه بدون التفات بکیفیات اولی میباشد مراد از دوا چیزی است که کیفیت آن مضاد کیفیة مرض باشد
زیرا که طریق معالجه بضد است و دلیل آن تجربه و قیاس است زیرا که بتجربه دریافت شود و داند که حرارت زایل میشود ببرودت میگردد و برودت بحرارت و کذا
ظاهر است که ضد دیگر حلول میکند و بصورت خود متغیر میسازد و غلبه او در میکند و ثانیها اختیار وزنه و درجة کیفیته - و دوم
از آن قانون ثلثة اختیار کردن وزن و درجه کیفیت دوا است از کیفیات اربعه و ذلک یحصل بالحدس - و اختیار وزن دوا و درجه کیفیت بحدس
حاصل میشود و حدس در لغت بگمان سخن گفتن و درست است والفرق بینه و بین الفکر انه لا یحتاج الی ترتیب بخلاف الفکر و آن حدس از ده
چیز حاصل گردد - من طبیعة العضو و مقدار المرض و من الجنس والسن والعادة والفصل والصناعة والبلد والسحنة والقوة - یکی از طبیعت
عضو دوم از مقدار مرض سوم از جنس ذکور و اناث چهارم از سن مریض پنجم از عادت ششم از مزاج فصل هفتم از صناعت هشتم از مزاج شهر
نهم از حالت بدن مریض دهم از قوت مریض و مریض چنانچه شاعری گفته بیت اولاً با طبیعت عضو ولی ای بدر دوم ببین مقدار بیماری بدان
سوم بجنس بیماری است سوم چارمی سن مریض را عادت پنجم ششم فصل است ای یار عزیز هفتمی باشد صناعت هشتمی میدان بلد سحنه
بیمار نهم قوت دهم بود پس بحسب هر یک از امور مذکوره بحدس تخمین دوا می اخذ نموده مفرد بود یا مرکب استعمال نمایند و درجات
و مراتب و خواص و غیره ادویه مفرده از علم دوم یاد کرده با آنکه مناسب استعمال کنند - و اما طبیعة العضو فنعنی امورا اربعة - ولکن طبیعت عضو
پس ار احکام را دیگر یعنی اول از امور ده گانه شناختن طبیعت و مزاج عضو است و این امر مشتمل بر چهار امر است مزاجه و خلقته و وضعه و قوته
آن چار مزاج و خلقت و وضع و قوت عضو است و شرح هر یک گذشت فاذا تحققنا مزاج العضو الصحی و مزاجه المرضی - پس یکی از آن هر
هرگاه مزاج عضو صحیح و بیمار تحقیق نمائیم یعنی مزاج عضو صحیح قبل از این چه بود و اکنون چگونه شد - عرفنا کمیة الخروج عن المزاج الصحی -
بعد از آن بشناسیم مزاج عضو غیر معتدل را که چه قدر مزاج از مزاج صحیح منتقل به بیرون آمده است فاختر ناس المداوات بها بله و بعد

قوانین علاج

بیان وزن

تحقیق و شناختن مزاج اختیار کنیم اندر دوا بحسب وزن و کیفیت که مقابل آن مزاج باشد مثلاً اگر مزاج عضو صحیح بارد باشد و مرض او حار افتاد
پس احتیاج بسوی تبرید بسیار میگردد و مقدار شربت دوا بارد بحسب مزاج و درجه عضو نباید باید کرد و مزاج عضو بمعرفة المزاج عرفت الطبع الطرف
صحت مزاج اصلی او رد باید کرد اما الخلقة دوم از آن خلقت عضو است و خلقته مرض شکل و مجاری و اوعیه و ثقبات و سطوح و ملاست و
وخشونت را شامل بود و اعضا بحسب خلقت از جهت تجویف سوی تخلخل و تکاثف منقسم میشود فمن الاعضا ما ینفتح بالدواء اللطیف پس
از بعضی اعضا هستند که بدواء لطیف قناعت میکنند یعنی بدوا ضعیف که بحسب وزن و درجه باشد قانع بود اما التخلخل و قناعت بدوا
لطیف یا بسبب فراخی مسام عضو بود مثل ریه زیرا که ششش بسبب تخلخل و سخافت و نرمی خود برداشت دوا قوی نمیکند و اما ان
له تجویف من جانبین و یا بسبب آنکه عضو را از دو طرف تجویف بود مثل ششش زیرا که این عضو هم بدواء لطیف قناعت کند و منها ما له
یا بسبب آنکه عضو را از یک طرف تجویف بود مثل اورده و شرائین و اعصاب دست و پا که این هم بدواء لطیف قانع باشد و منها ما لیس کذلک
و بعضی از اعضا عضوی هستند که تخلخل و تجویف نباشند و بدوا لطیف قانع نباشند فیفتقر الی الدواء القوی پس بدین باعث آن عضو
حشن و جهه بدوا قوی محتاج باشد مثل اعصاب دست و پا که بسبب صلابتی طرف دوا قوی مفتقر باشند و اگر عضو متوسط الجرم بود مثل کبد
پس درین دوا و بسبب متوسطه کافی بود و اما الوضع دوم از آن وضع عضو است و وضع موضع و مشارکت را اقتضا میکند و آنرا هم بیان
کرده میشود و وضع بر دو قسم بود قریب باشد یا بعید فالعضو القریب پس عضوی که از مدخل دوا قریب بود مثل معده فیکفیها قوة
بقدر ما یقابل علته پس آن دوائی که قوت او اندر مقابل مرض بود کافی باشد و البعید منه و عضوی که بعید الموضع از مدخل دوا باشد
مثل گرده یحتاج الی دواء قوی و دران عضو طرف دوا قوی محتاج باشد یعنی قوت دوا از قوت مرض زیاده باید کرد اما در مشارکت عضو
بعضو یکه متصل باعضاء دیگر بود پس استفراغ نماید ماده را که دران عضو حصول یافته است از آن عضو که مشارک آنست چنانچه حاصل
شود ماده بجانب مقعر کبد پس باید که مسهل بجانب امعا برآورده شود زیرا که مقعر جگر با امعا مشارکت دارد و اگر حاصل شود ماده در طرف
محدب جگر پس استفراغ بسوی کلیتین با ادرار باید کرد زیرا که حدبه جگر مشارکت بکلیتین دارد و اما القوة چهارم قوت عضو است فالعضو
الذکی الحس او الشریف او الرئیس لا یجسر علیه بدواء قوی و لا تبرید مفرط پس بر مرض عضو تیز حس مثل چشم و شریف مثل ریه و رئیس
مثل سر بدوا قوی و تبرید بسیار دلیری نباید کرد و دواء قوی التحلیل از داخل و خارج استعمال نباید نمود لهذا شیخ فرموده که
هرگاه تقویه عضوی از اعضاء رئیسه مطلوب شود زنهار دوا قویه بیکدفعه نباید کرد و کذا اگر تضمید نماید باید که به محلله ادویه قابضه طیبه
الرائحه ممزوج سازند تا حفظ قوت آن عضو کند و ایضا از افراط تبرید و به دستور تضمید مرخیات صرف در بین اعضا نهی کرده و انند و اولی نزد
اعضاء رئیسه مراعات قلب است پس دماغ و کبد و کذا در علاج معده و ریه که عضو مشترک است تمام بر نزد افراط تبرید روا نیست تا حد اگر
ضعف و درد پیدا بود و اینجا است که در حمیات حاده هرگاه ضعف معده باشد آب شدید البرودت ندهند و کذا مبردات دیگر و هستوم هرگاه
ضعف ریه با تپ یار بود افراط برودت نشاید و همچنان استعمال محللات صرف بر اعضاء رئیسه ممنوع در معده نیز ممنوع است و مراعات
اعضاء ذکی الحس آنست که دوا در برودت یا کیفیت لذاعه خود چون منبهات بکار نبرند و لا محلل بغیر قابض بحفظ قوته و لا یورد علیه دواء

کیفیة مخالفة کالزنجاری یا بالبستفرغ سواد و دفعه — دوم تحلیل مواد العضو بغیر آمیزش ادویهٔ قابضه یا ادویهٔ محلله نکنند تا ادویهٔ قابضه
قوت عضو را نگهدارند و قابضها آمیزان عضو و دوائی که مخالف طبیعت انسان باشد و از دو کنند مثل زنگار زیرا که زنگار بطبیعت سخت مخالفت دارد و دفع کند
مواد آن عضو و دفعه بیرون نکند زیرا که اصلاح طبیعت بیرون آید — حا ما مقدار المرض فالضعیف من المرض یکفیه الاصلاح بالدواء الضعیف والقوی
یفتقر الی الاقوی — لکن مقدار مرض پس مرض ضعیف را بسبب دوائی ضعیف کفایت میکند و مرض قوی سعی دوائی قوی محتاج باشد
و مرض ضعیف آنست که خروجش از اعتدال اندکی بود یعنی حرارت و برودت و غیره آن شدید نبود و نبض قوی بود و ضعیف نبود و ... فی الشق
و باقی کیفیت امور عشره که گفته اند ظاهر است حاجت بیان نیست راقم الحروف امور عشره را مفصلا بیان میکند تا که مبتدی کما حقه بفهمد پس باید
دانست که مراعات نوع مرض آنست که تحقیق نماید که مرض حادث است یا بارد یا رطب است یا یابس یا بسیط است یا مرکب یا مادی است یا ساذج تا مطابق آن
علاج نماید دوم مراعات مزاج حادث و مراعات مزاج طبعی آنست که مزاج حادث را بر مزاج طبعی مریض قیاس کنند که چه قدر بسبب افتاده و این معنی ملحوظ
شود و تصرف در کمیت و کیفیت ادویه مستعمل نماید چه اگر مزاج حار بود و مرض نیز حار عارض شود دلیل ضعف سبب بود و در بنجا احتیاج برودت
شدید البرد و کثیر الکمیة نباشد مگر آنکه مرض حادث در نهایت درجه افراط بود و اگر مزاج اصلی حار بود و مرض بارد حادث بود لامحاله دلیل قوت
سبب است و بسخونت قوی و بتکثیر مقدار دوا مفتقر بود و دیگر آنکه مرض حادث مخوف بود در یا افراط تسخین جزوی دیگر نظر بمزاج اصلیه متوهم
گردد که چه بنا شد ... سوم از مراعات معرفت مزاج جنس ذکور و اناث است اما آنست که مزاج ذکور نسبت بمزاج اناث
حارتر است پس مرضی که اناث را حادث گردد اگرچه آن مرض حار باشد دوا بسیار و کثیر التبرید نباید داد و کذا خواجه سرایان و اطفال را بسیار سرد نباید
داد و چهارم از مراعات سن است و او آنست که اگر مریض طفل یا شیخ بود مسهلات قوی ندهند و اگر مثلا بمرض حاره شوند آنچه شدید البرد بود
کا لو بخورانند که ضعیف مزاج از تحمل آن نیست و اگر چه نظر بآنکه مرض گرم شیخ بغیر از قوت سبب نمی باشد دوا مقابل سبب باید داد و افراد در
تبرید در بنجا مطلوب است لیکن ضعف قوی ایشان شیخ آن گشته خطر دیگر ... حال کار تحمل نیست منع از افراط تبرید نموده اند مگر آنکه ضرورت
داعیه مستعجل میکرده ... و دران صورت آفت قوی باشد که و بنوعی نه بحکم خوف اجل استعمال بطرز عاجل نتوان کرد پنجم مراعات عادت
مریض است و آن آنست که چه ... مسهل وقتی است ... مسهل قوی در طبیعتش چگونه است تا موافق حاجت تدبیر کرده
شود چه ملاک امر رعایت عادت است و این بدون تجربه حاصل نمیشود لهذا گفته اند بیمار تا ممکن باشد همان چیز را استعمال کنند که سابق آن
تناول کرده باشد چون مسهل خواهند داد نخست بملینات خفیفه امتحان طبع کنند بعده مسهل بدهند و اگر مریض افیونی یا بنگی و یا شراب
خوار باشد رعایت عادت او نیز ملحوظ دارند یعنی مسهل بآن وقت دهند که وقت خوردن افیون نباشد و روغن بادام داخل همراه مسهل
استعمال نمایند که ... افیون ... همراه منضج ... ششم مراعات فصل است و آن آنست که در بابند
که ... فصل ... مثلا ... اگر گرم شود و ... فصل
حار باشد ... احتراز باید کرد و ... باید ... و اگر ... فصد را بهتر ... دانند و قس علیه
الباقی ... هفتم ... آنست که صاحبان صناعت ... مانند آهنگران و حلالان و حمامیان ...

وفا صدان جلد رود دایم السفر را مسهل قوی نشاید داد و اغذیه گرم و خشک نیز نباید زیرا که امراض لاحقه بایشان اکثر صفراویه و سوداویه باشند و صاحبان فربهی

بارد و رطب باشند گازران و شناگران داخل فربه و سکین را امراض حادثه ایشان اکثر وسوی و بلغمی باشند فصد و اسهال و قی ایشان را زود احتیاج لازم است

و اشیاء حار یابس خوردن جایز و هشتم مراعات صحت است و آن آنست که اشخاص قحیل و خشک مزاج مانند الم و لاغر خصوص که گردن او بلند و باریک و شانهای او

بر آمده بود مسهل حاره قویه بسیار مضرت خصوص بدل الفصد و آلات تنفس که منجر بسل و دق بوده میگردد حتی اللقدور در اصلاح اخلاط ایشان کوشند با غذیه مولد خون

جید رطب خورانند و اگر اصلاح نیابند الا بالملینات و مسهل لطیفه خفیفه معدله تنقیه نمایند و اگر توانند قی فرمایند و قی نیز مضر ایشان است لیکن ضرر مسهل حاره زیاده از ضرر

قی است و اشخاص لحیمه شحیمه فربه متوسط ایشان هر دو امر اسهال و قی و فصد و حجامت و ارسال علق بحسب حاجت سود مند و افراط فربهی نیز مانع استفراغ است

زیرا که بسبب انضغاط عروق ایشان و لحم و سمین خوف آنست که فضول بسوی احشاء منجذب گردد و نهم مراعات بلد است و آن آنست که بداند

که شهر گرم است یا سرد و من حیث الاقالیم چیست و من حیث الوضع و للمجاورات چگونه و خاصیتش چنان افتاده پس موافق تقاضای او رعایت در علاج

نمایند مثلاً اگر اقلیم معتدل بود و عارضی و مانعی اعتدال آن شهر را لاحق نشود لیکن در جنوب او کوه باشد و در شمال وی دریای شهر پس بسبب در چنین شهر که بالذات

معتدل است بالعرض که من حیث الاقالیم جاری و گرم است و من حیث المجاورت مرطوب فراط سخین و تبرید شاید کرد برجه اعتدال رعی باید داشت و چون مزاج

او معتدل است ادنی متغیری در تغیر مزاج سکانش اثر نماید و گذشت که سبب ضعیف استدارک بدو استغیه نتوان کرد و اگر در شهر حار مرض حار افتد در بحا

حاجت به تبرید کمتر از بلد معتدل بود و ایضاً در شهر بسیار گرم تنقیه کمتر باید کرد و از مسهل قوی و مقی قوی احتراز باید نمود و حمیات اخراج دم حاجم القوة

باید فرمود و کذا در بلد شدید البرد اجتناب از مسهل و مقی ضرر است و در آنجا امکن مبادرت به بر آوردن خون نکنند و اگر ضرورت به فصد ابه از حجامت

دانند و دهم مراعات قوت است و آن آنست که اگر مرض قوی و مریض نیز قوی بود وقت حاجت مبادرت باستفراغ باید نمود و بادویه تبریدات سطح همچنین سایر

تدابیر و اگر مرض و مریض هر دو ضعیف اند تدبیر و استفراغ وقت حاجت بادویه ضعیفه باید کرد و هرگاه قوت قوی و فضله قلیل باشد و یک مرتبه زایل نگردد و لا بد استفراغ نمایند بدو اینکه تنقیه آن بیکدفعه نماید و اگر قوت قوی و فضله بسیار بود تنقیه بدفعات باید و تقویه نماید و اگر قوت ضعیفه و فضله

بسیار بود تنقیه بادویه لطیفه و متوسطه بدفعات و تفاریق نمایند و تقویت داده و اگر قوه متوسط باشد و فضله هم متوسط تنقیه بدوا متوسط نماید لهذا که فصل داده و هم او از ضعف قوت

ضعف حقیقی است چنانچه مذکور شد و انتهاء آن وقت سوم از قوانین کلیه علاج بدو لحاظ اوقات استعمال دوا است بسوی تحریک الارض فی ای وقت من الاوقات - و قانون وقتی دوا شناخته میشود اگر مرض

از اوقات اربعه کدام وقت است مثلاً الورم الحار ان کان فی الابتدا یستعمل علیه الرادع فقط مثلاً اگر ورم گرم که شروع مصاب اعضاء رئیسه باشد و در ابتدا بود برای منع او دوای رادع فقط استعمال کنند مثل عدس و بیضه مرد

که عنوز او را بر خشک کنند پس گلاب کرده و بپوست برهم دیگر و روغن گل بسرد با مسح مع ساید و حمیده بر آن نهند باشد و کشته از چیز نیست - و ان کان فی الانتها یستعمل المحلل و حده

و اگر ورم گرم در انتها بود پس بر آن ورم تنها ادویه محلله استعمال کنند مثل تعل و خطمی و قیام بیرون فلک - و اگر ورم گرم در میان ابتدا و انتها

بود پس هر دو باید بود بطریق بینها - در الوقت لطرع و محلله آمیخته استعمال کنند مثل بابونه و اکلیل و غیره - و فی الانحطاط یقتصر علی المحللات الصرف

و اگر ورم در زمان انحطاط بود در الوقت محللات صرف بغیر آمیزش دیگر ادویات استعمال کنند و من المعالجات العجیبة المشترکة لاکثر الامراض ولا سیما المزمنات

عمده و عجیبه که مشترک النفع برای اکثر بیماریها است اینست الفرح و لقاء من یحبه و ملازمة من یستحیی المریض منه و لبستان که حکم بر حتی اکثر الامراض من العشاق فرح و خوشی و سرور است و ملاقات کردن بشخصی که مریض او را دوست میدارد و ملازمت نمودن بشخصی که مریض از آن حیا میکند و ملازمت

شخصی که بحضور او محبت والفت گیرد بجدیکه بسا اوقات از عاشقان که بمفارقت معشوق لاغر و بیمار شده باشند و صاحب فرش و علاجی از قوت رفتار شده باشند برؤیة المعشوق بعد الجفاء و غنه بهجر و دیدن محبوب و معشوق که بعد از جفا بسیار ملاقی شود صحیح و تندرست میشوند و تقویت و قوت در خود حس یابند و باستقبال او برمیخیزند و او را آورده نزد خود می نشانند و مادام که او نشسته با او کلام میکنند بکمال شوق میشنوند و او در ناله نمیکنند و درد و ضعف و اضطراب را فراموش مینمایند و هرچند محبوب و معشوق آن عزیز تر و مرغوب القلوب و محبت و عشق آنها زیاده بود تقویت و افاقت آن زیاده باشد کما لا یخفی و جعلی الفهیم و کذلک الروایح اللذیذة والاستماع الطیبة – و نیز از معالجات جیده مشترک النفع هست خوشبوهای لذیذه شمیدن و نغمات خوش آوازان شنیدن چنانچه شاعری گفته خوب رویان و خوش آوازان بهشت او بیمار را در دماغش بوهای خوش تو هر ساعت بدار در ساز بنوازند نغمه خوش با واز حزین تا تا فرح یابد دل و جانش بیاساید زین دو وقت گل گر باشد در ایر بسوی بوستان زانکه صحت میفزاید بوستان باد و ستان سایه بید و لب جو موجب صحت بود دیگر از حکایت های شیرین روح را راحت بود هرچه وارد و دست بیمار از غذا یا از دوا و ساز حاضر گر نبود نافع آن رنج را دارد آنچه عادت شده و در تندرستی خوشش دیگر تو آنرا باز گیری لقد یابد هر دلش را و ربما ینفع الانتقال من هوا الی هوا آخر و من مسکن الی مسکن آخر و من فصل الی فصل آخر – و بسا هست که مریض از انتقال هوای بهوائی و همچنین از مسکنی بمسکنی و از فصلی بفصلی دیگر نفع می یابد – و قد ینفع من تغییر الهیئة کما ینفع الاستعطاب من وجع الظهر – و گاهی مریض را از تغیر شکل نفع می یابد چنانچه استادن اندر درد پشت نفع میدهد والنظر الشزر الی شیء یلوح من الحول و دنبال و گوشه چشم طرف شی درخشنده روشن نگریستن حول و کج بینی اطفال را نفع میدهد والنظر الشزر هو النظر بتحرک عینیه الی من غضب علیه و لوح بالفتح درخشیدن برق و پیدا شدن ستاره هست و فی حدود الامراض الحول بفتح الاول و فتح الواو و هو ان یمیل احدی الحدقتین الی الانف والاخری الی الصدغ و بری صاحبها کل واحد اثنین – و امراض الترکیب و تفرق الاتصال الاولی تاخیرها الی الکلام الجزئی – و معالجات امراض ترکیب و تفرق اتصال را تاخیر آن تا کلام جزئی بهتر هست یعنی بهتر آنست که معالجات امراض ترکیب و تفرق اتصال در فنون آخرین بیان کرده شوند زیرا که کثیر النفع اند و درینجا گنجایش ندارند و درینجا تنگی پدید می آید که شاید ماتن علیه الغفران مرض نسیان میداشت زیرا که باوجود اقرار نمودن بیان فنون ثلثه اعمال بالید را بیان نکرده و در فنون اخرین هم مفصل بیان نکرده اختصر هم در شرح اول که مختصر بود بمتابعت ماتن بیان نکرده لکن اکنون ضرورتاً اعمال بالید را بیان کرده میشود تا که این مختصر از آن خالی نماند پس باید دانست که اعمال بالید شش قسم است جبر عظم مکسور – و رد عظم مخلوع – و بط و قلع و قطع و کی و خیاطت و در بیان حکم هست دلک و کبس و قدح و امثال آن فصل در بیان علم جبر و آن عبارت هست از آنکه استخوان شکسته باز بجا برآمده را ببندند به نهجی که معروف و مشهور هست و شکستن استخوان را کسر گویند و بیجا شدن او از مفصل اگر به نوعی بود که همه آن از مفصل برآمده باشد خلع نامند و الا وثی خوانند اما وهن و وثی هر دو باهم مرادف اند و مناسب آنکه باستخوان و آنچه محیط او ست گوشت لاحق شود یعنی آنکه استخوان از جای بلغزد یا برآید و این فصل بدو قسم گفته میشود قسم اول اندر کسر و تدبیرش آنکه عضو را بر می کشند و بهیئت اصلی آرند پس بعصابه به بندند بستنی معتدل و باید که عصابه بر نفس عضو محکم بندد و برادون او نرم تر و باید که عصابه هموار بود و مطابق عضو مکسور باشد و بعد تعصیب هر جا که مغاک بیند رفاده بران نهند تا تمام عضو مستوی نماید پس تخته ها که از چوب انار و بید و امثال آن که نرم باشند ساخته باشند و هموار کرده بران گذارند از هر چهار طرف و بریسمان بپیچند تا محکم بماند و این تخته ها را بتازی جبایر گویند و جبیره مفرد او ست و بعد دو سه روز باید گشاد و جبائر را به تخفیف ...

فصل در بیان اعمال بالید شش قسم است

وتلطیف تدبیر نمایند تا از حدوث ورم ایمن بود و بهترین غذا درین وقت مزوره خردسن بچه است و خوردن یک مثقال گل ارمنی بجلاب بجهت
استقامت عظم مکسور نفع تمام دارد و موسیائی پارسی نیز سریع الاثر و گل شب بمالی اندکی دادن نیز اسرع النفع و جبایر را پیش از عدد روز نباید گشود
مگر بضرورتی و آن درد است یا خارش که درین حالت گشادن و قدری در هوا داشتن عضو لازم است و تنطیل آب نیم گرم جهت خارش کثیر الاثر است چون
یک هفته بگذرد و ورم و جراحت هیچ نباشد باید که در تعصیب تحویل کنند و چابها بلکه تخته ها در بعد میکشیده باشند و جبیره نهند و تغلیظ تدبیر نمایند تا لحم
کله و پاچه و هریسه بما خند آن و زرده بیضه مرغ نیز مفید بود و آخر هنگام انعقاد و شد بستن عصابه روز بروز سست می باید بست و نشان انعقاد و شد آنست
که بر عصابه خون ظاهر شود تا که درین شد سخت نشود عضو را حرکت قوی ندهند و ابتدا عضو را بر یک وضع نهاده باشند بلکه بعد ظهور استحکام اندک اندک حرکت
همی دهند تا گرفتن نماند و میعاد جبایر بستن حسب حاجت است و هرگاه استواری محقق شود احتیاج بدان نماند و هر چند عضو مکسور بزرگتر بود جبایر دیرتر باید
بست و صاحب ذخیره گفته که عضو مکسور تا بیست روز نگذرد جبیره نباید بست و بر لطعما باکتفا باید کرد مگر آنجا که خوف اعوجاج یا آفتی دیگر بود که درین صورت توقف
روا نباشد اگرچه روز اول بود و هرگاه ورم با کسر یار بود باید که زرد در آب عنب الثعلب یا خرفه حل کرده طلا نمایند همچنان جبیره بر او طلا سازند و اگر بطعم دراخته
بغایت نرم بندند و روزی دو بار بگشایند تا که ورم دور شود و بعده بعلاج کسر رجوع نمایند و هرگاه با کسر گوشت کوفته شده باشد بر گوشت مرضوض بشرط
نشده و خون بر آن نشاند التعفن محفوظ مانند و هرگاه کسر مع الجراحت بود جایگاه جراحت مکشوف دارند و حوالی او رفاده و جبیره بنوعیکه مناسب بود بربندند و
هرگاه از عضو مکسور مجروح خون سیلان کند صبر کنند و دم الاخوین و مر با بیک ساخته بر جراحت پراکنند و اگر تن ممتلی از خون بود از طرف مخالف رگ زنند
و الا ارطا سمت مخالف نیز کافی است و هرگاه عضو شکسته بسته شود لیکن صلابت در آنجا باقی بود و مانع حرکات شود اگر آن صلابت قریب العهد بود و متحجر
نشده باشد قطعه اسفنج بنهند یا ادویه قابضه عاصره بنهند و بر بالا قویه محکم ببندند تا سختی دور شود و اگر بعید العهد بود و متحجر شده باشد مراهم
قیروطی ملینه مرخیه برزم نمایند و با آب گرم تنطیل نمایند قسم دوم اندر خلع و اخوانه. و تدابیر خلع آنست که اگر خوف انصباب ماده بدانجا بود فصد کنند و طلع نرم — در خلع
سازند و یک مثقال گل ارمنی بجلاب دهند و غذا مزوره بار و غن بادام فرمایند تا از تپ و ورم محفوظ مانند پس نظر کنند که خلع بسیط است یا مرکب بجراحت
و ورم و قرحه پس اگر خلع مرکب باشد از این امور نخست تدارک وی کنند و بعده بعلاج خلع پردازند مگر آنکه خلع در عضوی بود که باسانی و بی درد بجای خود
نشیند که درین صورت التفات بدیگر امور نکنند و بمعالجه خلع متوجه گردند و تدبیر بجا نشاندن عضو آنست که از پیوند پیچ اندک اندک بجنبانند راستا و چپا
پس بتانی بکشند تا که بجای نشیند و بسیار باشد که درین وقت آوازی بدان مفصل و این دلیل استقرار او در محل خود و بعد ازان عضو به وضعش ببندند
تا که بازنیاید و اگر از بستن درد شدید بود بند بگشایند و عضو همچنان با احتیاط دارند تا که خاطر جمع شود و عصابه که بر عضو پیچند نشاید که خرقه خشک
بود چه از خرقه خشک که بر عضو پیچند خوف سوختن و تورم آن جایگاه است و اولی تر آنکه سماق و گل ارمنی با آب برگ مورد و امثال آن بیامیزند و
پارچه دران آلوده تعصیب نمایند و سر و ساخته و ادویه جارکت زیاده نشاید بجید و آبجو با آب مورد ضماد نیک است و تدبیر خلع هر عضو علیحده است از مطولات
بجوبند و تدبیر وثی آنست که اگر عضو از مفصل کمتر آمده باشد روغن گل مالند و برگ مورد نرم کوفته بران پاشند و باعتدال ببندند و سماق و خطمی ببیاض — در وثی
بیضه طلا نمایند و اگر خروج بیشتر بود ادویه قویه ضماد سازند و اگر با ورم بود ماش و گلنار و اقاقیا و فوفل و سماق بسفیده بیضه طلا نمایند و تدبیر رض و فسخ که
چون تدبیر وثی خفیف است و تنطیل آب گرم درین اعراض جلیل الاثر است خواصه اگر در چوب موران مطبوخ بود و گل ارمنی بسفیده بیضه سرشته طلا نمایند — در رض و فسخ

فصل در بیان احکام بطه

سرلیج الاثر ست ... بی خفیف و همین دوهی را دور کند فصل در بیان احکام بطه باید دانست که ورم تا نیک پخته نشود نباید شگافت و شگاف در
ورم بموضعی باید کرد که نرم تر و بلندتر بود و واجب است که بط در طول بدن کنند تا لیف های بریده نشوند مگر بط های ... که ورم این وعجا بطول تن
نشاید شکافت بلکه در عرض بدن تا بلی آفت باشد بخلاف جبهه که وی اگرچه ذی تشنج است لیکن در بط او مراعات جهت تشنج نمی توان کرد و بطول
بدن میباید شگافت زیراکه وضع لیف های او در طول است اگر ماده بسیار بود بتفاریق بیرون آرند تا ضعف نیارد و بعد تنقیه ریم تمامه از پنبه
کهنه پاک سازند تا هیچ چرک نماند بعده جهت اندمال از توتیا و گلنار و عارزو و دم الاخوین و ازروت مرهم سازند و بکار برند سرلیج الاثر ست و ایضاً

فصل در بیان احکام کی

لازم ست مر بط کننده را که ادویه حابسة الدم و مرهم مسکن الوجع مخصوصه باین کار مهیا دارد و بهترین حابسات دبیر [illegible] ارنب و نسج عنکبوت در سفیدی
بیضه سرشته ملتقم سازند و بهترین مسکنات مرهم سفیداب ارزیز افیونی است و جهت تشرب لفوع کوکنار و شربت خشخاش [illegible] و استعمال آن فصل در بیان
احکام کی یعنی داغ دادن و آن دو گونه است یکی آنکه بآتش بود و آنچنان باشد که چیزی تندار یا سیال چون روغن گرم کنند بآتش و بر عضو نهند تا
بسوزد و جهت این کار سکوی [illegible] بهتر از همه اشیاست مگر در خراج که از شوصه تولد کند که در آنجا زر را [illegible] طویل باید کرد النه چنانچه بیاید و کذا در علم الصبیان که
ما مین بر داغ همی دهند و از لبد داغ کردن اولی تر است چنانچه در امراض صبیان گذشت دوم آنکه بی آتش بود و آنچنان باشد که ادویه حاد الکیفیت برنهند
تا عضو را بسوزد و چنانچه ادویه آب که اقسام آن معروف و مشهور است و اینها نیز سوزنده است اما نه با فراط و حدت کثیر هم ندارد لهذا برای جهت تتمیم بکار برند جهت
آن آهک آب نادیده صابون [illegible] ازمنی هر سه برابر بسایند و با آب خاکستر انجیر و بول گوکان تا بانج [illegible] شده و سرجاکه خواهند برنهند بالجمله منفعت داغ ناری
آنست که رطوبت های فاسد کثیر که در عضو گرد آمده باشد دور کند و مزاج و گوهر آن عضو تباه سازد و علتهای بد را بدو کند و از انواع استفراغها که

منافع داغ

تنقیه وی حاصل نشود و بسبب داغ آن رطوبت فاسد معدوم گردد و منافذ بزرگ که مسلک ماده بد دهنده است بربنده و سخت شود و سوء مزاج
بارد از عضو زوال پذیرد و سیلان خون بایستد منفعت داغ دوا قریب بداغ ناری است خصوص در انسداد مسالک و نیکو تدبیر نیست برای کسیکه تحمل
داغ ناری ندارد و ایضاً بناصور مخصوص است اکنون امراضیکه داغ در آن اطبا تجویز کرده اند بیان میکنم یکی از آن درد چشم است که کهنه بود و سببش نزله
باشد دوم ضیق النفس که از نزله کثیر باشد سوم جذام چهارم درد سر کهنه و نزول الماء پنجم [illegible] باشد ششم [illegible] هفتم ناصور گوشه چشم هشتم خراج
که از شوصه تولد کند نهم خراج که در جگر بود و بیم انفجار [illegible] جگر افتد [illegible] و شربت مدره انتفاع نیابد دهم امراض سپرز یازدهم ضعف معده که از نزله بود دوازدهم
انتقا
[illegible] خلع مفاصل بازو از سر کتف بسبب کثرت رطوبت یا بسبب زخمی [illegible] باشد سیزدهم استرخا مفصل سرین و وجع ورک چهاردهم عرق النسا پانزدهم
قیلة الاثنا نزدهم فتق بن ران [illegible] هفدهم وجع دندان هژدهم نزف الدم از هر موضعی که ظاهر شود و آلت کی را در آنجا وصول ممکن باشد و آنقدر قلیل

طریق داغ دادن

داغ بود و چون طریق داغ اکثر عضو مختلف الوضع است هر علت را طریق جدا ذکر میشود آنچه متحد الطریق است آن یکجا مذکور خواهد شد بالجمله طریق داغ
درد چشم و ضیق النفس نزلی آنست که موی از وسط سر بتراشند و در همانجا داغ دهند به نحویکه پوست سر جمله بسوزد و چون پوست باز افتد احسن آنکه استخوان
آنجا را نیز قدری بخراشند تا بخار ماده نزله بیرون آید پس اگر نزله قویست دو داغ بلکه سه داغ باید داد با هم نزدیک جراحتی را زمانی طویل مندمل نشدن
نباید داد تا رطوبت کاهیده بیالاید بعده مرهم مندمل بباید ساخت داغ جذام آنکه هرگاه خوف حدوث او متحقق شود باید که پنج جا داغ دهند یکی بر رستن گاه موی
پیشانی دوم بر قفا یا فوخ سوم پس سر بموضعی که [illegible] پس سر بلند تر ست و دو داغ بر پس گوش بجائی که [illegible] ست داغ صدع در صداع و شقیقه

مفرط و خیال هندره نزول الماء آنست که شریان صدغین را که بزرگ هست بسوزند و درینجا باید که داغ مکرر کنند تا شریان سوخته شود چه اگر نسوزد
سود ندهد لهذا بعضی بهر احتیاط پوست صدغ در طول شریان مشق می سازند و آن رگ را عریان کرده داغ بران می نهند تا بالکل شبه باشد و بعضی رگ نی کور
را عوض داغ بتر سبکنند یا سل و بیان آن در بحث فصد شریان خواهد آمد داغ شتر زا بینا آنکه نخست موی فرق سر را پاک بموچینه برکنند و بآلات باریک سوزن
مانند برین موی داغ دهند تا آنجا که موی با هم پیوسته بود تا شد بعده موا یکی داغ نمایند و بعضی بادویه تشبیه پاک کنند داغ غرب یعنی ناسور گوشه چشم آنست
که نخست گوشت ناسور را بجای ببرند تا استخوان پدید آید پس بنگرند که استخوان درست هست یا کیره هست یا قدری تباه شده اگر تباه شده باشد قدری از آن تراشند
و الا فلا بالجمله بعد ظهور تحقیق استخوان و تفحص منفذ ناسور بالتی باریک داغ دران منفذ کنند و حین داغ لازم هست که اسفنج یا پنبه کهنه بآب سرد کرده
بر چشم گذارند تا گرمی داغ بدو نرسد و این داغ بنوعی باید کرد که بجانب بینی سر کشد و این کار اگر از یکبار حاصل نشود دو سه بار تکرار باید کرد و نشان کشاده
شدن منفذ بداخل بینی آنست که چون دهان و بینی مریض بگیرند نفس از منفذ چشم بهی آید پس پنبه بمرهم زنگار آلوده در وی گذارند و یکروز پنبه کهنه
تنها بگذارند تا که فراهم آید داغ خراج که از شوصه تولد کند آنست که هر گاه وی بزرگ شود و به نفث پاک نگردد و ریم کند باید که آن را بانیچه ذرا و مد طول
داغ کنند بدین طریق که دهن زیت بسیار گرم کنند و در راوند ریزند و گذارند تا سخت گرم شود پس بار نیچه گرفته داغ دهند هفت جایگی آنجا که سر دنده
استخوان چنبر گردن با هم پیوسته و چون اینجا داغ نهند نخست باید که پوست آن محل بالا کشند پس داغ دهند دوم آنجا که قریب بود جبین هست
و میل بسوی پیش دارد و دو داغ کوچک باید کرد یکی بسوی راست و دیگری بطرف چپ گردن سوم میان پهلوی آنجا که میل بسوی پیش دارد دو
داغ بزرگ کنند چهارم میان پهلوی آنجا که میل به پشت دارد دو داغ دیگر دهند پنجم بالای فم معده یکداغ دهند ششم مابین دو شانه یکداغ دهند
هفتم هر دو جانب پشت فروتر از محل داغ میان دو شانه هر طرف یکداغ و این دو داغ پشت کوچک باید کرد و بعده مرهم سفید بر مرهم آهک علاج
نمایند و بدانند که درین مرض داغ با آهن و امثال آن نشاید کرد و ایضاً تجویز شق نباید شود که خطر عظیم دارد داغ جگر آنست که آخر وی آنجا که نزدیک پیخوله
ران هست اندکی برتر یکداغ نهند چنانچه پوست جمله بسوزد و بغشا رسد و ریم بر آید و این چند روز فراهم نشد نهند تا خوب پاک شود و درین اثنا غذا چرب
مناسب و غسال بسیار ده باشند و بعد تنقیه تام مندمل گردانند و باید دانست که هر گاه خراج در جگر پدید آید اگر در گوشت و پیست بعلاج ورم جگر توجه کنند
و داغ درینجا دخل ندارد و نشان ورم گوشت جگر تپ لازم هست و ثقل و درد بجانب راست پیدا بودن و بعد از تنقیه منتفع گشتن و لیکن آنجا که درد شده
بود و هیچ تنقیه سود ندهد بدانند که ماده زیر غشا هست درینجا داغ نفع دارد و تا ماده مستحیل بمده نشده باشد داغ سپرز آنست که پوست شکم را
که بالای او هست بمنقار ها بر دارند پس داغ دهند با آلتی آهنی و آنکه سر او دو شاخه بود تا در یک دفعه دو داغ حاصل گردد و قریب بیکدیگر دو دفعه
داغ دیگر کنند تا سه دفعه شش داغ پدید آید با هم نزدیک و بعضی قدما آلتی ساخته اند شش شاخه که بیکدفعه شش داغ کند داغ معده آنست که بر فم معده
سه جا داغ دهند بر شکل مثلث چنانچه یک داغ اندکی فروتر از غضروف خنجری افتد و دو داغ دیگر از دو جانب آن قدری فروتر تا بر شکل مثلث باشد
و داغ بقدر سطبری جلد باید داد و مندمل شدن ندهند تا دیر رطوبت انصباب یابد و حاجت بداغ معده در سوء القنیه هست که نزله دماغی پیوسته او
ریزد و آنرا تباه سازد حتی که هیچ معده تدبیر سود ندهد داغ استسقا آنست که پنج جا داغ دهند یکی بر فم معده دوم بیک سوم بر سپرز چهارم بر قصبه
پنجم بالای ناف و این مخصوص بطبلی و زقی هست و لعمر پاس تدابیر دیگر باید کرد داغ سر کتف آنست که هر گاه مهره استخوان بازو از سر کتف بیفتد باید که

اول مهره را بجای خود برند پس داغ کنند بدین طریق که مریض را بر پهلو سالم خسپانند پوست آن محل را که مهره لغزیده باشد بغاره یا بسر انگشت بردارند تا قوت داغ بعصبها و رباطها که آنجا است نرسد پس حوالی آنجا داغ دهند متعدد و داغ آن چهار است بر شکل مربع و داغ چنان باید که سطبری پوست تمام بسوزد و داغ مفصل ورک که جهت وجع الورک و عرق النسا کنند آنست که حوالی وی داغ نهند متعدد و بعضی اطبا آلتی می سازند بر شکل قدحی و دو دایره دیگر در آن نصب میکنند چنانچه در یکدفعه سه داغ بدو حاصل آید و این قدح را بالای ورک بگذارند جهت گرفتن و فصل فیما بین دایره منتصبه و قدر سطبری یک انگشت باید داشت بالجمله بعد داغ مدتی مندمل شدن ندهند تا نیک ترشح کند پس از آن مرهم سازند و داغ دادن دندان موجعه که از سوء مزاج بارد ساده بود یا از بلغم و برد اشتفع نشود آنست که از زر یا از آهن میلی سازند و انبوبه بر دندان نهاده و بر آنجا مستحکم داشته آن میل سرخ کرده با انبوبه در آرند و بر دندان رسانند و زمانی نیک بدارند و با تکرار کنند تا خوب داغ شود و اگر حوالی آن سن نخمیر در گیرند و روغن زیت جوشان کرده بمغرفه صغیر گرفته بر آن نخمیر اندازند مجوز است و از این داغ درد و خور ساکن میشود و داغ ناصور لثه آنست که بر یکطرف میل صوف پیچیده آنرا در روغن زیت یا روغن گل یا روغن کنجد که جوشان باشد در آرند پس بر گوشت فاسد گذارند و تکرار همی کنند تا گوشت کنده تمامه بسوزد در طوبت هاکه با نو التمام است خشک شود انتهاه هر محلی که وی عور بود چون داخل انف و فم متعدد و مکی یعنی داغ دران مطلوب شود مع محافظت حوالی وی طریق داغ آنجا همانست که بوساطت انبوبه داغ دهند چنانچه در داغ دندان گذشت و بدانند که انبوبه مانع حرارت میل نخواهد شد از تنگ جرمی و بایدکه قلق و مغره بسرکه مذاب سازند و بران انبوبه از طرف خارج بپالایند پس خرقه بدان بپیچند و نیک سرد کنند دگلاب سرد یا به بعضی عصارات بعده بعمل آرند تا بی ضرر باشد و هرگاه داغ جهت استفاده لحم فاسد کنند احتراز از گوشت صحیح واجب دانند و نشان لحم صحیح آنست که از داغ الم کند و گاه باشد که احتیاج افتد با نکه بعظم العظم را که زیر او ست نیز داغ دهند تا فسادیکه در وی متادی شده باشد زائل شود اما اگر این استخوان ضعیف بود داغ غایر نشاید داد تا بدماغ ابراز رسانند و موجب آمد تشنج نگردانند و در غیر ضروری کی بالاستقفا باید کرد و خواصه اگر جهت نزف الدم کنند تا خشک ریشه عمیق نندار پدید آید و زود ساقط نشود چه سرعت سقوط خشک ریشه باعث آفت عظیمه است. فصل در بیان سل و تبر شرایین. سل یا الفتح آنست که شریان را بعد انکشاف نظر کنند که رقیق است یا عظیم اگر رقیق باشد بغاره برآرند و از دو جانب ببرند قطعه از آن بطول سه اصبع مضموم مستخرج سازند پس ادویه قاطع الدم برافکنند بعده مرهم مندمل سازند و اگر شریان بزرگ باشد تحت او قصد کنند و بعده از دو جانب بخیط ابریشم بمفاصله سه اصبع بسته از وسط منقطع گردانند و هذا هو التبر و ذرور قاطع الدم بهر حال ضروریست و بعضی سل را مخصوص دانسته اند بآنکه شریان را بالاسلاله منقطع سازند بعد انکشاف و تعلیق بغاره و ابره و او را بر انداخته آلت مذکور را پیچ میدهند تا که شریان از هم منقطع گردد بالجمله عمل سل خالی از آفت نیست که الوزسها و نزف الدم و غشی از ین پیدا آید چون از بیان اعمال بالید فارغ شدیم سوی تن رجوع نمائیم. فنتکلم فی علاج امراض سوء المزاج پس اکنون در بیان علاج امراض سوء مزاج بقانون کلی کلام کنیم. وسوء المزاج المستحکم. وسوء مزاج دو قسم بود یا مستحکم باشد و آن آنست که حصول آن بکمال رسیده باشد. وتدبیره المعالجة بالضد. وتدبیر آن علاج کردن بضد است یعنی حار را بارد و بارد را حار دهند و قس علی هذا غیرها فالبارد سهل الزوال فی ابتدائه و عسر فی انتهائه. پس سوء مزاج بارد در ابتدا سهل الزوال است و در انتها عسر الزوال است یعنی در ابتدا زود تحول نمود و در انتها دیر زوال پذیرد والحار بالضد. وسوء مزاج گرم بعکس باشد یعنی در ابتدا صعب الزوال است و در انتها سهل الزوال.

فصل در بیان سل و تبر شرایین

فصل در بیان علاج سوء المزاج

والتجفيف اسهل فالقصر مدة من الترطيب ـ وخشک کردن سوء مزاج رطب آسان است و در اندک وقت حاصل گردد بخلاف تر کردن سوء مزاج یابس که در
وقت دراز حاصل شود وصعب الحصول است ـ واما في الطريق ان يكون و سوء مزاج یا آنکه در طریق تکون باشد باینکه بدن استعداد حصول آن یافته و
لیکن هنوز از ان چیزی حاصل نگشته فتدبیره التقدم بالحفظ بازالة سببه پس علاج آن تقدم حفظ صحت است بدور کردن سبب آن واما في
اول الكون فتدبيره بهما معاً و سوء مزاج یا آنکه در اول تکون است و چیزی از ان حاصل شده ولیکن هنوز بکمال نرسیده پس تدبیر آن بهر دو
معا یعنی علاج بالضد و تقدم بالحفظ سازند و این علاج مخصوص بسوء مزاج فقط نیست بلکه بجمیع امراض است ـ وسوء المزاج ان كان ساذجا فكفى
فيه التعديل ـ سوء مزاج اگر ساذج باشد او التعديل کافی است یعنی آنچه بضد او کیفیت باشد ـ وان كان ماديا فاستفرغت مادته ـ و سوء مزاج اگر مادی بود
ماده موجبه آن اخراج کرده شود یعنی بفصد و اسهال وغیره ـ وان تخلف بعده بدل ـ واگر بعد از استفراغ ماده خلیفه از سوء مزاج باقی ماند تعدیل
و تبدیل مزاج بضد باید کرد و چونکه علاج سوء مزاج مادی منحصر باستفراغ است لهذا شرائط و امور که واجب است مراعات آنها در هر استفراغ ذکر کرده
میشوند ـ والاشياء التي يجب مراعاتها في كل استفراغ عشرة ـ و امور یکه رعایت آنها در هر استفراغ واجب است ده امر است چنانچه شاعری گفته ـ ده
آن امور عشر لذ شرح سهل شد پسند ها که هم آنرا جمله در یک بیت بهر خود عدد را امتلاء و قوت سن و مزاج سحنه است را باز امراض است فصل عادت کار و بلد ـ دار
الاول الامتلاء فالخلاء امحالة مانع ـ اول از ان امتلاء است خواه امتلاء بحسب اوعیه و خواه بحسب قوت و یا بحسب هر دو باشد و امتلاء بحسب اوعیه
خود ظاهر است و امتلاء بقوت آنست که در بدن خلطی فاسد واجب الاستفراغ باشد و علامات امتلاء اعیا و ثقل یا ضعف وغیره چون ثقل فم معده
و غثیان و قلت شهوة طعام و امثال اینها است پس سزاوار آنست که استفراغ خلط غالب نمایند بادویه مختصه آن خلط و اگر دو خلط غالب باشند نیز بحسب
آن هر دو و اگر سه خلط زاید بود نیز بدستور شقیه نمایند خلاء که ضد امتلاء است مطلقاً خواه بحسب اوعیه خواه بحسب قوت و خواه بحسب هر دو بود لامحاله مانع اسهال
است والثاني القوة فالضعف مانع ـ دوم از ان قوت است پس اگر مریض قوی المزاج بود و مرض نیز قوی باشد و ایضاً حاجت شدید باشد مبادرت باستفراغ
باید نمود بیکدفعه بادویه قویه یا متوسطه و اگر قوة قوی و فضله بسیار بود استفراغ بدفعات بادویه متوسطه و اگر قوت ضعیف و فضله بسیار باشد استفراغ
بدفعات مهلت داده بملینات باید کرد و ضعف حقیقی مانع استفراغ است و ضعف عارضی که از انقیاد قوت تحت مواد بهم رسیده باشد و ضعف
در حرکات افتد استفراغ باید کرد و بعد از ان تقویت قوت با یاقوتیات وغیره فرمایند ـ الا انه ربما كان ضعف قوة الحركة اسهل كثيرا من ترك استفراغ
مگر بدرستی که بسا اوقات ضرر ضعف قوت از ان بسیار بود از ترک استفراغ فيستعمل ثم التقوي للقوة ـ پس درین وقت استفراغ کرده شود و بعد از ان
قوت را قوت داده شود یعنی اگر ماده در سیحان بود و وقت تنگ باشد و قوة هم ضعیف باشد پس اول استفراغ اخلاط نمایند و بعد از ان تقویت قوت بمقویات
کنند فالثالث المزاج فافراط الحرارة واليبس او فرط البرودة وقلة الدم مانع ـ سوم از ان مزاج است پس مزاج نهایت گرم و خشک و نهایت سرد و کمی خون مانع
استفراغ است و علاج و اصلاح آنها بنحو دیگر اگر ممکن باشد کنند والا بعد ترطیب و تبرید استفراغ برفق و مدارا بادویه لائقه نمایند و بعد از ان با تبرید و ترطیب با غذیه
جیده مولده خون صالح الكيموس استعمال کنند ورابعها السحنة فافراط القضافة والتخلخل وافراط السمن مانع ـ چهارم از ان سحنه است پس زیادتی لاغری و تخلخل بدن
یعنی در اشخاص لاغر باریک اندام بلند گردن و تنگ الصدر شانه برآمده تسهیل قویه ممنوع است خصوص در امراض صدر و آلات تنفس و حتی المقدور در اصلاح اخلاط انها
بتدابیر دیگر کوشند و اغذیه مولده خون جیده خورانند و اگر اصلاح نیابد بملینات خفیفه معتدله تلیین نمایند و حقنه خفیف بهتر از مسهل است و افراط فربهی مانع استفراغ

سهت دخامسها الاعراض اللازمة فالاستعداد للذرب وقروح الامعاء مانع - دپنجم ازان اعراض لازمه بدن سهت پس شخصی که مستعد باشد برای اسهال معدی وزخم روده های بود ممنوع سهت زیراکه عمل مسهل بسبب شده استعداد منقطع نگردد و باد و البسوی امعاء نزول یابد قبل از تمام فعل خود اخراج یابد ویا ازان نحو یک اخلاط بدون استفراغ عارض گردد و در حال قروح امعاء مامون از حدوث سحج نباشد فافهم وصاحب تشنج یبسی را نیز منع سهت که یبس وجفاف مزید گردد والسادس السن فالهرم والطفولیة مانع - وششم ازان سن سهت پس پیری وکودکی استفراغ را مانع سهت مگر نزد حاجت ملینات استعمال کنند زیراکه طفل را بسبب ضعف وعدم تقویت اعضا وارواح وقوی از استفراغ قویه زیاده ضعف عارض میگردد که مانع کمال نشو ونما ونهوض روح ارواح وقوی باشد ودر پیر فانی باعث انطفاء حرارت غریزیه بالکلیه وافنا رطوبت اصلیه میگردد والسابع الوقت فالقائظ والشدید البرد مانع وهفتم ازان وقت وفصل سهت پس نهایت گرمی وسردی مانع سهت زیراکه از شدت گرما ابدان گرم میباشد ومسهلات نیز اکثر گرم اند پس دربین وقت استفراغ باعث زیادتی گرمی وتشویش طبیعت وهیجان مواد میگردد وشدت سرما باعث انجماد اخلاط وتقلیل مقدار آنها میشود وبسبب عدم اعانت طبیعت ضرر وفساد لاحق میگردد پس وقت وفصل معتدل سزاوار استفراغ سهت بلکه در وقت مقرره لقدر احتیاج مسهل قی وملین وفصد وغیره وسایر تدابیر فرمایند - الثامن البلد فالحار والبارد المفرطان مانع - وهشتم ازان شهر سهت پس شهرهای نهایت گرم وسرد نیز مانع اند لما ذکر فی الوقت - والتاسعها الصناعة فالشدید التحلیل کالقیم بالحمام مانع - ونهم ازان صناعت سهت وپیشه پس صناعتی که دران تحلیل رطوبات زیاده بود مثل استادگان وحمام ممنوع سهت یعنی صاحبان صنعت بار در طب مانند گازران ونقیبان وشناگران واهل دهنه وسکونا دالسمور راحت واستفراغ لفصد واسهال وقی نزد احتیاج لازم سهت زیراکه امراض حادثه ایشان اکثر دمویه وبلغمیه میباشند وصاحبان صناعت مفرط التحلیل چون آهنگران وخرگران وکوفتگران وحمالان واتون تابان ونان پزان وقلعه حمامیان وقاصدان جلد رو ودائم السفر وغیره را مسهل قوی ممنوع سهت زیراکه مواد فاسده درابدان ایشان کمتر باشند وازاسهال یبس وجفاف کثیر عارض گردد - والعاشر العادة فمن لم یعتد بالاستفراغ لا یهجم علی استفراغه بدواء قوی - ودهم ازان عادت سهت پس شخصی که عادت باستفراغ ندارد بر استفراغ او بدوای قوی هجوم نکرده شود یعنی باید که تفحص نماید که مریض معتاد باستفراغ از فصد ومسهل ومقی وتلیین وغیره هست یا نی وتاثیر اینها در طبع آن چگونه سهت تا موافق آن متوجه تدبیر آن گردد تا که برای او دشواری وتشویش طبع نگردد زیراکه بلاک امر در معالجه بلاحظه ورعایت عادت سهت بجهت آنکه گفته اند العادة کالطبیعة الثانیة واین معرفت بدون تجربه وتفتیش حال مریض از تدابیر سابقه حاصل نگردد پس اگر مریض معتاد مسهل نیست وحاجت بدان واقع گشت وبدون آن چاره نباشد لا بد اولا بملینات خفیفه امتحان طبع او نمایند بعد ازان بمسهل مجربه معموله سنده تنقیه فرمایند پس بتقویت رجوع نمایند ودربین امر لی غوری مطلقا نظر باید وچونکه ماتن علیه الغفران بقیه امور مسهل بیان نفرموده وذکر آنها لازمی بود وبنا علیه این در ولیش بیان میکند پس باید دانست که امر یازدهم تدبیر بالتقدم سهت یعنی کسانیکه اکثار در غذا وشراب خصوصا در اشربه واغذیه کثیفه ثقیله نمایند وصاحبان عدیم الریاضت واهل کثرت که درابدان ایشان اخلاط کثیر مجتمع باشند عند الحاجت استفراغ نمایند وکسانیکه اشیاء حاده وسمه ولحوم بسیار خورند وخون درابدان ایشان بسیار تولد کند محتاج باستفراغ خون باشند وکسانیکه اشیاء دسمه وحریفه تناول نمایند وصفرا درابدان ایشان تولد می یابد محتاج باستفراغ صفرا میباشند وکسانیکه اشیاء بارده رطبه وتفهه حامضه ومیوه های نیم رس تناول نمایند وبلغم درابدان ایشان بیشتر

قوله میباید محتاج بخروج بلغم شوند و کسانیکه اغذیه بسیار بد و لحوم غلیظه و ادویه [illegible] تناول کنند و سودا در ایشان بسیار افزاید محتاج بتنقیه سودا
باشند و کسانیکه ریاضت بسیار کنند و سفرها [illegible] گرم کرده و بیداری بسیار کشیده و یا غم و اندوه کثیر دیده و یا از امراض مزمنه و حاده که [illegible] خاسته اند ایشان را
رخصت باستفراغ خفیف [illegible] چه هر خلط مستفرغ است پس باید دانست که اخلاط رقیقه باشد صفرا یکدفعه استفراغ نمایند
اگر [illegible] باشند [illegible] اخلاط غلیظه [illegible] باشند بلغم لزج و سودا بدفعات [illegible] خارج کنند و چون اخلاط مخلوط بخون
باشند و خون نیز زاید بر مقدار طبیعی باشد واجب است که مبادرت بفصد [illegible] یا ارسال علق بحسب احتیاج [illegible] یا حجامت نمایند و بعد از آن شروع باسهال
شوند زیرا که در این صورت استعمال مسهل قبل از فصد [illegible] که موجب حمی و اضطراب میگردد و اگر اخلاط [illegible] بسیار باشند در این صورت واجب است
که اول اسهال نمایند و بعد از آن فصد کنند و هرگاه خلطی زیاده از خون باشد اول استفراغ آن خلط نمایند تا آنکه با خون متساوی گردد پس فصد نمایند
و هرگاه ماده شدید اللزوج با خون باشد بسبب یکدیگر هم منتشر شده و ممکن نباشد که بیکدفعه استفراغ آن توان نمود بدفعات نمایند چنانچه در عرق النسا
و اوجاع مفاصل مزمنه و سرطان [illegible] هرگاه محتاج گردد که [illegible] استفراغ نماید بسبب [illegible] از فصد لازم
است که [illegible] استفراغ [illegible]
تفصیل بعض امور است که [illegible] استفراغ [illegible] که هر استفراغ قصد بالجمله
[illegible] اخراج [illegible] البدن [illegible] بسبب مقدار و کیفیت [illegible] که گاهی
[illegible] اخلاط [illegible] بحسب کیفیت باشد [illegible] اخراج [illegible] و انصباغ و انحراف عروق [illegible]
خون میشود گاهی [illegible] کیفیت [illegible] سوء مزاج و القهار [illegible] آن [illegible] عظیم باشد علاج هر یک [illegible] استفراغ
[illegible] است تا آنکه بدن [illegible] سالم باشد [illegible] اخراج اخلاط کثیره
[illegible] استفراغ [illegible] باشد که بدن مریض [illegible] کثرت [illegible] کثرت خروج
شیء [illegible] بل [illegible] الاستفراغ [illegible] المریض [illegible] فاسد [illegible]
خارج میشود [illegible] استفراغ خلط [illegible] کثرت خروج [illegible] چون اخلاط
بسیار باشند [illegible] خارج شوند بسبب تحریک [illegible] اعراض زیاده گردد [illegible] اضطراب [illegible] علامات
غلبه اخلاط [illegible] تنقیه [illegible] زیرا که چون [illegible] تمام یافته شود اعراض تسکین [illegible] حاصل گردد و چون [illegible] تمام یافته شود [illegible]
آن باعث ضعف میگردد [illegible] مسهل [illegible] اسهال [illegible] تقویت قوت [illegible] باقی باشد مسهل دیگر [illegible] استعمال نمایند زیرا که
هر مسهل [illegible] مزاجی و سنی و فصلی و مرضی [illegible] موافقت [illegible] اذا [illegible] الی البلغم [illegible] الی السوداء [illegible]
مسهل صفرا [illegible] و بعد از خروج صفرا [illegible] باسهال بلغم [illegible] خروج بلغم [illegible] پس باید دانست که هر مسهل [illegible]
صفرا [illegible] حاصل [illegible] خروج صفرا [illegible] الابلغم اخراج [illegible] تنقیه [illegible]
[illegible] باسهال سودا گردد [illegible] آن واجب است [illegible] خروج خون [illegible] صفرا [illegible] آن خوفناک است

بلکه احتمال هم هست و باید دانست که صاحبان بواسیر را هرچند که خون الیشان منحصر باشد گرد مسهلات قویه در مجالس آخر خون بواسیر منقطع میگردد و از ان
خوفها بسیار نباید کرد و بعد از ان و تدارک آن باید کرد شدید مسهلات الیشان رعایت حال بواسیر را لحاظ نمودن مثل ادویه مخففه بواسیر باید فرمود ـ
والمغص والنعاس عقیب الاسهال اوالقی یدلان علی النقاء ـ و تشنگی و نعاس که مقدمه خواب است پس از اسهال و یا قی نقیه تمام و پاک شدن بدن دلالت
میکند ـ و ثالثها ان یکون ذالک من جهة المیل المادة فالغثیان ینقی بالقی والمغص بالاسهال ـ و سوم از ان امور خمسه آنکه استفراغ ماده از جهت خواهش آن بود
یعنی ماده بهر جهتی که مایل و متوجه باشد طبیب بهمان جهت یا دویه مخصوصه آن استفراغ نماید پس شوریدگی دل بقی پاک کرده شود و پیچش روده باسهال دفع کرده شود
واگر متوجه بدماغ بود و آن از حمرت عینین و ثقل سر و سدر و دوار دریافته گردد برعاف آورند ـ و رابعها ان یکون ما یخرج منه مخرجا طبیعیا ـ و چهارم از ان آنکه
استخراج ماده باید که از مخرج طبعی بود و مثلا آنچه در محدب کبد باشد بادرار بول و آنچه بمقعر کبد بود باسهال خارج کنند ـ والعضو المنقول الیه المادة اخس
و عضویکه ماده بسوی آن نقل کرده شود باید که از عضو منقول الیه مشارک و قریب از عضو بیمار بود ـ و [illegible] باید و علیه ـ و باید که عضو منقول الیه برتبه
ولد منقول عنه [illegible] و متحمل بود کالباسلیق الابطی لعلل الکبد ـ مثل فصد باسلیق دست راست که برای بیماری کبد رادور کند ـ و خامسها ان یکون ذالک بعد
الانضاج ـ و پنجم از امور خمسه آنکه استفراغ بعد نضج خلط کنند و نضج در لغت باعتدال آوردن ماده است و در اصطلاح اطبا ترقیق غلیظ و تغلیظ رقیق است و قیل
النضج عبارت عن اعتدال القوام المادة حتی تستعد للدفع فیسهل علی الطبیعة دفعها ـ وجوبا فی الامراض المزمنة و استحبابا فی الحادة ـ و انتظار نضج در بیماری
مزمنه واجب است و در امراض حاده مستحب است الا ان یکون المادة مهیاجة فتکون ضرر ترکها اکثر من ضرر استفراغها بغیر نضجته ـ مگر آنکه ماده مرض در هیجان
و جوش باشد پس درین وقت ضرر گذاشتن ماده هیجه زیاده و کثیر بود از ضرر استفراغ که بغیر انتظار نضج کرده شود و بیماری در چنین
وقت بغیر انتظار نضج استفراغ باید کرد زیرا که ضرر عدم انتظار نضج آنست که مواد بالکلیه دفع نشود و قدری اخلاط صالح با آن خارج شوند و در حالت
هیجان ماده احتمال هست که بسوی عضو رئیس یا شریف ریزد و باعث هلاکت گردد پس ازین جهت استفراغ آن بغیر نضج لازم است وقد یجذب المادة من عضو شریف
الی اخس منه مخالف لجهته وان لم یستفرغ کما یفعل بالمحاجم ـ و گاهی جانب دیگر نقل کرده شود ماده از عضو شریف طرف عضو یکه خسیس تر از ان است در جهت مخالف که
فوق و تحت بود تا که در عضو رئیس ماده نریزد اگرچه از مجذوب الیه ماده خارج کرده نشود چنانچه اطبا بشیشه حجامت بلا شرط جذب مواد میکنند و بدانکه در جذب مواد از عضو بجهت
جهة بسوی عضو مجذوب الیه عام است که جذب بسوی مکان قریب باشد یا بعید [illegible] است یکی از ان مراعات مخالفت جهت است لیکن در یک قطر بود چنانچه ماده
دست راست مثلا بجانب دست چپ کشند یا ماده سر بجانب دست و یا بجانب پا کشند اما جذب در دو قطر یعنی نسبت ترجیح دارد اینچنان باشد که ماده دست
راست مثلا بجانب پای چپ کشند ـ دوم از ان مراعات مشارکت است یعنی جذب ماده بسوی عضو مشارک نمایند ازینجا است که در وضع محاجم بر ثدیین حبس طمث میکنند
لوقوع المشارکة فیما بین الثدیین والرحم ـ و سوم از ان مراعات محاذات است و اینچنان باشد که جهت علل کبد باسلیق ایمن فصد کنند و برای امراض طحال
باسلیق ایسر [illegible] هر گاه با وجود مراعات محاذات بعید باشد و نیز مطلوب شود و اسلیم ایمن جهت کبد و اسلیم ایسر جهت طحال باید کشود و ایضا هر گاه جذب بغیر استفراغ کنند
لازم است که میان مجذوب منه و مجذوب الیه بعد معتد به باشد. چه بصورت بر تقدیر مقاربت خوف استرجاع ماده مجذوبه است بسوی مجذوب منه
چنانچه جذب کرده شود ماده دماغ بحجامه بلا شرط اگر بر ساقین نهند اما هر گاه ماده از انصباب باز مانده باشد تمام و کمال در عضوی جمع آمده باشد پس اگرچه
انقطاع الانصباب قریبا باشد یعنی تازه و نگذشته باشد ماده را بسوی موضع قریب جذب کنند چه درین صورت بنا بر انکه صورت ماده خوف استرجاع

او بجانب مجذوب عنہ نماند و جذب مادہ لقرب لامحالہ اسہل ست چنانچہ جذب کردہ میشود مادۂ زخم حجامت بساقین اگر باشد عہد حصول مادہ بعید بر آمدہ
شود مادہ را از نفس عضو کہ ملاک از تنقیہ عضو مقصود ست درینجا چنانچہ ماتن یعنی ازین بیان میکند - الجذب قد یکون الی الخلاف القریب - و گاہی جذب
مادہ بسوی خلاف قریب بود چنانچہ مادہ سر بجانب بینی کشند - وقد یکون الی الخلاف البعید - و گاہی طرف خلاف بعید یعنی وقتیکہ انصباب مادہ ہنوز
نا مکمل باشد طرف خلاف بعید کشند - حیث یشترط فیہ ان لا ینتہا عدی قطرین بل فی الاطول منہا - و در امالہ مادہ شرط مقرر کردہ است کہ عدد قطر بعد نمیشد بلکہ
در قطری کہ دراز تر از ان دو باشد امالہ کنند - فاذا ورمت الید الیمنی فلا یجذب الی الرجل الیسری بل الی الرجل الیمنی وہو الافضل - پس ہرگاہ دست راست
اماس مادہ آن طرف پای چپ نا کشیدہ شود زیراکہ در عدد قطر است بلکہ با طرف پای راست مایل سازند و اینچنین کردن بہتر ست - او الی الید الیسری - و یا بسوی
دست چپ مایل سازند - وینبغی ان لا یجذب مع امتلاء مع انصباب فیندفع الی العضو المیسر دفعہ الی حیث یجذب عنہ - و لایق اینست کہ در حالت
امتلاء بدن و توجہ و انصباب مادہ از عضو مطلوب بغیر استفراغ مادہ را جذب نکردہ شود در طرف عضو مجذوب الیہ مواد ریزد کہ اگر از عضو مجذوب الیہ جذب
کردہ شود دفع آن مشکل باشد و لیکن اولا الیجیع خانہ جاذب فیتعارض جذبک و جذبہ - و اگر در عضو مجذوب عنہ در حالت امالہ مادہ درد باشد آنرا اول ساکن
کردہ شود زیراکہ درد کشندہ مواد است و درد میان جذب تو و جذب طبیعت تنازع پیدا گردد کہ موجب فساد است - سہ امتلاء درد بسوی خود کشندہ آن
خلط را و تو کشی بسوی دیگر خواہی از ان و بین جفاء - طرق الامالہ از عضو بعضو اصناف است یکی آنکہ عضو یکہ برابر دست محکم ببندند چنانچہ متالم شود و
تا بسبب الم مادہ بدان سو باز گردد - دوم آنکہ بر عضو یکہ برابر دست مجہ گذارند یا ادویہ جاذبہ ضماد نمایند - سوم آنکہ اگر مادہ بدست راست بود بدست چپ
ریاضت کردن فرمایند و بار گران برداشتن - چہارم آنکہ اگر مادہ در سر و چشم باشد باید کہ ادویہ در دلنشان اول بران نہند و پاہی را سخت بالند یا در آب گرم گذارند
یا از طلا ہا پاہی را برابر بندند و ہمچنان ہرگاہ مادہ بباطن برد نہند و خواہد کہ بر معدہ و سینہ افتد باید کہ شد اطراف کنند تا مادہ برگردد و ہرگاہ امالہ مطلوب بود و تسہیل بنا یکرد
زیراکہ امالہ اندر ابتدا آسان ست چہ باشد کہ مادہ اگر اندک و قلیل الحرکت بود امالہ او بغیر استفراغ کافی ست و خوف ضرر ندارد و اگر بدن ممتلی بود و مادہ کثیر الحرکت
باشد امالہ با استفراغ باید کرد تا آفتی دیگر نا نجامد - و ایضا محاجم نباید کہ ادرار بول تعریق باز میماند و عرق مضر طبا و ادرار بول و اسہال یلقی و قی با سہال بازمیماند
واذا وجب الفصد و الاسہال - و ہرگاہ بسبب امتلاء بدن از جمیع اخلاط فصد و اسہال واجب گردد - و کانت الاخلاط علی النسبۃ الطبیعیۃ - و زیادتی اخلاط بر مقدار
نسبت طبعی بود و اخلاط مقرر ہست - بدی بالفصد - ابتدا الفصد کردہ شود یعنی ہرگاہ بسبب امتلاء بدن از تمام اخلاط فصد و مسہل واجب و ضروری شود و اخلاط
برہمان نسبتی کہ میان اخلاط مقرر ہست باقی مانند اول فصد باید کرد و نسبت طبیعیہ اخلاط تو اعلم الحرہ چنین ہست یعنی خون نصف اخلاط ہست و بلغم ربع خون
و صفرا ربع خون و سودا ثلث خون و درین حالت امتلاء و زیادتی اخلاط ہمین نسبت مقررہ قایم باند و ازین رباعی نسبت خلطہا نیز معلوم میشود - مر آ چی
قدر اخلاط ہست ما فی البدن را نصف اخلاط خون بود پس ز بلغمش ربع ربع صفرا و ثلث سودا از ان گرفتہ و تلک کو سپید و شصت منقسم باشد کہ
نسبت خلطہا شدہ روشن بکہ تشفی بنوشتہ اگر فرض کنیم کہ مقدار کل اخلاط بست و چہار جزو است پس نصف اتلان یعنی دوازدہ جزو خون خواہد بود و ثلث جزو
بلغم و ربع جزو یعنی سہ جزو صفرا و نصف ثلث جزو یعنی یک جزو سودا بود - و زیادۃ التفصیل لا یلیق بہذا المختصر - بسیار شد و زیادت التفصیل فلیرجع الی شرح الکلیات
فان غلب خلط فاستفرغ - پس اگر بعد از فصد بسبی خلطی غالب شود باو دیہ موافقہ از خارج کن - وان لم یکن کذلک استفرغ الغالب اولا ثم فصد - و اگر در امتلاء
و زیادتی اخلاط نسبت طبعی نماند بلکہ بر خلاف آن باشد سہ اول بقدر غلبہ خلط غالب را خارج کن و پس ازان فصد کن تا کہ اخلاط بر نسبت طبعی بیایند

طرق امالۂ مادہ

ولیکن بهتر اینها مهلت — چون میان مسهل و فصد چند روز مهلت باید داد که بسبب توقع استفراغ جلی وی ضعف پیدا نشود و کثیرا ما وقع شرب الدواء الواجب
فیه الفصد فی الحمی واضطراب — ولیسا اوقات تو شنیدن دوا مسهل شخصی را که او را فصد واجب بود و عقیب وی تغیر ای پیدا نمود زیرا که وی بوقت در طبیعت تحیر
پیدا میگردد و علاج حسن آن است که بعد فصد کنند — وقد یجب الاستفراغ للزیادة فی الاخلاط بل الرداءة کیفیتها — و گاهی حکم استفراغ بسبب زیادتی
اخلاط داده شود بلکه بسبب رداءت کیفیت اخلاط هر چند که اینها بسیار نباشد کیفیت اخلاط احتراق و سکته و تغیر و بها و شکر و چنین اند وانیه کیفیت اقلا
خوف حدوث امراض عفونیه حقیقی و صریع باشد — اولا ستفظها بالتقدم بالحفظ و گاهی در استفراغ برای استفظها و تقدم حفظ بود یعنی شخصی که بدن او
مستعد برای مرض و در حالت امتلا نبود و بدن او نیز مستعد امتلا باشد پس اگر قبل از حصول امتلا استفراغ کرده شود این را استفظها گویند
و اگر شخصی که در بدن او ماده مستعد انصباب بسوی عضو بود اگر قبل از انصباب آن اخراج کرده شود و این را حفظ بالتقدم گویند مثل بیماری مرض ...
خصوصا فی الربیع — و استظهار و حفظ بالتقدم شخصی را واجب است که برای حدوث مرضی خصوصا که در موسم بهار معتاد بود و الاستفظها هو فی اللغة
الاستعانة کما فی القاموس — و قد یجاب عن الاستفراغ فیستبدل عنه بالصوم والنوم — و گاهی انا استفراغ کرابه کرده شود پس بدل
استفراغ برده و داشتن و نحو اینها کرده آید تا آنکه چند روز پا نهم برده دارند یا بیداری و قسم بتحلیل رسد اما در وقت افطار تقلیل غذا نیز
نماید تا آنکه خواب زیاده نماید زیرا که دوام طویل تحلیل مواد میکند — و ینبغی ان یکون سوء مزاج لیجب ذلک الاستفراغ بسبب الامتلاء پس ازو صوم و نوم تدارک سوء
مزاجی کرده شود که آن امتلا پیدا کرده است — وقد یستفرغ بالمجفیات من خارج کالنوم علی الرمل للمستسقی — و گاهی باشیائی که مستعمل از خارج
بدن بود استفراغ کرده شود مثل خوابیدن مستسقی بر ریگ گرم زیرا که ریگ گرم از طریق خلوات جلدی رطوبات خارج میکند — وقد یحتاج فی الاستفراغ الی
ادویة تناسب المستفرغ فی کیفیتها — و گاهی در استفراغ خلط طرفه دوائی که مناسب و موافق در کیفیت با استفراغ بود احتیاج کرده شود
و این احتیاج وقتی بود که مرو اعضاء و خلط در رستن یاس شدید مثل مستمو نیا که موافق مزاج صفرا است و نسبت با حرارت صفرای ازاله فصل کامل ... فی
بانی الاسهال و یعدل کیفیتها — پس این دوائی مسهل موافق خلط را آمیزش چیزی که در وردن اسهال موافقت و مدد کند و تعدیل کیفیت آن
کند معتدل ساخته شود — کما یخلط الاصفر مثل آمیختن بلیله زرد که با وی هست و اسهال صفرا میکند لتعدیل الحموضة عند ایشان اشتهاء الکیفیة العطرة و
آمیزش بلیله زرد با سقمونیا حاجت تعدیل مزاج سقمونیا است وقت مسهل و اولست مسهل صفرا زیرا که سقمونیا مسهل صفرا گرم مزاج است — وقد یتقلب الاسهال
سقمونیا ان ... الحمیدة اذا لکون المستفرغ قد انحجر او لبیب بسبب الثقل او لکراهیة الدواء — و دوا مسهل گاهی تقی منقلب میشود یعنی بجای اسهال
قی آرد و این یا بسبب ضعف معده باشد و یا بلکه غذا استفراغ از تحت پیدا شده باشد و یا بسبب تعلق ثقل اسهال بود و یا بسبب کراهیت دوا بود — وقد یتقلب
القی اسهالا — و گاهی دوای مقی در اسهال بدل میشود یعنی بجای قی اسهال پیشود یا لشدة جوع او لکون المقی ... او غیر معتاد للقی بالسبب شخص
کرسنگی دو یا آنکه قی آورنده مستعد اسهال شخصی در مزاج بود یا معتاد بقی نباشد — و سببا القیح لعقر بیمال یا ملاحم و غاسد مثل الشت و الشباب
اشتقی بالقی الصفراویة الطبیعیة للقی — و جوانان بقی ... در طبیعت شود ... در بیماری و جوانان بیمار ... سبب ... یعنی جوانان را قی صفراوی آسان
می آید بخلاف ... مواد سودا که در قی ... فا ... مسهل بزودی میر... و لکن ... میان صفرا و سودا است — والعجز بالمسهل لقوة جاذبه
لما یختص بها — و دوا مسهل بقوت جاذبه که از خصوصیت ... مسهل می آید ... از آنکه خاصیه که صفرا را میکشد مثلا ... بود

که بجاذبیت خویش بلغم و سودا را بیرون میکند چنانچه مقناطیس قوتی هست جاذبه که فقط آهن را میکشد — ولا انه یجذب الارق — نه آنکه دواء مسهل اول مواد
رقیق را میکشد چنانچه بعضی اطبا گفته‌اند بعضی زعم میکنند و این زعم فاسد است — ولا المشاکلة — و نه آنکه دواء مسهل بسبب مشاکل بودن با مواد جذب میکند — ولا
لیجذب الاسهل فیما یغلبه بالکثرة — و نه آنکه جذب دواء مسهل بسبب مشاکلت بود وی البته زرد زود میکشد یعنی دیگر چیزها را بسبب شدت — و جالینوس
یقول ذلک — و جالینوس چنین گوید یعنی مذهب جالینوس این است که دواء مسهل مواد را جذب میکند کما قال ان من الدواء الجاذب والخلط المجذوب مشاکلة
فی الجوهر ... یعنی ان ... من اللاحق بالاوعیة اذا المسهل ولا خلط الذی یجذبه الا من المشاکلة — و جالینوس زعم میکند بدینسبب که دواء
زهر زرد و ... مسهل هر گاه ... زرد اسهال بیارد ... خلطی را که بسبب مشاکلت آن را میکشد ... ولذلک یکثر ذلک الخلط — و جالینوس
دلیل آورده که ... آن خلط ... وقت استعمال کردن مسهل زیاده میشود ... ازان گفته که دواء ... خلط ... را میکشد ...
انه لیس کذلک — و ... علیه المتاخرون میگویند که راست این است که ... یعنی زعم جالینوس باطل است — الا ان الکثرة ... والانتشار ... واستحالة
غیره الیه بسبب علیه — زیرا که کثرت مواد ... حرکت دادن ... کردن دواء مسهل اخلاط را ... بسبب ... نقدن ... کرده
خلطا صالحا بالمواد ... اخلاط صالح با مواد ... بسبب کثرت ... و غلبه ... — والحمام
قبل الدواء ... حمام ... کردن ... واسهال ... — والحمام ... — و ... از مسهل ... حمام کردن
بقیه مواد را ... مسهل ... انکام ... حمام کردن ... مسهل ... الاکل ... الاودیة
لاستعمال ... الغذاء عن ... — و ... خوردن ... اکثر ... تمام ... طبیعت ... مواد ...
شغل ... الاقتصار الدواء ... بسبب ... بعد ...
شکسته میشود ... علی الاستفراغ علی الریق — و شخصیکه ... استفراغ کردن ... شربة الدواء قلیلا من ...
الشعیر او الریباس ... — واسهل ... شعیر ... خورد ... عقیب استعمال الدواء ... الریباس ...
... — و اگر ... استعمال کردن دواء مسهل چیزیکه ... و قبض بود ... بیاره خوره ... شود ...
قبض شود و اسهال ... — ... علی الدواء الضعیف ... مسهل ضعیف الفعل ... ضعیف ... میکند و علی
الدواء القوی ... قوی الفعل ... مسهل ... قوی ... — ... مسهل ... قطع میکند
و من ... الدواء ... — و شخصیکه دواء ... پس باید که اول ... که بقول ... نجاید ...
... عنابه بیست — و ... الذوق بالثلج — ... بسبب ... ذائقه ... ذائقه ...
و من ... — و شخصیکه ... دواء ... خوردن ... و من ... التعذیه ...
و شخصی که ... مسهل ... خواهر ... اول ... بعده ... کالریحان والریباس والنعناع
و ... دواء مسهل ... بعده ... انار ... و سبب ... شود ... الشبع ... والشیرخشت
... اگر ... دواء مسهل ... شود ... مثل ... مثل ... عند ... الدواء ... — ولکن

نزد قطع عمل دوا بالکلیه آنقدر آب گرم بنوشد که دوا را از معده خارج کند - ومن وجد مغصاً فلیتجرع ماء حاراً ولیمش خطوات - وشخصیکه بعد از خوردن دوای مسهل مغص
پیچش یابد پس باید که اندک اندک آب گرم بنوشد وگامی چند بپیماید - وعند قطع عمل الدواء یشرب الماء ورد قطورا بشراب التفاح او رب الریباس او سکر - ونزد قطع
وختم عمل دوای مسهل باید که گرم مزاج اسبغول بشربت سیب یا با آب سرد وشکر سفید بنوشد ومعتدل المزاج لیتمثل ذلک مع بزر ریحان - ومعتدل مزاج اسبغول
با تخم ریحان استعمال کند والمبرود قد اقتصر علیه دون بزر قطونا - وسرد مزاج بر تخم ریحان بغیر آمیختن اسبغول اقتصار وبسند کند - ولیکن الغذاء بعد الاسهال
والتنقیة شیئا لذیذا جید الجوهر کالفروج - وباید که غذا پس از ختم عمل مسهل چیزی لذیذ نیک جوهر مثل جوزه های مرغ بخورد - وینقص الاکل فان الاعضاء لخلوها
تجذب بقوة فان عادتها المعدة المشتغلة بغذاء ابالدفع حادث سدد - وباید که غذا از معتاد کم خورد زیرا که اعضا بسبب خالی شدن آنها غذا را بزور میکشند پس اگر معده
باز بر دارنده آنقدر غذا در جذب غذا تمام غیر منهضم اعضا را مدد کند سده در عروق پیدا خواهد شد - وصعب الامر وان پیدا شدن سده در عروق کار سخت خواهد شد که بیماری
صعب پیدا خواهد شد - ومن شرب الدواء ولم یسهله فان امکن التسکین فعل - وشخصی که دوای مسهل نوشید واسهال نیاورد واعراض مثل درد ودوار وغیره پیدا شدند در سکون
اعراض چه ممکن باشد ساکن کرده شود والا حرک بالاکل القوابض - واگر سکون اعراض ممکن نباشد بخوردن قوابضات معلومه اسهال را حرکت داده شود - او بالحقن
اللینة او بالفتل المسهلة سویا باحقنه نرم ویا با فتیله مسهل اسهال بعمل آورده حرکت داده شود ولا جمع للمسهلین فی یوم واحد فتخطر - ولکن در یک روز دو مسهل
جمع کردن پس در آن خوف است یعنی اگر مسهل عمل نکند در همان روز مسهل دیگر نخورانند در اعراض صعب پیدا شوند - وربما احتیج الی الفصد ان حدثت اعراض
منکرة ومالت المواد الی عضو رئیس ولبسا اوقات طرف فصد حاجت افتد یعنی اگر بسبب نه عمل کردن دوای مسهل اعراض منکره [illegible] مثل تند وسر نشیف وگرانی
بدن وغیره حاصل شوند ومواد طرف عضو رئیس رجوع نمایند فصد باید کرد - ومن افرط علیه الدواء غسل اطرافه ویسقی القوابض ولیضمد بطنه [illegible] ویطیب
مسکنه بالطیب البارد - وشخصی که عمل دوای مسهل بکثرت زیاده شود واسهال کثیر آید پس باید که دست وپای او بسته شوند وقابضات نوشانیده شوند وشکم
او از قوابضات ضماد کرده شود وبعرقیات عرق آورده شود وباشیای بارده خوشبودار مکان او خوشبودار کرده شود - وپوشیده نماند که ماتن علیه الغفران قوانین
مسهل مجملا بیان کرده در این اجمال مبتدیان را کما ینبغی بصیرت حاصل نمیشود بنا علیه بر راقم الحروف لازم افتاد که اندکی در آن تفصیل کند تا طالب را بصیرت
کامل حاصل گردد واین بحث بر چند قواعد مشتمل است - دربیان قوانین متفرقه مسهل قاعده اول پس بدانکه در هر امر مسهل وتغییر مزاج اندک باید که مسهل
نه دهند وطبیعت ابدان امر عادی نگردانند بلکه تدبیر دیگر حال مریض را اصلاح دهد تا احتیاج قوی بسبب امتلاء مفرط بحسب کمیت اخلاط ثلثه یا
بحسب کیفیت اینها ویا بحسب کمیت وکیفیت هر دو نباشد اسهال نباید داد وهر استفراغ بسیار مضر وخطرناک است هر چند که استفراغ فضول سودمند باشد
ولکن چون طبیعت را بآن عادت بسیار رسیده شد خلاف آن حفظ موجب الم واذیت است لهذا باید که بتدریج وآهستگی بعد زمانی استفراغ نماید والا [illegible]
امراض صعبه خواهد شد وکسیکه بدن او نقی وپاکیزه از اخلاط ردیه باشد باید که متعرض باسهال نشوند وکسیکه غذای ردیه تناول نماید واخلاط ردیه فاسده
آن ساکن در معده مقرر نخست اخلاط صالحه جیده باشد سزاوار آنست که اولاً تا مدتی تعدیل واصلاح اخلاط ایشان نموده پس مشغول باستفراغ آن گردد
وهر که معتاد مسهل بود دوای قوی باو ندهند تا که امتلاش بخت بدو ضعیف نمایند [illegible] مبادا که بمفسده کشیده دشنانیان را که ضعیف
الامعا باشند نیما لکن مسهل قوی ندهند چه بسیار باشد که امعای ایشان فوق مسهل اند واستفاده کنند واسهال متمادی شود وبعلاج کثیر تقبض قوی محتاج
گردد وهرگاه اخلاط بسیار وقوت ضعیف بود در هیچ حال دوای قوی ندهند بلکه دوای نرم بکرات تنقیه نمایند ومیان هر استفراغ باغذیه ملایم ولطیف تقویت

قواعد مسهل

واصلاح خلط متولد همی کند اما آنجا که قوت قوی باشد وخلط فاسد قلیل یکبار اخراج باید کرد وبه موافقه دانجا که قوت قوی بود وخلط بکثیر باید دوقوت
بمراة کثیره تنقیه نماید اما آنجا که قوت ضعیف وخلط قلیل بود باید به لطیفه کنند وکسی را مسهل قوی نباید داد یکی ساکن باید جار را در بلد مذکور شدم پائیر
مزاج را اما سئله کسی را لازم است که مسهل قوی دهند یکی ساکن بلد بارد را در بلد مذکور دوم کسیکه آب بسیار شرب کند سوم آنکه مطحول بود ودر شهر بارد و
واجب است که معده وقت شارب المسهل را گرم دارند و بفرمایند که بعد شرب مسهل سکونت کنند تا که دوا از معده فرو شود وتقلب بغص بایستا آن زمان
اندک اندک حرکت نمایند تا اعانت دهد بر نفوذ و حرکت کثیر قوی که ضعف بود و نهار نشاید که مخرج دوا است وهر گاه بعد شرب مسهل خوف حدوث کرب وغثیان
همی باشد باید که دو روز یا سه روز پیشتر از شرب دوا قی نمایند و کرب که بعد شرب مسهل حادث شود دو گونه است یکی آنکه دوا کریه بود چون بسفایج وسنا
وافتیمون وهمنند وامثال آن درینجا انقدمی قی نفع دارد دوم آنکه رطوبات غلیظه در معده ملتصق باشد وبه شرب دوا مسهله متحرک شوند وزود دهن باید
وکرب آرند درینجا انقدم قی لازم است وهر گاه حبوب جهت اسهال بکار برند اگر مقصود ازان تنقیه راس بود حبوب کبار سازند تا اندک خشک کرده دهند تا بار کبیر
حجم واستمساک اجزا زود منحل نشوند ودر معده دیر بمانند تا قوت دوا بسبیل تبخیر بسوی دماغ همی رسد واگر مقصود از حبوب تنقیه مفاصل بود اعانت حبوب
بمطبوخات مناسبه لازم تا قوت دوا بهر عضو تمام بحیل مطلوب رسد و باید که قوت مطبوخ بمجانس حبوب بود چنانچه حب مسهل صفرا همراه طبیخ افتیمون
وبسفایج وامثال آن وحب مخرج بلغم همراه طبیخ قنطوریون بنزا آن بدهند وحبها که بمطبوخ دهند باید که بخورد و قریب العهد بساختن بود تا زود منحل شوند و قوت
او زود بمحل مقصود رسد ومسهل النوع حال مرد یکی است یکی آنکه سیال است ورقیق چون مطبوخ ونقوع شربت آب گرم بالاي او ورد نمود دیگر عندالدفع
عمل دوا باعث ظهور مغص لیکن برای قطع عمل دوا آب نیم گرم بمقدار کثیر باید داد تا دوا را از معده زود منحدر سازد وبرای تسکین مغص آب نیم گرم اندک اندک
بسبیل تجرع دهند تا قطع باید کند دوم آنکه غیر سیال بود چون حبوب معجون لعوق ومعجون وامثال آن بالای او شربت آب نیم گرم لازم است که
طبیعت را اخراج قوت او باشد بفعل بسهولت آید لیکن اندک اندک دهند تا از کثرت مقدار خورده وار آنچه میگردد اند قبل از عمل دوا متفرق در شربه
وقلوس نوشته حبی که از تربد وزنجبیل ونمک ساخته باشد خاصیت او سرت که آب سرد عملش قوی میشود وآب گرم منقطع میگردد ودر آنجا که عمل مسهل بصیر
باشد چون شربت ورد و دیگر اینچنین مسهلات را آب سرد شدید البرد باید داد تا برودت معده بحبس باشد وبکمله اعضا استفراغ صفراء خاصه که حاد ورقیق بود
واجب است که شربه آب سرد کنند تا اعانت دهد براسهال بتعدیل قوام اخلاط وتبدیل مزاج بدن وبدانند که قبل شروع عمل دوا خواب کردن حین عمل
دوا اسهل بشرطیکه دوا قوی بود والا مبطل یا مضعف آن است وبعد شروع عمل ترک نوم اولی است مسهل قوی بود یا ضعیف زیرا که عمل دوا بحرکت
است والنوم ملزم السکون فیمنع عمله وکذا بعد شرب دوا مسهل حمام نشاید کرد زیرا که حمام جذب مواد بخارج میکند ودو لعذب نماید بداخل طبع را بنا بر
جذبین متخالفین متحیر بماند الا اگر زمان سرما بود ودر خانه اول حمام که حرارت او معین بر جذب نبود ونشود را بشرطیکه بشیند پاک نمیشند وبدانند که بعضی
ادویه بجذب یک خلط مخصوص اند وبعضی بجذب زیاده از یک خلط وبعضی یک خلط را بیشتر از خلط دیگر جذب مینماید پس آنچه بجذب یک خلط مخصوص اند
در آن هم بعضی به بعضی الانواع ها تخلط مخصوص شده چنانچه تربد وشحم حنظل که بتنقیه بلغم مخصوص اند لیکن هر یکی بلغمی دیگرا استفراغ کند سر حجی دیگر از
عضو دیگر بمقداری دیگر ومقرر شده که سقمونیا مسهل صفرا است وتربد مسهل بلغم وحجر ارمنی مخرج سودا وصبر مسهل صفرا وبلغم وغاریقون وسنا مسهل سه
سه خلط لیکن غاریقون بلغم را بیشتر از سودا برمی آرد وسودا را بیشتر از صفرا وسنا بیشتر صفرا را برمی آرد از بلغم وسودا و بلغم را بیشتر از سودا و بدانند

در شرب مسهل ... تا اطفال ... طبع

که مراد ازین تقریر تخصیص آنست که خاصیت بعضی ادویه چنین است که بعضی اخلاط را انجذاب میکند و تا که جنس آن خلط در بدن باشد طبع را در دادن او
بجای بماند خلط دیگر را جذب نمی نماید و آنکه هر خلط مخصوص را اصلا جذب نمی سازد چه متحقق شده است هر دوا که باخراج خلطی مخصوص است چون از
تنقیه آن خلط فارغ شده و هنوز اثر دوا در بدن باقی باخراج انواع دیگر از اخلاط شروع میکند لهذا اطبا خروج بلغم عند شرب مسهل صفرا دلیل
کمال نقا آمده غایت آنکه هر خلط یک اندک تر چون سودا مجذوب تر چون خون انجذاب وی از جانب صفرا یا بلغم آسانست نسبت خصوص و هر که
قوة مجذوبه او بخصوص نسبت و تنقیه وی بدوا مسهل و منقول لیکن تا ممکن نیست طبع در امر انجذاب شدن سهید بدو پوشیده نماند که جرم دوا در جمیع
اعضا نفوذ نمیکند و بموضع خلط نمیرسد بلکه قوت وی با عضای بعیده میرسد و جذب خلط مینماید تا خلط بمیر سد و نفس دوا در معده و امعا می ماند
چنانچه خروج ... بسیاری حاجت نیست رسیدن قوت دوا بموضع خلط بدان حاجت نیست بهر آنکه قوت دارد در رسیدن نسبت از اینجا است که
برگوشت و پوست و عصب و استخوان و غشا اضعف بکار میرسد از آن جمله مقصود میرسد کار میکند و حیلولت این چیزها مانع نفوذ قوت دوا نمی
شود و همین حکم است دوا را در باطن پس اگر باشد جرم دوا میبود بنابر کثافت چسبان از استخوان و دیگر اعضا نافذ میگشت تقیید ان النفوذ فیه لا بجرم
دوا بلکه بقوت خود بسوی ... و دوا است بخاصیتی که جاذب حقیقی در آن دو ... و همان قوت دوا حرکت میکند بسوی جاذب سبب ...
حق محققان و در مقام ... التقدیم الجذب تحقیق و تا خیر خلط مشروط نیست لیکن بعضی دوا جاذب بعضی اخلاط مشهور است چنانچه مذکور شد فافهم
و گاهی احتیاج میشود در استفراغ بسوی ادویه مناسب خلط مستفرغ در کیفیت و تشکیه یافته نشود دوا آنکه استفراغ نماید او را بمضاد الکیفیة زیرا که عالیه
مانند محمود کند یا پس نیست در اسهال صفرا پس همین هنگام باید که تعدیل نماید آن بچیزی که موافق و معین آن باشد در اسهال و تعدیل کیفیت آن نماید بچیزی که مخالف کیفیت آن باشد
تا نفع بیابد زیرا که با رودت و تسهیل صفرا التعدیل کند چنانچه ... حرارت ضم کرده شود و عند اراده استفراغ صفرا و بیشتر او تشکیه ... استفراغ صفرا استعمال نماید باوی
گلسرخ ضم نماید و این قاعده در جمیع مقامات مسهلات یاد داشته گاهی منقلب میگردد دوا مسهل قی بجهت ... آنکه ...
ادویه مسهله جانب فضول بسوی اسهال نماید و طبیعت دفع میکند فضول بسوی معده پس قی میشود و یا آنکه شخص ... دوم مسهله ...
فضول بسوی اسفل بسیار دشوار شود و طبیعت ... الطریق اعالی دفع مینماید بقی و یا از جهت کراهت دوا که معده از قبول نمی نماید و بقی دفع ... منقلب میگردد بقی
جمیع مسهل ها از جهت ... گرسنگی ... از جهت آنکه صاحب ... صاحب ... و لین الطبع باشد و یا آنکه صاحب ... قی نباشد ... ادویه مسهله ...
اند ... لازم است که ادویه قالبیه ... باوی آمیزند ... معده باز دارد ... اعضا ست قوت ... اسهال نماید دوم آنکه
باد ... مسهله چیزها ... بسیار ... اللاد ... الاسهال للانفراق المواد الی المثانة سوم آنکه ... مسهل ... بسیار ... که طبیعت
بسبب ... حلاوت ... کند و ... منفعل نشود چهارم آنکه دوا سریع العمل با بطئ العمل ترکیب نسازند چه ممکن نیست که بطئ العمل ... سریع العمل ...
با سریع العمل ... فارغ شود و بطئ العمل بعد از ... بحرکت آید ... مقصود حاصل ... اگر ترکیب ... بین النافعین
افتد باید که بر تقدیم ... اختلاط ... سازند ... آید پنجم آنکه بسیار چیزها ... دلیل ...
... اختلاط ... ششم آنکه ... استفراغ ...
باشد ... هفتم ... ادویه مسهله ... هشتم آنکه ...

سازند و وزن او مضاعف باید کرد تا در عوض ثقل قوت آن بمقدار شربت او برآید مثلاً شخصی را که مسهلی به سکه درم خورانیدند مطبوخ شش درم باید کرد و قس علیه غیره تا هم آنکه
چون ادویه متعدده مرکب سازند مزاج و شربت او معلوم نشود و همین قاعده و اندر بیان اعراض و امراض که بعد اسهال اتفاق افتد بباید دانست که آن بسیار باشد که عقب
اسهال و فصد وجع در جگر پدید آید بسبب توقف ماده اندروی عند میل که کما فی الاسهال او عند صعوده کما فی الفصد علاج او تنقیه اگر گذشت چند بار و بسیار باشد که بعد اسهال
حمی پدید آید یا جگر امراض و مهیج علاجش فصد است و در اکثر امر همین کافی آید و باشد که بعد فصد بسوی تبرید قوی چون قرص کافور و امثال آن حاجت افتد عند غلیان
قوی شدید و بسیار باشد که اگرچه ماده از معده مستخرج شده باشد اما بوی ادویه باقی بود و غثیان بود که دوا یا قی بست مزیل او تناول سویق تفه است و بسیار باشد که پس
از اسهال فواق پدید آید علاجش تشربه لعاب اسبغول و روغن گل و آب سرد بر ثند و بر سینه و اطراف نهند و باستشمام معطرات عطسه آرند و بسیار باشد که بعد
اسهال سوزش و حرارت در معده پدید آید علاج آن تشربه لعاب اسبغول و لعاب بهیدانه که بروغن بادام یا روغن مغز تخم کدو کشیده باشند هر ساعت بهیدانه مزیل آنست
اگر ساکن شود فبها والا قی باید فرمود و بسیار باشد که بعد اسهال خون همی آید اطراف ببندند و فادزهر معدنی و حب از گل ارمنی و نشاسته و صمغ عربی و بند قدری با رب
با بعضی اشربه چون شربت انجبار دهند و بند تدبیر اطراف بدهن ببندند و بر شکم او روغن مصطکی بمالند و بسیار باشد که مع اسهال عارض گردد طین ارمنی و صمغ عربی
با رب انار و حلابات مذکوره یا نشاسته و با آب برنج و گلنار و آس و گل سرخ و صندل و عقد نماید و چون بعض عارض گردد یا بگرم تسکین طلب نماید و بسیار باشد که دوا
مسهل عمل بسیار کند و آثار انتهای عمل آن از حدوث لعاس و غش و ضعف و گرسنگی ظاهر شود باید که هر گز بهول و اضطراب نه نماید از کثرت عمل آن بلکه مریض را چون
قوت تحمل آن بود و توجه حبس و قطع آن نباشد چون ضعف طاری گردد متوجه حبس و قطع آن شوند یعنی اطراف ببازو و بابای او بانوار خوب به بند و آب گرم زیر جای پای او
گذارند و در دامن بپوشانند و سر او را از دو اسپرین دارند تا عرق شود و متوجه اطراف اعالی گردد بحمام رفتن و مالیدن اطراف بعد از عرق و خواب نمودن و یا متوجه امر خوب
گشتن و افیون و مغز تخم اسپغول و غیره و بانج سرد نموده بر معده نهادن و قولنجات مانند شعیر و کوکنار و گل ارمنی و صمغ عربی و بند قطورنا برابر یا سفوف حب الرمان
در حب الآس و رب سیب و بهی و امثال اینها و اغذیه قابضه چون آبغوره و سماق و سیب و بهی خورانیدن و سفید و چون اینها فایده نه بخشند فادزهر معدنی با عود یا
یا طلوع یا تریاق الطین بحسب حاجت بدهند و اگر این هم بجس نگردد متوجه قی باید شد بنوشیدن آب گرم و غیره تا قی آید و حبس اسهال شود و اگر این هم فایده نه بخشد
محجمه ناری زیر اضلاع و بین الکتفین گذارند و اجتناب نمایند از هوای سرد بلکه مکان مسهل را معتدل سازند و بوییدن اشیاء خوشبو و استعمال لخالخ یا رده مفید تمام
و کسیکه عادی بخوردن افیون و کوکنار و بنگ و غیره باشد بعادت معهود اختیار نماید و کسیکه دوا مسهل بیاشامد و عمل نه نماید اگر مقدار نیم درم مصطکی یا رب و یا
با شربت سیب و به و امثال سرشته تناول نماید اعانت بر اسهال می نماید و همچنین خاییدن سیب و مکیدن انار و یا نوشیدن ماء العسل یا شراب عسل یا آبی که خطمی در آن
با نمک در آن حل نموده باشند و یا نهادن قتایل مسهله بحجر یه و یا متوجه شدن بحقنه لینه و اگر ممکن بود قی فرمایند اگر این تدبیر فایده نه بخشد و اعراض ردیه منکره مانند
تمدد و بطن و پراکندگی چشمان و غشی و اضطراب عارض گردد و للّه تفسط بایکت اما تحریک آن بسهل دیگر جایز نیست زیرا که جمع میان دو مسهل دیگر و خطرناک است
فنأمل و چون از اسهال فراغت کلی حاصل آید استحمام باب گرم نمایند اگر از مرور مواد حار حرقت در مقعده پیدا شود بطبیخ خطمی غسل آنجا باید کرد و ضعیف الشرج
را احسن آنکه جهت تلیین و تقویت مقعد بعد استنجا کردن بطبیخ خطمی به روغن گل گرم کرده بیالایند و بر آنجا بگذارند و اگر قدری مقل ازرق هم در روغن گل بیامیزند
قوی تر باشد در تقویت مقعد و حفظ آن از مضرت مرور مواد قاعده در بیان منضج هر سه اخلاط پس بدانکه نضیج بمعنی پختن را گویند و پختن اخلاط آنست که بقوام معتدل آید
تا به تنقیه وی به دوا بآسانی برآید پس اخلاطیکه غلیظ است چون بلغم جسمی و سوداء غلیظ و امثال آن رقیق گردد و اخلاطیکه رقیق است چون صفرا و بلغم مائی نضیج وی

بیان اعراض و امراض که بعد استعمال مسهل پیدا آیند

منضجات اخلاط

کہ میل لطافت نماید نسبت بر قوتی کہ دارد و خون محتاج به نضج نیست اما اندر تب دموی سوداوی نضج میکنند اما هرگاه فساد خون بسبب آمیزش اخلاط دیگر بود
باشد احتیاط انست که سوداوی غلبه خلط نضج دارد و بعد فصد نمایند اما خلط دیگر نیز نضج یابد و همراه آن اتمام آید بلکه صفرا و غیره رسانند خصوصا که اخلاط سودا
مرکب با خون بود تقدیم نضج ضروری است بعد فصد کردن نباید دانست که صفرا بعد بیست روز چون بیشتر و اگر نضج نمی شود بعد آن اگر صفرا خالص بود و اگر صفرا غیر خالص بود
بعد تجربه نیز باید برای حسب حاجت پخته شود و بلغم در ستة پس نضج صفرا نضج میباید بیوسته بود چون پخته شود از آن در مدت اکثر بلکه احتیاط اقسام غیر بلغم طبخ
رقیقه بود و الا عکس بیست که در کم یا دو بار ایام حسب حاجت پخته شود و نضج سودا که العکس نیز بیست روز نضج بیابد یا بیشتر باشد که اقالیم عظیم بیست و باشد کرده مراد از نضج اخلاط
درین محل آنست که هر خلط در بدن باشد که نفوذ کند شدید ایجاد و حد مناسبت آن بشود که مسهل با دوا طبیعی قابل الانفعال فعل او بگیرد که ما دی یکدیگر
نضج یافته قابل تحلیل و دفع طبیعت شود که منضج چنانچه امراض مزمنه ظاهر بیگرد و پس ما دی شدید که اثر نضج در ماده ظاهر بشود و علامات ظهور نضج
عبادت آنست که گفته شد و ابو امراض که امراض غلبه بشود و امتلاج بدن ان کرده میشود و بعد مسهل تا که نضج ظاهر نشود مسهل نگیرد مقید کما سجاد
تعیین ایام گفته شد شیره استعمال ادویه منضج بیست لیکن با وجود بیست کرده دوا منضج پخته شود و بر اکثر حکیم طبیعت تسهیل و انضاج و دفع بخیه
وقتی بیشتر درکار بود بیست امراض مزمن که اکثر امراض بی علاج و دفع شود لیکن علاج بیش ادویه طبیعت نیست قبل ازکه امتلا حقن الی القیس بقاعده
در بیان طبخ و مسهل بدان آنست که آنچه مواد محترقه سوداوی آن بود بیرون آید مسهل آنکه مواد الاعروق و امعا و انضمام و آنرو و مسهل
اول نضج و لون شرط است بخلاف مایل کبود و در نضج در کار نیست لیکن اکثر اوقات منضج بطبع دارند کما الایحتاج الا اگر و لوازمات بلین هم رعایت نضج مقدم
دارند چه نیز سیف صفت ملین مبارک که در امراض با طبیعه و ظاهر بیشتر مبادا شیره مزاج موافقه با اراده نضج که زنان حامله ای توان دادن و اطفال و پیران و
ضعیفان را بیشتر و مسهل باید اورام استفراغ بیایت نافع و با مسهل ادویه موافقه نکر و از کرب و غثیان امراض صفت آن بغیر باروس بیماری غیر لقدری تا مدد
در هر حکیم نیز و دستگاه باید آب گرم با النده و صاف نموده بدهند آنجا که حرارت بود یا کاسنی یا با شیره کاسنی خیار بین باید داد و اگر وقت احتیاط بود آب
عنب الثعلب باید داد و آنجا که شاید نضج بود با شیره بادیان و گاو زبان آمیخته بدهند و آنجا که سرفه و ضعف قلب باشد عناب و سپستان و گل بنفشه
و مویز منقی و گاو زبان گیلانی و امثال آن حسب حاجت گرفته بجوشانند یا نضج نموده با مغز فلوس خیار شنبر حل کرده بدهند هرگاه ملین که مغز فلوس
قوی یا العمل شود خیار شنبر اعلی و ترنجبین اصیل القدر حسب حاجت ممزوج سازند و کسی را که نیز تشنج بود خیار چنبر با مغز فلوس زرالی تخم با قسم
زنهار شاید داد و کسی که مسهل رالی بعد حقن یا مرهم گز نباید داد تا ایمن باشد از بعض امعا تا اطفال شیر خوار را ملین مغز فلوس و شیر تنقیه کرده
بادام بفرستند تا شیر خوار گل مطبوخ بدهد که بدان بالاست دارد مغز فلوس تقیه در هر حبی با دو آنکه احتیاج بحقن با مرهم باشد و مقدار مغز فلوس که
شاید در هر گم آنچه در خون مزاج کلان است و بعد از ان اشمال نضج و لینت منضج ملین که در صحت مستعمل بشود و گل بنفشه گل سرخ گل نیلوفر که در
در هر تخم کاسنی تخم خطمی شاتره ملکه و مثقال عناب آلو بخارا و ریگ یک بیک چند عدد خیسانیده و صاف نموده با دوا که گلقند یا گاو زبان و مسهل مغز فلوس
و ترنجبین هر یک پنج تولہ شیر خشت یا شیره مغز بادام اعداد و صفیح در که پا نهاده نموده استعمال نماید شربت ملین چون کسیکه بیشتر از ان اعتدال داشته
باشد چون این بیمن هر شیره مدار است نمایند و فصد و کسی که سرفه و سوزش و امراض سینه را نضج و بقیه آن عناب و اکثر سپستان کلان یک شصت عدد
و گل بنفشه گل سرخ مثقال زرع الا هامل ملکه مثقال در هر گاو زبان گیلانی شیره در هم نیز با شند و در اسم اسقول شیره در هم از وزن شکر سپاه ریزه و نیز جوشانید

بعد تصفیه لعاب بزر قطونا آمیخته با یک رطل ترنجبین آمیخته بقوام آرند و صباح با یک تولچه مغز بادام آمیخته بخورند شربت ساکن الوبخارا است داروی لعاب ... کبیر ... بنا

است ... و ... و اخراج اخلاط ... نماید و ... قلیل المقدار و نفع کثیر ... مزید ... الطعم ... الناصر ... بادوجه ... بها

... صفت آن گل بنفشه گل نیلوفر ... عناب ... آلو بخارا ... پانزده عدد سپستان ... شصت عدد تخم خیار ... نیم کوفته ...

تخم خیار تخم کاسنی گل گاوزبان ... برگ سنا ... آب ... شب ... صبح ... با یک ... ترنجبین ... قوام آرند ...

... ترنجبین ... دارند ... سازند ... الیمون ... آرند ... صفت آن گل بنفشه تخم کاسنی ...

درم سپستان عناب ... الوبخارا ... تمر هندی ... ترنجبین ... پانزده ...

علی الرسم ... شود ... صاف کرده ... جهت ... فصل ... ترنجبین ... شیاف ...

صفت ... با ... گل بنفشه ... بپزند ... شب ... تازه ... ترنجبین ... آشامی

... عناب ... جهت ... اسهال ... ترنجبین ... قوام ...

شود ... اسفیداج ... صفت آن ... گل بنفشه گل نیلوفر تخم کاسنی ... تخم کاسنی ...

گل سرخ ... الاقناع ... سازند ... شکر ... کاسنی ... الرب ... السوس ... تخم خطمی

عناب تمر هندی تخم کاسنی گل سرخ ... صفت سپستان ... تخم خطمی تخم خبازی گل

بنفشه گل نیلوفر تخم کاسنی ... عناب ... الوبخارا ... عناب کاسنی ... سفید ... دیگر

لعاب ... شربت ... شربت ... شربت ... شربت ... گل بنفشه کاسنی ...

... شربت ... صفت ... گل بنفشه ... سرخ تخم کاسنی ... مثقال آلو بخارا ... سپستان ...

علی الرسم ... شربت ... کرده ... صفت ... عناب ... شربت ...

و علت ... مثقال ... شربت ... شربت ... جلا

صفت ... گل بنفشه ... السوس ... شربت ...

... شربت ... صفت ... کاسنی

... مثقال ... مثقال تخم کاسنی ... گل نیلوفر ... مثقال تمر هندی ده مثقال سپستان ... عدد ... آب ... بالایش

... بیست مثقال ... صاف ... شربت ... اصبر

بیست مثقال ... بیست مثقال گلاب ... صاف ... چهل مثقال آب ... صفت ...

... گل بنفشه ... عناب ... تمر هندی ... تخم کاسنی ...

مثقال ... ترنجبین ... بادام ... صفت ... عدد ...

است ... عناب ... الاقناع ... کاسنی ... شربت ... نیم ... بار

عرق گلاب شب خیسانیده صباح مالیده صاف نموده شیرخشت یا ترنجبین یکجا داخل انداخته و مکرر صاف نموده بنوشند مطبوخ خیارشنبر که اخلاط محترقه دماغی و بدنی که از احتراق صفرا حاصل شده باشد دفع کند صفت آن پوست هلیله زرد و تمر هندی یکه پانزده درم مویز منقی بیست درم عناب الوبخارا یک بیست عدد گل سرخ ده درم گل بنفشه جمله ادویه شب در آب لقوع نمایند و صباح جوشانیده و صاف نموده و بیست درم خیارشنبر در آن آب حل نموده و صاف کرده و شیرخشت یا ترنجبین بقدر حاجت اگر اضافه نمایند بهتر و اگر وقت نوشیدن ده درم روغن بادام افزایند اولی است و ترا که معده ضعیف بود بنفشه موقوف دارند و چند شاخ نعناع افزایند مطبوخ هلیله که امراض صفراویه داخله و بدنیه را زایل سازد و در سوء القنیه نافع و جهت اعلال چشم چوب سفید صفت آن پوست هلیله زرد ده درم تمر هندی بیست درم الوبخارا سی درم سپستان ۲۵ عدد شاهتره تخم کاسنی برگ عنب الثعلب از هر یک شش مثقال جمله ادویه جوشانیده و صاف نموده مغز فلوس خیار شنبر بیست درم شیرخشت پانزده درم در آن حل کرده و مکرر صاف نموده بنوشند مطبوخ هلیله قوی از آن جهت امراض دمویه و صفراویه و جرب مفید صفت آن پوست هلیله زرد ده درم الوبخارا بیست عدد تمر هندی بیست درم شاهتره هفت درم سپستان پنجاه عدد مطبوخ نموده شیرخشت و مغز فلوس یکصد و سی درم در آن حل کرده و صاف نموده بنوشند مطبوخ که صفرا محترقه غالبه را براند صفت آن گل بنفشه ده مثقال گل سرخ سه مثقال سنا مکی پنج مثقال کاسنی هفت مثقال بابونه شاهتره هلیله زرد تخم کشوث اصل السوس مقشر یک ده مثقال الوبخارا ده دانه تمر هندی ده مثقال زردآلو و عناب یک ده دانه سپستان سی عدد جمله ادویه جوشانیده و صاف نموده شیرخشت بیست مثقال اضافه نموده بیاشامند و اگر بدن قدری بلغم بود آرد تربد مقشر سوده و روغن بادام یک درم مغز حب نموده اول بخورند بعده مطبوخ بنوشند و اگر صفرا کافی بود سنا موقوف دارند و مغز فلوس اضافه نمایند مسهل لطیف خصوصاً در صبیان عند غثیان و قی و غب و ابروالایم نافع صفت آن خمیره هلیله از پنج مثقال تا هفت مثقال حل کنند و بالای آن نقوع بیست درم تمر هندی بیاشامند شربت دیگر که مسهل صفرا و بلغم رقیق و تسکین حرقت معده نماید و جهت احتراقات و جرب و حکه و امراض جگر و سده و سودا رقیق و صفرا سوخته و ضعف معده و ضعف جگر و حمیات غیر خالص و حمیات مرکبه مفید لیکن بسبب یبوست عطش می آرد مصلحش آنست که قدری تخم کاهو و تخم خرفه و طباشیر وقت آشامیدن با وی ضم نمایند و طریق ساختن او همان است که اگر به عوض قند شیرخشت یا ترنجبین اندازند قوی عمل است قدر شربت شش تولچه تا هشت تولچه همراه سکنجبین یا شربت نیلوفر و شربت وقت عطش السبد بنوشند مجالس فراغت آیند در بیان منضج بلغم صفت آن مویز منقی یازده دانه بادیان نیم کوفته ده درم اصل السوس مقشر نیم کوفته سه درم پرسیاوشان نیم درم انجیر زرد دو عدد گاؤزبان عسلی هفت درم مطبوخ نموده بنوشند و اگر جهت قطع بلغم سکنجبین با آن ضم نمایند لایق بعد تولد اولی اما آنجا که سرفه باشد سکنجبین نباید داد و نگاه دارد بلغم شور باشد و شربت بلغم از سپستان صفرا با بلغم بیشتر و لهذا آنرا در حکم صفرا شمرده اند باید که در منضج و مسهل رعایت صفرا در نظر دارند بعد منضج صفرا و بلغم مخلوط نمایند و این قاعده در جمیع مرکبات یاد دارند و نخود آب در منضج بلغم سود از تمام ولد داما آنجا که تپ بود نخود آن و دیگر آنگاه که تپ کهنه بود منضج دیگر از مثل بادیان بیخ بادیان اصل السوس گاؤزبان گیلانی مویز منقی پرسیاوشان انجیر ولایتی بیخ اذخر گلقند علی الرسم مطبوخ ساخته بنوشند و مغز بادام اهـ بخورند و بالای عکه منضج دیگر بادیان بیخ بادیان کاسنی بیخ کاسنی بیخ اذخر پرسیاوشان اصل السوس اسطوخودوس مویز منقی انجیر ولایتی یک ده درم گلقند سه تولچه جوشانیده نوشانند منضج دیگر بادیان بادرنجبویه افسنتین پرسیاوشان یک ده درم انجیر ولایتی پنج عدد همه را در یک پیاله آب جوشانند و ده مثقال گلقند عسلی در آب آن حل کرده صاف نموده بنگرم اختیار نمایند بنوشند نمانده که در جوشانیدن گرمی پیدا میکنند آنجا که اندک گرمی مطلوب بود ادویه را خیسانیده اندکی جوش دهند و لاجرم بیش بسیار جوشانند تا که نفیذ آب بسوزد و شربت اسطوخودوس و دار الاصول نیز منضج بلغم است اکنون چند نسخه جات مخرج و مسهل بلغم اینجا مرقوم میشوند حب ایارج جهت تنقیه دماغ

ازبلغم مجرب و معمول والدراقم الحروف است صفت آن ایارج فیقرا یکدرم آرد زرد موصوف دو درم حب النیل بریان یکدرم غاریقون از موقیه پیر گذرانیده شحم حنظل
نیم درم گل سرخ صمغ عربی کتیرا نمک هندی مصطکی یکدانگ همه ادویه کوفته بیخته با روغن بادام دو درم چرب ساخته با آب مثل حبوب کبار سازند وقت
شب بر خلو معده نیمه حبوب تناول نمایند چون دست و اجابت آغاز کند نیمه بقیه تناول نمایند و بعد از آن بخواب شروند صفت ایارج فیقرا مصطکی زعفران
سنبل الطیب حب بلسان عود بلسان اسارون سلیخه دارچینی از هر یک یک مثقال صبر سقوطری هشت مثقال و بعضی شانزده مثقال نمایند همه را کوفته بیخته با آب کرفس یا بادیان
بسرشند و حبوب کبار ساخته مثل حب ایارجه استعمال نمایند حب افتیمون منقی دماغ است صفت آن تربد موصوف صبر زرد حب النیل یکدرم بسفایج پوست هلیله
زرد هر یک نیم درم شحم حنظل محموده یکدانگ نمک هندی غاریقون بموقیه پیر گذرانیده یکدانگ ایارجه فیقرا یکدرم آب بادیان خمیر کنند و حبوب کبار ساخته مثل حب ایارجه بکار
برند حب شبیار صرع و صداع را دافع و سدد و دوار را نافع صفت آن صبر زرد ۳ درم پوست هلیله زرد گل سرخ تربد موصوف مصطکی هر یک نیم درم کوفته بیخته با آب ... بسرشند
حبوب ساخته از یک مثقال تا دو مثقال وقت خواب فرو برند حب اسطوخودوس صرع و صداع و سدد و دوار را دافع و بواسیر را نافع صفت آن پوست هلیله زرد و پوست
هلیله کابلی هر یک ۲ مثقال تربد موصوف ۳ مثقال اسطوخودوس ۲ مثقال صبر زرد ۲ مثقال غاریقون افتیمون بسفایج هر یک ۲ مثقال شحم حنظل یک مثقال قرنفل فودنج هر یک
یک درم کوفته بیخته با آب بادیان حبوب سازند و از ۲ درم تا چهار درم فرو برند حب قرص الورد جهت تنقیه تحلل معده از بلغم و ریح و جهت تسکین وجع معده مجرب است صفت آن
ایارج فیقرا ۱۰ درم هلیله سیاه پوست هلیله کابلی مصطکی هر یک ۵ درم گل سرخ بلیلج سندی هر یک ۳ درم پودنه خشک جوز بوا نانخواه انیسون قرنفل هر یک نیم درم تربد سفید هفت درم
با آب پودینه حبوب سازند شربت ۱ مثقال شربت اشتین حب کاسر الریاح که تقویت معده و جهت هضم نماید و مقوی قوی اربعه معده و ... طبیع و کاسر الریاح و زایل
حمی است صفت آن ... نانخواه پوست هلیله زرد شحم حنظل هر یک ... با آب حنظل ... حبوب سازند و از یک حب تا پنج حب با آب تازه فرو برند حبوب که باد بشکند و معده
جگر بگشاید و شهوت غذا پدید آرد و ذهن صاف دارد و جالی و صحت نگهدارد و بلغم دفع کند صفت کرفس انیسون هر یک ۳ درم رازیانه نانخواه اصل السوس افتیمون هر یک ۲ درم مصطکی
سنبل دارچینی هر یک ۲ درم صبر زرد ... درم کوفته بیخته اگر بلغم غالب بود بعسل و اگر سودا غالب باشد با آب افتیمون و اگر بواسیر غالب باشد با آب نعل حبوب سازند
شربت ۲ درم تا ۳ درم حب که بلغم را از رگ بیرون آرد و اخراج ماده بقوت تمام نماید صفت آن تربد موصوف یک نیم درم شحم حنظل ۲ دانگ مثل ارزن ...
سازند جمله یک شربت است حب شیطرج درد مفاصل و اعصاب را سود دهد و ادرار بول و تحلیل کند صفت آن تربد موصوف ۵ درم صبر زرد بیست درم زنجبیل خردل
سفید بلیلج هندی شیطرج هر یک ۲ درم دار فلفل عاقرقرحا هر یک یکدرم فانیذ ۴ درم با کرفس حبوب سازند و از ۲ درم تا ۳ درم بخورند حب مفاصل صفت آن تربد
سفید یک نیم درم صبر زرد نیم درم مصطکی ۲ دانگ نمک هندی یک دانگ سورنجان نیم درم کوفته بیخته حبوب سازند جمله یک شربت است حب عرق النسا مجرب رازی که پنج
شش اجابت کند صفت آن صبر زرد پوست هلیله زرد مقل هر یک درم سورنجان حبها ساخته فرو برند جمله یک شربت جوارش تربد معده و امعا را پاک کند صفت آن تربد موصوف بیست درم
مصطکی صبر زرد ۵ درم ... ۳ درم ... صفت آن تربد موصوف پنج درم دار فلفل ... درم قند ۱۲ درم شربت پنج درم تا شش ...
سفوف تربد که بلغم از جهبر ... صفت آن تربد موصوف پنج درم زنجبیل مصطکی هر یک درم مغز بادام مقشر ... قند سفید ... جمله شربت ۳ درم با آب گرم و سفید
سفوف تربد جهت دفع نفخ مجرب است صفت آن تربد موصوف ۵ درم بلوط یکدرم زنجبیل نیم درم همراه ... ایضاً سفوف تربد صفت آن تربد ۲ مثقال
حب النیل ۱ مثقال جمله یک شربت همراه ۵ توله مطبوخ گلقند سفوف که بلغم سینه قطعه ... صفت آن پوست هلیله زرد صبر زرد بلیلج ... معروف الصباغین یک
برابر ... کوبیده ... کلان انداخته از آب حنظل تازه تر نمایند هر گاه آب مذکور خشک شود ... باز آب مذکور ... هفت کرت ...

آیند شربت [illegible] مطبوخ [illegible] بغایت نافع [illegible] صفت آن ترید سوده [illegible]
[illegible] باشد پوست هلیله [illegible] زعفران [illegible] مغز بادام مقشر [illegible] نبات [illegible] شربت ترید [illegible]
بلغم [illegible] لطیف باشد صفت آن ترید سوده [illegible] گلاب [illegible] زنجبیل [illegible]
[illegible] صفت آن سنا مکی [illegible]
گل سرخ [illegible] پوست هلیله [illegible] ترید [illegible] مثقال [illegible] گاوزبان [illegible]
[illegible] بسفایج [illegible] درم [illegible]
[illegible] مثقال [illegible] مطبوخ [illegible]
[illegible] صفت آن سنا مکی [illegible] هلیله [illegible] درم [illegible]
درم [illegible] گاوزبان [illegible] مثقال [illegible]
مطبوخ [illegible] صفت آن [illegible]
[illegible] درم [illegible] مثقال [illegible]
زنجبیل [illegible] درم [illegible] بلغم [illegible] صفت آن
[illegible] سنا مکی [illegible] ترید [illegible] درم [illegible]
[illegible] شربت [illegible]
[illegible] صفت آن [illegible] هلیله [illegible] زنجبیل [illegible]
[illegible] مثقال [illegible] صفت آن ترید [illegible] درم [illegible] بسفایج [illegible]
[illegible] گاوزبان [illegible] سوداوی [illegible]
[illegible] گاوزبان [illegible] افتیمون [illegible]
[illegible] گاوزبان [illegible] بسفایج [illegible] مثقال [illegible]
[illegible] سودا [illegible]

[illegible] سودا [illegible] اکنون [illegible]
[illegible] سودا [illegible] صفت آن [illegible] هلیله [illegible] درم سنا مکی [illegible]
ترید [illegible] درم [illegible] بسفایج [illegible]
[illegible] افتیمون [illegible] مثقال
بسفایج [illegible] افتیمون [illegible]

[illegible]

قوی العمل افتیمون دو درم [illegible] اسطوخودوس بسفایج [illegible] صفت آن [illegible] نیم مثقال [illegible]

[illegible] مثقال شحم حنظل [illegible] افتیمون [illegible]

نیم [illegible] اگر [illegible] مطبوخ [illegible] صفت آن [illegible] مثقال [illegible] بسفایج اسطوخودوس پوست

[illegible] کابلی [illegible] مثقال افتیمون [illegible] ده عدد [illegible] مثقال [illegible]

[illegible] اسطوخودوس افتیمون بسفایج [illegible] پوست هلیله [illegible]

[illegible]

[illegible] اسطوخودوس [illegible] پوست هلیله کابلی پوست هلیله [illegible] افتیمون [illegible]

گل [illegible] شربت [illegible] دو درم [illegible]

سیاه افتیمون پوست هلیله [illegible] بسفایج [illegible] صفت آن [illegible]

کابلی [illegible] افتیمون اسطوخودوس [illegible] مثقال [illegible]

[illegible] صفت آن [illegible]

گل [illegible] مثقال [illegible] اسطوخودوس [illegible] مثقال [illegible]

[illegible] مثقال [illegible] افتیمون [illegible] صفت آن [illegible] افتیمون [illegible]

پوست هلیله کابلی پوست هلیله [illegible] بسفایج [illegible]

[illegible] عدد [illegible]

[illegible] مطبوخ افتیمون [illegible]

[illegible] افتیمون [illegible] پوست هلیله [illegible] بسفایج [illegible] اصل السوس

[illegible] اسطوخودوس [illegible]

[illegible]

[illegible] مطبوخ [illegible] صفت آن هلیله کابلی پوست هلیله [illegible] افتیمون [illegible]

[illegible] اصل السوس [illegible] بسفایج [illegible] افتیمون [illegible]

[illegible] اصل السوس [illegible] مطبوخ افتیمون [illegible] صفت آن [illegible]

[illegible] مثقال [illegible] بسفایج [illegible] مثقال [illegible] اسطوخودوس [illegible] مثقال گل

بنفشه [illegible] افتیمون [illegible] مثقال [illegible] مطبوخ [illegible] استعمال

نمایند [illegible]

سودمند که خون را از سودا پاک کند صفت آن پوست هلیله کابلی پوست هلیله پوست هلیله زرد و هلیله سیاه یکده درم قند سفید مصری بسفایج افتیمون اسطوخودوس یک پنجدرم
تار بقون سه درم حجر ارمنی حجر لاجورد یکدرو نیم درم و گاهی جهت تقویت عمل و زن ترید ده درم و گلسرخ پنج درم اضافه نمایند شربت جهت مداومت از یک مثقال تا دو مثقال
و جهت اسهال از چهار مثقال تا هفت مثقال با مارالجبن یا عرق شاهتره یا عرق گاوزبان و عرق گلاب بدهند در بیان منضجات مرکبه منضج صفرا و بلغم صفت آن عناب ولایتی ده عدد
سپستان ۱۵ عدد تخم کاسنی دو درم پوست بیخ کاسنی دو درم تمر هندی سه تولہ گل بنفشه گاوزبان بادیان بیخ بادیان یکدرو دو درم مویز منقی ۱۵ عدد و انجیر ولایتی ۴ عدد پرسیاوشان
۶ درم اصل السوس یک مثقال کلقند دو تولہ تقویع نموده با سطوخ ساخته بنوشند منضج اخلاط ثلثه صفت آن بادرنجبویه بسفایج شاهتره افتیمون عدد ۶ زرد ابیه یکدرو درم تخم کرفس
۲ مثقال اسطوخودوس دو درم آخر روز شیره بادام ده عدد و تخم ریحان و اصل السوس و بالنگو یکدرم روغن بادام چرب نموده با شربت گاوزبان و عرق گلاب دهند دافع بلغم
طبیب حاذق هرچه خواهد امتزاج دهد و اکنون چند نسخه جات مسهلات مرکبه مرقوم میشوند مطبوخ که اسهال صفرا کند و بلغم نیز براند و دماغ و بدن پاک کند صفت آن مویز
منقی ۱۵ عدد عناب ده عدد شاهتره پنج درم انیسون ترید موصوف ۳ درم مطبوخ سازند گلقند ده درم ترنجبین ۱۵ درم مغز فلوس خیار شنبر ۴ درم در مطبوخ حل کرده
حل کرده ترید موصوف یکدرم سوده کرده بنوشند مطبوخ مسهل مخرج اخلاط ثلثه بر نوع صفت آن عناب سپستان یکده ۱۵ عدد تمر هندی سه تولہ گل بنفشه سه مثقال
مویز منقی بیست دانه انجیر ولایتی چهار عدد نیلوفر تخم خطمی تخم خبازی یکده مثقال گاوزبان پرسیاوشان شاهتره بادیان یکدرو درم کاسنی بادرنجبویه تخم کرفس بیخ
اذخر گلسرخ اصل السوس مقشر یکده مثقال افتیمون ولایتی چهار و نیم مثقال سنا مکی یکنیم تولہ پوست هلیله زرد و هلیله سیاه یکنیم تولہ مغز فلوس دو تولہ شیرخشت یا ترنجبین ملیده
درم روغن بادام یکدرم علی الرسم جوشانده ساخته ترید موصوف یکدرم حل کرده بنوشند مطبوخ هلیله جرب و قوی باکه از احتراق اخلاط حادث شده باشد مفید مخرج اخلاط
ثلثه صفت آن پوست هلیله کابلی هلیله زرد یکده مثقال سنا شاهتره افتیمون یکدرو ۳ مثقال آلوبخارا سپستان یکده بیست عدد گل سرخ کاسنی بادرنجبویه یکده سه درم
شیرخشت بیست درم علی الرسم تیار کرده بنوشند نقوع مسهل مسهل اخلاط ثلثه صفت آن هلیله سیاه یکهفته دو تولہ آلوبخارا پانزده عدد افتیمون در صره بسته پنج درم
سنا ده درم گلسرخ ۴ درم بسفایج اسطوخودوس یکده دو درم در مارالجبن نقوع سازند صبح با هلیله و صاف نموده شیرخشت ۲ تولہ حل کرده صاف نموده بگیرم
بنوشند که اصحاب اوجاع المفاصل مسهل اخلاط ثلثه و مجرب راقم است و صفت آن معلوم است حب تلخ مسهل اخلاط و برای وجع مفاصل مفید منقول از امیر ابوالفتح خان
صفت آن برگ سنا تربد شحم حنظل حب النیل حب الملوک یکده ۶ نیم مثقال سقمونیا کتیرا صمغ عربی گلسرخ نمک سیاه سنبل الطیب روغن گل یکده ۶ ماشه عسل صاف دو
چند علی الرسم حبوب سازند شربت از هفت حب تا پانزده حب است حب مسهل اخلاط ثلثه قوی العمل است صفت آن هلیله بلیله آمله فلفل گرد فلفل دراز ترنجبین شنگرف
سیماب آمله بسیار یک جزو حب الملوک دو جزو اول سیماب و آمله را سرمه سا کرده باقی ادویه کوفته بیخته خوب حل نمایند و چون خوب یاریک گردد حب ها سازند
قوت این حبوب تا ده سال باقی ماند گذار و غیر ذالک که مسهل اخلاط ثلثه است ترکیبش معلوم است با اختتام رسید قواعد مسهل اکنون بتمیز حبوب ثانیم و الله اعلم
ان الحبوب تنقی المعدة و تقویها و یحد البصر و ینقی الثقل من الرأس و ینفع قروح الکلی و المثانة و الامراض المزمنة کالجذام و الاستسقاء و الفالج و الرعشة و ینفع الیرقان
حبوب این حبوب معده بد منتی کرفته و از اخلاط ردیه پاک میکنند و قوی سازد و بینائی را روشن میکند اگر ضعف بصر بسبب صعود بخار بود و از سر ثقل را
دور میکنند و زخم های گرده و مثانه را نفع میدهد و امراض کهنه مثل جذام و استسقا و فالج و رعشه را دور میکنند و یرقان را نفع میدهد و ینبغی ان یستعمل الصحیح فی
الشهر مرتین بعد النضج من غیر حفظ السعوط لئلا یکون الحبوب التی لا تصل الی ما قصر للاعل و ان ینقی ضعفا الی منصب لسببه الی الحجامة و لا یؤذیه انیست که صحیح المزاج در یک ماه بی
بر حالت عیت باید در دو مرتبه بی میم فی کنند تا که قی دو درم نکند و قی اول کند آنچه قی اول کی کرده بود و آنکه قی دو درم بعده از فضول ردیه که بسبب قی اول سوی معده

سخته بود پاک کند والاکثار من القی یضر المعدة ویجعلها قابلة للفضول ویضر الاسنان خصوصا الی اصم ولذا لا یضر السمع و دیا صدیع عرقا - و زیادتی اتفاق معده اضر

سبب ورا اسستعد قبول فضول کند و نیز از اضر سرسانده خصوصا اگر قی ترش باشد و نیز پیدا میشود ارمی با ضرر سرسانده و لیسا اوقات بسبب حصر نفس رگهای از عروق

بدن می شکافد و یجب ان یجتنب من به ورم فی الحلق وضعف فی الصدر اوالربو وقیق الرئیة او مستعد لنفث الدم او عسر الاجابة - وشخصی که ورا گلوواد اماس بود و در

سینه ضعف باشد و یا یک گردن بود و یا مستعد نفث الدم باشد قی را بشکل قبول میکند او واجب است که از قی پرهیز نماید و من الناس من یجب ان یمتلی طعاما ثم

تم یتقیا روذلک لیحصل به ربه و ینوقیه فی امراض رد یته ویجعل القی له عادة ولعضی از مردمان میباشد که بسبب کثرت حرص معده ر الطعام پر کردن دوست میدارند و باز بسبب

تدبیر تنقیه معده قی میکنند و این چنین کردن پیری زود می آرد وادر امراض ردیه می اندازد مثل ضعف معده و ذبول و قی کردن عادت میباشد لهذا لازم است که از چنین

شخص کم میماند - والاسهال والقی مع النقار و یبوست الثقل وضعف الاحشا ادهزال المزاق صعب خطر - قی و اسهال کردن نزد یک بودن بدن از فضول و خشکی

ثقل و قبض طبیعت و کمزوری شکم و لاغری مراق کار سخت و خطرناک است و وقت القی هو الصیف او الربیع - و وقت قی کردن آن موسم گرما و بهار است بدون الشتار

و الخریف - نه موسم سرما و خزان بعضی زمستان و خریف فی حالة بیست - والاسهال فی الصیف یجلب الحمی - و در موسم گرما مسهل کردن تب می آرد و لهیجر البلغم و یغنیه الدولہ

و بجذب الحر - و نیز در موسم گرما مسهل مشکل است بسبب انکه قوت از بدن بیرون خارج شده و اگر در موسم گرما و لعاب و العرق سیکشد و گرمی بطرف خارج جذب مینماید این کشش

اثر در و نیز در فی الشتاء اعسر فی و الخلط - و در موسم سرما بسبب بستگی اخلاط مسهل نیز مشکل تر میباشد - والربیع تلو و الصیف المحلل فلا یستعمر فیه الا اللطف - و موسم

که در موسم گرما که تحلیل اخلاط دارد و ربیع هم در عقب او میباشد لهذا در چنین ها خصوصا لهذا اسباب نیست که در ربیع هیچ شی را استعمال نکنند مگر مسهل لطیف ضعیف العمل

باستعمال آرند - واما الخریف فهو الوقت - ولکن موسم خزان بس آن وقت مسهل است - ویجب عند القی ان یعصب العینان و یقبط البطن - و واجب است که نزد قی کردن

هر دو چشم را نیز لعصابه بسته شوند و شکم را نیز بپیچیده شود والشراب خرقه لیشده البطن - فاذا فرغ منه فلیغسل الوجه بالماء و فلیقبل قلیل ثم یتبع ثقلاء لیشد قی الراس

و هر گاه مریض از قی فارغ گردد خا فرضیت آبیکه با آب سرد و اندکی سرکه و نیز بنوشد تا آنکه ثقل را بسبب آنکه قی در سر پیدا شود و بنوشد مثل شراب التفاح مع قلیل

مصطگی و ماء الورد - و باید که بعد از فراغت قی مثل شربت سیب با اندکی مصطگی و عرق گلاب بنوشند تا که در معده تقویت حاصل شود - والقی یجذب من تحت - و قی

از اسافل بدن باعالی آن مواد را میکشد والاسهال من فوق - و اسهال مواد را از اعالی بدن باسافل میکشد بسبب مخالفت جهت - اکنون تفصیل سوء اسهال

بیان کرده میشود - این بحث بر چند فواید مشتمل است فایده اول در بیان تدبیر یکه دانستن آن پیش از قی لازم است پس باید که قی دو گونه است یکی آنکه جهت حفظ

صحت کنند دوم آنکه بجهت المرض بود و آنچه در صحت کنند مقصود از آن حفظ است زیرا که از اشرب ل غذای هر روز قدری از آن فضلها نزول میشوند العلا

در محل معده و نواحی آن میمانند خاصه اگر با غذا بیفتند یا معده باد و رطب باشد و ظاهر است که اجتماع آن اندک اندک مودی بکثرت شده فساد هم میرساند

و هو لا انکه قبل از انکه اخراج کرده شود بها القی والیه ما هو بکیبار اعتبار ولقی لازم و السنه اهوده روز تا خلطی که سزاوار ازجای حرکت کرده باشد و باید در هر روز

دوم برآید و نیز لازم است که این تنقیه باید در هر ماه برای سبیل انتظام نباشد تا وقوع آن هر دو قی در هر شهر عادت نشود اما تاریخ معین نکنند کرا این بعضی

جهت هدم الفت طبیعت و آنچه در مرض بکار برند نیز دو گونه است یکی آنکه جهت تنقیه معده و حوالی آن باشد دوم آنکه جهت قلع مواد از اکثر اعضا بود باشد و آنچه

از بهر پاکی معده باشد واجب است که اول سکنجبین و ماء العسل لطیف کنند چنانچه تا ی شور و مانند آن استعمال کنند اگر حاجت آید بقدر حاجت

آب گرم بیاشامند مع سکنجبین عسلی تو ان ولعوقا آسان تر برآید ولیکن باد و بیق سبزها رنیز و ادریه والعلاج دقی نیز بود و اندار بهر آنکه واردو قومی و العلاج دقی

[illegible] و آنچه [illegible] سوداویان [illegible] باشد لیکن باید که [illegible]
[illegible] و اگر احوال شخص معلوم نباشد [illegible] اگر [illegible] چون [illegible]
[illegible] دیگر [illegible] باشد [illegible]
[illegible] باشد [illegible] و [illegible]
[illegible] چون [illegible]
[illegible] اصول [illegible]
[illegible] تمام [illegible] اسهال [illegible]
[illegible] معده [illegible] باشد [illegible] گفته که اگر
[illegible] باشد [illegible]
[illegible] باشد و اگر [illegible]
[illegible] باشد [illegible] پس اگر طبیعت
[illegible] و اگر [illegible] حمام [illegible] حرکت
[illegible] معده [illegible] اسهال [illegible]
[illegible] باید [illegible] اطراف [illegible]
[illegible] باشد [illegible] پس باید که در صورت
[illegible] باشد و اطراف [illegible] معده [illegible] چون [illegible]
[illegible] معده باشد [illegible] سینه و معده
باشد [illegible] بالفعل [illegible]
[illegible] استعمال [illegible]
[illegible] معده [illegible]
باشد [illegible] اگر [illegible] باشد [illegible]
[illegible] باشد [illegible]
[illegible] اگر [illegible]
[illegible] باشد [illegible]
[illegible] باشد [illegible] تمام [illegible]

غذا اندر معده تباه شود که قبل از آنکه غذا خورده باشد بهترین غذا [illegible]

بهتر و بعد [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

در بیان امراضی که [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

پس آن شربت را در سکنجبین بیخته بنوشانند و بعد از آن سکنجبین بیاشامانند [illegible] و بعد فراغ عرق گاوزبان و عرق
الایچی و گلقند [illegible] گرم [illegible] سکنجبین [illegible] مثقال نمک دو مثقال آب [illegible] چهار مثقال [illegible] آمیخته
[illegible] تخم [illegible] پنج مثقال [illegible] مثقال [illegible] آب [illegible]
[illegible] مثقال [illegible] استعمال نباید کرد [illegible]

ولد [illegible] و فصد الباسلیق [illegible] تنویر البدن و حبل الذراع و القیفال نافع [illegible]

و ما فوقها والاکحل [illegible] و الاسلیم [illegible] و فصد [illegible] عرق النسا [illegible] والمعالی والقرس والصافن [illegible] الحیض و لعرق النسا
و فصد باسلیق [illegible] قیفال [illegible]
باسلیق [illegible] اسلیم [illegible] عرق النسا [illegible]
[illegible] عرق النسا نافع [illegible]
[illegible] عرق النسا و اوجاع مفاصل [illegible]
نفث الدم [illegible] عرق [illegible]
خون [illegible]
وقوع المرض [illegible]
[illegible] خون نباشد
[illegible] المرض [illegible]
شدید البرودت [illegible]
[illegible] الدم [illegible]
[illegible] القبول [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] سکنجبین [illegible]
پس اگر [illegible] ایام [illegible]
[illegible] اخراج خون
[illegible] باشد فصد
[illegible] التحلیل باشد [illegible]

محذره پس اگر ماده در عضو شریف باریکی باشد یا عضو یا مجاور شریف باریکی شریف باریکی باوجع بسبب ورم اعضای باطنیه باشد اول اضمده مخدره مسکنه بکار برده بعده
فصد نمایند کما فی ذات الجنب و الصدر و الریة و العرض و الکبد و غیره فایده دیگر اولیت فصد پس بدانند که فصد استفراغ کلی است یعنی هر قسم خلط در بدن برمی آید زیرا که خون
مرکب از دیگر اخلاط است یعنی در رگها چنانچه خون میباشد صفرا و بلغم و سودا نیز میباشد یا خون مختلط شده پس هرگاه رگ زنند همه چیز در رگها هست بالضرورت مستفرغ
میشود غایتش آنکه خون در بین بسیار برمی آید و دیگر اخلاط کم بخلاف تنقیه های دیگر که این نفع ندارد و پوشیده نماند که فصد را بهترین استفراغ مقرر نموده اند زیرا که [illegible]
یکی آنکه زود گذشته یعنی هر قسم خلط در بدن برمی آید دوم آنکه فصد استفراغ اختیاری است که هرگاه رگ زنند معلوم کنند که فساد مقدار فی الفور بند توان کرد بخلاف مسهل که [illegible]
آید اگر ماده غیر مقصود هم برآید پس نتوان کرد پیش از عمل و اگر بند کنند ضرر است سوم آنکه فصد محتاج نضج نیست بخلاف دیگر تنقیه که تنقیه بی نضج روا نباشد شرط است [illegible]
اگر باعتدال زنند اخلاط به نسبت خود بیرون آیند و اگر ضیق زنند آنچه رقیق است بیرون آید و غلیظ باقی ماند از اینجاست که فصد ضیق نهی کرده اند مگر آنجا که مخصوص [illegible]
باشد چنانچه در مرعوف قلیل الامتلا معمول است و اگر در غایت وسعت بود و احتمال موجب سقوط قوت باشد لکثرة ما یخرج معه من الارواح نماید در بیان آنکه [illegible]
لابدی است در امر فصد پس باید دانست که اگر کسی را از فصد غشی افتد بیشتر از فصد او را شربت لیمون و شربت انار ترش با گلاب آمیخته دهند و بعد فصد [illegible]
باید دست بجراحت گذارند تا خون بایستد و مفصود را راحت داده قدری حرکت داده باز گیرند همچنان دو سه بار توقف کرده بگیرند اغلب که غشی نشود و اگر [illegible]
غشی افتد بهترین تدبیر افاقت قی کنانیدن است پر مرغ در حلق انداختن و کذا دوا المسک آب حل کرده در حلق چکانیدن نفع دارد و آنچه [illegible]
غلیظ نشود آنکه از دیدن خون خود یا بیگانه غشی افتد باید که هم خوف از فصد بنا بر ضعف دماغ خواهد بود [illegible]
کالک آنکه قبل فصد از خون بیهوش شود بنا بر رقت روح و ضعف قلب است به تقویت دل و دماغ متوجه باشد و باید دانست که در [illegible]
ممنوع است [illegible] روز سه شنبه [illegible] تاریخ قمر [illegible] نوزدهم یا بیست و نهم باشد اعلی و انسب است و در باقی ایام حسب حاجت [illegible]
فصد باید کرد و این در فصد دست مقید است در دیگر مثل حجامت صافن و غیره جایز است و اگر فصل [illegible] آن زمان فصد حجامت صافن [illegible]
گفته اند که اگر قمر در برج [illegible] باشد فصد نکشاید که موجب تکرار [illegible] و باید دانست که پیش از ده و از ده سال فصد ممنوع است و بعد از آن تمام عمر [illegible]
ارتفاع مانع بحرارت [illegible] که بعد شصت سال منع کرده اند [illegible] باشد که غلبه خون محسوس میشود فصد کنند الا خون کمتر گیرند [illegible]
[illegible] باید کرد و هرگاه مسهل [illegible] فصد [illegible] دماغ [illegible] غشی افتد فی الفور [illegible]
[illegible] باشد فصد نشاید کرد [illegible] هنگام رفتن [illegible]
که چون کسی را گزد [illegible] خون روان [illegible] فصد [illegible] البته باید کرد و فصد کردن [illegible] منع کرده اند اما آنچه به تجربه رسیده که اگر ماده [illegible]
کثیر باشد [illegible] اعضای رئیسه سرایت کرده باشد البته فصد باید کرد و علامت سمیت اختلال و غشی [illegible] خاید [illegible] آنچه [illegible]
باید دانست که آنچه در عوام الناس مشهور است که بعد فصد حریره [illegible] هرکس [illegible] آنچه [illegible] بعد فصد [illegible]
خوب نیست پس اگر مفصود گرم خشک مزاج باشد [illegible] غالب [illegible] مزاج باشد [illegible]
[illegible] بعد فصد [illegible] اعضا [illegible] بعد فصد [illegible]
ضعف اعضا [illegible] غذا لازم [illegible] و بعد فصد [illegible] لازم است که [illegible] اخلاط [illegible]

حمی و امتلاءات قویه نافع است و باید فصد اختیار نمایند از استفراغ معالجه واجب است و ایضاً قبل از فصد شربت استفراغ نشاید که سو جنبه فصد کرده شود دیگر در شخصی که غلبه الدم بود فایده در بیان
عروق مفصوده پوشیده نماند که رگهای مفصوده در هر دو دست شش است اول قیفال که بر سر ادیب و دو میان ابهام است یعنی نر انگشت و فصد او مخصوص باخراج خون
از سر و گردن است و در بعضی امراض واقعه چشم و چهار آن اسکیتا سیم دوم اکحل یعنی هفت اندام و این را نیز البدن نیز خوانند و در میان واقع است فصد
آن نفع جمیع بدن است و در امراض حار جمیع بدن و تنقیه خون و نفع آن بسیار دارد سوم باسلیق و در میان وسطی است فصد آن بیشتر تنقیه دو از کبد و طحال
و صدر و معده کلیه و ... اعضای جمیع اعضاء را نفع بسیار باشد که زیر این شریان است و چهار انگشت محسوس میشود با احتیاط باید کشود تا نیش شریان را
نرسد چهارم حبل الذراع رگی است که بر پشت ساعد ظاهر شود و با علی ساعد ... گشته و دستی و حکم فصد او قول قدما شیخ حکم قیفال دارد و صاحب ...
و ابعض ... مین ... باسلیق ... پنجم ابطی و این شعبه باسلیق است ... باسلیق ابطی ... و جانب دست ... فوق محاذی ... واقع است و آن اسیلم نیز گویند
زیرا که تحت ... نیست و طریق فصد او آنست که باید طویل ... اندازی ... و ایضاً ... آب گرم ... دست مفصود را ... زیرا که مذکور
... است ... فصد او ... امراض ... خصوص ... خارش این هر دو را نافع است ششم اسیلم که ... اسیلم است و آن را
باید ... دست ... آب گرم ... فصد ... امراض جگر ... دست چپ امراض ... انتقال ...
که ... قانون ... فصد الاسیلم ینفع من الیسری ... والطحال ... والمفاصل ... فصد این ... خون جگر ... دل ...
آینست که ... رگهای مفصوده ... پای ... اول صافن ... جانب النسی ... انگشت ... سلیم است ...
تحت ... فصد ... خارش ... اخوان ... ایضاً ... مقام
عرق النسا ... طریق فصد او آنست که پای ... بالای ... بسته ... زیر پای ... تا پای ... افشا ... شده
کرده فصد کنند دوم عرق النسا و آن رگی است ... وحشی پای ... آمده ... پشت پا ... این رگ ... آنست که ... گره ... باشد در
... فصد آن ... اکثر ... عرق النسا ... صافن ...
... طریق فصد ... آنست که ... ساق تا ... ساق ... فصد ... باید که مریض چند
... قبل از فصد ... بسیار ... عرق و چون رگ ظاهر شود پای مریض ... وحشی ... آن
... ظاهر ... پای ... آن ... صاحب ... فصد ... بیشتر ...
... باطن ... این رگ ... فصد او نافع ... فصد ... و مقعده ...

... اوست ... این است و طریق فصد ... عرق النسا ... رگهای مفصوده ... گوش ...
عرق ... رگ ... پیشانی ... سر ... صداع ... سر ... ایضاً ... که ... دست
... فصد ... سوم ... عرق ... و آن ...
... فصد ... عرق المانعین ... رگ ... فصد ... صداع ...
و ... مرض ... فصد ... این رگ ... ظاهر ... نافع ... گشتن ...

نباید دیگر خون آنست که ناصور شود و تجیم از گشادن بالا و پایین [illegible] عروق اند که خالی می‌گردد [illegible] الاذنین [illegible] فصد را و ابتدا [illegible] الماء و قروح الاذن و قروح [illegible] سر را

امتلاء و صداع [illegible] می‌کند سر را از نزول بخارات [illegible] اکثر اطبا بر آنند که فصد این رگها ابطال نسل می‌کند و لیکن [illegible] این رگها می‌کشند ششم از آن عروق [illegible] دو رگ باریک

در هر دو سوراخ بینی هست و نفع [illegible] بیست و چهارم گشادن و طریق فصدش آنست که در [illegible] ایستاده نماید و هر دو سوراخ بینی او از مقابل آفتاب باشد و [illegible]

مرض [illegible] نفس [illegible] تا آنکه [illegible] سرخ گردد و آن هر دو رگ ظاهر شوند پس [illegible] مخصوص با این کار بگشاید هفتم از آن عروق [illegible] آن رگی هست که [illegible]

واقع هست [illegible] و بینی که [illegible] آن [illegible] مخصوص [illegible] فایده فصد آن دفع کلف و کدورت لون و وجه [illegible]

مخصوص [illegible] و لیکن [illegible] فصدش آنست که اول فصد دست نماید و بعد از آن [illegible] بگشاید [illegible]

ایضا هست که [illegible] الراس [illegible] معلوم [illegible] خون قلیل الدم [illegible] هشتم از آن چار رگ و آن رگی هست که [illegible] بالا [illegible]

لب پایین [illegible] باشند و چون لب را [illegible] ظاهر می‌گردد [illegible] فایده فصد آنها نفع قروح فم و قلاع [illegible]

و [illegible] فصد [illegible] الراس [illegible] آنست که [illegible] بگشایند آن عروق هست [illegible] عرق [illegible] الاسنان [illegible]

رگی هست که زیر زبان واقع هست و رگ [illegible] فایده [illegible] نفع [illegible] ثقل زبان [illegible] کثرت خون [illegible] و طریق فصدش

آنست که [illegible] زبان [illegible] عرق [illegible] بگشایند [illegible] عرق [illegible] و آن رگی هست میان لب پایین و ذقن فصد آن [illegible]

می‌کنند [illegible] استخوان [illegible] و آنجا هست فصد آن [illegible] فم [illegible]

اند فایده فصد آنها [illegible] خناق و ضیق النفس [illegible] الصوت و ذات الریه [illegible] خون گرم [illegible] فصد [illegible]

اول آنست که [illegible] فصد [illegible] فایده [illegible] آنست که خون سرخ خالص بر آید [illegible] خارج شود [illegible]

چنین شود [illegible] رگ [illegible] و [illegible] محکم ببندند [illegible] دست [illegible] بزرگ [illegible] حرکت [illegible]

[illegible] باید [illegible] بسته [illegible] محکم [illegible] تا [illegible]

آید [illegible] رگ [illegible] سبز [illegible] سفید [illegible] سرخ [illegible]

[illegible] باشد [illegible] پوست [illegible] اگر [illegible]

بالبسته [illegible] چون [illegible] فصد فارغ شدم [illegible] والحجامة علی الساقین [illegible] الفصد [illegible]

و بر هر دو ساق حجامت کردن نفع آن قریب بنفع فصد [illegible] خون حیض را جاری می‌کند [illegible] و فضول [illegible] و علی القفا

للرمد والبخر والثقل [illegible] والصداع [illegible] فی مقدم الراس [illegible] النسیان [illegible] پس [illegible] حجامت کردن [illegible]

سری که [illegible] مقدم سر باشد [illegible] می‌کند. لکن حجامت کردن [illegible] نسیان [illegible] علی الهامة [illegible]

سر حجامت کردن [illegible] اکثر الناس [illegible] الحجامة فی مقدم الراس [illegible] اکثر مردمان [illegible] حجامت کردن [illegible]

حواس [illegible] الحجامت [illegible] العضو [illegible] الحجامه [illegible] الروح [illegible] حجامت [illegible]

چند فواید [illegible] آنکه [illegible] عضو [illegible] دوم آنکه [illegible] روح [illegible] خارج می‌کند و سوم آنکه [illegible] اکنون [illegible] حجامت [illegible]

میشوند پس پوشیده نماند حجامت قبل از شانزده سالگی ممنوع است بعد از شصت سالگی نیز ممنوع است بخلاف فصد که تا آخر عمر مجوز است بشرط قوت قوه ولیکن قبل از دوازده سالگی بعضی پیش از چارده سالگی فصد جایز نیست لمانع النمو و بدانکه منع حجامت بعد از شصت و منع فصد قبل از دوازده یا چارده سال مقید بعدم ضرورت است و الا عند الحاجت فتوی که مباشرت آن لازم باشد توان بکار بست و بدانند که اول ماه حجامت ممنوع است بهر آنکه درین ایام اخلاط ساکن باشد و بباطن راجع شوند چه ثابت است که اندیادر رطوبات تابع اثر پذیری نور قمر است و اخلاط و رطوبات بدن نیز بسبب ازدیاد نور قمر افزون گشته بالضرور بظاهر بدن میگرایند چنانکه در وسط حقیقی کی چهار ده و پانزده هم است بکمال غلبه میرسند پس ترقیه بباطن ننمایند پس ظاهر است که اگر وضع محاجم در شانزده هم و هفده هم ماه اتفاق افتد خون فاسد فقط بیرون آید و هو المطلوب و بهترین اوقات بهر حجامت روز سه شنبه در ساعت ثانی اگر گرما بود و در ساعت ثالث بل رابع اگر سرما بود و شرط ملکه معده از طعام خالی بود و حجامت بعد حمام ممنوع است مگر کسی را که غلبه الدم بود و باید دانست که حجامت بر دو قسم است با شرط و بلا شرط و حجامت بلا شرط نیز دو قسم است یا با نار بود و یا بغیر نار آنچه بغیر نار بود باستنصاص چنان حاجت است تا نار را استنصاص و بیان احتیاج نیست و حجامت بلا شرط بهر کیفیت که باشد در برای چند اغراض استعمال میکنند یکی آنکه بجهت جذب ماده بسوی مخالف کنند چنانچه بجهت حبس نزف الدم حیض وضع محاجم بر ثدی نمایند دوم آنکه بجهت ابراز ماده غایر کنند تا در وصول اثر دوا سهولت شود چه گاه باشد که ماده در مفصل یا عضو غایر بود و بظاهر مایل نباشد و دوا اگر بروی نهند موثر نشود و پس در بیوتت وضع محاجم نیک بنیاید تا ماده بخارج گراید سوم آنکه بجهت نقل ورم از عضو شریف بعضو خسیس کنند چو اوست استعمال نمایند این جذب در ابتدائی بروز ورم از عضو شریف کماده بجانب خسی داره صورتی می بندد و اما هرگاه ورم پخته باشد نقل او بسوی جای دیگر متعذر بود چارم آنکه بجهت تسکین عضو جذب خون بسوی او و تحلیل ریاح و تکابشد پنجم آنکه بجهت رد عضو بسوی وضع طبعی او بکار برند چنانچه بجهت ابی رو فقره یا برای رد اسعاء انثیین بنا از رد حتیه که مسمی است بقیله بر عانه نهند و بر اعاده حسه بر تفقه تنفیسه بر فقیه بجایگاه و سبی می نهند و می کنند ششم آنکه بجهت تسکین وجع بود چنانچه در قولنج که بسبب ورم باشد و در وجع ریحی بطن و او جاع رحم که نزد اعتبار حیض پیش شود می نهند و پوشیده نماند که حجامت بلا شرط دو نوع است نوعی خاصه که نار می باشد و طریق وضع افضل آنست که بر عضو مقصود الحجامت محجمه که در و شمع یا نار افروخته باشد بنهند و حوالی آن العجین دیگر پچ دادن که هوا البیوم و خلیه نباشد و حجامت با شرط را سه فایده دارد یکی آنکه استفراغ ماده میکند از نفس عضو دوم آنکه با وجود اخراج دم دیگر اخلاط جوهر روح را نیز اخراج میکند و بحال خود باقی میدارد سوم آنکه استفراغ او با عضاء رئیسه تعرض ندارد و طریق وضع محاجم با شرط آنست که نخست در محل مقصود روغن مالیده بر دو سی تعلیق محجمه نار می کنند بغیر شرط و زمان قلیل داشته جدا سازند و اندرون محجمه پاک ساخته عضو را نیز از ریم پاک کرده و ثانیه برنهند بنیان سه جا گره می کنند امر بتانیه که محاجم چسپانند شرط زنند و شرط عمیق باید زد تا خون بقدر مطلوب برآید و آنجا که اجابت شرط غیر عمیق در کرده ثانیه خون کم بیشتر بر می آید مگر نکند شرط او باید که وضع اول خفیف المص بعد ربع القلع باشد پس بر هر وضع تدریج باید افزود در قوه و لطوره پس از فراغ چون یک ساعت بگذرد غذا دهند چه بسبب بریان وهار الرمان و ماشبه با امراء فنشنرکاهو و چون موضع التصاق محجمه ورم کند و جدا کردن محجمه متعسر گردد باید که خرقه یا اسفنج بآب نیم گرم که بابل محدا بود تر کنند و حوالی آن تکمید نمایند تا رسی و مان محل پدید آید و محجمه باسانی جدا گردد و احتیاط نیز روم حین استعمال محاجم بر نواحی ثدی به نهجی کنند که آسانی جدا شود و باید دانست که حجامت در مقدم و داغ مضر ذهن و حس نیافع است و حجامت بر نقره که مغاک پس سر گویند نایب مناب و حلیه الکحل است و ثقل حاجبین و طوبت جفون و جرب عینین و بخر فم را نافع لیکن پیری و نسیان است ولیکن این حضر مختص بحجامت با شرط است باید که اندکی بطرف اسفل بنهد حجامت نماید تا نفع بلا ضرر بخشد حاصل آید و حجامت ما بین الکتفین خلیفه فصد باسلیق است و نافع لوجع مناکب و حلق است لیکن مضعف فم معده است پس باید که قدری میل به نفعه نماید

نافع بود صرت باشند اما اگر مقصود از حجامت ایشحل معالجه نفث الدم و سعال است تنزل واجب است و تصعد غیر مفید و تقویت فم معده باشیاء مقویه در صورت خوف
ادرار دم و حجامت بزرگ حلق کار آنها آنلا انفعال گویند خلیفه مشهد قیفال است و مانع انتعاش سر و مزیل اعلال وجه و اسنان و ضرس و اذنین و عینین و حلق والف و گاه
باشد که بیدا میکنند رعشه سر و ضعف الدماغ و حجامت بر قمحدوه که بلندی پس سر را گویند و نامه وسط الراس را گویند امراض عالیه را چون جرب و بثور و سر و شری و امثال
آن را سود دارد و لیکن نسیان آرد و حجامت زیر زنخ آرد که سبب نزول الماء باشند مضر است و حجامت تحت الذقن اسنان و وجه و حلقوم را مفید و تنقیه راس میکند
حجامت بر قطن که میان دو سرین را گویند دامیل و جرب و بثور فخذ و نقرس و بواسیر و داء الفیل و ریاح مثانه و رحم و حکة الظهر را نفع دارد و حجامت بر فخذین
از قدام نفع میدهد ورم خصیتین و جراحات فخذین و ساقین را و از خلف سود میدهد اورام مقعد را و حجامت بر اسفل رکبه نفع میدهد ضربان رکبه را که حادث شده باشد
از اخلاط حاره و سود میدهد جراحات ردیه و قروح عفنه را که در ساق و رجل باشد و حجامت بر کعبین نافع احتباس طمث و عرق النسا و نقرس و حجامت ساق قریب
است بفصد و ساقین و تنقیه دم را دارد لیکن نافع خصوص زنی که سفید پوست و متخلخل البدن و رقیق الدم باشد الدون بمنن رجوع کنانیم الحقنة معالجة فاضلة فی تنقیة
الفضول و الجذب من اعلی و فی القولنج و وجع المعا و ردان و حقنه در دور کردن فضول امعا و کشیدن فضول از اعلی بدن و گشادن سده قولنج عمده علاج است و دفعت
حقنه کردن صحیح نیست بهم است الدون قوانین و فوائد حقنه بیان کرده میشوند پوشیده نماند که حقنه علاج است فاضل در استفراغ فضلات محتبسه و تسکین اوجاع کلیه و مثانه و قولنج و کمی را
که معده ضعیف بود و دوا مسهل قی کردن حادث شود یا در سهل تقصیری واقع گردد حقنه باید کرد و در جذب مواد از اعالی بدن بسوی اسافل و در دفع اورام و امراض دماغیه
مفید باکسی که اضعیف گرداند بیشتر از حقنه شربتی که متقوی معده باشد بدهند چه حقنه بخلاف معده مضر بود و بهترین وضع حقنه آنست که به پشت باز خسپند و سر بالش
نهند چنانچه میانه پشت بلند بود و بطرف وجع میل کنند و وارد حقنه باید که بسیار گرم نبود و بسیار سرد هم نباید و حقنه در وقت معتدل بعنی در وسط فی النهار اولی است
و پیش از آن استحمام ممنوع است در بیجا چند نسخه با حقنه مرقوم میشوند حسب ضرورت بکار برند حقنه که در اخراج سودا و از دماغ مختص است صفت آن سنا مکی پنج مثقال
بسفایج نیم کوفته سه مثقال بنفشه بادیان پرسیاوشان بابونه نیلوفر یکدو مثقال سپستان سی عدد علی الرسم جوشانیده صاف نموده شکر سرخ یکدو مثقال
در آن حل نموده و مثقال روغن بادام و سه مثقال روغن بابونه اضافه نموده نیم گرم حقنه نمایند حقنه دیگر که اسهال و جمیع امراض بلغمیه و اعصاب را نافع صفت آن سنا مکی
پنج مثقال قنطوریون دقیق پرسیاوشان بادیان شبت حلبه بابونه یکدو مثقال انجیر ولایتی پنج عدد علی الرسم جوشانیده شکر سرخ دو مثقال ملح ازرق دو درم نمک
بزه یک مثقال زنجبیل نیم مثقال روغن کنجد پنج مثقال انداخته نیم گرم عمل نمایند حقنه دیگر که فالج و همه امراض بلغمیه را مفید صفت آن سنا مکی پنج مثقال بسفایج نیم کوفته قنطوریون
دقیق یک نیم مثقال تخم کرفس افتیمون بابونه شبت یکدو مثقال شحم حنظل دو درم علی الرسم جوشانیده بوره ارمنی هفت درم عسل صاف پانزده درم در آن حل نموده و
روغن بابونه پنج درم اضافه نموده نیم گرم عمل نمایند حقنه دیگر که در قولنج مستعمل است صفت آن قنطوریون دقیق ده درم گل بنفشه افسنتین نیلوفر گاوزبان رازیانه پوست
بیخ رازیانه پوست بیخ کاسنی تخم کاسنی عنب الثعلب تخم شبت اسطوخودوس بسفایج نیم کوفته پرسیاوشان یکدو درم سنا مکی پنج درم حلبه اکلیل الملک سبوس گندم بابونه یکدو کف علی الرسم
در آب بجوشانند خیارشنبر ترنجبین شیرخشت شکر سرخ روغن گل یکده درم غاریقون یک درم نیم گرم عمل نمایند حقنه دیگر که قولنج و درد مفاصل را مفید صفت
آن نیم کوفته برگ نیلوفر بابونه برگ کرنب اکلیل الملک بنفشه عناب سپستان سی عدد پرسیاوشان چهار درم علی الرسم بجوشانند پس روغن بنفشه و روغن بادام و روغن
نیلوفر و پیه باکلیان یکدو پنج درم اضافه نموده عمل نمایند حقنه دیگر جهت اسهال صفراوی و گرانی که با تپ و سده باشند مجرب است صفت آن تخم خیارزه دو درم بنفشه
نیلوفر یک پنج درم چهار درم سپستان بیست عدد عنب الثعلب دو نیم درم تخم کدو هفت درم علی الرسم جوشانیده لعاب اسپغول ده درم روغن کدو ده درم

در بیان تعلیق علق

اضافه نموده هنگام عمل نمایند و بر اهل بصیرت مخفی نماند که اکثر معالجین را وقت علاج به تعلیق علق و ادرار بول و عرق و بر آوردن بزاق و مخاط و شاخه کردن و پاشویه
کردن ضرورت افتد مثل ضرورت حقنه و غیره و مانند علیه الغفران از بیان اینها جهت اختصار تکاهل فرموده و بیان اینها ضروری بود بنا بر علیه اینها را
در چند مطالب بیان کرده میشود تا که طالب را اشکال در پیش نیاید مطلب اول در بیان تعلیق علق و این مطلب مشتمل بر سه نوع است نوع اول در بیان منافع
تعلیق علق باید دانست که اکثر جا ها است که محتاج به تنقیه نفس عضو میگردند و وضع محاجم بدان عضو ممکن نتوان شود بسبب مانعی از داخل یا از خارج پس درین حالت ناچار
تعلیق علق نمایند و نیز در اکثر طبیعت شان اطفال و ضعیفان که تحمل الم نشتر ندارند ارسال علق اولی است و نیز زلو جذب ... خون از عمق و باطن عضو بیشتر مینماید
از حجامت ازین جهت است که در اکثر بعد استفاده زلو سیلان خون باقی میماند و هر چند آن موضع را بیشتر پاک نمایند زیاده تر خون بر می آید بخلاف موضع حجامت و نیز
در امراض مزمنه جلدیه مانند سعفه و قوبا و جرب و امثال اینها ارسال علق کثیر النفع و بعضی اطبا بر آنند که زلو جذب نمی نماید مگر خون فاسد را لهذا خون
خارج از آن سیاه میباشد میتوان گفت جواب در تصدیق آن که چون جذب آن تدریجی است نه دفعی طبیعت بتدریج خون صالح را از فاسد جدا کرده دفع مینماید
و نشر البلیغه (?) و حجامت اگر شدید شود تدریجا بشود ملحوظ دارند بجهة آنکه سبب درین هر دو با هم متحد و فایده اقرب به با هم است ولیکن اهل هند چون ارسال علق را
بسیار مستعمل دارند فواید بسیار بران نقل نموده اند حتی که اطفال شش ماهه را بلا جلوزه (?) را تجویز ارسال دو سه علق عند الحاجت نموده اند و گفته اند که
اطفال را چون ابجلیه (?) برامید و شناسه از فساد خون در بدن ایشان ظاهر گردد از سرخی بدن تمامی یا بعض آن موضع که از سرخ باد مینامند بر سر شکم
ایشان زلو چسپانند و همچنین اطفال دو سه ماهه که سره ایشان مجروح گردد و باستعمال اطلیه و ذرورات مجففه التیام نیابد ارسال دو سه علق بر

در بیان انواع علق

نواح ناف تجویز نموده اند لکن باید که هر چند حاجت قویه و ضرورت شدیده خون از بالای معده نگیرند اگر ناچار اتفاق افتد تقویت معده نموده باشند و
و امثال آن تا یک هفته می نموده باشند و آنچه در عوام الناس مقرر است که در اخراج خون با علق بیشتر از فصد و حجامت احتیاط میباید نمود لغو و سفاهت است
محض بلکه اجتناب و احتیاط از اخراج خون بهر نحو که اتفاق افتد یکسان است و نهایت احتیاط درین به نحویست که ذکر یافت و استعمال انفیار (?) حاره و بعد از
اخراج دم ممنوع است و هر که باعث احتراق و فساد است و از اشیا سرده مرطبه قویه زیاده از مقدار حاجت نیست نوع دوم در بیان انواع علق باید دانست
که بهترین علق آنست که متوسط در بزرگی و کوچکی باشد و سر آن بزرگ و رنگ آن کحلی و یا اخضر باشد و نیز زلو مزغب یعنی ... و یا خطوط لاجوردی
و شبیه بلون ابو قلمون و یا شبیه بمار ماهی باشد نباشد زیرا که اینها همه خالی از سمیت نیستند و ارسال اینها موجب اورام و غشی و نزف الدم و حمی و

نوع سوم در بیان ارسال علق

و استرخاء و قروح ... میگردند و آنچه اشتر مسندیره یا سرخ تیره که کبدی اللون نامند و یا شبیه بجراد صغیر و یا ذنب الفار و یا عظیم الراس و یا باشی اللون که
بالای آن بسبزی زند و خطوط زنگی طولانی بر پشت آن باشد سمیت تر از سایر انواع است و آنچه شکم آن سرخ باشد بهتر از ان است که پشت آن سبز باشد
خصوصا که از میاه طحلبیه که ضفادع دران بسیار باشند پیدا شده باشند لازم و واجب است که یک روز قبل از استعمال صید نموده باشند و سرنگون دارند تا آنچه
در جوف آنست بقی بیرون (?) گردد و بعد ازان قدری از خون کبوتر یا بره آن دارند تا غذای بدان نماید پس لزوجات و قذورات آن را پاک
نمایند با اسفنج و یا بخرقه خشنه تا سستی چسپیدن بعضو گردد پس ارسال نمایند نوع سوم در بیان ارسال علق و باید دانست که هرگاه ارسال علق
مطلوب بود و علق جید صالح با اوصاف مذکوره بهم رسد از آب شیرین در ظرف بزرگ وسیع بیندازند تا قدری در آب حرکت نماید و بگردد پس
آنچه از انها سریع الحرکت باشد انتخاب نمایند و بنحو مذکور پاک نمایند و عضو مقصود را با آب و نمک بشویند و بمالند که تا سرخ گردد و زلو بر آن

چسپانند واگر زود بچسپد بران محل قدری طین سرشور یا لجن که در کنار حوض باشد یا قدری خون بران بمالند تا بچسپد و چون از خون ممتلی گردد بهتر آنست
که بگذارند که خود بخود بیفتد و بهتر ... زلو مثلث و سه دندان دارد زیرا که چون سیر و ممتلی گشت خود بخود می افتد پس قدری نمک و یا خاکستر یا سوخته پارچه
کتان و یا اسفنج محرق یا ابریشم محرق بران پاشند و بعد از اسقاط بهتر آنست که بحجامت آن موضع را امتصاص نمایند و بکشند تا قدری خون دیگر ازینجا براید و
کیفیت ضاره رویه آن اخراج یابد و حجامت نیز خوبست که وضع نمایند و یا آنکه همچنان بگذارند که خون از موضع آن برآید تا آنکه خود بخود بند گردد و بعد
تمام علاج و جدا گشتن زلو خون بند نسازند که موجب خارش و تورم گردد و اگر خون بسیار آید و بند نگردد اشیاء حابسه بران پاشند مانند زنگار یا مازو سوخته
و مازو و چوب اندک سوخته و یا کهربا سوده فقط مطلب دوم در بیان ادرار بول پس باید که از جمله استفراغات جزئیه ادرار بول است و مدر آنست که ماده را
در بیان ادرار بول
از راه بول دفع کند و جهت بر آوردن ماده عروق ادرار نفع تام میدارد اما آنجا که خلط غلیظ بیشتر باشد تا تنقیه بفصد یا اسهال نکنند ادرار نفرمایند و اطبا ذکر
کرده اند که اگر ماده در جگر باشد نظر کنند که مایل بجانب محدب است یا مقعر اگر مایل بمحدب باشد ادرار بهتر است و الا اسهال و پوشیده نیست که ادرار اسهال
بروز عرق بکار میبرد و کذالک اسهال بروز عرق بالغ ادرار بول میشود برای آنکه ماده بطرف مخالف و شک نیست که ادرار آنچه رقیق است منفع گردد پس
تا مرض رطوبی نضج و مدرات نه نهند از آنست که در استسقاء و فالج و وجع المفاصل هلاک امر در ادرار بول دانسته اند و ایضاً قبل از نضج تشریب مدرات منع فرموده
ادویهٔ مدره ۱
اند و در بعضی مدرات بارده و حاره معتدله مدرات رطوبت خون منفصل مرقوم میگردد حسب حاجت صرف نمایند مدرات بارده این اند تخم کاسنی تخم خیارین تخم
خرفه خشک کاکنج سکنجبین بار القرع مغز تخم هندوانه مغز تخم کدو و بار الشعیر و خیارین و مدرات حاره این اند بادیان انیسون تخم کرفس تخم گندنا نانخواه کبابه
سداب زوفا خشک پرسیاوشان سلیخه و اشنه ترید دارچینی بادرنجبویه تلخ افتیمون سنبل الطیب مدرات معتدله این اند تخم خربوزه پرسیاوشان و آنکه ماده و حار
را باهم ضم سازند چنانچه کاسنی و بادیان هر دو یکجا کرده ... مستعمل ادرار بول کنند صفت آن انیسون بادیان هر یک یک و نیم درم کوفته
یک پیاله آب بجوشانند تا نصف رسد صاف نمایند و تخم خیارین تخم خربوزه هر یک سه درم کوفته در طبیخ مذکور شیره ازینها بگیرند و گلقند سپید نسرین
کرده میل نمایند که ماده را بادرار بول برآرد و بول بسته بکشاید اگر انیسون و بادیان کوفته بپزند سفوف سازند و عقب آن شیره سه تخم یعنی خیارین و خربوزه
مدر کفته ... کنند دوائی که حیض بسته بکشاید صفت آن سلیخه شونیز که دو مثقال حب ... ابهل که ده درم همه را کوفته بیخته بدو چندان عسل کفگرفته سرشته
و هر صباح از یک مثقال تا دو مثقال غلوله کرده فرو برند و عقب آن چهار درم عرق بادیان بنوشند حیض بسته بکشاید و اگر کم می آمده باشد بفراغت آید
بشرطیکه سبب احتباس حرارت و قلت خون نبوده و الا مضر است مطبوخ که حیض براند و منی مرده که از جای خود لغزیده باشد و در میان بند شود و یا مرده
خون افسرده محتبس شده باشد بیرون آرد صفت آن افتیمون درمنه ترکی ... سداب ... تخم کرفس یکده درم انجیر پنج عدد گلقند ده مثقال ادویه
بجوشانند و گلقند آمیزند و بدهند سه روز پی هم و سه روز مهلت داده باز دهند سه روز دیگر تا ادرار تمام کند و مدرات حیض در ایام حیض باید
در بیان ادرار عرق ۱
داد تا موثر باشد مطلب سوم در بیان ادرار عرق بدانکه عرق از جمله فضول هضم سوم عروقی واجب الدفع است که طبیب دران تصرف نموده تنقیح
آن بتجویز نموده بطریق مسام منفع میگرداند و بعد از اخراج از مسام و منفذها هوای سرد خارجی بدان رطوبت میگردد و بظاهر جلد ... از انست که
چون عرق را توقف آمد نشف از ظاهر جلد پاک نمایند زیاده اخراج میابد چه کثافت ... بسیار بظاهر جلد مجتمع میگردد مانع ادرار عرق میشود و از احتباس آن
بدن را سنگینی و کلالت و ملال عارض میگردد پس باید که در تصفیه بدن بحمام و اغتسال آب گرم کوشند و از جهه ادرار عرق بپاشانند تا عرق آید فقط صحت

تا حاصل گردد این بهتر است که در حمیات نیز غیر آن بعد عرق خفت و سبکی در بدن عارض میشود و بهترین تدابیر از برای تعریق حفظ صحت حرکت و ریاضت است
عرق آوردن در حمام بهتر است که اخلاط رقیق باشند و اگر غلیظ باشند بحمام روند و اغتسال بآب گرم نمایند و اگر احتیاج واقعی باشد زمانی در حمام مکث نمایند
قلیل از آنکه تا بدن برسانند تا خوب عرق آید پس غسل نموده برآیند و در بیت دوم زمانی توقف نمایند تا عرق کم گردد پس در بیت سوم زمانی طویل مکث
نمایند تا عرق بند گردد پس بدن را خشک نموده لباس پوشیده برآیند و اگر خواهند که عرق بسیار آید نطرون با روغن زیت در حمام بر بدن بمالند و یا خاکستر
چوب انگور و یا بآب حل نمایند و روغن در آن آمیزند و بر بدن بمالند و این تدبیر برای صاحبان استسقا و استرخا و ترهل و سایر امراض بلغمی است و اگر احتیاج زیاده
واقعی باشد مطلق در حمام آب به بدن نرسانند و عرق نموده بقدر مطلوب بحدیکه ضعف بسیار نیارد پس بدن را پاک کرده از بیت حار به بیت دوم متوسط و از آن
به بیت جامه کن بیایند و این را حمام یابس گویند و اگر رفتن حمام متعذر باشد و وقت هیجان حمیات حاده و غیره اگر خواهند که زود عرق آید و خفت حاصل
گردد و یا چادر سر خوب بدوزند نمایند باید که قدحی آب گرم خالص و یا ادویه مناسبه در آن جوشانیده باشند پیش روی او گذارند و ردای بر تمام سر و بدن بپیچند چون عرق
آمدن آغاز نماید بارچه هر مقدار که برآید پاک نمایند تا بیشتر آید همچنان تا هر مقداری که مطلوب باشد برآرند و اگر حاجت بیشتر باشد و از یک قدح آب تمام بدن گرم
نگردد و عرق جاری نشود دو قدح یا چهار قدح یکی پیش و یکی پس و یکی راست و یکی چپ آب گرم گذارند و اگر تعریق تمام بدن مطلوب بود مریض را بر کرسی نشانند در گ
گرفته در زیر و پس و پیش کرسی آب گرم خالص و یا مطبوخ ادویه مناسبه گذارند تا عرق آورد و بخار آب گرم یا سرکه نیز معرق است ادویه معرقه این اند

ادویهٔ معرّق

انیسون اکلیل الملک بذر کرفس بذر سداب حلتیت بذر انجره زراوند طویل بابونه عاقرقرحا فلفل قسط مقل نطرون در امثال اینها و باید که چون عرق بسیار آید و
ضعف آرد حبس باید نمود و طریقش اینست که بدن را خوب خشک نمایند و جامه نرم نازک پوشند و آسایش نمایند در مکانیکه هوای آن معتدل مایل بخشکی
باشد و آشامیدن کشنیز خشک و سماق پاک کرده و بیخ سفید شسته از هر یک ده درم مطبوخ نموده مالیده و صاف کرده سفید و با آنکه سیب و به پاک کرده
از هر یک نیم من گلسرخ پنجاه درم سه نیم آثار آب مطبوخ سازند چون نیمه آید آب مالیده صاف نموده مقدار پنجاه درم روغن گل تازه در آن بریزند و باتش
ملایم جوشانند تا آب برود و روغن بماند و آن روغن را بر جمیع بدن بمالند و یا عود هندی را نرم کوفته بیخته سفوف آن را بر جمیع بدن بمالند و اینها همه حابس
عرق اند

در بیان تدبیر ادرار بزاق

مطلب چهارم در بیان تدبیر ادرار بزاق و آن لعاب غلیظی است که از کام راه دهان برآید و آن منفع فضول دماغ و چشم و گوش و صدر و معده است
و جهت بیان و اخراج آن باعث حفظ صحت آن اعضاء مذکوره است خصوص مرطوب المزاج را چون حبس گردد به تخصیص کسانیکه عادی بآن باشند باید که
متوجه باخراج آن گردند خصوصا در فصل زمستان بخایند عاقرقرحا و مویزج و فلفل و چیزهای تند تیز تا لعاب بسیار از دهان آید و به غرغره نمودن بغراغر
مخرجه لعاب و آشامیدن ایارج فیقرا و ایکاسه و این تدابیر بعد از حمام بهتر است

در بیان تدبیر ادرار مخاط

مطلب پنجم در بیان تدبیر ادرار مخاط و مخاط عبارت از رطوبت غلیظ است
که از دماغ مندفع میگردد و این منقی فضلات دماغیه و امان بخشنده از صرع و سکته و صداع و شقیقه و نزله و زکام و اکثر امراض دماغیه مانند سرفه و سل و اسهال
و ثقل سر و بدن و سستی اعضاء و غیر اینها است و جناب اقدس الهی بحکمت بالغه انف را مدفع فضول دماغیه قرار داده فتبارک است بدن صحیح و سالم است و چون
محتبس گردد امراض مذکوره حادث میگردد پس باید که قبل از حدوث جهت حفظ صحت متوجه اندفاع آن گردند خصوصا کسانیکه اخلاط غلیظه در دماغ ایشان بسیار
و مرطوب البدن باشند و بهترین تدابیر آنست که سر و گردن بپوشند و سعوطات بعمل آورند مانند کندش و غیره و این سعوط السعوطات قوی است و مواد غلیظه کثیره
را رقیق داده مندفع گرداند صفت آن اسطوخودوس سافج هندی برگ کشمیری قنفر بندق هندی تماکو صوری نی کوفته بیخته سعوط سازند و یا سر را به بخار طبیخ

در بیان شیاف

باید دو مرتبه بجوشانند و صاف کرده حقنه نمایند [illegible] که در فواید این ذکر یافته عمل آید — مطلب ششم در بیان شیافه پوشیده نماند که مسهل ناقص ضرر تمام وارد
و شیافه و حقنه دفع ضرر مسهل ناقص از تمام وارد هر گاه مسهل و حقنه عمل نکند باید که شیافه تحریک نمایند و کذلک هر گاه قولنج افتد تا از شیافه اخراج نکرده باشند مسهل
نشاید داد و همچنان هر وقت که اندک قبض صحیح مسهل شود و شربت ملین و مسهل خورد و مهلت نیخواهد در انجا نیکوترین تدابیر شیافه هست اما تا ضرورت قوی نباشد مباشر
این عمل نباید شد که کثرت استعمال شیافات احداث بواسیر میکند و طول شیافه شش انگشت مضموم صاحب حاجت باید ساخت تا اثر او بقولون رسد و هر گاه
برآید اعاده آن نمایند و اگر شیافه بروغن گل چرب کرده بردارند بلی اذیت باشد شیافه که زود عمل کند و قولنج بگشاید و طبع را نرم کند و در تپها بکار توان بست صفت
آن گل بنفشه دو درم گل خطمی دو درم سنای مکی پنجدرم نمک هندی یکدرم عسل خیارشنبر شکر سرخ یکده درم علی الرسم شیاف سازند شیافه که در ضعف مسهل ناقص استعمال
کنند اگر در اسهال تقصیری واقع باشد و گرم مزاجان را موافق صفت آن ترنجبین پنج درم صابون رقی خطمی نمک طعام یکدو درم شکر سرخ پنجدرم شیاف سازند
شیافه که زود عمل کند صفت آن قطعه صابون بشکل خسته خرما تراشند و بردارند و اگر بروغن گل چرب کرده باشند بی اذیت بود شیافه که طفلان و ضعیفان را سود دهد
صفت آن موم آب دیده دو درم نمک و بوره ارمنی یکدنیم درم هر دو را کوفته در موم سرشته شیاف سازند و بروغن گل چرب نموده استعمال نمایند —

در بیان پاشویه و فواید و مضرت آن

مطلب هفتم در بیان پاشویه پوشیده نماند که پاشویه جهت جذب بخارات از اعلی باسفل نیکوتدبیری ست لهذا در اکثر اقسام صداع و سرسام و سدر و دوار
و غیره نفع عاجل میدهد و ایضاً دفعه لقیه حمی و اعانت بر تعریق نافع است اما چون تپ فایز میشود و می دانند که تا دیر اثر خواهد ماند این عمل بنمایند زود از تپ میکشند
و همچنان که نهادن پایها در آب گرم سود دارد نهادن دستها در جذب حرارت تنویه بدن سودمند است — اکنون چند چیز که بیان آن درینجا ضروری ست گفته میشود
یکی آنست که ظرف آب عمیق باید مریض بر سر پا بلند نشیند و پایها در آن ستر سل سازد و نشاید که بایستد چه عند قیام نبایستد عروق و ضیق مجاری انجذاب بخارات
کما ینبغی نمی شود دوم آنکه وقت شروع تپ پاشویه بکار نبرند چه عند غلبه حمی مباشرت آب گرم مزید سخونت میگردد و نیز وقت شدت و غلبه حرارت که در پیچ التیاب
ماده بسوی اعالی و جانب جابه بقوت میباشد نمیتوانند که جذب او باسفل باعث اضطراب و قلق میشود سوم آنکه چون تپهیات حاره وقت فتور او پاشویه نمایند لازم است
که دلق کثیف پیش روی مریض نیز بگیرند که بخارات آب گرم بدماغ نرسند چه بعضی جا دیده شد که احتیاطاً از فضول بخارات آب نفرمودند مریض را فوراً خفقان
عارض گشت و اکثر مردم ازین امر غافل اند چهارم آنکه چون پا در آب نهند باید که ساقها را از اعلی باسفل بمالند در آب تنزیج تا جذب و لکن همین جذب او باشد و اگر
مانعی نباشد تا یکساعت پا در آب نهاده دارند و چون چنین خواهند باید که قدری آتش انگشت زیر ظرف بدارند تا آب سرد نشود و بهمان گرمی که مطلوب هست
بماند و بعد بر آوردن پایها از آب باید که بمنشفه خشک نمایند و زمانی معتد به بپوشند و نگذارند که سردی برسانند چه باشند که اگرچه جهت جذب بخارات و امالهٔ ماده آب گرم
فقط کفایت دارد لیکن اگر در آب مذکور بعضی چیزها که مخصوص به جذب و تعدیل بعضی مواد که مرقوم میشوند حسب حاجت موافق ماده استعمال نمایند مفید

ادویه پاشویه

ذکر ادویه که در امراض حاره لطول و انکباب و پاشویه بآن نمایند صفت آن برگ کدو و جاده اوده کاهو تخم اوده گل بنفشه گل نیلوفر تخم خطمی شگوفه ریحان
و جو پوست گرفته و سبوس گندم علی الرسم جوشانیده بکار برند و ادویه که در امراض بارده لطول و انکباب و پاشویه بآن میکنند چون بابونه برگ سبد و
برگ حنا و اکلیل و سبوس گندم و گل خیرو و خطمی و بنفشه و امثال آن هست و آب پاشویه باید بقدر پنج شش آثار پخته باشد چوب ثلث آن بر بود بکار

و صفت علاج

آرند — اکنون بمتن جمع کنیم — ولنختم هذا الفن بوصیته فی امر المعالجات — در این فن اول را بوصیت و انذار کردیم در امر علاج تمام کنیم وان ده امر
ینبغی للمعالج ان لا تعود الطبیعة الکسل بان یعالج کل انحراف عن الصحة — یکی آنکه طبیب در معالجه را لایق و واجب هست که طبیعت را بکسل خوگر نسازد

بدین طریق که هرگاه انحراف و تغیر مزاج از صحت علاج نکند بعضی باید که در هر اندک تغیر مزاج رجوع بعلاج نکند تا طبیعت لسبار و هر نه طبیعت بران معتاد گردد و بغیر علاج هیچ
نخواهد کرد ولا ان یجعل شرب الدواء المسهل والقی دیدنا - دوم آنکه بنوشیدن دوا مسهل و قی خو گیر نگردد لاسیما دیدن بعضی عادت است بلکه معتاد به ریاضت باشد
وحیث امکن التدبیر باسهل الوجوه فلا یعدل الی اصعبها - سوم آنکه هرجا که علاج مرض بآسان وجه حاصل باشد طبیب را واجب است که بمشکل ترین وجوه رجوع نکند یعنی
اگر بدوای ضعیف کار برآید بدوای قوی توجه نکند و بتدریج من الاضعف الی الاقوی ان لم ینجع الاضعف - چهارم آنکه بآهستگی از دوای ضعیف سوی دوای قوی
رجوع کند اگر از دوای ضعیف مستغنی نشود و مقصود حاصل نگردد الا ان یخاف فوت القوة فحینئذ یجب ان یبدا بالاقوی - پنجم آنکه ابتدای علاج بدوای قوی کرده
شود اگر خوف فوت شدن قوت باشد بحالیکه قوت بدرجه غایت قوی نباشد - ولا یقیم فی المعالجات علی دواء ولیعد فتالفه الطبیعة فیقل انفعالها عنه - ششم آنکه
بیکدوا مقیم و مداومت کننده نباشد ورنه طبیعت بآن دوا مانوس گردد و انفعال طبیعت از اثر آن کم گردد پس دوا را تبدیل کند - ولا تدم علی العلاج الا
تهرب عن الصواب لتاخر اثره - هفتم آنکه بر علاج غلط مداومت نکند اگرچه فایده از ان ظاهر شود و از علاج درست و صحیح بسبب تاخر و درنگی اثر گریز نکند اگر صواب بودن
متحقق گردد - ولا تجسر علی الادویة القویة فی الفصول القویة - هشتم آنکه در موسم های قوی التاثیر و کیفیت ادویه قویه مثل مسهلات قویه دلیری نکرده شود
وحیث امکن التدبیر بالاغذیة الدوائیة فلا یعدل عنها الی الادویة - نهم آنکه هرگاه علاج بغذای دوائی ممکن باشد پس مناسب است که از غذا بدوا طرف
دوا اصلا رجوع نکرده شود - واذا اشکل علیک المرض احاد هو ام بارد فلا تجربن بمفرط - دهم آنکه هرگاه تشخیص مرضی برتو مشکل گردد که آیا مرض گرم است
یا سرد و خواهی که بشناسی مرض را پس واجب است که بدوای قوی الفعل تجربه مکن بلکه دوائی که مشترک النفع باشد استعمال نمائی - واحذر من تغلیط التاثیر العرضی
یازدهم آنکه از تاثیر دوای عرضی خوف کن مثلاً که آب گرم بالعرض حابس است و بالذات یا رد پس طبیب را واجب است که در تاثیر ذاتی و عرضی تمیز کند - واذا اجتمعت امراض
فابدا بما یخصه احدی ثلثة خواص - و هرگاه چند امراض باهم جمع شوند پس طبیب را واجب است که ابتدای علاج بمرضی کن که در وی یکی سه خواص یافته شود - احدیها
ان یکون برؤه لا یتم الا بعد برء الآخر فاعلی بمثل کالورم والقرحة فابدا بالورم - یکی از ان ثلثه آنکه زود رستن یکمرض موقوف بر به شدن مرض دیگر بود مثل ورم
و زخم پس ابتدای علاج ورم کن زیراکه اندمال زخم موقوف بر بهبودگی ورم است - والثانیة ان یکون احدها سببا للآخر کالسدة للحمی العفنیة - و دوم از ان سه آنکه یک
مرض سبب مرض دیگر بود مثل سده برای تپ عفنی زیرا که بسبب انسداد راه و اجتماع مواد عفونت در اخلاط پیدا گشته تپ می آید فابدا بازالة السبب پس
باید که بعلاج ازالة السبب ابتدا کرده شود یعنی مفتحات سده را بکشای - فان لم تمنعک الحمی عن مثل السکنجبین فلا باس علیک باستعمال المسخنات و اگر تپ از تفتیح سده مثل سکنجبین
که سرد و مفتح است مستغنی نگرداند و سده نکشاید پس باستعمال گرم کردن داروها مسخنه مفتحه در تپ هیچ خوف نیست - فنفع تفتیحها فی التدبیر اعظم من ضرر تسخینها - نفع ادویه
مفتح حاره که از تپ عرضی حاصل شده بزرگتر از ضرر حرارت آنها است زیراکه ادویه حاره ظاهراً گرچه ضرر میرسانند لکن بالعرض نفع میدهند - والثالثة ان یکون
احدیهما اهم من الآخر کالحاد والمزمن فابدا بالحاد - و هذا اذا لم تغفل عن الآخر - و سوم از ان ثلثه آنکه یکمرض از ان هر دو مهلک و خوفناک تر از دیگر بود مثل
حاد و مزمن و حاد مثل محرقه است و مزمن مثل فالج پس باید که ابتدای علاج بمرض حاد کن و با وجود ابتدای علاج بمرض حاد غفلت از علاج مرض دیگر مزمن
مکن - واذا اجتمع مرض و عرض فابدا بالمرض - و هرگاه عرض با مرض جمع شود پس ابتدا کن بعلاج مرض - الا ان یکون العرض اقوی کالقولنج فسکن لوجع
الوجع ثم عالج السدة - مگر وقتیکه عرض از مرض تیزتر و مخوف بود مثل قولنج که وجع آن قوی است پس اول درد را بمخدرات ساکن کن و بعد از ان علاج
سده امعا کن و سبب مرض را دور ساز - تدبیر خاتمه - دیباچه تدبیر مسافران باید دانست که چون شخص اراده سفر نماید اگر در بدن خود امتلا یابد و یا آنکه

عادی بتنقیه باشد البته تنقیه نماید از فصد و اسهال بحسب غلبه هر یک از اخلاط موجوده یا بقی لتقدم الحفظ لیکن به تجویز طبیب حاذق و بعد از آن خود را عادی
سازد با غذیه که در سفر او را میسر آید و حرکات و نوم و یقظه و بیداری عادت نمود و لغب کشیدن نیز تا آنکه دفعةً تغیر فاحش او را عارض نگردد مثلاً اگر سفر در
تابستان نماید خود را عادی بگرما و راه رفتن در هوای گرم و آفتاب و آشامیدن آب گرم نماید و اگر سفر در سرما باید خود را بسرما عادت دهد تا آنکه هیچ یک از آن
هر دو که برا و دار دگر در متضرر نگردد و دوا دو به مطلوب مانند تریاق فاروق و حب وارد و فادزهر حیوانی و معدنی و جوارش عود و حلوه و جامع و دوا المسک و غیره
با خود دارد و تدبیر آشامیدن آب و آن است که اولاً آب یک منزل را با خود بردارد و همچنین در هر منزلی که میرسد آب بلد متوطن خود را قدری از آن آب که در
آن منزل مخلوط نموده بیاشامد و یا آنکه قلیلی سرکه در آب داخل کرده بیاشامد و [illegible] آب با خود بردارد و یا آنکه قدری از خاک خالص باید خود همراه [illegible]
و در هر منزلی قدری از آن در آب آن منزل بریزد و خوب برهم زند و بگذارد که ته نشین گردد پس آن آب را بیاشامد تا دفع مضرت آن گردد و تغیر و دفعه و تبدیل
از آب بابلی نماید و خوردن سیر و پیاز و سرکه و کاهو هر کدام که باشد دفع مضرت میاه مختلفه مینماید [illegible] دفع ضرر آب شور را باختلاط سرکه نماید و آب متغیر الطعم را
بسکنجبین و آب تلخ بحلاوه بقدری شکر و آب غلیظ را در آب بدبو الطبیخ یا به تقطیر و یا سرکه و یا بخاک پاک اختلاط داده و هرگاه در منزلی آب که [illegible]
آید و خوف [illegible] باشد اجتناب از اغذیه معطشه [illegible] و نیز حلوا نماید و تقلیل [illegible] اکل نماید و اغذیه لطیفه خورد و چون تشنه گردد اندکی آب مخلوط با سرکه
بیاشامد یا آلو بخارا و یا تمر هندی و یا انار و له در دهان نگهداشتن و دفع ترشی نوشیدن [illegible] و دفع سایده نوشیدن و بلور یا صدف یا نقره خالص در دهان
داشتن و لبها برهم گذاشتن که هوای خارجی داخل دهان نگردد این همه را دفع تشنگی [illegible] از تشنگی بخطر چون به آب رسد باید که دفعة آب بسیار نخورد بلکه بسیار کم
گرم و بیاشامد بلکه مضمضه نماید و دستها و پایها بشوید و آب بکار [illegible] بعد از آن اندکی بیاشامد تا عطش او زایل گردد بدانکه در گرما باید که تمام بدن
خود را خصوصاً سر را از آفتاب بپوشاند و در هنگام [illegible] حرکت نکند و اگر گرسنه باشد [illegible] تناول غذا قلیل الغذا سیر بخورد و البته ناشتا نباید که حرکت
نماید خصوصاً که محرور المزاج و لاغر باشد تا موجب ضعف و دوران نگردد و در آب سرد سر و بدن را بشوید و از میوه ترشی آنچه میسر آید بخورد لیکن نه
همان زمان که بمنزل رسد بلکه بعد زمانی توقف کرده و اغتسال بآب سرد نموده میوه ترشیها بخورد و سر و سینه را بر روغن تخم کدو و یا روغن بنفشه و یا [illegible] چرب
نماید و اگر قبل از حرکت از منزل قدری سویق جو را با قدری نبات و یا قند بآب سرد بیاشامد خوب است و یا بذر قطونا با آب [illegible] و یا شیره جو مقشر سرد کرده
و یا آش جو هر یک که میسر آید بخورد و چون در منزل فرود آید که احتمال وزیدن باد سموم باشد و یا مکان [illegible] و یا [illegible] بردی از آنجا بگذرد
و حتی المقدور استنشاق آن هوا نشود و اگر دوغ سرد میسر آید بیاشامد و پیاز و سیر و سرکه بجوید و اگر قدری پیاز را در دوغ [illegible] بخورد دافع ضرر هوای سمی
و چون هوای مذکور بدماغ رسد و احوال متغیر شود و کرب و اضطراب و غشی گردد اگر تریاق فاروق حاضر باشد بزودی مقدار نیم مثقال بخورد و یا قدری [illegible]
یا فادزهر معدنی و یا قدری سیر و سرکه یا کافور بخورد و اگر اینها حاضر نباشند کافور [illegible] صندل سفید بیوید و به سینه و بینی بمالد و دوغ سرد بیاشامد و یا آب سرد
و روغن کدو در بینی چکاند و در آب سرد غوطه خورد و دست و پایها در آب سرد بگذارد و در مکان خنک مقام نماید و تدبیر برف باران آنست که قبل از حرکت [illegible]
منزل غذای حار بقدر اشتها بخورد و دهان و بینی را بسته شروع منزل نشود و اگر در طی مسافت قدری افیون با مغز گردگان و سیر و پیاز بخورد دفع ضرر
سرما مینماید و چون بمنزل فرود آید دفعةً نزدیک آتش فرود نیاید مگر بعد آهستگی و تدبیر حفظ چشم از ضرر سفیدی برف آنست
که [illegible] سیاه در چشم کشد و پارچه سیاه پیش چشم آویزان باشد و اگر نقاب از موی اسپ سیاه بافته با خود دارد و در مسافت برف بر روی خود کشد [illegible]

آنست و چون سوزش یا ورم چشم حاصل گردد باید که گاه گندم را در آب بجوشانند و سر چشم را بر بخار آن بدارد و سفید آب و کذا بخار پوست خشک خربوزه و تدبیر محافظت دست و پا از برف و سرما آنست که دست و پا را بروغن چرب گردانند و یا بادام تلخ و یا خیری یا دهنه گل اخته و یا قطران بمالد و جراب پشمین پوشیده مشی و مساعی کند و آنکس را که دست و پا متورم شوند از برف و سرما بزودی بکاه گندم جوشانیده عضو را در آن گذارد و یا آنکه شلغم یا بابونه یا بزر حلبه یا بزر پیاز پخته گرما گرم ضماد نمایند یکروز قریب بآتش بدارد و اگر عضو میل بسبزی و سیاهی نماید آن عضو را شرط زنند و در آب گرم گذارند تا خون مرده خارج گردد و گل ارمنی با سرکه بران بمالد و اگر سیاه فاسد شده نزدیک باشد افتادن انگشتان لهذا باید که برگ کلم و برگ اسفاناخ یا دهن گاو پخته ضماد نمایند تا گوشت فاسد بیفتد و یا آنکه برگ خطمی و خبازی را با شیر گاو پخته ضماد نمایند و اگر بعد از این گوشت خود بخود بیفتد بجراح واثق رجوع نمایند و تدبیر آنکه بشره از باد و آفتاب سیاه شود باید که کثیرا و صمغ عربی و لعاب بهیدانه و اسپغول با سفیده تخم مرغ ممزوج نموده بر صورت بمالد و علاج شقاق سیمرغ با موم یا پیه گرده و موضع شقاق پر کنند یا سندروس با روغن بمالد و علاج سپیش زیبق با آب دهان و حنا و صابون بمالد و در کمر و یا به گردن بندند تا پیدا نشود این آب نمک نه ... تمام مانع قوله سپیش است تدبیر سفر دریای شور آنکه مسافر را باید که چند روز قبل از آن تقلیل و سخا نماید و روز اول که سوار کشتی شود باید که بسیار نظر بر آب دریا نکند و از لیموی و انار به جامضه مانند ریب سیب یا انار یا آلو یا زرشک یا حماض یا تمر هندی بخورد و مدام که سوار کشتی نگردد و ملادمت بخورد دان این اشیا مذکوره نماید و با وجود این تدابیر اکثر بسبب حرکت کشتی قی بهیجان آید باید که مانع آن نگردد و بگذارد تا قی بهمی آید و بعد از آن چیزی از ربوب مذکوره با سکنجبین بیاشامد و لعوق نماید و چون بسبب رسیدن آب دریا بشور بدن عضوی مجروح گردد مرداسنگ بریان کرده نرم سوده بران پاشند و یا حنا سوده یا دم الاخوین و یا کات و گل ارمنی از همه بهتر است بلکه افضل آنست که بدستور مسافر خشکی اگر محتاج پتنقیه باشند قبل از سفر فصد یا اسهال یا قی بعمل آرد و خوردن اشیا مقویه معده عادت سازد تا از عروض قی و دیگر آفات محفوظ و مامون بوده و اگر در بین اثنا عارض شود بهر حال از ترشیها و غیره اجتناب و احتراز کلی نماید و بعلاج ادویه معدله مزاج کوشد و از هوای سرد و آب سرد نیز پرهیز کند و لقد استراح قلمی عن شرح الفن الاول من الکتاب الموجز بعون ملک الوهاب و المرجو من رب الارباب ان یکون هذا الوجیز محبوبا عند اولی الالباب

قطعه تاریخ نتیجه طبع جناب مفتی غلام صفدر صاحب صفدر منشی فاضل پلیڈر چیف کورٹ لاهور

چون حکیم حاذق لاهور ما	شرح موجز را نوشت و در سفت	هاتفی در گوش دل تاریخ سال	شرح موجز طبع شد صفدر نوشت

تاریخ از نتائج طبع جناب حکیم مفتی محمد انور قریشی هاشمی لاهوری

مسیح الاطبا حکیم احمد الدین	که فرد یگانه است نیکو سرشت	به علم و عمل گوی سبقت ربوده	بدار جهان تخم نیکی بکشت
عجب شرح قانون موجز رقم زد	که بهتر از آن کس نخواهد نوشت	پئے سال تاریخ طبعش بہ انور	ندا شد که یا شرح موجز نوشت

قطعه تاریخ طبع از نتائج افکار جناب مولوی محمد باقر صاحب متخلص مائل سیالکوٹی

مهر تابان حکما زان بریق	کرد تصنیف خلائق تشقیق	حاذق قانون فنون حکم	ماهر هر علم بتنویر عمیق
احمد دین است گرامیش نام	زبده حکماست طبیب لئیق	هست تصانیف مفید از وی	شرحی از ان جمله تحسین حقیق
کاشف با وصل معرف رموز	نام نیا مبیاه شد خوش طریق	خواست دلم از پی تاریخ آن	ماده برون آورد خوب انیق
	گفت بمن هاتف تاریخ طبع	نسخه لاثانی وی گو خلیق	

تدبیر سفر دریا شور

ف ٦١٠ ٣٩٧٣ ٢٣٩٤ م شر
كاشف الرموز شرح موجز

		Date	No.